

**T.C.
DİCLE ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
TÜRKÇE VE SOSYAL BİLİMLER EĞİTİMİ ANA BİLİM DALI
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI EĞİTİMİ BİLİM DALI**

**TARAMA SÖZLÜĞÜ'NDE YAPIM EKLERİ VE FİİLİMSİLER
(A-D)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Hülya ERGENE**

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Sadettin ÖZÇELİK**

DİYARBAKIR- 2018

D.Ü. Eğitim Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Bu çalışma jürimiz tarafından Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalında Türk Dili ve Edebiyatı Programı Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS tezi olarak kabul edilmiştir. 26 / 01 / 2018

Başkan: Prof. Dr. Sadettin ÖZÇELİK

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Sadettin ÖZÇELİK

Üye: Doç. Dr. Caştęin TURGUNBAYER

Üye: Yrd. Doç. Dr. Abdullah DEMİRAL



Onay

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Doç. Dr. İlhami BULUT
Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Tezimin içerdiği yenilik ve sonuçları başka bir yerden almadığımı ve bu tezi DÜ Eğitim Bilimleri Enstitüsünden başka bir bilim kuruluşuna akademik gaye ve unvan almak amacıyla vermediğimi; tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada kullanılan her türlü kaynağa eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ediyorum.


Hülya ERGENE

ÖN SÖZ

Tarama Sözlüğü, Eski Anadolu Türkçesi dönemini tanıklarıyla yansıtan bir eserdir. Tarama Sözlüğü için 13. ve 19. yüzyıllar arasında yazılmış olan eserler taranmış ve ilgili kelimeler tanıklarıyla verilmiştir. Bu sözlükte yer alan tanıklar Eski Anadolu Türkçesi ile Türkiye Türkçesi arasında köprü görevi görecektir.

Bu çalışmamız Tarama Sözlüğü'ne dayanmaktadır. Tarama Sözlüğü'nde Yapım Ekleri ve Fiilimsiler (A-D) konulu tezimiz Türkçenin kelime türetmedeki zenginliğini göstermektedir. Çalışmamızın Giriş bölümünde; bu çalışmayı seçme nedeni, çalışmanın hazırlanma aşamaları ve çalışmanın hazırlanmasında izlenen yöntem üzerinde durulmuştur. Çalışmanın ana bölümünü Tarama Sözlüğü'nde Yapım Ekleri ve Fiilimsiler (A-D) oluşturmaktadır. Tezimiz beş bölümden oluşmaktadır: İsimden İsim Yapım Ekleri, Fiilden İsim Yapım Ekleri, İsimden Fiil Yapım Ekleri, Fiilden Fiil Yapım Ekleri ve Fiilden Fiilimsi Yapım Ekleri. Tespit edilen ekler alfabetik olarak işlevleriyle birlikte sıralandı. Sonuç bölümünde ise incelenen ekler hakkında genel bir değerlendirme yapıldı.

Çalışmamın her aşamasında, her konuda yardımcı olan, görüş ve önerileri ile katkıda bulunan danışman hocam Prof. Dr. Sadettin Özçelik'e teşekkürü bir borç bilirim.

Diyarbakır, 2017

Hülya ERGENE

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	i
İÇİNDEKİLER.....	ii
ÖZET	ix
ABSTRACT	x
KISALTMALAR.....	xi
İŞARETLER	xi
ÇEVİRİ YAZI İŞARETLERİ	xi
GİRİŞ.....	1
TARAMA SÖZLÜĞÜ'NDE YAPIM EKLERİ VE FİİLİMSİLER (A-D).....	4
1. İsimden İsim Yapım Ekleri	4
1.1. +Aç (+aş)	4
1.2. +AGI / +AGU	5
1.3. +(A)k.....	5
1.4. +An, en	7
1.5. +(ş)Ar.....	8
1.6. +Ay	9
1.7. +Az	9
1.8. +CA / +şe.....	10
1.9. +CAğIz / +CAğAz / +CIğAz.....	16
1.10.+CA (<CAK), +CAK / +şak, şağ	17
1.11.+CI.....	20
1.12.+CIk / +CUk	23
1.13.+CIİ / +CIIn / +CIr	27
1.14.+CIİAyIn.....	28
1.15.+DA	29
1.16.+DAİİ(k)	29
1.17.+(A)DAk.....	29
1.18.+DAn	31
1.19.+DAş.....	32
1.20.+DI.....	33
1.21.+Dİk.....	35

1.22.+dın.....	35
1.23.+Dİr.....	36
1.24.+Dİrİk / (+Dİrİk < +Dİk).....	36
1.25.+GA	37
1.26.+(G)An.....	37
1.27.+GArİ / +GArU	38
1.28.+GI.....	39
1.29.+Gİn.....	40
1.30.+İ / +U.....	40
1.31.+İG / +UG.....	41
1.32.+İİ / +Uİ	42
1.33.+İİ / +Uİ	45
1.34.+İm.....	45
1.35.+(u)mtuk	46
1.36.+İn / +Un.....	46
1.37.+(İ)r / +Ur	49
1.38.+İş	50
1.39.+(İ)D	51
1.40.+GI / +KI	51
1.40.+İA	53
1.41.+İAcA (<+İAcAk).....	54
1.42.+İAk.....	54
1.43.+İAn / +İAη.....	57
1.44.+İAyİn.....	57
1.45.+İİ.....	58
1.46.+İİk / +İuc	68
1.47.+mAç	87
1.48.+rA.....	87
1.49.+rAk.....	88
1.50.+sak.....	90
1.51.+sAİİk	91
1.52.+sİ	91

1.53.+sIk	92
1.54.+sIz	93
1.55.+sIzDA.....	96
2. Filden İsim Yapım Ekleri	97
2.1. -AcAn.....	97
2.2. -Aç	97
2.3. -AgAn / -AğAn	97
2.4. -AğI (-evi)	99
2.5. -(A)k.....	99
2.6. -(A)l	105
2.7. -AlAk	105
2.8. -Am	106
2.9. -AmA	106
2.10. -AmAk	106
2.11. -(A)nAk.....	107
2.12. -ArI.....	108
2.13. -ArIk.....	108
2.14. -CA.....	109
2.15. -CAk.....	109
2.16. -CI	109
2.17. -çin	110
2.18. -DI / -DU.....	110
2.19. -GA	111
2.20. -GAç / -GAş.....	112
2.21. -GAn	113
2.22. -GI / -GU.....	115
2.23. -GIC / -GUC	119
2.24. -GIn / -GUın / -ğın	120
2.25. -I.....	123
2.26. -IcI / -UCU	129
2.27. -Iç / -Uç	132
2.28. -(I)k / -(U)k	133

2.29.-Ul.....	147
2.30.-III / -UIU.....	147
2.31.-(I)z	148
2.32.-kak	149
2.33.-(I)m / -(U)m.....	149
2.34.-mA(ç) / -ba(ç).....	154
2.35.-mAlI / -mAlU	155
2.36.-mAn	156
2.37.-mIk / -mUk	157
2.38.-nAl	157
2.39.-(I)nç	157
2.40.-(I)nDI / -(U)nDU	158
2.41. -sA(k)	159
2.42.-sI	160
3. İsimden Fiil Yapım Ekleri	161
3.1. +A-	161
3.2.. +Al-	163
3.3. +An-	165
3.4. +Ar-	167
3.5. +Ar-	167
3.6. +Aş-	168
3.7. +At-	168
3.8. +CI-	169
3.9. +DA-	169
3.10. +DIr- / +DUr-	170
3.11. +GIr- / +GUr / +ğIr-	171
3.12. +I-	173
3.13. +(I)k- / +(U)k-	174
3.14. +IrGA-	175
3.15. +(I)l- / +(U)l-	175
3.16. +lA-	175
3.17. +lAn-	187

3.18. +lAş-	196
3.19. +lAt-	198
3.20. +(I)r-	199
3.21. +rA-	200
3.22. +sA-	200
3.23. +sI-	201
3.24. +(s)In-/ +sUn-	202
4. Fiilden Fiil Yapım Ekleri	202
4.1. -A-	202
4.2. -AlA-	203
4.3. -Ar-	204
4.4. -CI- / -CU-	206
4.5. -DAr-	206
4.6. -Dİr- / -DUr-	207
4.7. -GA-	216
4.8. -GUn-	217
4.9. -Gİr- / -GUr- / -ğur-	218
4.10. -GUt-	219
4.11. -I-/ -U-	220
4.12. -(I)k- / -(U)k- / -ıh-	221
4.13. -Il- / -(U)l-	223
4.14. -(I)n- / -(U)n-	234
4.15. -(I)r- / -(U)r-	246
4.16. -(I)ş- / -(U)ş-	250
4.17. -(I)D- / -(U)D-	260
4.18. -Uz-	270
4.19. -lA-	270
4.20. -lAn-	271
4.21. -mA-	272
4.22. -sUn-	274
5. Fiilden Fiilimsi Yapım Ekleri	275
5.1. İsim Fiiller	275

5.1.1. -mA.....	275
5.1.2. -mAK.....	281
5.1.3. -mAklık.....	283
5.1.4. -(I)ş.....	283
5. 2. Sıfat Fiiller.....	287
5.2.1. Gelecek Zaman Sıfat Fiilleri.....	287
5.2.1.1. -(A)cAk.....	287
5.2.1.2. -AsI.....	289
5.2.1.3. -DACI.....	290
5.2.2. Geniş Zaman Sıfat Fiilleri.....	290
5.2.2.1. -An.....	290
5.2.2.2. -(A)r.....	294
5.2.2.3. -Ir.....	295
5.2.2.4. -mAz.....	298
5.2.3. Görülen Geçmiş Zaman Sıfat Fiilleri.....	299
5.2.3.1. -DIK / -DUK.....	299
5.2.4. Duyulan Geçmiş Zaman Sıfat Fiilleri.....	300
5.2.4.1. -mİş.....	300
5.2.4.2. -mADık / -mAduğ.....	302
5. 3. Zarf Fiiller.....	302
5.3.1. Durum Zarf Fiilleri.....	302
5.3.1.1. -A.....	302
5.3.1.2. -ArAk.....	307
5.3.1.3. -dUKça.....	308
5.3.1.4. -I / -U.....	308
5.3.1.5. -ken.....	312
5.3.2. Bağlama Zarf Fiilleri.....	312
5.3.2.1. -(I)p / -(U)p.....	312
5.3.2.2. -(U)bAn.....	314
5.3.3. Zaman Zarf Fiilleri.....	315
5.3.3.1. -(y)ICAk.....	315
5.3.3.2. -InCA.....	315

5.3.3.3. -InCAk.....	315
5.3.3.4. -mADIn.....	316
5.3.3.5. -sA	316
5.3.3.6. -dIkDA / -dUkDA.....	316
SONUÇ	318
KAYNAKLAR	332
ÖZ GEÇMİŞ	335



ÖZET

Tarama Sözlüğü'nde Yapım Ekleri ve Fiilimsiler (A-D)

Tarama Sözlüğü'nde Yapım Ekleri ve Fiilimsiler (A-D) adlı yüksek lisans tez çalışmamızda zengin bir ek sistemine sahip olan Türkçenin isimden isim, fiilden isim, isimden fiil, fiilden fiil ve fiilden fiilimsi yapım ekleri fonksiyonlarına göre incelenmiştir. İncelemede 170 yapım eki tespit edilmiştir. Bu durum Türkçenin 13. ve 19. yy. arasında zengin bir ek varlığına sahip olduğunu göstermektedir. Bu çalışmada ekler, fonksiyonlarıyla birlikte verilmeye çalışılmıştır. Tarama Sözlüğü'nde kullanılan eklerin bir kısmı günümüzde fonetik olarak bazı değişikliklere uğramış olsa da eklerin tamamına yakını aynı fonetik yapıyla korunmaktadır. Bu çalışmanın Tarama Sözlüğü Ekler cildine katkı sağlayacağı ve diğer eksikliklerin de kalan ciltlerin incelenmesiyle giderilebileceği açıktır.

Anahtar kelimeler: Eski Anadolu Türkçesi, Tarama Sözlüğü, Yapım ekleri, Fiilimsiler.

ABSTRACT

Derivational Affixes and Gerundials in the Tarama Dictionary (A-D)

In our master thesis study titled Derivational Affixes and Gerundials in the Tarama Dictionary (A-D) Turkish which has a rich supplement system, was examined according to functions of noun from noun, verb from noun, noun from verb, verb from verb and gerundium from verb. In the survey, 170 derivation suffixes have been identified. This situation deduce have a rich suffix of Turkish in the between 13th and 19th century. Suffixes in the volume of the Tarama Dictionary are not sufficiently processed. In this study, suffixes were tried to be given together with their functions. Although some of the suffixes used in the Tarama Dictionary have recently undergone some phonetically altered changes, almost all of the suffixes are protected by the same phonetic structure. It is clear that this study will contribute to the Tarama Dictionary Suffixes Volume and other deficiencies can be eliminated by reviewing the remaining volumes.

Keywords: Old Anatolian Turkish, Tarama Dictionary, Derivational Affixes, Gerundials.

KISALTMALAR

a. Kitap Kısaltmaları

DerS	Derleme Sözlüğü
DLTD	Divanü Lûgat-it-Türk Dizini
EATS	Eski Anadolu Türkçesi Sözlüğü
KBS	Türkiye Türkçesinin Köken Bilgisi Sözlüğü
KTS	Kıpçak Türkçesi Sözlüğü
SS	Sözlerin Soyağacı
TarS	Tarama Sözlüğü
TTL	Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı, I. Cilt (A-E)

b. Diğer Kısaltmalar

Ar.	Arapça
Fa.	Farsça
bk.	Bakınız
ET	Eski Türkçe
Fa.	Farsça
krş.	Karşılaştırınız
OT	Orta Türkçe
s.	sayfa
S.	Sayı
SBE	Sosyal Bilimler Enstitüsü
TDK	Türk Dil Kurumu

İŞARETLER

+	İsme gelen ek
-	Fiile gelen ek
*	Kanıtlanmamış, varsayıma dayanan biçim
<	Bu biçimden gelir
/	Veya

ÇEVİRİ YAZI İŞARETLERİ

â	Uzun a ünlüsü
ğ	Art damak g ünsüzü
h	sızıcı (hırıltılı) h ünsüzü
î	Uzun ı ve i ünlüsü
ŋ	damaksı n ünsüzü
û	Uzun u ünlüsü
‘	ayın (ع)
’	hemze (ء)

GİRİŞ

Tarama Sözlüğü, Türkçe'nin 13. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar Türkiye Türkçesi ile yazılmış eserlerden taranan ve bugün kullanımdan düşmüş ya da anlamı, ses özellikleri farklı olan Türkçe sözleri tanıklarıyla birlikte veren tarihsel bir sözlüktür.

Sözlüğün hazırlık çalışmalarına 1935 yılında başlanmıştır. Sözlük için ilk evrede 135 kitap taranmış ve ilk baskısı yapılmıştır. 1941 yılından başlayarak, bir yandan eldeki tarama fişleri sözlük düzeninde işlenmiş, bir yandan da kitap tarama işlemi sürdürülmüştür. Böylece, taranan kitap sayısı 160'a yükselmiş ve 1943-1957 yılları arasında her biri A'dan Z'ye kadar tam bir sözlük olan dört ciltlik *Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü* basılmıştır. Daha sonraki çalışmalarla, ilk diziyi oluşturan bu dört cildin söz varlığı bir araya getirilmiş, kimi yönlerden geliştirilmiş ve yeni taranan 67 kitabın verileri de toplanarak, 1963-1972 yılları arasında *altı cilt* olarak yayımlanan *Tarama Sözlüğü* düzenlenmiştir. Bu altı ciltten sonra da 1974-1977 yılları arasında *Ekler ve Dizin* ciltleri yayımlanmıştır (Dilçin, 2009: 7).

Tarama Sözlüğünde madde başı olan her söz en az bir tanığa dayanır. Tanıksız madde yoktur. Madde başı olan her söz, tanık içinde hangi anlamla kullanılmışsa kitaba o anlam geçirilmiştir. Sözün başka anlamları bulunduğu bilinse dahi, onlara tanık olacak metin kitaba alınmamışsa böyle anlamlar gösterilmemiştir. Her tanığın sonunda, hangi eserden alınmış olduğu kısaltmalarla gösterilmiştir. Her tanığın hangi eserden alındığı ve eserin ait olduğu yüzyıl kısaltmalardan sonra Romen rakamlarıyla belirtilmiştir. Romen rakamlarından sonraki sayılar, kaynak eserin sahife numaralarıdır. Bazı eserlerde sahife numarası değil yaprak (varak) numarası vardır. O zaman Romen rakamından sonra yazılan yaprak sayısına çizgi ile bağlanan 1 veya 2 rakamı da eklenmiştir. Taranan bazı eserler birkaç cilttir. Bunların sahife numaralarından önce, bir virgülle ayrılarak cilt numarası gösterilmiştir. Tanıklar en eskilerinden başlanarak yenilerine doğru sıra ile dizilmiştir. Tanıklarda birkaç imlâ ile geçen sözcüklerin bir şekli esas olarak madde başı yapılmış, öteki şekiller bunun yanına ayrıç () içinde yazılmış ve değişik imlâlı bütün şekillerin tanıkları bu maddede toplanmıştır. Bir kelimenin birbiriyle ilgili birkaç anlamı varsa, kelime madde başı olarak bir defa yazılmış ve anlamlar 1., 2. ... numaralarıyla gösterilmiştir. Her numara içinde o anlama uygun tanıklar verilmiştir. Bir kelimenin birbiriyle ilgisi açık olmayan birden çok anlamı varsa o kelime her anlam için ayrı ayrı madde başı olarak tekrarlanmış ve bunların yanına ayrıç içinde (I), (II)... rakamları yazılmıştır. Arapça ve Farsçadan Türkçeye lûgat kitaplarından alınan tanıklarda Arapça

kelimelerden sonra (Ar.), Farsça kelimelerden sonra (Fa.) işaretleri konulmuştur (TarS: 2009: VII-VIII).

Tarama Sözlüğü üzerine yapılmış detaylı bir akademik çalışma bulunmamaktadır. Tarama Sözlüğü üzerine tespit edebildiğimiz kadarıyla İsimden İsim Yapan eklerin incelendiği bir çalışma dışında bir çalışma yapılmamıştır (Altuğ: 1999). Tarama Sözlüğünün “*Ekler*” cildinin ekleri karşılamadaki yetersizliği de bu alanda bir çalışma yapılmasını gerekli kılmıştır. Tarama Sözlüğü’nde Yapım Ekleri ve Fiilimsiler (A-D) adlı çalışmamız bu alandaki boşluğu bir nebze olsun doldurmak için seçildi.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Tarama Sözlüğü üzerine detaylı bir çalışma olmayışından Eski Anadolu Türkçesi devri için yapılan çalışmalar önceliğimiz ve yol göstericimiz oldu. Çalışmamıza Eski Anadolu Türkçesi ile ilgili literatür taraması yaparak başladık. Bu dönemde yapım ekleri konusunda yazılmış kitapları ve tezleri inceledik. Sonrasında Tarama Sözlüğü’ndeki yapım ekleri fişlenmeye başlandı. Fişlenen ekler ve eklerin geçtiği kelimelerin yapısı incelendi. Çalışırken çoklukla kalıplaşmış ifadeler, birleşik ekler ve harf düşmesi sonucu kaynaşmış eklerle karşılaşıldı. Bu da sorularıyla sürekli rahatsız ettiğim ve bana sabırla tahammül eden hocam sayesinde aşıldı. Ardından fişlenen ekler *isimden isim*, *fiilden isim*, *isimden fiil*, *fiilden fiil* ve *fiilden fiilimsi yapım ekleri* olarak beş alt kategoriye ayrıldı. Bu ekler her biri kendi kategorisinde alfabetik sıra ile dizildi. Tanımları yapıp fonksiyonları belirtilen her bir ek için, tek ve çift örnekliler hariç, üçten fazla örneği olan kelimelerin örnekleri üç örnekle sınırlandırıldı. Kelime ve eklerin ses olayları sonucu ortaya çıkan farklı şekilleri sözlükteki gibi parantez içinde verildi. TarS’de yer alan Arapça ve Farsça örnekli kelimeler yine Sözlük’te yer aldığı gibi köşeli ayraç içerisinde gösterildi. Kelimenin farklı kaynaklardaki şekilleri ve anlamları için kaynak başvurusunda bulunulacaksa bunlar aynı satırda ayraç içinde belirtildi. Tarama Sözlüğü’nde bazı kelime ve eklerle ilgili yanlış bilgiler olduğu düşünülüyorsa bunlarla ilgili kısa açıklamalar yapıldı. Esas işimiz etimoloji olmasa da türemiş olabileceği düşünülen kelimelerin yapısı için etimolojik kaynaklar incelendi. Hakkında bir görüş belirtilmeyen yerlerde varsa düşüncemiz, belirtmek için * işareti kullanıldı. Çalışmada yabancı olduklarına kesin gözüyle bakılan kelimeler ile yapısı hakkında kesin bir kanaat getirilemeyen kelimelerin bir kısmı çalışmaya dahil edilmedi. Madde başı olmayan ancak örneklerde geçen bir kısım ekler de çalışmaya alındı. Yine bu ekler de varsa üç örnekle sınırlandırıldı. Ekin geçtiği tanıkların hangi eser olduğu ve hangi yüzyıla ait olduğu

belirtilmedi. Hem çalışmayı incelerken göz yoracağı hem de eklerin incelenmesi ana hedef olduğu için bu yapıldı. İhtiyaç duyulup eklerin geçtiği tanıklar merak edildiğinde örnek cümlelerin yanına tanığı alınan sayfa numarası not düşüldü.

Madde başı yapılan ekler hakkında kısa bilgiler verildi. Bilgiler çoklukla Muharrem Ergin, Tahsin Banguoğlu, Zeynep Korkmaz, Vecihe Hatipoğlu, Hamza Zülfikar ve Gürer Gülsevin'in konu ile ilgili çalışmalarından aktarıldı. Bu çalışmalar dışında gerektiğinde ilgili gramer kitaplarına ve makalelere de başvuruldu.

Temennimiz, diğer ciltlerin de ekler açısından incelenerek Tarama Sözlüğü'nün kapsamlı bir ekler cildinin ortaya çıkması yönündedir. Tarama Sözlüğü'ndeki eklerin incelenmesiyle 13. ve 19. yüzyılda kullanılan ekler ve onların fonksiyonları ortaya çıkacaktır. Bu aynı zamanda Eski Anadolu Türkçesi ile Türkiye Türkçesi arasındaki bağlantıyı da gösterecektir. Türkiye Türkçesinde bulunmayan pek çok kelime ve şeklin Eski Anadolu Türkçesi eserlerinde korunduğu ve pek çok kelime ve şeklin ise aynen ve benzer biçimlerle yer aldığı görülmektedir.

TARAMA SÖZLÜĞÜ'NDE YAPIM EKLERİ VE FİİLİMSİLER (A-D)

1. İsimden İsim Yapım Ekleri

1.1. +Aç (+aş)

İşlek olmayan eklerden biridir. Manayı kuvvetlendirme fonksiyonu vardır (Ergin, 2000: 175). Getirildiği kelimeye benzerlik kavramı katar (Zülfikar, 1991: 51, Karaağaç, 2013: 277).

Sıfat ifade eden kelimelerde geçer.

çoğaç, (çoğaş): 1. Güneş; gün ışığı. (“**çoğ:** ateş alevi, ateş yalını; güneşin yalını, saçakları” DLTD: 155, “**çoğ:** 1. Kor, köz, ateş, ziya, elev parlaklık. 2. Parlaklık” EUTS: 64, “**çoğ:** Güneş sıcaklığı” KTS: 52, “**çoğaç:** 1. güneş, 2. gün ışığı” EATS: 182)

Eyitme sen **çoğaç** doğar etim tenim üşütmeye

Çün vücudun delik değil şu ‘le ermez güzden ana (TarS: 930).

Kutlu didarinsız ey can üşbü işret meclisi

Göge benzer kim ayı, günü, **çoğacı** olmaya (TarS: 930).

Verirsin dürlü yemişler ağaçtan

Ana lezzet bağışlarsın **çoğaçtan** (TarS: 930).

2. Güneş dokunan, güneşe karşı olan, güneşi eksik olmayan (yer).

Pes bir gün Meryem gün doğusundan yana bir **çoğaç** yerde gusleyler idi ve ol kışın kısa gününde idi (TarS: 930).

El-meşrekâtü [Ar.]: ... Yâni güneş dokanır **çoğaç** yere derler (TarS: 930).

Âftabgâh [Fa.]: **Çoğaç** yer (TarS: 930).

Yer adları ifade eden kelimelerde geçer.

annaç: Karşı. (“**al:** ön, karşı” Clauson, 1972: 121, DerS: 275)

Annacımdan gelen küçücük gelin

Bir sâat karşımda durabildin mi (TarS: 166).

Annaçta bir güzel gördüm

Perdelenmiş aya benzer (TarS: 166).

Bâd-ı saba selâm eyle yarime

Çıkıp **annacımda** gülüp durmasın (TarS: 166).

döleç: İzbe, mahzen.

Es-sirdab [Ar.]: İzbe, yer altında olan mahaldir, **döleç** dahi derler (TarS: 1231).

Eşya adları ifade eden kelimelerde geçer.

bakracik: Küçük bakraç.

İki *bakracık* 15, bir tepsi 20, bir sahan... (TarS: 385).

Renk adları ifade eden kelimelerde geçer.

bozaç: Boz renkte, boz renkli.

Sakallı *bozaç* turgay sayradıkta (TarS: 658).

1.2. +AGI / +AGU

İsimden fiil türeten +A- eki ile fiilden isim türeten -gI ekinin kaynaşmasından oluşan birleşik bir ektir. Alet adları, sıfat ve hastalık adları türetir (Korkmaz, 2014: 120, Banguoğlu, 2011: 172, Hatipoğlu, 1974: 24).

Zamir ifade eden kelimelerde geçer.

biregü, (bireği): Bir kimse, başkası.

Kimesne bir gün anun ol mübarek ağzından

İşitmedi *biregü* hakkına yavuz nefrin (TarS: 588).

Benden sonra *biregü*ler mâlik olsa gerektir (TarS: 588).

Harmanı oda yanan, *biregü* harmanı dahi yansa deyü arzular (TarS: 589).

Hastalık adları ifade eden kelimelerde geçer.

dumağı, (dumağu, tumağı, tumağu): Nezle. (“*tum: nezle*” Clauson, 1972: 505)

Ve midyeyi yavuz hıltlardan arıdır ve süddeyi açar ve *dumağu*yu giderir (TarS: 1253).

Gün ağıllansa çok ola uğru dir

Nezle, sürfe, *dumağu* hem ağrı dir (TarS: 1253).

Ve anı yimek ile *tumağı*ı giderür, göze çekseler nâfı‘ dır (TarS: 1253).

1.3. +(A)k

Genellikle tek heceli kelimelere gelerek benzetme, küçültme, pekiştirme; bir yerde bir noktada yoğunlaşma, toplanma bildirir, organ adları yapar (Zülfikar, 1991: 54, Ergin 1993: 167, Banguoğlu, 2004: 173, Korkmaz, 2014: 120).

Hayvan, hayvan yavrusu adları ifade eden kelimelerde geçer.

balak: Manda yavrusu. (“*bala: kuş yavrusu, hayvan yavrusu*” TTL: 269)

Mezbur Seyyit Ahmet Ağa Çarşamba bazarında benim nâhak yere *balağum* yidirdin deyü bir gök bez kavtanım çıkarıp cebren aldı (TarS: 388).

Alet, eşya adları ifade eden kelimelerde geçer.

bakrak: Bakraç.

Gârize [Fa.]: Küçürek kazacuk ki *bakrak* ve bakraç derler (TarS: 385).

duşak, (tuş, tuşak): Köstek, ayak bağı, bağ. (“*tuş: kemer toka*” KBS: 935)

Maslahat oldur kim erlik kuşağın kuşanasız, değil kim korhu *tuşağı* birle tuşanasız (TarS: 1275).

Hele hiç benzemez kim ola bâgi

*Duşak*lu gibi kamunun ayağı (TarS: 1275).

Ayağına at *tuşağı*n urun (TarS: 1275).

Sıfat ifade eden kelimelerde geçer.

çoğak: Işıklı, ziyadar. (bk. çoğaç)

El-işmasü [Ar.]: ... Güneş açık olup *çoğak* olmak (TarS: 931).

dañak, (tañak): Acip, garip, akıl kabûl etmeyecek şey. (“*tañğ: şaşacak, şaşılacak nesne, danılacak şey, acayip şey*” DLTD: 570)

El-acâib [Ar.]: Acibe lafzının cemidir ki hazzolunacak şey, Türkçe *tañak* olur (TarS: 991).

El-kırtit [Ar.]: Emr-i acîb ki Türkçe tañ ve *tañak* dinür (TarS: 991).

El-iddü [Ar.]: Emr-i acîb ki Türkiye kişiyi tanıtan hâlet ki acîbin Türkisi *tañaktır* (TarS: 991).

dölek, (tölek): 1. Sabir, berkarar, baki. (“*tölek*” Clauson, 1972: 498)

Dünyanın ömrü ve ululuğu *dölek* değildir, eğer maldan nesne ele girürse hem ol dakı baki ve *dölek* olmaz (TarS: 1231).

2. Mutemet, dürüst.

Pes bir yıldan sonra Yusuf’a Mısır’ın Beğliğin verdi ve eyitti: ... Bugünkü gün sen benim katımda *dölek* ve inamsın (TarS: 1231).

3. Sükûn ve asayiş içinde.

İşbu yıl hem çok ola beğler helâk

İl eminlik ola hem yurtlar *dölek* (TarS: 1231).

4. Temkinli.

Ey oğul eğerçi ki yiğitsin amma kocalar bigi uslu ve *dölek* ol (TarS: 1231).

5. Sakin ve itaatli.

Râm [Fa.]: *Dölek* ve yavaş (TarS: 1232).

Âheste [Fa.]: Arkun ve *dölek* (TarS: 1232).

Âram [Fa.]: Dölenmek ve *dölek* (TarS: 1232).

6. Elverişli, uygun.

Ed-divar [Ar.]: Bir nesnenin kolay tarafını ve *töleğini* etrafından araştırmak mânasına (TarS: 1232).

El-ifkar [Ar.]: Sayd, sayyad-ı râminin *töleğ*ine gelmek mânasına müstameldir (TarS: 1232).

7. Usta, kurnaz.

Zamanede *tölek* olmuş turnalar

Dizilmiş katarı çığınan gider (TarS: 1232).

Organ adları ifade eden kelimelerde geçer.

dılak, (tılak): Kadınlık âleti içinde dılcık ve bızır denilen et parçası. (“*tlak*” DLTD: 615)

Horuse [Fa.]: Avratlar *tlagı* (TarS: 1130).

Çekliz [Fa.]: *Tılak* mânasına (TarS: 1130).

Çüçle [Fa.]: Miyane-i ferc-i zenanda vâki’ lahm-i zâittir ki beyinlerinde *dılak* ve dılcık derler (TarS: 1130).

Ek, pekiştirme anlamıyla kelimelerde geçer.

bayak, (baya): Demin, geçen zaman, az evvelki zaman.

Sun bize saki ayak, geçti bulunmaz *bayak*

Çünkü cihandır geçer, bizi komagıl yayak (TarS: 464).

Yer adları ifade eden kelimelerde geçer.

bağrak: Oba. <*bağır+ak

Batn [Ar.]: Kabile halkından cemâatı az olan oba ki *bağrak* derler (TarS: 375).

Çeşitli somut ve soyut ad ifade eden kelimelerde geçer.

başak, (başaklama): Mahsûl devşirildikten sonra dal ve sap üzerinde kalmış olan artıklar.

Feca [Fa.]: *Başaklama* (TarS: 418).

Ficay [Fa.]: *Başaklama* (TarS: 418).

Husâse [Ar.]: Bağ omcasında kalan *başaklama* üzüm çingili ve azacık nesne (TarS: 418).

bir döşek: Birlikte yatma. (“*töş: döş, göğsün başı*” DLTD: 647)

Bir döşek zamanı değil, birkaç gün sabreyle (TarS: 586).

düzendaş, (düzeneklü): Bir düzende, bir nizamda, aynı seviyede.

Hemsâz [Fa.]: *Düzendaş*, düzeneklü (TarS: 1364).

1.4. +An, eñ

Eski Türkçede bağlılık, güçlendirme ve çokluk görevindeki bir ekin Türkiye Türkçesine uzanmış ve kökle kaynaşarak canlılığını yitirmiş kalıntı niteliğindeki şeklidir

(Korkmaz: 2014: 120, Gülsevin, 2011: 115). Eski Türkçede sınırlı sayıda sözcüğe eklenen bu ek, Kutadgu Bilig’ de üç sözcükte geçmektedir: bodun, eren, oğlan (Taş, 2015: 26).

Kökün anlamını genelleştiren kelimelerde geçer. (Zülfikar, 2011: 58-59)

Âdem (Adam) oğlanı: Âdem oğlu, insan.

Hiçbir sebep yoktur ki *Âdem oğlanı*na yakınrak ve ana mülâzımrak ve insanın... (TarS:17).

Âdem oğlanı kaçan yoksul ola, Çalab’a yalvarır (TarS: 17).

Dahi âyet içinde... yâni *Âdem oğlanı* ve Âdem Peygamber ıvecen yaratıldı (TarS: 17).

alp eren: Yiğit, bahadır.

... Ağ sakallı baban adı nedir? *Alp eren*, adın yaşurmak aybolur; adın nedir yiğit değil mana, dedi (TarS: 112).

Çün çalındı kûs ü surna vü boru

Alp eren birbir’ne depti ilerü (TarS: 112).

Ayağın berk basmak alp erenlerün işidür (TarS: 112).

Alet, eşya adları ifade eden kelimelerde geçer.

Tarama Sözlüğü’nde **bilân, (belen)** kelimesinin madde başı yapılması yanlış olmuştur. Sözlükte verilen üç tanıkta da kelimenin Ъ ile yazıldığı görülmektedir. Kelimenin Ъ ile yazılması buradaki ünlünün uzun â’yı göstermiş olduğu doğru değildir.

belen: Çoğu süslü ve işlemeli olan kılıç kemeri. <*bel+en

Zikrolunan kılıcı dört bin akçaya ve altı yüz akçaya *bilânı* mezbur Mustafa’dan iştira eyledim (TarS: 549).

Mehmet bin Abdullah ve Hasan bin Bayram bizim bir kemer kılıcımız, bir sade gümüşlü kılıç ve bir kıbralı raht bir gümüş taşlı *bilan* bir... kalkan, bir tobusumuz alıp gitmişler idi (TarS: 549).

İki hamaylı kesesi münakkaş ve iki gümüş *bilân* ve üç dane... (TarS: 549).

Yer adları ifade eden kelimelerde geçer.

belen, (bilen): Dağlık, sarp yer, dağ beli. <*bel+en

Dedeyi kova kova Deli Karçar on *beleñ* yir aşurdu (TarS: 488).

Dağlar ve *bilen*ler ve deniz kat’ edip yürürüz (TarS: 488).

Birkaç *beleñ* aşırdu gitti, âhir bir ovaya çıkardı (TarS: 488).

1.5. +(ş)Ar

Sayı isimlerine gelir, üleştirme, paylaşma görevinde kullanılır (Hatipoğlu, 1974: 136, Zülfikar, 2011: 60). Tarama Sözlüğü’nün bu kısmında yer alan, *alar sabah* ve *alar tan*

şeklinde yanlış okunmuş olan kelimeler ve örnekleri buraya alınmadı. Söz konusu kelimelerin *ala sabah* ve *ala tan* olması gerektiği gösterilmiştir. Konu için bk. Özçelik, 2016/I: 208-212.

buçuğar: Yarımşar.

Ve helile-i Kâbuli ve saru helileyi *buçuğar* direm şahm-i hanzal ve sakmonya ve birer direm... (TarS: 674).

dörtşer: Dörder.

Şular kim bunların kaydın yidiler

Bulusar *dörtşer* cennet dediler (TarS: 1241).

1.6. +Ay

İşlek olmayan, ilgi ifade eden bir ektir. Zarf türetir (Hatipoğlu, 1974: 34, Ergin, 2000: 177, Zülfikar, 1991: 62, Korkmaz, 2014: 121).

bir düze: Aynı düzlükte, hep bir tarzda, devamlı olarak.

Nabız: Eğer müstevi olursa, yâni *bir düze* olursa, hareketi düz eyleyse eyüdüdür (TarS: 587).

Nefes aldıkça karnı kalkmaya, nefesin daim *bir düze* alabilsin kim içegüsü tendürüsttur (TarS: 587).

Mıglec [Ar.]: *Bir düze* düzce yürüyen feres (TarS: 587).

1.7. +Az

İşlek olmayan bu ek küçültme işlevi taşır. Ekin, +cAğIz, +cİğAz birleşik ekindeki +Iz / +Az eki ile bağlantılı olduğu düşünülmektedir (Hatipoğlu, 1974: 164, Banguoğlu, 2011: 175, Korkmaz, 2014: 121).

Sıfat ifade eden kelimelerde geçer.

alaz alaz: Alaca bulaca. (*“(y)al: kızıl”+az KBS: 63)

Alaz alaz olmuş dağların karı

Gayet güzel olsa yiğidin yarı

O da sevdiğine nâzınan gider (TarS: 89).

arıkaz: Zayıfça.

Ed-daûle [Ar.]: *Arıkaz* gövdelü incerek kişi (TarS: 201).

ayaz: Açık, bulutsuz (hava). (“*ayaz: Ay gibi parlak*”. *Günümüzde “soğuk”* Atalay: 46)

Mâhe [Fa.]: *Ayaz* yâni ay aydını ve matkap (TarS: 312).

El-ısha'ü [Ar.]: Göğün yüzü açılıp *ayaz* olmak (TarS: 312).

burnaz: Burun kemiği yüksek olan. (“*burnaz*” TTL: 399, DerS: 801)

Eşemm [Ar.], bülend-binî [Fa.]: Burnu yüksek yâni *burnaz* kimse (TarS: 711).

Hastalık adı ifade eden kelimelerde geçer.

alazlama: Yılancık hastalığı.

Humre [Ar.]: Yılancık denilen illet. İşbu illete *alazlama* da derler (TarS: 90).

1.8. +CA / +şe

Eşitlik, benzerlik ve karşılaştırma görevinde bir ad çekimi olan +CA eki, kalıplaşma yoluyla zamanla bir yapım ekine dönüşmüştür (Korkmaz, 2014: 121). Yapım eki olarak dil adları, renk, alet, bitki, hastalık, yer adları ve zarflar türetir (Ergin, 2000: 167, Zülfikar, 1991: 62-63, Banguoğlu, 2011: 159-161, Korkmaz, 2014: 121-125).

Zarf ifade eden kelimelerde geçer.

ağardıca: Ağarırken.

Sabah namazını kılmada isfâr yâni *ağardıca* kılmak müstehabdır (TarS: 29).

ağırınca: Ağırlığınca.

Ve helilenin *ağırınca* katalar (TarS: 38).

Bu zevk saldı Zeliha-yı lâleye bir şevk

Ki lâ'î ü müşk döküp verdi *ağırınca* baha (TarS: 38).

anca, (ancağ, ancak, onca): O kadar, öyle.

Bunlar eydür sattuk *ancaya* size

On dokuz yarmak pulu vergil bize (TarS: 126).

Yazuklarımız dartıla *anca* perdeler yırtıla

Bilmediğin günahların anda sana iyan ola (TarS: 126).

Onca kıldı âh ile zâr ü fiğan (TarS: 126).

aılca: Yavaşça

El-cersü [Ar.]: Gizlice ve *aılca* ses... (TarS: 153).

artça: Geriden, arkadan.

Gerü kalur ağsayu ağsak keçi

Öne geçer her ne var ulu kiçi

Sürü eve kayıtcak gör nider

Önce giden ol keçi *artça* gider (TarS: 229).

Peyrevan [Fa.]: *Ardca* gidiciler (TarS: 229).

Artça gelen kimesneye... (TarS: 229).

ayca ayca: Aydan aya.

Şihar [Ar.]: Kimseyi ay hisabiyle ücrete tutmak ve *ayca ayca* muamele etmek (TarS: 312).

Şehrî [Ar.]: *Ayca ayca* verilen nesne (TarS: 312).

barmakca: Parmak kadar.

Yoğunluğu *barmakca* olur (TarS: 404).

biñ anca: Bin misli.

Şükür seni gördüm ki *biñ ancasın*

Diriğ eylemedin kadem rencenin (TarS: 576).

birince (I): Biri nispetinde, biri kadar (TarS: 597).

Yerin altmış bahşının *birincedir*

Cirmi anın geh dolu geh incedir (TarS: 597).

bularca: Bunlar kadar.

Yağı olası olur ise gelip

Varam üstüne şar çerisin alıp

Bu şarda nice kim yok ise çeri

Bularca üç olalar ölüm eri (TarS: 690).

bunca: 1. Bu kadar, birçok.

Kişinin kim *bunca* kardaşı ola

Ya anın *bunca* bile eşi ola (TarS: 695).

Bunca gönüller kapıcı gökçek gökçek suretleri vücut yazısına getirdi (TarS: 695).

Bunca kitaplar mütalâa kılmışsın, çok yerlere sefer kılmışsın, bu ne bilüsüzlük idi kim kıldın (TarS: 695).

2. Böyle, böyle bir, böylesi.

Hazreti Ömer *bunca* hilâfet içindeyken eğninde bir eski pelâs idi (TarS: 697).

Cümle melekleri gökteredir derler

Ya bir melek *bunca* yerde ne gezer (TarS: 697).

Pâydar olmadı kalkan, kana müstağrak olup

Ol dem atından yıkıldı *bunca* ism ü san ile (TarS: 697).

canı kılca kal-: Sabrı, tahammülü kalmamak.

Tagûli mel'unun ise *canı kılca kalup*... (TarS: 750).

dilekce: İsteğe uygun, arzuya muvafık, istenildiği şekilde.

Ki Tanrı çü savdı bizim gussamız

Kitab eylemeğe yarar kıssamız
 Eriştirdi *dilekce* bir araya
 Ki hiç kimse bulmaya ger araya (TarS: 1149).
 Ger beraber gele panbuk ağmaya
 Şöyle bil yağmur *dilekce* yağmaya (TarS: 1150).

dirice: Diri olarak.

.. Amma öldürme *dirice* getir (TarS: 1170).

düğülce: Bulgur şeklinde yağın kar. (“*düğü, düğül: 1. Elendikten sonra geriye kalan en ince bulgur*” DerS: 1622)

Düngâle [Fa.]: *Düğülce* ki kar gibi yağar (TarS: 1305).

Denglâle [Fa.]: *Düğülcecük* ki gökten kar gibi yağar... (TarS: 1305).

Dinglâle [Fa.]: *Düğülcecik* ki gökten kar gibi yağar (TarS: 1305).

Sıfat ifade eden kelimelerde geçer.

alaca: 1. karışık renkli.

... Kurbünde bir *alaca* öküz kaçıp giderken duttum (TarS: 81).

Yüz altmış akçaya bir *alaca* yunt almış imiş (TarS: 81).

Bir zaman yine hava turu ola, bir zaman yine busarık ola, bir zaman arada hava soğuk ola, bunların arasında *alaca* bulut çoğ ola (TarS: 81).

2. Çubuklu kumaş.

On beş bez mendil, bir balkı yaşmak, bir *alaca* ton (TarS: 82).

Kuşak 90, üç *alaca* 20, iki atlas 19 (TarS: 82).

Mezburun zimmetinde yedi bin akça karz-ı şer‘îden, bin dört yüz akça *alaca* bahasından cem‘an... (TarS: 82).

3. İki yüzlü, münafık.

Aranuzda *alaca* bulunmasın (TarS: 82).

Ve illâ İzmiroğlu sebebiyle ol halkın ekserinin alacılığı eksik değildi ve hem oğlu sebebiyle o halkın ekseri *alacaydı* (TarS: 82).

4. Karışık renk, nakış.

El-mahfid [Ar.]: Nakş-i câme, libasın *alacası* (TarS: 82).

alacalık: Hilekarlık, iki yüzlülük.

Ve illa İzmiroğlu sebebiyle ol halkın ekserinin alacağı eksik değildi ve hem oğlu sebebiyle o halkın ekseri *alacaydı* (TarS: 83).

bir nice el: Birkaç defa.

Balla ma‘cun edüp alîle vereler yuta *bir nice el* ishâl ola, andan sonra bir şerbet tiryak-ı berşaisa veresin, şifa ola (TarS: 606).

büğrûce: Kanburcağız. (“*bük: Tomurcuk*” KBS: 191)

Meğer bir gün *büğrûce* kocacık bükülüp giderdi (TarS: 738).

dañca, (tañca): Şaşılacak, istiğrap olunacak.

Ul‘ûbe [Ar.]: Oyun, lû‘b mânasına ve gülüşmek ve temaşaya ve masharalığa sebep olan *tañca* söz (TarS: 993).

dernekli, (derneklice, dirnekli, dirneklü): (Vücudu) derli toplu olan.

Derir [Ar.]: Bedeni sıkıca *derneklice* olan recül (TarS: 1114).

Zehmak [Ar.]: Kısa boylu, bedeni *derneklice* recüldür (TarS: 1114).

aluca: Daha âciz. <alu+ca

Sen üş özrsüz eylemezsün hüner

Öğünme ey avrattan *aluca* er (TarS: 116).

arıca, (aruca): Pâk, temiz.

Ve eğer dilersen ki ardınca gelmeyeler, elin altındağları *arıca* besle (TarS: 196).

Kaçan mü‘min oruçla gûnahtan arı olucak heman noksan nefis *arıcalığı*nda kalır, ol dahi fitra ile tamam olur (TarS: 196).

Doğucak göbeğini dört barmak yukarıdan kesip dibinden *aruca* yünle bağlamak gerek (TarS: 196).

baskımca: Basıkça, engince.

Vatıyy [Ar.]: Alçacık *baskımca* olan dağ (TarS: 409).

çalaca tutulmak: Az kullanılmak. (“*çala: Biraz, kısmen*” KBS: 214)

Gerçi *tutulmuş çalaca* kız değil

Kızlar ana öykünemez biz değil (TarS: 804).

ayrukca: Başka türlü.

Ayrukca şekl ü hoşça peyker

Yahşice sanem, güzelce dilber (TarS: 339).

Tarama Sözlüğü’nün bu kısmında yer alan “*ağcam*” kelimesinin aslı “*ağca*” olarak düşünülmektedir. Konu için bk. (Özçelik, 2016/I: 725-726).

ağca, (ağcam): 1. Beyaz, beyazca.

Ağayla *ağca* koyun bundan geçti (TarS: 29).

Ağcam yüzlü anamı sızlatdun ola kardaş (TarS: 29).

Toprak buynuzlu, kuyruğu *ağca* iki buynuzu arasında... (TarS: 29).

2. Atın alnından burnuna doğru inen beyazlık, akıtma.

... Bundan akdem bir toru, alnında *ağcası* olup iki kış ayakları sekili kısrak (TarS: 29).

ak alaca: Beyazla karışık renkli.

El-ebrasu [Ar.]: Gövdesi *ak alaca* olan kişi (TarS: 67).

akarca su, (akar su): 1. Akan su, ma-i cari.

Bınar suyu galizdir *akar sudan* (TarS: 68).

Ol kilisenin önünde her ne yeri bir miktar kazarlarsa tatlı su çıkar, hem *akarca su* da vardır (TarS: 68).

İ' tikad-ı nisvana i' timat, *akar suya* istinattır (TarS: 68).

2. Beşuş, güler yüzlü.

Ol kızıl filori, adamın yüzün *akar su* eder (TarS: 68).

bayağica: Alelâde.

Nice çeşmeler var akar sû-besû

İçilmez değildir *bayağica* su (TarS: 464).

bayça: Zengin.

Ol kavmin şol *bayçaları* ki dünya anları fitneye bırağıp aldamıştır (TarS: 465).

beğşene: Şahane, beycesine, sultanî.

Husrevanî [Fa.]: *Beğşene* kadîm akçalar (TarS: 483).

Husrevâne [Fa.]: *Beğşene* demektir (TarS: 481).

Şahvâr [Fa.]: *Beğşene* (TarS: 481).

bozca aş, (bozca aşı): Yoğurtlu çorba.

Duğbâ [Fa.]: Toğa, yâni *bozca aş* (TarS: 658).

Mastâve [Fa.]: Ma' ruf bir aş adıdır, ba' zıları ana *bozca aş* derler (TarS: 659).

Duğbâ [Fa.]: Yoğurt aşıdır ki *bozca aş* ve toğa dahi derler (TarS: 659).

Hastalık adları ifade eden kelimelerde geçer.

akca (I): Ak su, katarakt.

Gözünde *akca* belirmek çok ağlamaktan olur kim kabağı kızarır, kirpiği dökülür (TarS: 68).

Alet, eşya adları ifade eden kelimelerde geçer.

akça, (akca (II)): Para. (“*akça*”<agı ‘varlık, hazine’ +ça KBS: 59)

Geceye değin bir ırgat bel deper

Gece bir *akca* alıp yüz yer öper (TarS: 69).

Sanevber serv ile bazar iderler

Şükûfe *akçalar* îsâr iderler (TarS: 69).

Kişi *akçasın* neye vereceğın ve kangısın koyup kangısın alacağın bilmez (TarS: 69).

bokça: Boğça, bohça, büyük çıkın. (“*boğ:* *Bohça, boğ, eşya konan heybe*” DLTD: 98)

Görür bir *bokçai* almış kucağa

Görüp hatunu sindi bir bucağa (TarS: 634).

... Ve bir küçük *bokça* ve dört Mekke sabunu, bir cönk ve bir... (TarS: 634).

çatalca: Bazlama pişirmek için kullanılan bir çeşit sacayağı.

İki tavi, kefkir, maşa, *çatalca*, ersün, sacayak (TarS: 834).

Hayvan adları ifade eden kelimelerde geçer.

delice doğan, (delüce toğan): Atmaca cinsinden, muymul da denilen yırtıcı bir kuş. (“*delice*” KBS: 274)

Yü’yü’ [Ar.]: *Delice toğan* denilen kuş (TarS: 1066).

Bazgî [Fa.]: *Delüce toğan* (TarS: 1066).

Yuhe [Fa.]: *Delüce toğan* ba’zılar buymul kuşudur dediler ve ba’zılar karagözdür dediler (TarS: 1066).

Organ adları ifade eden kelimelerde geçer.

bilekçe: Bilek, hayvanın topuğu ile tırnağı arasındaki yer.

Fe’r [Ar.]: Dabbe kısmının *bilekçesine* ârız olur bir cins riyhin ismidir ki sığanıp sıkıldıkta dağılıp, terk olundukta yine müctemi olur (TarS: 553).

İçinde bulunma kavramı katan kelimelerde geçer.

cahilceler: Cahillik durumunda olanlar.

Kanı ol gelmez deyü bahs eyleyen *cahilceler*

Hak budur ki âkile anlar katı nâdan gelir (TarS: 747).

dilce: Dilde, dil ile.

O *dilce* ine idi halka Furkan

O *dilce* okunaydı ilm ü Kur’an (TarS: 1147).

dilli dilince: Hal diliyle, kendine mahsus dil ile.

Beş *dilli dilince* cümle eşya

Söylediği hüccet-i Taâlâ (TarS: 1157).

Her kûşede tesbih eder *dillü dilince* kâinat

Zikri budur kim hazreti sultana sıhhat yaraşır (TarS: 1157).

Bütünlük, topluluk kavramı katan kelimelerde geçer.

bilece: Birlikte, beraber.

Gönder Harun'ı ki *bilece* ola (TarS: 552).

Şeyh Edebalı kızın *bilece* getirip... (TarS: 552).

... Ve giderken mezbur Nebi'ye haber dahi gönderdik *bilece* gidelim didik (TarS: 552).

bir nice, (birince) (II): Birkaç, birçok, pek çok.

Dahi Müslümanların *birincesi* göçtüler ardınca geldiler (TarS: 604).

*Bir nice*ler eyitti: Tanrı Taâlâ halkı cümle Muhammed Mustafa için yarattı (TarS: 604).

Her gün bir zenbil taam getirirlerdi *bir nicesin* yerdı, bir *nicesin* gece için kor idi (TarS: 604).

bütünce: Tamamiyle.

Olup malihulya emekdarımız

Bütünce verildi ana varımız (TarS: 745).

doğançası: Doğanların hepsi.

Mıklât [Ar.]: *Doğançası* ölüp hiç sağ veledi kalmayan avrat (TarS: 1195).

1.9. +CAğIz / +CAğAz / +CIğAz

Ek, +CAk eki ile pekiştirme eki olan +Az / +Iz ekinin birleşiminden oluşmuştur. Sevgi, küçültme, düşkünlük ve zavallılık kavramları taşır (Zülfıkar, 1991: 65, Korkmaz, 2014: 124-125, Ergin, 2000: 166).

añılcağaz, (añılcağız): Yavaşçacık.

Çıkardılar *añılcağaz* bağdan

Nite kim çekerler kılı yağdan (TarS: 153).

Ger *añulcağız* gönlümü alasin

Yağ andan ki yüz çeri sasın (TarS: 153).

beğçügez: Beyceğiz.

Gecede gündüzde dünya *beğçügez*leri kapısına mülâzim olup dükeli belalara arkuru turdular (TarS: 481).

Tedebbür kılıp eydesin kim vallahi şol ki bir dünya *beğçügez*idir bana rızık vermek elinden gelmez sayru olsam sağlık vermeğe kudreti yetmez (TarS: 481).

buncağız: Bu kadar.

İnek [Fa.]: Üşte ve *buncağız* ve şimdi (TarS: 697).

İnek [Fa.]: Üşte ve şimdi ve *buncağız* (TarS: 697).

çörcügez: Çörçöp kırıntısı.

Hasek [Fa.]: *Çörcügez* (TarS: 955).

1.10. +CA (<CAK), +CAK / +şak, şah

Ek, +CA ve +ok pekiştirme ekinin kaynaşmasından oluşmuştur. Temel fonksiyonu küçültme ve sevgi ifade etmek olan ek sıfat, zarf ve adlar türetir (Zülfikar, 1991: 64-65, Korkmaz, 2014: 124, Ergin, 2000: 165, Banguoğlu, 2011: 161, 162).

Zarf ifade eden kelimelerde geçer.

anca, (ancağ, ancak, onca): O kadar, öyle.

Yazuklarımız dartıla *anca* perdeler yırtıla

Bilmediğin günahların anda sana iyan ola (TarS: 126).

Bu duadır bunların tâatleri

Ancağ erür güçleri, takatleri (TarS: 127).

Arzetti güneş yüzünü ol mah

Yüz *ancağ* ola tebârek-Allah

añulcak, (añulcak): Yavaşça. <añul+cak

... Kökiyle, yüklü avratı üç kerre *añulcak* ursalar içindeki oğlanı düşüre (TarS: 174).

Ol zağ sıçanı *añulcak* havadan aşağı indirdi (TarS: 174).

Hammamdan çıkarıcak kulaklarını *añulcak* soralar (TarS: 174).

artucak, (artucağ, artıcak): Fazlaca, ziyadece.

Bular şöyle zannettiler ki hemişegî uyhularından birez *artucak* uyudular (TarS:230).

Ol uydukları kavmin taâmları *artucağ*ından olara dahi nasip iriser (TarS: 230).

Eyittim: Hurmayı *artucağ* isterim (TarS: 230).

beğlucak: Beyliye benzetilmek istenilen hal, beyliğe özenme hali.

Bu riayet *beğlucag*ına ve hatunlucağına ne yavlak mağrur olmuşsuz (TarS: 483).

bugünlicek: Bugünciğeze mahsus olarak.

Edelim ayş ü nûş tâ dem-i şâm

Bâri olsun *bugünlicek* bayram (TarS: 685).

buncak: Bu kadar.

Bu gez *buncak* ile ma' zur tut (TarS: 698).

Înek [Fa.]: *Buncak* (TarS: 698).

Hemin [Fa.]: Böyle ve *buncak* (TarS: 698).

dınsuzcek, (tınsuzcek): Sessizce, yavaşçacık.

Dürger girip geldi, avratını ma' şukıyle anda gördü, bir sâat anda eğlendi tâ kim döşeğe girdiler; biçare dürger taht altına girdi tâ kim buların tamam halvetin müşahede kıla. Bu hal içinde dürgeri uyku kaptı ve uyku içinde ayağını taht altından daşra kösüldü, nâgâh avratın

gözü anın ayağına şeş oldu, bildi kim geri gelmiştir; pes *dınsuzcek* ma'şukuna dedi: Yüce yüce avaz ile eyit gil, ve benden sorgıl kim “Beni yeğrek mi seversin yoksa erini?” çün ma'şuk böyle sordu avrat cevap verdi kim:... Hergiz berhurdar olmasın ol avrat kim erini kendi aziz canından bin gez ağırlıklı saymaya... (TarS: 1135).

Alet, eşya adları ifade eden kelimelerde geçer.

ağırşak: 1. İplik eğrilecek iğe takılan tahta yuvarlak. (“*ağırşak*” Clauson, 1972: 92)

Bâdrise [Fa.]: Çakır diken ve *ağırşak* ve pırlağuç ki oğlancıklar lu‘bundandır (TarS: 42).

Bedise [Fa.]: *Ağırşak* ki karılar iplik eğirecek iğe geçirirler ve çadır direğinin tepesine geçirdikleri tablayadahi derler (TarS: 42).

2. Diz kapağı, aşık kemiği.

Mehmet bin Hızır nam kimesne değirmende benim sol dizimde keser ile vurup dizimin *ağırşak*ı uvanıp bana külli hayf olmuştur... (TarS: 42).

bilekçek: Kelepçe.

Düzün anınçün evvel bend ü zincir

Bukağı hem *bilekçek*, habse tedbir (TarS: 553).

çadır ağırşak: Çadırın tepesinde direğin geçmesine yarayan yuvarlak delikli tahta.

Catağ [Fa.]: Çadır göbeğidir ki *çadır ağırşak*ı tâbir olunur (TarS: 782).

Kümac [Fa.]: Bazlamaç tâbir olunan ekmeğe denir... ve çadır göbeğine de denir ki çadır direği geçirilen ortası delik müdevver tahtadır, *çadır ağırşak*ı dahi derler (TarS: 782).

çamçak, (çapçak): Ağaçtan yapılmış su kabı, maşraba. (“*çamçak*” DerS: 1064)

Bir adamı bir *çapçak* bozaya değışirlerdi (TarS: 819).

Çumçuma [Fa.]: *Çamçak* denilen ağaç çanak, kap (TarS: 819).

Peymâna [Fa.]: Büyük kadeh, bardak, *çamçak* (TarS: 819).

çıkırıcak: Çıkırık. <çık+ır+ık

Besta [Fa.]: *Çıkırıcak*. Şol nesnedir ki oğlancuklar yürümeğe başlayıcak onun üstüne korlar (TarS: 894).

Sıfat ifade eden kelimelerde geçer.

alçağrak: 1. Küçücek, aşağı dereceli.

Kenareng [Fa.]: Etraf-ı memlekette olan *alçağrak* beyler ki bir memlekete hükmederler. Zamanlarında âli-cah padişahlara itâat ederler (TarS: 90).

2. Münhat, basık.

hamîle [Ar.]: Şol *alçağrak* durucu olan, ot biteği olan kalunca kalınca yer (TarS: 90).

alçak: Mütevazi, yavaş, sakin. (**al+çak* KBS: 64)

Çünkü topraktır kişinin aslı pes *alçak* gerek
Sırrı varsa kıla ihfâ çınramaya hem-çü tas (TarS: 90).

Çağıdır *alçağ* edersen kelamın
Ki il içre yüce ola makamın (TarS: 90).
Âheste [Fa.]: *Alçak* (TarS: 90).

alçak asıllu: Soysuz.

Furûmâye [Fa.]: *Alçak asıllu* (TarS: 91).

alçak hallü: Uyruk.

Zîr-dest [Fa.]: Raiyyet ve *alçak hallü* (TarS: 91).

alçak od: Hafif ateş.

Ve biraz za'feran ol sarımsağın üzerine koyasın. *Alçak od* ile kıvama getiresin. Şerbeti üç dirhemdir (TarS: 92).

Süciden dönmüş sirke katasın ve *alçak od* ile bişüresin, tâ kim kıvama gele (TarS: 92).

alşah: Alçak.

Özünü *alşah* gören serdar bolur
Enelhak dâvi kılan berdar olur (TarS: 112).

çıp yalınca: Çırsıplak, çırılçıplak.

Biregü avratın *çıp yalınca* koçsa abdesti sır (TarS: 903).

çukurcaklı: Oyuk, çukuru olan.

Kutube [Ar.]: Değirmen tucunun altına konan *çukurcaklı* demür ki ana yengeç derler (TarS: 960).

dilkicek: Dalkavuk, yaltakçı.

Câblûs [Fa.]: Yaldak ve *dilkicek* âdem, ayyar-ı hoş-sühan (TarS: 1153).

Küçültme, benzerlik kavramları katan kelimelerde geçer.

aralıcak: Aralık, daracık aralık.

Kapıdan ıracuk turun, tâ kim kapı *aralıcak*ından bardağı taşra koyayın (TarS: 184).

arucak: Zayıfça, arıkça.

Düşü içinde yedi sığır görür
Kamu semiz şöyle ki nazik yürür
Yine görür yedi dahi *arucak*
Semizleri yir tüketir dolucak (TarS: 241).
İmam taşra geldi gördü mescidin önünde bir *arucak* deve çöküptürür (TarS: 241).
Kimi yayak, kimi *arucak* deve üzerinde yol çeküp arıklaşmış geleler (TarS: 241).

ayu inceği: Ayı yavrusu.

Eğer peynir mayası ele girmese bir küçük *ayu inceği*ni boğazlayalar yidüreler (TarS: 341).

bölücek: Ufak bir bölük.

Nedeetün [Ar.]: Bir *bölücek* ot (TarS: 665).

dolucağ: Jale, çiy, şebnem.

Bûse diledim dudağını tuttu dişiyle

Düştü *dolucağ* danesi ünnaba sanasın (TarS: 1207).

Hayvan adları ifade eden kelimelerde geçer.

böce: Böcek. (*bö (çocuk dilinde) Korkunç yaratıkları anlatmakta kullanılan bir ünlem*) Zülfikar, 1995: 318)

Kûzen [Fa.]: Tonuzlan *böcesi* (TarS: 662).

El-halezun [Ar.]: Boynuzlu *böce* dedikleri böcek ve sümüklü böcek (TarS: 662).

Fasiyâ [Ar.]: Osurgan *böce* (TarS: 662).

1.11. +CI

Ek, yaygın kullanımı olan eklerdendir. İsimlere ve sıfatlara ‘bir işle uğraşma, bir işi meslek olarak yapma, bir görüşü, düşünceyi, inanışı benimsemeyi’ bildiren kavramlar katar (Zülfikar, 1991: 66-67, Ergin, 2000: 157-159, Korkmaz, 2014: 125, Banguoğlu, 2011: 162-163).

ağıtçı: Ölü için ücretle ağılayan (kadın).

Müşger [Fa.]: Nevhager mânasınadır ki Arapların nebbâha ve neddâbe ıtlak eyledikleri karıdır. Cenaze önünde ve karıların aralığında meyyitin evsafını zikr ü tâdat ederek a‘lâ savt ile girye idüp karılar dahi ana mütabaat ile girye ve zari ederler. Türkide *ağıtçı* tâbir ederler (TarS: 43).

Er-ressaye [Ar.]: Meyyit üzere nevha idici karıya denir ki *ağıtçı* tâbir olunur, Arabistan türesindendir (TarS: 43).

altcı, (altcu): Birden çok karısı olan kimsenin ilk karısı.

Dünya ile ahret biri birinin zıddı. Bu ikinin misli *altcu* ile kuma gibidir. Vaktî ki birin hoşnut kılasın elbette birin kakıdırın (TarS: 112).

Vesni [Fa.]: İki avrat ki bir kimsene nikâhı altında ola, Türkide evvelkisine *altcı* derler, sonuncuya kuma derler... (TarS: 113).

Âmusni [Fa.]: Bir zevc taht-ı nikâhında olan ezvac-ı mütcaddideden her birine, âharine nispetle, âmusni denir. Türkide kuma ve ortak ve bazı diyarda evvelkisine *altı*, ikincisine kuma tâbir ederler (TarS: 113).

aracı: Şefaathçi.

Kamu kalmışlara sensin yarıcı

Kamu azmışlara hem ol *aracı* (TarS: 183).

arkacı: Zahîr, yardımcı.

Âlemi yaratmak içinde vezire ve müşire ve yarıcıya ve *arkacıya* muhtaç olmadı (TarS: 215).

Mal, re'yin ve bilinin saykalıdır ve kuvvetin *arkacı*sıdır (TarS: 215).

arpacı: Falcı.

Senin resûllerin gayipten söyleyicilerdir, *arpacılar* ve suya bakıcılar ve müneccimler gibi (TarS: 227).

aylakçı: Hizmetçi, işçi. ("*aylak (III): Bir aylığına tutulan işçi, hizmetçi*" DerS: 424)

Serâdâr [Fa.]: Ol kimesnedir ki darü's-şifada bîmarân hizmetini göre ve haliyâ han ve kârvansaray *aylakçı*larına derler (TarS: 329).

baccı: Gümrükçü, vergi, resim alan.

Bâjban [Fa.]: Gümrükçü ve *baccı* ve haraççı mânasınadır (TarS: 361).

Rahdâr [Fa.]: Nigehban-ı rah mânasınadır ki yol bekçisidir ve gümrükçüye ve *baccıya* dahi denir (TarS: 361).

başakçı: Başak toplıyan.

Ziyana verür harman issi işin

Ki *başakçıya* karşı salar başın (TarS: 419).

El-lakat [Ar.]: Ekin biçildikten sonra orak dokunmamağla yerinde kalan başağa denir ki *başakçı*lar derip alırlar (TarS: 419).

başçı: Baş yönetici, âmir.

Ulu baş olmayınca bitmez işler

Ki bin işçi vü bir *başçı* dimişler (TarS: 426).

başmakcı, (paşmakcı): Ayakkabıcı.

Enar kabı ve merzengûş ve künlük ve nanhâh ve *başmakcı*lar çirişi, bunları cümle beraber döğeler (TarS: 450).

... Dahi bir menzil istedi kim konuk ola pes bir *başmakcı* anı konuk elindi (TarS: 450).

Ve dahi br kişi gördüm, *başmakçı* katında oturur edüğün eyledür (TarS: 450).

bezekci: Süsliyen.

Ne fitne idi ki kaza *bezekçisi* peyda eyledi yâni vücuda getirdi ki... (TarS: 532).

Bitikci: Kâtip.

Melik buyurdu kim *bitikciler* bitiler yazdılar (TarS: 619).

Bitik [Fa.]: Aslı Çağatayi'dir, nâme, mektup ve yazı mânasınadır. Vaktiyle Türkçede dahi aynı lâfız gene bu mânada kullanılır ve kâtip, mektupçu makamında *bitikçi* denilirdi (TarS: 619).

böcü: Umacı, öcü. (bk. böce)

Ed-dayağta [Ar.]: Ol şeydir ki oğlancıkları anınla korkuturlar, lisan-ı sıbyanda ana *böcü* derler (TarS: 663).

Arus-ı kec [Fa.]: Ol zişt ve mehip surettir ki çocuklar yanazlık eyledikte anınla korkuturlar. Türkide *böcü* derler (TarS: 663).

Keh [Fa.]: Ol zişt ve mühevvil surettir ki bazı nesneden düzüp anınla çocuk korkuturlar. Türkçe *böcü* tâbir ederler (TarS: 663).

cebeci: Cephaneci er.

... ve *cebeci* ve topçu başına ellişer akça ulufe vereler (TarS: 758).

Halil bin Ahmet ve Abdülmü'min bin Mehmet nam *cebeciler* meclis-i şer' de cem'iyet eylediklerinde işbu Hacı Yusuf'un evnde da'vam yoktur, biz *cebecileriz* yoldaşlarım ile geldik dedikleri bit-talep sicil olundu (TarS: 758).

Çıkrıkçılar içinde *cebeci* başı sâkin olduğu dükkân ki bir tarafı... (TarS: 758).

çakırcı başı: Kuşçu başı.

... Emir-i ahur altına *çakırcı başı* anun altına çaşnigir başı... oturur idi (TarS: 801).

Bazdâr [Fa.]: İkinci ve zâri' mânasınadır ve kuşçu başıya dahi denir. Padişahların şikarî kuşların besleyip ve görüp gözetici kimsedir. Hâlen bizim devlet-i aliyyede *çakırcı başı* tâbir olunur (TarS: 801).

Çakırcı başısından tezkireyle gitse bir güncişk

İder mihman-nevazî curre şahin âşîyan üzre (TarS: 802).

çarkacı, (çarha, çarhacı): Öncü asker.

Bunlar da asker-i islâmın *çarkacılarıdır* (TarS: 832)

Mesâlih [Ar.]: Silahlı kimseler ve leşker önünce gelen cemâatler ve *çarkacılar* (TarS: 832).

Hazır ol vaktına dayan İbrahim

İn(i)yor *çarhacılar*, meydan benimdir (TarS: 832).

çerici: Askeri bulunan, başına asker toplamış olan.

Adlu beylerden ve *çericiler*den iki taraftan çokluk halk telef oldu (TarS: 866).

çırakçı: Tekkenin kandillerini yakmaya memur kimse.

Hacı Bektaş Veli'nin ulu halifelerindendir ve hem nazarında *çırakçı* idi (TarS: 904).

danışkıcı, (tanışkıcı): Müşavir.

Anı hâcip eylegil sen özüne

Tanışkıcı kıl anı kendözüne (TarS: 997).

Kığırdı beğlerin birkaç vezirin

*Danışkıcı*ların cümle debirin (TarS: 997).

Olur öz bildiğin ayağına bağ

Aşarsın *tanışkıcı* olucak dağ (TarS: 997).

dilekci, (dilekçi): Şefâatçi.

Bir kimseyi ki her gün sürersen evinden çıkmaz, durmaz yerler yalvarır, her taraftan *dilekci*ler getirir. Anın meveddeti sana değildir, devletinedir (TarS: 1150).

Hahiş [Fa.]: Hâstenden ism-i mastardır ve şefâatçi yâni *dilekci* (TarS: 1150).

*Dilekçi*ye şeh isterdi bahane

Dilemez idi uğrada ziyana (TarS: 1150).

Sıfat ifade eden kelimelerde geçer.

düdükçü bakışı: Yan gözle bakış.

Hızır [Ar.]: Birbirine *düdükçü bakışı* bakmak (TarS: 1299).

1.12. +Cık / +Cuk

Getirildiği isim ve sıfata küçültme, düşkünlük, bağlılık, acıma kavramları katar. Bunun yanında yer adları, hayvan, araç-gereç, bitki ve hastalık adları da katar (Zülfikar, 1991: 68-71, Ergin, 2000: 163-165, Korkmaz, 2014: 126-127, Banguoğlu, 2011: 164-165).

Alet, eşya adları ifade eden kelimelerde geçer.

alacuk, (alacık, alaçık, alaçuk): Göçebe çadırı. (“*alaçık* Çalı çırpıdan yapılmış kulübe” **ala* ‘yarım’+*açık*: yarım açık veya **al* ‘ön’+*aç-ık* ‘önü açık’ KBS: 62)

Güneşte hâsiyet vardır mukarrer

Kılur yoksul *alacuk*ın münevver (TarS: 83).

Küyan [Fa.]: Arapların keçeden *alaçuk*ı (TarS: 83).

Ne kazan, çömlek kaldı ahtarılmadık, ne çadır ne *alacık* kalmış (TarS: 84).

bağacuk: Eskiden harplerde, dinamit ve bomba yerine kullanılan savaş aygıtı (?).

(“*baka*: kurbağa” DLTD: 62)

Kağlı üstünde nice ev ittiler

Burç dibine çekip ilettiler
Bağacuk dirler, anı tekfür ider
 Burç dibine iterler ol gider
 Deldiler şehri külüng ile çeri
 Taş atuben hiç kayurmaz biri
 Bağacuğa zift ü katran ittiler
 İçine kızgın demürü yittiler
Bağacuk yandı, çıkar taşra guzat
 Tanladı Paşa, bular buldu necat
 Öyleyin kâfir bunaldı dir aman (TarS: 363).

dilcik (II): Terazi ibresi.

Eş-şahin [Ar.]: Terazi koluna denir... terazi *dilciği*ne de denir (TarS: 1147).

Organ adları ifade eden kelimelerde geçer.

almacık: Uyluk kemiğinin yuvarlak başı.

El-‘azele [Ar.]: Tavarın *almacığı* üzere olan omaca kemiğine denir (TarS: 109).

arka düğmeciği: Omurga çıkıntısı.

Üstuy [Fa.]: mühre-i püşt mânasınadır ki arkanın iki tarafından gelen omurga kemiklerinin biri birine muttasıl olduğu mevzi‘de olan yumru kemiktir, *arka düğmeciği* tâbir olunur (TarS: 216).

dilcik (I): Bademcik.

Kede [Fa.]: *Dilcik* dedikleri illet ki boğazda hasıl olur, meme gibi şişer, sarkar. Gâh olur âdemi helâk eyler. Arapça melâze derler (TarS: 1147).

dizcük: Diz bağı.

Dizcük karuçuk bağlandı (TarS: 1192).

Zarf ifade eden kelimelerde geçer.

añılacık: Yavaşça, yavaşçacık.

El-inbaku [Ar.]: Bir kimesne *añılacık* osurmak (TarS: 153).

artuğracık: Fazlaca, biraz fazla.

Bışterek [Fa.]: *Artuğracık* (TarS: 231).

Küçültme, benzerlik, sevgi ve saygı bildiren kelimelerde geçer.

ayacık: Ayakçağız.

Ol Tanrı Taâlâ *ayacığın* gerü verdi (TarS: 289).

azcuk: Azacık.

Gelmedi sana ol amelden, illâ **azcuk** geldi (TarS: 342).

bakracik: Küçük bakraç.

İki **bakracik** 15, bir tepsi 20, bir sahan... (TarS: 385).

barmacuk: Parmakçık

Gül dediğin şarap ile dolmuş piyaledir

Bir **barmacuk** ki eksile pervazı lâledir (TarS: 402).

birezçük: Birazcık.

Bir kişi kim yemekten sonra uyumak isterse **birezçük** anul anul yürüye tâ taam midye ağzından aşağı ine (TarS: 592).

Tâ kim dünyada **birezçük** artucak yaşayam (TarS: 592).

Vedes [Ar]: Sözü **birezçüğünü** diyivermek (TarS: 592).

biricik: Bir kerecik.

Bu senin düşmanın ne halli kimselerdir, **biricik** temaşa eylesen dedi (TarS: 593).

Kanda görsen kulunu bakmazsın

Biricik ah o yana beyciğezim (TarS: 593).

Bâri lûtf eyle a zâlim **biricik** yüz süreyim

Pâyin olmazsa eğer kûşe-i daman olsun (TarS: 593).

bucacık: Köşecik.

Verme Kuddusi'ye sıklet hem safadır **bucacığım** (TarS: 672).

cancuk: Cancığaz.

Ki mü'minlerin oğlancuklarıdır

Gönüller yimişi **cancuk**larıdır (TarS: 749).

canı azacuk: Sabırsız.

Behey ayyar ne pek **canı azacuk** olursun (TarS: 750).

çanacuk: Çanakçık.

Gemi düzerken Nuh'a bu **çanacığı** nidersin derdi, istihza ederdi (TarS: 821).

dudacık: Sevimli dudak, dudakçık.

Ben ansızın hep öpeyin ol bal **dudacığın**

Ko tatlı tatlı söğsün ol ağzı şeker bana (TarS: 1247).

Çeşitli somut ve soyut adlar ifade eden kelimelerde geçer.

düğülcük: Konca, boğum.

Gonce [Fa.]: **Düğülcük** Türkçe büyüklük derler (TarS: 1305).

Bürhüme [Ar.]: Boğun ve **düğülcük** (TarS: 1305).

dükelcüğü, (dükelicüğü): Dükelisi, hepsi. (ET “*tükel: tam, tamamiyle, iyi bir halde*” KBS: 942)

Kırk tokuz atı *dükelcüğün* dutar

Kamusunu biri birine çatar (TarS: 1309).

Dükelicüğünü döğüp şirugan, ya gül yaprağı ve sirkeyle karıştırılar (TarS: 1309).

Cihanda ne ki mezmume sıfat var

Dükelicüğü bendedir musavver (TarS: 1309).

dünyacık: Dünyalık, para pul.

Dilbere harcetmeğe destimde yok *dünyacığım*

Ol sebepten dostlar çoktur ciğerde acığım (TarS: 1324).

düvülcük: Küçük bulgur tanesi. (*düğü/düvül: 1. Elendikten sonra geriye kalan en ince bulgur*” DerS: 1622)

Misk yiye ya zağfiran ya helilelerden yiye ya taze badem ya küçük *düvülcük* ya buğday yiye.. (TarS: 1362).

Yer adları ifade eden kelimelerde geçer.

depecük: Küçük tepe, tepecik.

Düreyd ve Anter leşkeri Rum ve Firenk çerisine nisbet sanasın ki bir gemi idi deniz içinde ve yahut *depecük* idi sahra içinde (TarS: 1087).

Dağ eteğinde *depecük* gibi görünür (TarS: 1087).

Kıyamete değin durakları miskten *depecük*ler üzerinde (TarS: 1087).

derneçük: Ufak ölçüde dernek, düğün, dernekçik.

... Çün ulaldı, gücün yettiğince *derneçük* edip oğlunu sünnetleyesün (TarS: 1113).

Hayvan adları ifade eden kelimelerde geçer.

böcük: Böcek.

Harek [Fa.]: Devecük dedükleri *böcük* ki çekirge şeklinde incerek, uzunrak, kanatları yok, uzun ayakları vardır (TarS: 663).

cücük: Cıvcıv, kuş yavrusu. (“*cü: küçük, körpe olmayı, filiz vermeyi anlatır*” Zülfikar, 1995: 192)

Yumurtadan çıkacak mâkiyanın

Zarif olur *cücüğü* gayet anın (TarS: 780).

devecik: Kızlar devesi de denilen çekirgeye benzer bir böcek.

A'kber [Fa.]: Bir nevi çiçektir... ve bazıları indinde a'kber bal arısı kovanında bulunur, cüz'i asel ile memzuç nesnedir, gayette acı olur. Şiraz'da ana dâru derler ve Türkide deval tâbir ederler (TarS: 1122).

Himar-ı kabban [Ar.]: *Devecik* ve eşek kurdu ve yer eşekçiği dedikleri uzun ayaklı böcektir (TarS: 1122).

Harküş [Fa.]: ... ve tesbih böceğine dahi denir, Arabide himar-ı kabban derler ve bazıları *devecik* ve yer eşeği ve gürgen dedikleri böcektir (TarS: 1122).

1.13. +CII / +CIIn / +CIr

Getirildiği kelimeye bir şeye düşkünlük, bir ortamda yaşamayı seven, alışkanlık, bağımlılık, benzerlik kavramlarını katar. (Korkmaz, 2014: 127, Zülfikar, 1991: 72, Banguoğlu, 2011: 165, Ergin, 2000: 175, Hatipoğlu, 1974: 55-56).

Sıfat ifade eden kelimelerde geçer.

adamcıl: Adama saldıran (hayvan).

(Bir kuzu hakkında) ol kadar büyüdü... Gide gide *adamcıl* olup bu kadar çoban öldürdü... Bundan böyle bu, adamcıl oldu, biz dağda gezemezüz (TarS: 15).

Bunu işiten şahlar ne derler bak, Haccac'ın yaylağında bir kuzu *adamcıl* olmuş, bu kadar asker kırdırıp hakkından gelememiş, yazık. (TarS: 15).

Es-saele [Ar.]: Deve *adamcıl* olmak mânâsınadır (TarS: 15).

Hayvan adları ifade eden kelimelerde geçer.

balıkcır, (balıkçıl, balıkcin): Balıkçıl.

Bûtimar [Fa.]: *Balıkçıl* (TarS: 390).

Balıkcin oldu: subeytır [Ar.], sadâ [Ar.]: puhu kuşudur (TarS: 390).

Zinhar sakıngıl, tâ şol *balıkcır* bigi olmayasın kim bir yengeci helâk eylemeğe dürüştü, kendinin canın yele verdi (TarS: 390).

Balıkçır balık ile içmişti ant

Örümcek şeşüptü sinekten kement (TarS: 390).

Bûtimar [Fa.]: *Balıkçır* (TarS: 390).

Benzerlik, yakınlık anlamı taşıyan kelimelerde geçer.

akçıl: Beyazımtırak.

Sifid-fâm [Fa.]: *Akçıl* derler, sipid-bâm mânâsına (TarS: 70).

Udme [Ar.]: İnsanda olan buğday enlülük ve devede *akçıl*lık ve karasağılık, ya katı aklık (TarS: 71).

Şehbâ [Ar.]: Kül rengine yakın *akçıl* renk (TarS: 71).

bozcıl: Boz renkli, bozumtrak.

Merhum Tat Ali Paşa bir *bozcıl*, burnu abraş zebun bargiri şehir kethüdası İbrahim Çelebi'de emanet vaz' ettikte (TarS: 659).

1.14. +CİlAyIn

Eski Anadolu Türkçesinde çok kullanılan ekin kullanım sahası zamirlerdir. Eklendiği zamirlere 'gibi, kadar' anlamlarını katar (Ergin, 2000: 174).

ancılayın: Onun gibi, o kadar, öyle.

Andan özge Hazrete kimdir yakın

Ancılayın izzete kimdir yakın (TarS: 129).

Ol karındaşım dahi otuz yaşında vefat etti, ol dahi *ancılayın* hal üzre gitti (TarS: 129).

Hak Taâlâ rahmeti *ancılayın* ma' dut değil (TarS: 129).

anlarcılayın: Onlar gibi.

Ol mürdar işten sakınanlar *anlarcılayın* helâk olmayalar (TarS: 164).

Hazer kıl şundan kim münafıklar sıfatın sıfatlanasın, *anlarcılayın* sen dahi derk-i esfele vâki' olup helâk olasın (TarS: 164).

Anlarcılayın büyük günah olmaz (TarS: 164).

bencileyin: Benim gibi.

Bencileyin gören kişi ben sevdiğimin yüzünü

Deli ola dağa düşe yavu kıla (TarS: 502).

Bencileyin karusından ağ ellerin bağladuban toğuz tamında yatur mı olur (TarS: 502).

Meğer sen dahi *bencileyin* bir yâr-ı bîvefaya gönül bağlamışsın (TarS: 503).

bizcileyin, (bizçileyin): Bizim gibi.

Bizcileyin karındaşların terk edip bir bigâne herife uyup giderler (TarS: 625).

Bunlar dahi *bizcileyin* namaz kılurlar, oruç dutarlar (TarS: 625).

Bu dahi *bizcileyin* imiş didi (TarS: 625).

bularcılayın: Bunlar gibi.

Yusuf eydür: Bu sağ der ki: Yâ melik işbu kavm ki gelüp durmuşlardır, hiç senin katına *bularcılayın* yalancı kavm bir dahi gelmemiştir (TarS: 690).

buncılayın, (muncılayın): Bunun gibi, böyle.

Dânişmend eydür: Ben işledüğümü öğersin. Bir dahi *buncılayın* işler, kığırıcak gelür, kovucak gider (TarS: 698).

Umduğun kıymete bunu kim ala

Buncılayın meta‘tan ne gele (TarS: 698).

Ocağuña *bunçılayın* avrat gelmesün (TarS: 698).

1.15. +DA

Daha çok isim durum eki olarak kullanılır. Ancak zaman bildiren kelimeler üzerine getirildiğinde söz konusu kelime zaman zarfı işlevi üstlenir.

Çeşitli isim ifade eden kelimelerde geçer.

bağda: Güreşçi çelmesi, sarma. (“*bağda*” KBS: 102)

Sirind [Fa.]: ... Ve güreşçiler oyununda *bağda* dedikleri (TarS: 365).

Sabûd [Fa.]: Ve güreşçi fûnûnundan bir fen ve sanata denir ki ayağını hasmın ayağına sarıp yıkar; beyinlerinde sarma ve *bağda* dahi derler (TarS: 365).

dulda: Saye, himaye. (“*dul-3, dulda: 1. Yağmur, güneş ve rüzgarın etki yapamadığı gizli, kuytu yer, kenar, saklanılacak yer, ağaç, bina gölgesi, gölge*” DerS: 1596)

Yiğit *duldası*nda yiğit saklanır

Muhannette gölge olmaz, dal olmaz (TarS: 1248).

Madde başı olmayıp örneklerde zarf olarak geçer. η

Gecede gündüzde dünya *beğçüğe*zleri kapusına mülâzim olup dükeli belalara arkuru turdular (TarS: 481).

Ey başdaşlarım, atam bana *yıldı* üç gün destur vermiştir (TarS: 428).

1.16.+DAII(k)

İsimden isim yapan ekin kullanımı nadirdir. Bulunma hali ve isimden isim yapım eki +IIk ekinden oluşmuş birleşik bir ektir.

Alet, eşya adları ifade eden kelimelerde geçer.

burundalı: Emzikli tas.

Cergatu [Fa.]: Cür‘a-riz mânasınadır ki *burundalı* tâbir olunan emzikli tastır, iki kısım olur; büyüğiyle karılar hamamda iğtisâl ederler ve ba‘zı şırlağan satanlar kullanırlar (TarS: 714).

Madde başı olmayıp örneklerde yine alet, eşya adı olarak geçer.

El-‘asîr [Ar.]: Şol acemi nâkaya ıtlak olunur ki henüz *baş bilmemekle* talim için *burundalık* geçirilip binilmeğe şüru‘ olunur (TarS: 423).

1.17.+(A)DAk

Bu ek, isimden fiil yapan +DA- ile fiilden isim yapan -k ekinin birleşimi sonucu oluşan bir ektir. Ses yansımali köklere gelerek onlardan yeni isimler türetir. Ek, yansımalar dışında da örnekler türetmiştir (Zülfikar, 1991: 51-52, 77-78, Korkmaz, 2014: 120, 128.).

Zarf ifade eden kelimelerde geçer.

aḡadak: O zamana kadar.

Tâ *aḡadak* kim sabah oldu (TarS: 122).

andak: 1. Hemen, o anda, derhal.

Pes Nuh ile anın arasına bir mevç girdi ve Ken'an andak gark oldu (TarS: 137).

Biregü eydürse ramazan orucu farîza deġül. Ol mel'un şundak kâfir olur. Anı *andak* öldürene kan düşmez (TarS: 138).

Kimdir ki bu güzellik ile sen güzeli ah

Gördüğü gibi sevmeye gönül verip *andak* (TarS: 138).

2. O kadar.

Emir kıldı kazdılar handak revan

Kestiler baş döktüler *andak* revan (TarS: 138).

başdak: Tek başına.

Fakir oldur kim nesnesi yoktur illâ bir *başdak*dur

Miskin oldur kim nesnesi yoktur illâ oġlancıkları var, açlar (TarS: 428).

bundak: Böyle, bu kadar.

Bunların tâtleri *bundak*turur

Hiç riya yok işleri mutlaktırur (TarS: 702).

Sıfat ifade eden kelimelerde geçer.

bıyıkdağ: Bıyığı terlemiş.

Ve karındaşının bir oġlu oldu, *bıyıkdağ* yığitti (TarS: 543).

Hat-âver [Fa.]: *Bıyıkdağ* (TarS: 543).

Alet, eşya adları ifade eden kelimelerde geçer.

bağırdak: Beşik bağı.

Şefkatli ana, anı beşiğe koyar *bağırdak* ipiyle anın elin ve ayağın bağlar (TarS: 370).

Perteng [Fa.]: Beşik *bağırdağı* (TarS: 370).

... Ve bir derlik dahi diğeri iki derlik ve bir kemha *bağırdak* ve bir... (TarS: 370).

bağ özdeği: Bağ kütüğü. ("özdek" Atalay: 84)

Kaayim [Ar.]: Durucu ve *bağ özdeği* (TarS: 375).

çakıldak (I): Bostanlarda kuş ürkütmek için yaptıkları ses çıkaran fırıldak.

<çak+ıl+dak

Huzruf [Ar.], bâdfere [Fa.]: *Çakıldak* ki kuş ürkütmek için bostanlara kurarlar; rüzgâr ile döner ve avazı çıkar. (TarS: 799).

çakıldak (III), (çakıldırak): Üğütülen buğdayın taşlar arasında bittiğini haber veren ve değirmen taşına çarparak çak çak sesi çıkaran âlet.

Tezde-i âsiyâ [Fa.]: Değirmen *çakıldırağı* (TarS: 799).

Teje [Fa.]: Değirmen *çakıldagı* (TarS: 800).

çınkırdak: Çıngırak.

El-cülcül [Ar.]: Davar boynuna ve doğan ayağına astıkları *çınkırdak* (TarS: 900).

1.18. +DAn

Çekim eki olan ek zamanla yapım eki işlevi üstlenmiştir. Ekin Türkçede getirildiği kelime, sıfat ve zarf görevinde kullanılır.

Sıfat ifade eden kelimelerde geçer.

çokdankı, (çokdanki): Eskiden kalmış, uzun zamandan beri sürüp gelen.

Dîrîne [Fa.]: *Çokdankı* (TarS: 935).

Kühen [Fa.]: *Çokdankı* (TarS: 935).

Dîr [Fa.]: Irak ve bait manasınadır ve müddet-i mütemadi manasınadır ki *çokdanki* ve geç ile tâbir olunur (TarS: 935).

çokdankı koca: Çok yaşlı ihtiyar.

Kühen-pîr [Fa.]: *Çokdankı koca* (TarS: 935).

Zarf ifade eden kelimelerde geçer.

ağuldan: Hafif hafif, yavaş yavaş.

... Gücü yetmeyece, bal katalar, *ağuldan* kaynatarlar tâ kim kıvama gele... (TarS: 175).

aşsuzdan: Ansızın, birden bire.

Bu gez *aşsuzdan* güler Yusuf Nebi

Gülmedi ömründe hiç anın gibi (TarS: 171).

Yaramazlıktan ırağ ol ki yaramazlık gizli oda benzer ki *aşsuzdan* yakar (TarS: 171).

Aşsuzdan bir kaza irişip dahi helâk olmaz (TarS: 171).

ayruktan ayruk: Bambaşka.

Görünür perde çok *ayruktan ayruk*

Yakîn bil kim gümandır Haktan ayruk (TarS: 340).

bir uğurdan, (bir uğurda, bir uğurdane, birgurdane): Birden, defaten, hep birden, birden bire, derhal.

Yusuf'un kardaşları iriştiler

Bir uğurdan kapıda çığıştılar (TarS: 606).

Ölmek dahi ol nefis-i emarenin yaramaz sıfatlarından *bir uğurdan* kurtulmaktır.

Mâkir [Ar.]: Hud‘a edici ve âsiye yaramazlığı mukabelesinde eylükler veren, sonra *bir uğurdane* berk hışmedici ve mekrine göre azab edici (TarS: 607).

delimden: Çoktan, çok zamandan beri, epiden, pek eskiden. (“*telim: çok, pek çok*” DLTD: 596)

Benim Zengi’dir aslım u karaven

Sözüme yalan hâşa kim karaven

Delimden ki Çin ilin illemişem

Dişim yavuz işlere bilemişem (TarS: 1068-1069).

1.19. +DAŞ

Beraberlik ve ortaklık bildiren kelimeler türetir (Gabain, 2000: 46, Banguoğlu, 2011: 169-170, Zülfikar, 1991: 79-80, Korkmaz, 2014: 128).

ayakdaş, (ayaktaş): İşlerini el birliğiyle yapanlardan her biri.

Amr Ayyar’ın *ayaktaşı*, on sekiz Sahipkıran’ın başı... (TarS: 302).

Pâdaş [Fa.]: Mânası *ayaktaş*dır (TarS: 302).

Hem-pâ [Fa.] *Ayakdaş* (TarS: 302).

başdaş: Kafadar, emsâl, akran.

Yalvaralım *başdaş*ımız ona (TarS: 428).

Ey *başdaş*larım, atam bana yılda üç gün destur vermiştir (TarS: 428).

Sezavâr [Fa.]: ... *Başdaşa* hemser derler (TarS: 428).

boydaş: Akran, emsal.

Birkaç *boydaşı* kızlar ile ve birkaç avratlar ile göl kenarına çıktı (TarS: 648).

Lâtifeyi terk edemezsen bâri kendi beraberin ve *boydaş*ların sözü sana ağır gelmeye (TarS: 648).

Adı çıkmazdı lebine gonca adaş olmasa

Serv ra‘ nalanmaz idi sana *boydaş* olmasa (TarS: 648).

buñdaş: Dert ortağı.

Bırakmış Hurrem’i yanına *buñdaş*

Yürümüş çok deniz ü dağ ile taş (TarS: 703).

deñkdeş, (deñkdaş, dekdeş, deñdeş): Küfüv, eş, benzer.

Dilemez ki sen *dekdeş*ün değil kimselerden kız alasin (TarS: 1083).

Anın rengi kızıl altuna bekteş

Kanadı, kuyruğu nur ile *dekdeş* (TarS: 1083).

El-küfüv [Ar.]: Kişinin misil ve *denkdaşı* (TarS: 1083).

düzendaş, (düzeneklü): Bir düzende, bir nizamda, aynı seviyede.

Hemsâz [Fa.]: *Düzendaş*, düzeneklü (TarS: 1364).

1.20. +DI

Ses yansımalı köklerden -Il ve -Ir ekleriyle genişletilmiş köklere gelerek isim yapar (Zülfikar, 1991: 145, Korkmaz, 2014: 142, Banguoğlu, 2011: 203-204, Hatipoğlu, 1974: 157). Aşağılama ve küçük görme gibi görevlerle bazı kelimelerde (elti, pinti, pırtı vb.) kullanıldığı görülmektedir (Banguoğlu, 2011: 203, Korkmaz, 2014: 142). Tarama Sözlüğü A-D maddelerinde bu görevde türetilen kelimelere rastlanmamakla birlikte Eski Türkçeden beri tonsuz şekli kullanılan ek, Tarama Sözlüğünde tonlu olarak da geçmektedir.

Yansıma kökten süreklilik ifade eden yansıma isimler türetir.

cangırdı, (cankırdı): Şankırtı, şinkırtı.

Ciling [Fa.]: ... çan ve çingirak ve zincir gibi nesnelerin savtıdır ki *cangırdı* tâbir olunur (TarS: 750).

Sağv [Fa.]: Tas ve taş ve tabak misilli evânilerin savtından hikâyedir ki *cankırdı* tâbir olunur (TarS: 750).

cığıltı, (çığıltı): Karışık seslerden meydana gelen gürültü.

Harceste [Fa.]: Arbede ve *cığıltı* ve şamata mânasınadır (TarS: 766).

Ahruş [Fa.]: Huruş ve kavga ve ihtilal ve *çığıltı* ve harıltı mânasınadır (TarS: 766).

Telatuf [Fa.]: Kargaşa ve *cığıltı* ve arbede ve gavga mânasınadır (TarS: 767).

cıvıldı, (çıvıldı, çivıldı): Fısıltı.

Kâfirlerden ve münafiklardan bir bölük cemâat Kâ'be katında derilp uğurlayın Resûl hakkında *cıvıldı*yla nesne söyleşürlerdi (TarS: 771).

Seni dinlerler dahi birbiri arasında *cıvıldı*yla mü'minlere derler ol zâlimler ki... (TarS: 771).

Nazar kılmaz mısın yâ Muhammed şol kimselere kim ortalarında *çivıldı* ile söyleşmekten nehyolundular (TarS: 771).

cızıldı: Cızıltı.

Gargarc [Ar.]: Bişeduran büryan *cızıldusu* (TarS: 772).

çağıştı, (cağıştı): Boncuk, düğme gibi şeylerin madenî bir kap içinde sallandıkları vakit çıkardıkları ses, çıkır çıkır sesi.

Kâğ [Fa.]: Ateş mânâsıdır.. ve kuzgun avazına derler ve tas ve sahan misillü evani içre ceviz ve boncuk misüllü nesneleri koyup beri öte tahrik olundukta zahir olan savttan hikayedir ki *cağıştı* tâbir olunur (TarS: 790).

Ahlekendû [Fa.]: Çıkşağıya denir ki bakırdan ve yahut ağaçtan limon şeklinde içini mücevvef düzüp ve bir sap geçirirler ve içine taş ve bazı hurda nesneler koyup çocuğa verirler. Anı ırgalattıkça *cağıştı* sudûr etmekle çocuk hoşlanıp avınur (TarS: 790).

çakıldı, (çakırdı): Şakırtı, takırtı.

Kılıç *çakıldı*sundan kulaklar sağır oldu (TarS: 800).

Jağjağ [Fa.]: ... ve ceviz ve badem misüllü nesneler bir yere boşaltırken biri birine dokunmağla peyda olan savttan dahi hikâyeye olunur ki *çakırdı* tâbir olunur (TarS: 800).

çatıldı, (çatıldı, çatuldu, çatıltı): Çatırtı.

Bir gürültü oldu, *çatıldı* koptu, her taraftan od yalını belürdü. (TarS: 834).

Çomağı *çatuldusu* yere göğsü sadâ salardı (TarS: 835).

Tirâk [Fa.]: *Çatıldı* (TarS: 835).

çığıştı: Çakıltı. <çığ+ış+tı

Devletlü kişinin tarlası göğericcek, gök gürllediği gönlüne kırıntı *çığıştısı* gibi görklü gelür (TarS: 888).

çıldurdu: Çıtırtı, hafif ses.

Kişi âşık olucak bir çöp *çıldurdu*sı ana saz olur (TarS: 896).

çınırtı, (çinirtti): Çın! veya tın! sesi.

Er-redim [Ar.]: Yaydan ok çıktıktan sonra zuhur eden sese denir ki *çınırtı* tâbir olunur.

El-hezem [Ar.]: Yay *çinirtisi*ne ve tınkırtısına denir (TarS: 899).

El-ıtnan [Ar.]: Çinretmek mânâsıdır... ve bir kemikli uzvu kat' eylemek mânâsına müsta' meldir, zira, urdukta iptida *çinirtisi* zuhur eder (TarS: 899).

çingildi: Çınlama.

Sille [Ar.]: Avâze ve *çingildi* (TarS: 923).

çoğuldu, (çoğultu): 1. Topluluk, sürü.

Bevş [Ar.]: Bir ata oğlanları ve cemâat *çoğuldusu* ve halk çoğuldaşmak (TarS: 932).

Hafâle [Ar.]: Kuş sürüsü ve kuş *çoğuldusu* (TarS: 932).

2. Gürültü, çığıltı.

İstihab [Ar.]: Avâze karışması ve *çoğuldu* (TarS: 932).

Lâğta [Ar.]: *Çoğultu* ve ses selen (TarS: 932).

Dıvda [Ar.]: Hâlet-i cengde olan avâz ve *çoğultu* (TarS: 932).

düpültü, (düpürtü, dürpültü): Gümbürtü, gürültü, patırtı, çarpıntı.

Gürz-i giranlar *düpültü*sü pulat kalkanlar küpültüsü be-evc-i âsmana yetti (TarS: 1326).

Kaçan namaza dursa Hak Taâlâ korkusundan yüreği *düpüldü*sü mil kadar yerde şol kazan kaynamağı avazı gibi işitilirdi (TarS: 1326).

Yürekleri *dürpültü*lerine rahat erzani kıldı (TarS: 1326).

Yansıma kökten hayvan isimleri türetir.

çırgıt, (cırgıt, çirkıdı): Cırcır böceği.

Sırsır [Ar.]: Bir kurtçuğazdır gece öter, bazı halk ana *çirkıdı* derler (TarS: 906).

Segem [Fa.]: *Çırgıt* dedikleri böcektir ki ocaklarda eski hamamlarda ahşamdan sabaha kadar öter, şebgîr dahi derler (TarS: 906).

Şebgîr [Fa.]: ... ve *çırgıt* dedikleri siyahça çekirge ki eski hamamlarda ve ocaklarda çok olur. Sabahlara dek öter (TarS: 906).

1.21. +Dık

İşlek olmayan bir ektir. Clauson, ekin -duruk ekinden kısalmış olabileceğini iddia eder (2007: 189).

Zarf ifade eden kelimelerde geçer.

burunduğın: İptidadan, önceden, başlangıçta.

Her işleri ve maslahatları *burunduğın* bir öğütçü vezir eline ısmarlaya, hergiz muratsızlık anın ikbali eteğine ermeye (TarS: 714).

1.22. +dın

Yaygın bir kullanımı yoktur. Aslında ayrılma hali olan ek isimlere gelerek sıfat ve zarflar türetir.

Sıfat ifade eden kelimelerde geçer.

aydın, (aydınlı): 1. Münevver, ziyadar, ışıklı.

Şükür ve öğmeklik ol tanrıya kim anın kudreti eserleri *aydın* gündüz yüzünde yıldırarmıştır (TarS: 314).

Ol evi kim yavlak *aydın* u ulu

Kamu dürlü reng ü nakş ile dolu (TarS: 314)

Ruşenâ [Fa.]: *Aydınlı* ve ruşen olan nesne, nurlu kimesneye dahi ıtlak olunur (TarS: 314)

2. Nur, ışıık, aydınlık.

Dedi ey iki gözümün *aydın*

Bana dindürür saçının bir dünü (TarS: 315).

Kendözünden çün değildir ay nuru

Ay^{du}ı kamu güneştendir varı (TarS: 315).

Baharda yılan çıkıcak güneş ay^{du}mından gözleri yaş olur, kamaşır (TarS: 315).

3. Ruşen, açık, âşikâr.

Hûveyda [Fa.]: Ay^{du}n ve görünür (TarS: 315).

Madde başı olmayıp örneklerde zarf olarak geçer.

Eğer bir avrat kırk günedek arı olduktan sonra açla eri yanına gelmezden *öndin* her gün üç dirhem içse... (TarS: 5).

Çıkara ümmetini ol tamudan

Başlaya *öndin* yürüye kamudan (TarS: 446).

1.23. +Dİr

Genellikle yansıma kökenli kelimeler üzerine gelir. Türkiye Türkçesi yazı dilinde bulunmaz.

Zarf ifade eden kelimelerde geçer.

buldur buldur: Tane tane, damla damla, boncuk boncuk. ("*buldur: Suyun güldür güldür akışını anlatır*" Zülfikar, 1995: 180)

Buldur buldur gözlerinin yaş akar (TarS: 692).

1.24. +Dİrİlk / (+Dİrİlk < +Dİk)

Ek çoğunlukla /n/ ve /l/ ünsüzleri ile biten insan ve hayvanlara ait organ adlarına gelerek 'tutan, durduran' anlamında alet adları türetir (Hatipoğlu, 1974: 62, Zülfikar, 1991: 82, Ergin, 2000: 176, Banguoğlu, 2011: 170, Korkmaz, 2014: 128).

burunduruk, (burunduk): 1. Deveyi zapt ve idare için burunlarına takılan ağaç veya halka.

Mehar [Fa.]: Yular *burunduğu* (TarS: 715).

Zira mü'min *burunduruk*lu deve gibidir. Nereye yedseler yedilmek gibidir (TarS: 715).

Şol ak deve gibi ayakları anberden ve boyunları za'ferandan, başları misk-i ezferden, *burunduruk*ları yeşil zebercetten ola, yedicileri... (TarS: 715).

2. Yular.

Sonra gelen kavimleri göresiz dedi kim size nice uyarlar, *burunduruk*ları elinizde ola (TarS: 716).

Ömer deve burunduruğun dutar idi bir ferseng yürürdü, andan Ömer binerdi kul deve *burunduruğu* dutardı bir ferseng yürürdü (TarS: 716).

Bu halkın gönlü *burunduku* dahi Hak Taâlâ kudreti kabzasındadır, nice dilerse dönderür (TarS: 716).

çiğirdik: Ağacın körpe ince dalları. (<*çiğindirik) / (“*çiğindirik (I), çiğindürük, çiğirdik (II), çiğirdim: Filiz, taze yaprak*” DerS: 1208)

El-fırk [Ar.]: Ve develere alef edecek *çiğirdik* külçesine denir (TarS: 913).

dişindirik: İpten gem (yular).

El-ihtinâk [Ar.]: Tavarın alt çenesini ve damağını bir sicimle boğmak ve *dişindirik* urmak (TarS: 1184).

1.25. +GA

İşlek olmayan bir ektir. Yazı dilimizde eskiden beri, donmuş olarak birkaç kelime de bulunur (Gabain, 2000: 45, Ergin, 2000: 175).

Sıfat ifade eden kelimelerde geçer.

başga: Başka

Eyü dimişdürür dâna-yı hüşyar

Ki *başga* her işin bir kişisi var (TarS: 429).

başka: Ortaksız, müstakil.

Ki başka buzağu, kaçma bu sözden

Yeğ olur şeksiz ortaklık öküzden

O kim yir çöreğini *başka* zâhir

Dişiyle kaldırır dengini âhir (TarS: 441).

Alet ve eşya adlarında geçer.

dizge: Dizlik, diz bağı.

... Dizlerine bakarlardı eğer *dizge* yeri müşahet ise tahkik Yeniçeridir deyü aman vermeyip katlederler idi. Yeniçeri ekseriya diz çakşırı giymekle bu alâmetle istidlâl ederler idi. Sair nâstan Yeniçeri olmayıp diz çakışırına itimat edenlerden katı çok kimse *dizge* yeri bellidir deyü meccanen katlolundular (TarS: 1193).

1.26. +(G)An

İpek Bilgen, ekin küçültme ismi yaptığını belirterek “*arpağan: başağı olup tohumu olmayan arpa*” ve *çimgen: çimen* örneklerini vermiştir (1989: 17-18).

Somut isim ifade eden kelimelerde geçer.

demren, (temren): Okun ucuna geçirilen kemik veya demir parçası.

(“*temürgen>demren*” Clauson, 1972: 509)

Aşkın oku dermeni dokunur yüreğime
 Aşk için ben öleyim, *demren* kayusu değil (TarS: 1073).
 Ohu cevşen deler ü yarası vü *demreni* yoh
 Dil ki uğraya ana ol bile ki yaresi ne (TarS: 1073).
 Peykân [Fa.]: *Temren* (TarS: 1073).

dermen, (termen): Demren. (krş. demren)

Et-tensıylü [Ar.]: Ok *dermen*lemek ve okun dermenin çıkarmak (TarS: 1113).
 Ez-zelemü [Ar.]: Yeleksiz ve *termensiz* ok (TarS: 1113).

1.27. +GARİ / +GARU

Eski Türkçede yön gösterme eki olan ek, kalıplaşarak çeşitli yer ve zaman zarfları oluşturur (Korkmaz, 2014: 206).

aḡaru, (aḡarı): Öte, ileriye doğru, o bir taraf. (“*an, aḡ (III): 1. Alın, baş. 2. Karşı, ön.*” DerS: 241)

Süheyl’e dedi imdi dur gel beri
 Yaşınma vü oturmaḡıl *aḡaru* (TarS: 123).
 Niçün otlaḡın *aḡarı* yanında kondunuz (TarS: 123).
 Yönin *aḡaru*, sağrısın erine döndürür (TarS: 123).

aḡaru berü: Şöyle böyle. (Olumsuz fiil ile birlikte kullanıldığından “şöyle böyle” ile karşılanmıştır. Olumlu fiil ile kullanılsaydı “gereği gibi” ile karşılanmak gerekirdi).

Aşkın senin ey dilber ancarudan ancaru
 Sevmek gibi sevmezler seni *aḡaru berü*

aḡarudan berüden: İleriden geriden.

Sınur düşman *aḡarudan berüden*
 Kaçar bir kişi kalmaz ol çeriden (TarS: 125).

aḡaru yan: İleri taraf, öte yan. Ol gördüğün avrat dünyadır, kimseye el vermez, ol çepeller anın tuzaklarıdır, *aḡaru* yanında otlayan Deccal eşegidir (TarS: 125).

aḡurdu gelmek: Ona doğru, ondan yana gelmek.

Dedi ol kal’a kim gördük yücelmiş
 Su içinden gemi *aḡurdu gelmiş* (TarS: 176).

daşgaru, (taşgaru): Dışarı.

Her gece nâle kıluram tana değin çü çeres
 Kapıdan *taşgaru* avaz-ı derayi severem (TarS: 1021).

1.28. +GI

İsim ve sıfat yapan bir ektir (Gabain, 2000: 45). Yansıma kökler üzerine de gelen ek, çeşitli isimler ifade eden kelimelerde geçer.

Sıfat türeten kelimelerde geçer.

azırgu: Azca.

Ka‘bü’l-Ahber eyitti: Yahya, görklü suretli peygamber idi, *azırgu* saçlı ve kısa barmaklı, uzun burunlu, çatık kaşlı idi (TarS: 349).

Zarf ifade eden kelimelerde geçer.

belgülü: Aşıkâr, açık olarak. (“*bel: zahirlik, aşikarlık, bedahet*” Sami: 300)

Bitikte Yusuf’u sattıkların

Üç aybı var deyuben eyttiklerin

Yazılmıştır ol bitikte *belgülü*

Ol bitidir bunlara gör ne kılı (TarS: 490).

Adı Yehuda imiş sizden ulu

Haber verdi bu sağ bana *belgülü* (TarS: 490).

İki meclis var cihanda *belgülü*

Her biri halli kalinde sevgülü (TarS: 490).

Somut isim ifade eden kelimelerde geçer.

çangu: Söyleşme.

Yangu, *çangu*, gürültü, savuldu ki söylerler ne derler anı bilmek gerek ki söz müdür, öz müdür, yavuz mudur (TarS: 821).

çırgıt, (çırgıt, çırkıdı): Cırcır böceği.

Sırsır [Ar.]: Bir kurtçuğazdır gece öter, bazı halk ana *çırkıdı* derler (TarS: 906).

Segem [Fa.]: *Çırgıt* dedikleri böcektir ki ocaklarda eski hamamlarda ahşamdan sabaha kadar öter, şebgîr dahi derler (TarS: 906).

Şebgîr [Fa.]: ... ve *çırgıt* dedikleri siyahça çekirge ki eski hamamlarda ve ocaklarda çok olur. Sabahlara dek öter (TarS: 906).

çıtılgi, (çıtılgu, çıtılki, çıturgu): Birbirine girmiş ağaçlık, çalılık, orman.

Yollar derelerdir, derbentlerdir, mişelerdir, *çıtılgu* yollardır (TarS: 908).

...Zira ol in‘am ki hayvandır, kaçan yolun azıttuğun bilse varup *çıtılgu*lara girüp yardan uçar, dönüp gerü yola çıkar (TarS: 908).

Şunlar ki eğlendiler, geçe kaldılar, yolun kolayını bileni bilmediler, bulmadılar, *çıtırguya* dolaşılar, dolaydan aşılar, şaşılar (TarS: 908).

1.29. +GIn

Yazı dilinde görülmeyen +GIn eki, sıfat ifade eden kelimelerde geçer. Nişanyan, ekin işlevinin meçhul olduğunu söyler (2012: 470).

Yansıma köklere gelerek organ adları ifade eden kelimelerde geçer.

çavgın (II): İnsan ve at, eşek gibi hayvanların erkeklik âleti. (“*çav: Birden uçma, fırlama, kayma, kaçma hareketlerini anlatır*” Zülfikar, 1995: 201, “*çav/ çavgın (II): Hayvanların erkeklik organı*” DerS: 1093)

Sığının kanın içseler kavukta olan taşı tağıda ve *çavgın*ın kurudup yumşak döğseler şarapla içseler cımaı gayet kavi ede (TarS: 842).

1.30. +I / +U

Daha çok yansıma kökenli kelimeler üzerine gelerek çeşitli isimler ve zarflar ifade eden kelimelerde geçer. Eckmann bu ek için tek örnek olarak *karı* “endâze, arşın” (kar “kol”) kelimesini gösterir (Eckmann: 1988: 34).

Zarf ifade eden kelimelerde geçer.

ağırı: 1. Ağırılığınca.

Vardır anda nice sumaki sütun

Kıymeti oldu *ağırı* altun (TarS: 37).

Ağırı altun değer hakka ki ol Yusuf-cemâl

Eylesem aşkıyle anın nola dünyadan ferağ (TarS: 37).

2. Ağırılığı.

Rummane [Ar.]: Kapan denilen büyük terazinin bir kefesi taşı ve tartusu ve taşının *ağırı* ve ana urulan denk (TarS: 38).

Yansıma köklerden çeşitli isimler türetir.

caru: Yüksek ses.

İkileyin lailahe-illallah *caru*su bu bargah-ı sıfat-ı hamide hasakilerinden... (TarS: 755).

çağu: Çağıltı, ses, gürültü.

Ol kız kim simurg yuvasında idi; su *çağus*ın (harekelidir) işitti ve adem ünün işitti kim hiç andan ileri işitmiş değil idi (TarS: 794).

çığu: Çığırtı, çığlık, haykırma.

Âvaze [Fa.]: Ün, avaz mânasına ve *çığu* ve çav sıyt mânasına ve şöhret (TarS: 891).

Âvaze [Fa.]: Çav ve *çığu* ve şöhret (TarS: 890).

cımkı, (cınkı): Kıvılcım.

Şırare [Ar.]: Kıvılcım dedikleri nesnedir ki od berk yanıcak havaya uçan *cımkı*dır.

Âbid [Fa.]: Kıvılcım ve şirare-i ateş mânâsınadır. Bazı diyarda çıtrık ve *çınkı* dahi derler (TarS: 899).

çoğu: Ses, gürültü.

Kaçan Musa Mîkat'tan gerü kavminden yana döndü, yakın gelü gördü bir buzağu yöresinde *çoğu* ve galebe işitti kim sıklık verüp oynarlar ve Musa ol yarenleri yetmiş kişiye, Tanrı ana verdiği haber kim Beni-İsraili fitnelendirmiş idi, bulara bildirmedi. Pes ol yarenler eyitti: İşbu mahalde savaş vardır kim *çoğu* gelir. Musa eyitti: Yok. Ve lâkin fitne ünüdür kim kavm bizden sonra fitnelendi (TarS: 932).

Âvaze [Fa.]: *Çoğu* (TarS: 932).

Âvaze [Fa.]: Çav ve *çoğu* ve şöhet (TarS: 932).

1.31. +IG / +UG

Benzerlik, küçültme ve sevgi ifade eden bir ektir. Organ adları da türetir (Gabain, 2000: 45, Ergin, 2000: 177, Güner, 2013: 119). Birincil ad kökleri üzerine gelerek yansımalı isim, sıfat ve nadiren ünlem olarak kullanılırlar (Zülfikar, 1995: 143).

Organ adları ifade eden kelimelerde geçer.

bicik: Meme.

Yürekte damar var *bicikte* anı

Görü bil ki süttür yüreğin kanı (TarS: 544).

dopuk: Topuk.

Ey yer dut buları, pes yer *dopuk*larına değin duttu (TarS: 1219).

Alet, eşya adları ifade eden kelimelerde geçer.

biliklen-, (beliklen-): Sadağını takınmak, silâhlanmak.

Yaraklandı, *beliklendi*, donandı

Yüzü karardı, gözü kana döndü (TarS: 561).

bilük, (belük, bilik (I), belik (I): Ok ve yay kuburu, sadak.

*Belüğü*nde doksan okun ne öğersin? (TarS: 572).

Belik, sadak takınıp, çukal cevşen geyip, çomak ve süğü götürüp il yattıktan sonra azm-i rah itti (TarS: 572).

Yayın omuzuna aldı, *beliğin* ok ile doldurdu (TarS: 572).

Hastalık adları ifade eden kelimelerde geçer.

buğdayık: Siğil.

Gendüme [Fa.]: *Buğdayık* ve siğil (TarS: 682).

Gendüme [Fa.]: *Buğdayık* ve siğil ki gövdede çıkar. Etibba sü' lûl derler (TarS: 682).

Yansıma kökler üzerine gelerek kökle bağlantılı türetilen kelimelerde geçer.

abuk, (apuk): Avurdu şişirip parmakla vurarak ses çıkarmak. (“*ab/ap: hafif hafif vurma vb. patırtılı hareketleri anlatır*” Zülfikar, 1995: 173)

Zebgar [Fa.]: Zort vermek ki avurdu şişirip parmakla vurup sadâ çıkarmaktır. Zambalak ve *apuk* dahi derler.

Ziger [Fa.]: *Abuk* mânâsıdır ki ağız ile zort vermektir.

çibik çalmak: El çırpma.

Şakak [Fa.]: Usûl üzre el kakıldıkta sâdır olan savt hikâyesidir. Raks hengâmında daireden bedel bazı yaranlar elleriyle bu gûne usul tutarlar. Türkler *çibik çalmak* tâbir ederler (TarS: 910).

çirtik (II): Parmak şaklatmadan çıkan ses. <çirt+ik

Zencir [Fa.]: ...ve Arabide baş parmağın sebbabe ve vustaya urmağla peyda olan savta denir ki *çirtik* tâbir olunur (TarS: 925).

Çeşitli somut ve soyut adlar türetirler.

batrık: On bin erin komutanı. (“*batur: bahadır, yiğit*” KBS: 121)

Et-turhan [Ar.]: Kavâdim-i Rûmdan bir kaide derler ki, taht-ı yedinde beş bin er ola. On bin olsa *batrık* derler (TarS: 457).

belik (II), (belek (II)): Nişane, alâmet, örnek.

Ya âdem suretinde ol melektir

Yahut bize meleklerden *belektir* (TarS: 491).

*Belîğ*dir mü'minin bu dest namaz

Kim gidermez kendözünden kış u yaz (TarS: 491).

Küçültme ifade eden kelimelerde geçer.

azığzı-: Az bulmak, az görmek, azımsamak.

... Âyişe bir dane alup ol dervişe verdi, biz anı *azığzıyup* birbirimize bakıştık (TarS: 343).

1.32. +II / +UI

Ses yansımali köklerden ikincil biçimler oluşturan bir ektir. Bu şekiller yeni türetmelere ad gövdeliği yaptığı gibi ek almadan ikileme biçimiyle zarf olarak da kullanılabilirler (Hatipoğlu, 1974: 86, Zülfikar, 1991: 95, Korkmaz, 2014: 129).

Zarf ifade eden kelimelerde geçer.

apul apul: İki yana sallana sallana.

Andan Pehlevan-ı âlem *apul apul* gelüp sandalide Fâris'in yanında karar eyledi (TarS: 180).

Yansıma kökten çeşitli isimler türetir.

bıncıldayık, (bıncıldayık): Bıncıldak

Gül yağıyla veya gayri bir yağla dahi karışturalar burnu delüklerine dürteler ve *bıncıldayığ*ına dürteler gayet faide ede (TarS: 541).

Er-remâ' a [Ar.]: Oğlancuklar başının *bıncıldayığ*ı (TarS: 541).

Yafuğ [Ar.], firaz-ı ser [Fa.]: Başın yukarısı yâni ol mevzi' ki etfalin başında yumuşak ve müteharrik olur ki *bıncıldayık* tâbir olunur (TarS: 541).

carıldeş-: Bağrısmak.

Müslümanlık çerisine karşı çekirge gibi *carıldeş*tilar (TarS: 755).

cığılta, (cığılta): Karışık seslerden meydana gelen gürültü.

Harceste [Fa.]: Arbede ve *cığılta* ve şamata mânasınadır (TarS: 766).

Ahruş [Fa.]: Huruş ve kavga ve ihtilal ve *cığılta* ve harılta mânasınadır (TarS: 766).

Telatuf [Fa.]: Kargaşa ve *cığılta* ve arbede ve gavga mânasınadır (TarS: 767).

cırılde-: Cır cır ses çıkartmak.

Es-sarirü [Ar.]: Yazı yazarken kalem ötmek ve *cırıldamak* (TarS: 770).

cıvıldı, (cıvıldı, cıvıldı): Fısıltı.

Kâfirlerden ve münafıklardan bir bölük cemâat Kâ'be katında derilp uğurlayın Resûl hakkında *cıvıldı*yla nesne söyleşürlerdi (TarS: 771).

Seni dinlerler dahi birbiri arasında *cıvıldı*yla mü' minlere derler ol zâlimler ki... (TarS: 771).

Nazar kılmaz mısın yâ Muhammed şol kimselere kim ortalarında *cıvıldı* ile söyleşmekten nehyolundular (TarS: 771).

cızıldı: Cızıltı.

Gargarc [Ar.]: Bişeduran büryan *cızıldusu* (TarS: 772).

civilde-, (civilde-): Fısıldamak.

Es-sirarü [Ar.]: ... Bir kimsenin kulağına *civildemeğe* derler (TarS: 776).

Sirar [Ar.]: *Civildeşmek*, kişinin kulağına *civildemek* (TarS: 776).

çağıl: Çakıl, küçük taş parçaları. <çak+ıl

Razraz [Ar.]: *Çağıl* uşaçuğu (TarS: 787).

çakıldı, (çakırdı): Şakırtı, takırtı.

Kılıç *çakıldusundan* kulaklar sağır oldu (TarS: 800).

Jağjağ [Fa.]: ... ve ceviz ve badem misüllü nesneler bir yere boşaltırken biri birine dokunmağla peyda olan savttan dahi hikâye olunur ki *çakırdı* tâbir olunur (TarS: 800).

çatıldı, (çatıldı, çatıldı, çatıldı): Çatırtı.

Bir gürültü oldu, *çatıldı* koptu, her taraftan od yalını belürdü. (TarS: 834).

Çomağı *çatıldusu* yere göğe sadâ salardı (TarS: 835).

Tirâk [Fa.]: *Çatıldı* (TarS: 835).

çıtılğı, (çıtılgu, çıtlık, çıturgu): Birbirine girmiş ağaçlık, çalılık, orman.

Yollar derelerdir, derbentlerdir, mişelerdir, *çıtılgu* yollardır (TarS: 908).

...Zira ol in'am ki hayvandır, kaçan yolun azıttuğun bilse varup *çıtılgu*lara girüp yardan uçar, dönüp gerü yola çıkar (TarS: 908).

Şunlar ki eğlendiler, geçe kaldılar, yolun kolayını bilen bilmediler, bulmadılar, *çıtırguya* dolaştılar, dolaydan aştılar, şaştılar (TarS: 908).

çıvıldamak: Fısıldamak. <çiv+ıl+da-mak.

Bir kimesne Ebuubeyd'e uğradı, anınla kardaşlaştı, Ebuubeyd'in kulağına *çıvıldadı* (TarS: 909).

çingildi (<çing+il+di): Çınlama.

Sille [Ar.]: Avâze ve *çingildi* (TarS: 923).

çoğuldu, (çoğultu): 1. Topluluk, sürü.

Bevş [Ar.]: Bir ata oğlanları ve cemâat *çoğuldusu* ve halk çoğuldaşmak (TarS: 932).

Hafâle [Ar.]: Kuş sürüsü ve kuş *çoğuldusu* (TarS: 932).

2. Gürültü, çığıltı.

Istıhab [Ar.]: Avâze karışması ve *çoğuldu* (TarS: 932).

Lâğta [Ar.]: *Çoğultu* ve ses selen (TarS: 932).

Dıvda [Ar.]: Hâlet-i cengde olan avâz ve *çoğultu* (TarS: 932).

düpültü, (düpürtü, dürpültü): Gümbürtü, gürültü, patırtı, çarpıntı.

Gürz-i giranlar *düpültüsü* pulat kalkanlar küpültüsü be-evc-i âsmana yetti (TarS: 1326).

Kaçan namaza dursa Hak Taâlâ korkusundan yüreği *düpüldüsü* mil kadar yerde şol kazan kaynamağı avazı gibi işitilirdi (TarS: 1326).

Yürekleri *dürpültülerine* rahat erzani kıldı (TarS: 1326).

Alet, eşya adları ifade eden kelimelerde geçer.

çakıldak (I): Bostanlarda kuş ürkütmek için yaptıkları ses çıkaran fırıldak. çak+ıl+dak

Huzruf [Ar.], bâdfere [Fa]: *Çakıldak* ki kuş ürkütmek için bostanlara kurarlar; rüzgâr ile döner ve avazı çıkar. (TarS: 799).

çakıldak (III), (çakıldırak): Üğütülen buğdayın taşlar arasında bittiğini haber veren ve değirmen taşına çarparak çak çak sesi çıkaran âlet.

Tezde-i âsiyâ [Fa.]: Değirmen *çakıldırağı* (TarS: 799).

Teje [Fa.]: Değirmen *çakıldacağı* (TarS: 800).

1.33. +II / +UI

Benzerlik ifade eden, isimlere ‘renk’, ‘bulundurulan, yansıtılan özellik’ kavramlarını katan nadir eklerden biridir (Ergin, 2000: 177, Banguoğlu, 2011: 177, Hatipoğlu, 1974: 85, Zülfikar, 1991: 100, Korkmaz, 2014: 130).

ağıl, (ay ağılı, ay ve gün ağılı, güneş ağılı): Ayın ve güneşin çevresinde görülen beyaz halka, hâle. <ak+ıl

Eğer bugün ma‘rifet ayı izzet *ağıl*unun dairesinden taşra gelecek olursa (TarS: 33).

... Ve kalbden ruha bir perde yetişir ki ol perde vasıtasıyla ruhun nûraniyyeti hicap altında kalır, şol *ağıl* gibi kim ayın çevresin dutar (TarS: 33).

O hat içinde olan yanağ ü yüz

Ay *ağıl*ında ol resme ki yıldız (TarS: 33).

boymul: 1. Boynu halka gibi vücudunun renginden başka renkte olan hayvan veya kuş. (“*boymul/moymul: boynu beyaz hayvan*” KBS: 164, “*boymul: boynu siyah koyun*” DerS: 746)

El-veşca’ [Ar.]: Boğazı ak *boymul* dişi keçi (TarS: 649).

El-hamam [Ar.]: *Boymul* olan kuşlara derler, zevatü’l-etvak gibi (TarS: 649).

2. Doğan cinsinden yırtıcı bir kuş.

Yuyu [Fa.]: *Boymul* kuşu (TarS: 649).

Yuhe [Fa.]: *Boymul* dedikleri yırtıcı kuş ve dediler ki delüce doğan (TarS: 649).

Kırguy [Fa.]: Atmaca.. ve *boymul* (TarS: 649).

dördül: Dört köşeli.

Tanrı Musa’ya buyurdu kim, bilesinde bir taş götürürdü, nereye kim bıragurdu, andan su çıkardı... İbni Abbas eyitti: Adam başınca bir *dördül* ve yeyni taş idi kim anı bile götürür idi (TarS: 1240).

1.34. +Im

Yazı dilimizde bulunmayan bir ektir. Çağatay Türkçesinde nadir kullanılan birkaç kelime tespit edilmiştir: küçüm ‘güçlü’, yolum ‘yolluk yer, geçit’ (Eckmann, 1988: 36).

Tekrarlanmış yapılara gelerek zarf ifade eden kelimelerde geçer.

birin birin, (birim birim): Birer birer.

Etiler bildir düşümüz ta^c birin

Ne olusar ayt bize *birin birin* (TarS: 596).

Eğer kullukçularını deresin

Birin birin kamusun kınayasın (TarS: 596).

Sarı edik giymiş koncu kıсарak

Gidiyor da *birim birim* basarak (TarS: 596).

1.35. +(u)mtuk

+(I)mtlk, +(I)mtl ekinin genişlemiş şeklidir. Renk ve tat sıfatlarına gelerek benzerlik sıfatı yapar (Banguoğlu, 2011: 179). Ercilasun, ekin sonundaki +k sesini ‘ok’ pekiştiricisinden gelen bir unsur olarak kabul etmiştir (2007: 13)

bozumtuk: Boza çalar.

El-erbek [Ar.]: *Bozumtuk* siyah deveye denir (TarS: 661).

1.36. +In / +Un

Vasıta durum ekinin zaman içerisinde zarf türetme ekine dönüşmüş şeklidir (Hatipoğlu, 1974: 128, Zülfikar, 1991: 132, Banguoğlu, 2011: 180, Korkmaz, 2014: 129-130).

+In ekiyle genişletilmiş ad ve sıfatın ikileme biçiminde tekrarlanmasıyla tarz zarflar oluşmuştur (Korkmaz, 2014: 130).

acın: Aç olarak, açlıkla, açlıktan.

Kişi olan âdem *acın* öldü çok

Ki miskinler aşıyla olmadı tok (TarS: 6).

Pes Dakyanus buyurdu kim ol mağara ağzın yaptılar ve eyitti: İmdi kon kim *acın* ve susuzun anda kırılınsınlar (TarS: 6).

Kut bulmadın ger *acın* ölesin

Yeğdürür andan ki hain olasın (TarS: 6).

ağşamın: Akşamlayın, akşam vakti.

Vardı *ağşamın* kim yuvasını aç a kaçasını bula... (TarS: 67).

Bir kişinin kız kardaşı ölmüş, varmış *ağşamın* göme komuş, gerü gelmişler (TarS: 67).

aşsuzın: Ansızın.

Çekdi *aşsuzın* elinden aldı (TarS: 171).

İrüp atasına *aşsuzın* oğlan (TarS: 171).

anuş ucundan: Onun sebebiyle, o sebepten.

Bir dahi ol sözü söyleme ki *anuş ucundan* emeğin arta (TarS: 176).

ardın ardın: Geri geri, arkaya doğru.

Tebliğ-i meram tamam olduktan sonra kalkup *ardın ardın* gider (TarS: 187).

azın: Biraz, hafifçe.

Özenü gerip cüst sığadı kolun

Yayı bağrının içine koyd' *azın* (TarS: 346).

azın azın: Azar azar, yavaş yavaş, az az.

Azın azın bu ömrün geçesidür

Sorarsın sen bu ayın nicesidür (TarS: 347).

Ne gerek üstada bilgil bu gezin

Kim gide tağ altına *azın azın* (TarS: 347).

Anınçün ki bu aşka katlanmazın

Eridi tenim külli *azın azın* (TarS: 342).

başın: Başta, önce, en başta, ilkin.

Getirdiler Ya' kub'a düvit kalem

Geldi Şem'un katına eydür babam

Dileğin nedir bana ayt ki bilem

Ne buyurursan bana ayt söyleyem

Ya' kup eydür adını angıl *başın*

Andan sonra vasfeyle gözüm yaşın (TarS: 434).

bilüsüzün: Bilmiyerek.

Kim ey hayf *bilüsüzün* ettim iş

Kişi sandığı doğru gelmez imiş (TarS: 576).

biğin biğin: Binlerce.

Nedir dünya yolunda can verenler

Ki her bir gûşede *biğin biğindir* (TarS: 580).

bir birin: Birer birer.

Zağ kendi kıssasın, şol aradan kim göğercinlerin suyunca varmış idi ve sıçanın görklü ahdin buları kurtarmak içinde görmüş idi, kamusun *bir birin* aydıverdi (TarS: 585).

Yigân yigân [Fa.]: *Bir birin* (TarS: 585).

Anın ardınca *bir birin* beğler

Urdular pâye-i serire ser (TarS: 585).

birin birin, (birim birim): Birer birer.

Ettiler bildir düşümüz ta' birin

Ne olusar ayt bize *birin birin* (TarS: 596).

Eğer kullukçularını deresin

Birin birin kamusun kınayasın (TarS: 596).

Sarı edik giymiş koncu kıсарak

Gidiyor da *birim birim* basarak (TarS: 596).

birin ikin: Birer ikişer.

Uzatmıyalım, sahabeler *birin ikin* göçtüler (TarS: 597).

Yağmadı yağmur bitmedi ekin

Başladı halk kırılıp *birin ikin* (TarS: 597).

Birin ikin gelüp Sultan'ın önünde yer öptüler (TarS: 597).

burunduğın: İptidadan, önceden, başlangıçta.

Her işleri ve maslahatları *burunduğın* bir öğütçü vezir eline ısmarlaya, hergiz muratsızlık anın ikbali eteğine ermeye (TarS: 714).

değın: Dek, kadar.

On güne *değın* tamam şöyle gider

On birinci gün işit kim ol nider (TarS: 1038).

Su yüceldi, taşıtı ve Tanrı korkusundan titredi aktı; ol vakıttan beri akar tâ kıyamete *değın* (TarS: 1038).

Kaabe kavseyn'e *değın* gitti vü durmadı heman

Gördü Hakkın yüzünü geldi dilinden bu hitap (TarS: 1038).

dınsuzın: Sessizce, yavaş sesle, hafiyen.

Mücahit ve Katâde eyittiler: İbrahim bu sözü *dınsuzın* (harekelidir) eyitti, ol kavmden hiç kimse işitmedi (TarS: 1135).

Oturmuş idi fariğ ü *dınsuzın*

Diyeydin güneş görmemişti yüzün (TarS: 1135).

dizin dizin (II): Dizleri üstüne yürüyerek.

Lü'lü' esir olup gelir âhir *dizin dizin*

Düşman hisarı gibi olur tarümar la'l (TarS: 1194).

Dizin dizin olup ayağın turdular (TarS: 1194).

dünün, (dünin): Geceleyin.

Şol yıldız kurdu kim, *dünin* od bigi ışılar, anı bir arada gördüler, sandılar kim oddur (TarS: 1323).

Arkuru yatan ala tağdan *dünin* aştı (TarS: 1323).

dünün günün, (dünin günin, dünü günü): Gece gündüz, geceli gündüzlü.

Nazm düzdüm bu sözü dünü günü

Gör ki ne şirin hikâyettir bunu (TarS: 1324).

... *Dünün günün* namaz kıldardı (TarS: 1324).

Dünin günin on gün yürüdü tamam

Ne su içti ne hot yir idi taâm (TarS: 1324).

Sıfat ifade eden kelimelerde geçer.

dekin yir: Issız, sakın.

Dekin yirde kişi divane olmaz

Oda yanmaz şu kim pervane olmaz (TarS: 1065).

1.37. +(I)r / +Ur

Çoğunlukla ses yansımali köklerden yeni türetmeler yapan bir ektir. Bu ekle oluşturulan kelimeler başka ekler almadan zarf olarak kullanılabildikleri gibi; ek alıp pek çok yeni isim ve sıfat türetebilirler (Hatipoğlu, 1974, 136, Zülfikar, 1991, 96, Korkmaz, 2014: 130).

Sıfat ifade eden kelimelerde geçer.

azırgu: Azca. <az+ır+gu

Ka'bü'l-Ahber eyitti: Yahya, görklü suretlü peygamber idi, *azırgu* saçlı ve kısa barmaklı, uzun burunlu, çatık kaşlı idi (TarS: 349).

Çeşitli somut ve soyut isim ifade eden kelimelerde geçer.

bağırdak: Beşik bağı. <bağ+ır+dak

Şefkatli ana, anı beşiğe koyar *bağırdak* ipliyle anın elin ve ayağın bağlar (TarS: 370).

Perteng [Fa.]: Beşik *bağırdağı* (TarS: 370).

... Ve bir derlik dahi diğer iki derlik ve bir kemha *bağırdak* ve bir... (TarS: 370).

cangırdı, (cankırdı): Şankırtı, şınkırtı.

Ciling [Fa.]: ... çan ve çingirak ve zincir gibi nesnelerin savtıdır ki *cangırdı* tâbir olunur (TarS: 750).

Sağv [Fa.]: Tas ve taş ve tabak misilli evânilerin savtından hikâyedir ki *cankırdı* tâbir olunur (TarS: 750).

çavır eyle-: Haber vermek, ilân etmek. (“*çav: şöhret, iyi itibar*” Clauson, 1972: 393, “*çaw: şöhret, şan; ses*” DLTD: 138)

Nişan-ı mezkûre ile meşhur olan katırın önürdün gaip olup gittikten sonra Develü sınırında bir pâre atlar içinde buldum, *çavır* eyledim kimesne benimdir dimesi, ben dahi alıp gittim (TarS: 842).

çıldırarak: Bir şey çıldır çıldır ses çıkarmak.

Eğer ansızın nesne *çıldır*aya

Ya bir kul gelüben kapı araya (TarS: 896).

çıldurdu: Çıtırıtı, hafif ses.

Kişi âşık olucak bir çöp *çıldurdusu* ana saz olur (TarS: 896).

çınırıtı, (çınirtı): Çın! veya tın! sesi.

Er-redim [Ar.]: Yaydan ok çıktıktan sonra zuhur eden sese denir ki *çınırıtı* tâbir olunur.

El-hezem [Ar.]: Yay *çınirtisine* ve tınkırtısına denir (TarS: 899).

El-itnan [Ar.]: Çınretmek mânasınadır... ve bir kemikli uzvu kat‘eylemek mânasına müsta‘meldir, zira, urdukta iptida *çınirtisi* zuhur eder (TarS: 899).

çınkırdak: Çınkırak.

El-cülcül [Ar.]: Davar boynuna ve doğan ayağına astıkları *çınkırdak* (TarS: 900).

çınrağı, (çınrağı): Çınkırak.

Pâsbanlar katırın *çınrağı*sı ünün işittiler (TarS: 900).

Ol *çınrağı*ları çanları yazular içinde çınratalar (TarS: 900).

Zeng [Fa.]: Bir tâife adıdır ... ve *çınrağı* ve güneş pertevi ve demür pası (TarS: 900).

düpültü, (düpürtü, dürpültü): Gümbürtü, gürültü, patırtı, çarpıntı.

Gürz-i giranlar *düpültüsü* pulat kalkanlar küpültüsü be-evc-i âsmana yetti (TarS: 1326).

Kaçan namaza dursa Hak Taâlâ korkusundan yüreği *düpöldüsü* mil kadar yerde şol kazan kaynamağı avazı gibi iştilirdi (TarS: 1326).

Nâgâh ardımdan at ayağı *düpürtüsü* gelip dönüp ardıma baktım (TarS: 1326).

1.38. +İş

Yansıma kökler üzerine gelip yeni isim ve fiiller oluşturan bir ektir. +Il ve +Ir ekine göre daha az kullanım alanına sahiptir (Zülfikar: 1995: 101-102).

çağıştı, (cağıştı): Boncuk, düğme gibi şeylerin madenî bir kap içinde sallandıkları vakit çıkardıkları ses, çıkır çıkır sesi. <çağ+ış+tı

Kâğ [Fa.]: Ateş mânâsınadır.. ve kuzgun avazına derler ve tas ve sahan misillü evani içre ceviz ve boncuk misüllü nesneleri koyup beri öte tahrik olundukta zahir olan zahir olan savttan hikayedir ki *cağıştı* tâbir olunur (TarS: 790).

Ahlekendû [Fa.]: Çıkşağıya denir ki bakırdan ve yahut ağaçtan limon şeklinde içini mücevvef düzüp ve bir sap geçirirler ve içine taş ve bazı hurda nesneler koyup çocuğa verirler. Anı ırgalattıkça *cağıştı* sudûr etmekle çocuk hoşlanıp avınur (TarS: 790).

çığış çığış et-: Çığış çığış sesi çıkarmak.

Gök demür a' dâ *çığış çığış ider*

İki leşker uğraşuben cengi der (TarS: 887).

çingıştamak: Maden şeyler ses çıkarmak, şingırdamak. <çing+ış+ta-mak

Salil [Ar.], avaz kerdên-i ahen ve ziver [Fa.]: Demir ve huliyy avaz etmek ki çingırdamak ve *çingıştamak* tabir olunur (TarS: 899).

1.39. +(I)D

İşlek olmayan ekin işlevi belli değildir (Hatipoğlu, 1974: 146, Zülfikar, 1991: 144, Banguoğlu, 2011: 183, Korkmaz, 2014: 142).

Yansıma kökten hayvan adları ifade eden kelimelerde geçer.

çırğıt, (cırğıt, çırkıdı): Cırcır böceği.

Sırsır [Ar.]: Bir kurtçuğazdır gece öter, bazı halk ana *çırkıdı* derler (TarS: 906).

Segem [Fa.]: *Çırğıt* dedikleri böcektir ki ocaklarda eski hamamlarda ahşamdan sabaha kadar öter, şebgîr dahi derler (TarS: 906).

Şebgîr [Fa.]: ... ve *çırğıt* dedikleri siyahça çekirge ki eski hamamlarda ve ocaklarda çok olur. Sabahlara dek öter (TarS: 906).

1.40. +GI / +KI

Aitlik, ilgi ve bağlılık bildirir. Zaman ve yer yön zarflarına doğrudan doğruya geldiğinde sıfat ve zamir olan kelimeler yapar (Hatipoğlu, 1974: 84, Zülfikar, 1991: 100, Banguoğlu, 2011: 184-185).

Sıfat ifade eden kelimelerde geçer.

asrağı: (Gün ve gece hakkında) Evvelki. (*“*as:* *aşağı, alt*” KBS: 83)

Biz *asrağı* gün vardık anı göre

Dedik eslemedi ki şara gire (TarS: 247).

Perendûş [Fa.]: *Asrağı* gece (Tars: 247).

Perîr [Fa.]: *Asrağı* gün (TarS: 247).

aşnuğı: Evvelki, eski, kadim, kadimî.

Varır Yakup *aşnuğı* yerine

Birkaç gün olur bunlar anda yine (TarS: 266).

Pes oğlanları eyittiler... Sen *aşnuğı* azgınlığın içindesin (TarS: 266).

Kaçan benim sözümü ve haberimi bulara değürseler eydür: Bu *aşnuğı* sözlerdir ve ulaşık kelecilerdir (TarS: 266).

bayağı: 1. Evvelki, eski, eskisi.

Aşk aldı elim benim gösterdi doğru yolum

Hakka şükür ki halim *bayağı*dan hoş oldu (TarS: 462).

Yaranlarım *bayağı* âdetçe ol zenbile seğirmek gösterdiler, eyle kim yiyesi el vermedi (TarS: 462).

Ey padişahım, beni *bayağı* halime döndür, ola ki amel-i salih idem (TarS: 462).

2. Eskisi gibi.

Hatırıma ol günler geldi, derdim *bayağı* oldu (TarS: 463).

Cebrail eliyle sığadı, göğsü *bayağı* oldu (TarS: 463).

Gerü yalvardı ki bana dua kıl. Dua kıldı, elleri *bayağı* oldu (TarS: 463).

bıldırğı, (bıldırkı, bıldırki, buldurkı, buldurki): Geçen seneki.

İkinizi dahi *buldurki* ölmüş ölünüze kavuşturayın (TarS: 539).

Buldurkı ölülerine kavuşturdum (TarS: 539).

Bu yılda emir-i hac oldu, *bıldırğı* emir-i hac ki mezkûrdur (TarS: 539).

bugünkü gün: Bugün, işte bugün.

Kıyamet gününde Hak Taâlâ halâyıkı cem' ettiği vakıt münâdi koyup çağırtısar ki *bugünkü gün* kendüyi Allah'ın affine kim lâyük görürse kalksın (TarS: 685).

çokdankı, (çokdanki): Eskiden kalmış, uzun zamandan beri sürüp gelen.

Dîrîne [Fa.]: *Çokdankı* (TarS: 935).

Kühen [Fa.]: *Çokdankı* (TarS: 935).

Dîr [Fa.]: Irak ve bait manasınadır ve müddet-i mütemadi manasınadır ki *çokdanki* ve geç ile tâbir olunur (TarS: 935).

çokdankı koca: Çok yaşlı ihtiyar.

Kühen-pîr [Fa.]: *Çokdankı koca* (TarS: 935).

daşrağı, (taşrağı): Dışardaki.

Taşrağı yârim vefa kaçan kıla

Yârim oldurur ki içimde ola (TarS: 1024).

Ve hayvanın iç a'zasından *taşrağı* a'zası yimeğe yeğdir (TarS: 1024).

Çün sabah oldu, şehir kapusu açılmadı, bu *taşrağı*lar dediler ki... (TarS: 1024).

1.40. +IA

Yazı dilimizde olmayan bir ektir. Zaman zarflarına eklenerek anlamı pekiştirir. Zarflar türetir (Gabain, 2000: 47, Gülsevin, 2011: 117).

acıla, (acila, açla): Aç iken.

Eğer bir avrat kırk günedek arı olduktan sonra *açla* eri yanına gelmezden öndin her gün üç dirhem içse... (TarS: 5).

Eğer *acıla* bir miskal yiyeler cima' şehvetin getirir (TarS: 5).

... Köpüğü alınmış balla yoğurular, her gün *acila* yedi direm yiye (TarS: 5).

aşsızla: Ansızın, birden bire, o bulunmadığı halde, onsuz.

Yârin yanağı gönlüme düşer dahi zülfü

Her yerde ki *aşsızla* görem od ile tütün (TarS: 170).

arkunluğile: Yavaşça.

Duta nâzük tenin *arkunluğile*

İne çâh içine anunla bile (TarS: 221).

ayla: Ay hesabiyle, aylık olarak.

Zıkr olan bozahaneyi ben mezbur İsa'ya *ayla* verdim deyü da'va idip mezkûr İsa ayla dutmadım deyü inkâr idip... (TarS: 327).

bitünile: Bütün olarak.

Bezr-i katunayi kavurular, döğmeyeler *bitünile* gül yağıyle cerp edeler, bir dirhem kadarı vereler derhal için bağlaya (TarS: 623).

çokla: Ekseriyetle, daha çok.

Bu şarabın menfaatleri *çokla* itidale yakındır (TarS: 935).

diriyle, (dirile): Diri iken, diri diri.

Firengin *diriyle* derisin yüzdüler (TarS: 1174).

Göğercini *dirile* yarıp akrep soktuğuna ura fayda ede (TarS: 1175).

Eğer devlügeçi *dirile* bir evde assalar ol eve yılan, akrep girmeye (TarS: 1175).

dünle, (dünlece): Geceleyin.

Ana eydür yâ oğul, hiç anun yavuz işin bilmezsin, evet, *dünle* çıkardı (TarS: 1319).

Çakmaklıca çobanları *dünle* yüğürden (TarS: 1319).

Olok dem kim ol dama ağmış idi

Sanasın güneş *dünle* doğmuş idi (TarS: 1319).

1.41. +lAcA (<+lAcAk)

+lA enklitiği almış olan ekin bu örneklerinde zarflar üzerine +cA eşitlik eki getirilmiştir.

Zarf ifade eden kelimelerde geçer.

acılaca: Aç olarak, aç acına.

Rayyık [Ar.]: Nesne yimeyüp *acılaca* duran erdir (TarS: 5).

dünle, (dünlece): Geceleyin.

Ana eydür yâ oğul, hiç anun yavuz işin bilmezin, evet, *dünle* çıkardı (TarS: 1319).

Çakmaklıca çobanları *dünle* yügürden (TarS: 1319).

Tesehhur [Ar.]: Sâim kişi seher taâmını dünlece kalkıp yimek. (TarS: 1319).

Madde başı olmayıp örneklerde ayrıca sona (o)k pekiştirme enklitiği getirilmiştir (Ercilasun: 2008: 43).

Tanlacak duru gelgil elini suya urgil

Üç gez salavat vergil andan bavgıl güneşe (TarS: 1270).

1.42. +lAk

İsimden fiil yapan +lA eki ile fiilden isim yapan -k ekinin kaynaşması sonucu oluşan birleşik bir ektir. Yer isimleri ve sıfat ifade eden kelimelerde geçer. Ek, getirildiği kelimeye ‘çok, yoğun bulunma, aşağılama’ kavramları katar (Hatipoğlu, 1974: 94-95, Zülfikar, 1991: 102, Korkmaz, 2014: 131).

Hayvan adları ifade eden kelimelerde geçer.

bağırtlak, (bağırtlak kuşu, boğıurtlak (I)): Yabani ördek, kıl kuyruk kuşu. (“*bağırtlak*” Clauson, 1972: 319)

Bağırdlak susasa tan yeri ağaracak kalkar, gün doğunca yedi menzil yol gider... (TarS: 371).

Bağırtlak eydür ki: Her ki epsem oldu kurtuldu (TarS: 371).

İsferud [Fa.]: *Bağırtlak* kuşuna denir. Ufacık taşlar yediği için seng-hârek dahi derler (TarS: 372).

bügelek, (büvelek): Sığır sineği, eğrice. (“*büge-bügelek*” KBS: 191)

Çağiden [Fa.]: Dürüşmek, kûşiden mânasına ve danayı *bügelek* tutmak ve... (TarS: 735).

En-nea’retü [Ar.]: Eğrice ve *bügelek* ve göygün dedikleri böcektir (TarS: 735).

Har münc [Fa.]: Har meges mânasınadır ki eşek sineğidir, eğrice ve *büvelek* dedikleridir (TarS: 735).

daylak: Yularsız, başı boş, salma deve ve at. <*tay+lak

Engininden yükseğine çıkılmaz
 Kaplan girse meşelerin sökülmez
 Kumaş yüklü tor *daylağ*ın çekilmez
 Evleri sürgüne gitti yaylanın (TarS: 1031).
 Kinli develere benzer bakışı
 Mısır *daylağ*ına benzer kakışı (TarS: 1031).

Çeşitli soyut ve somut isimler ifade eden kelimelerde geçer.

aslık, (aslak): Kadınlık organı bitişik olup karı koca olamıyan kadın. (*as+lık)

El-hâys [Ar.]: ... ve ferci bitişik olan avrat ki aslık derler (TarS: 245).

Retka [Ar.]: İstilah-ı fikhîdir. Âleti ünsiyet-i muamele-i tabiiyye müsait olımıyan avrata, kadına ıtlak olunur ki Türkçesi *aslaktır* (TarS: 245).

aylakçı: Hizmetçi, işçi. <ay+lak+çı

Serâdâr [Fa.]: Ol kimesnedir ki darü’ş-şifada bîmarân hizmetini göre ve haliyâ han ve kârvansaray *aylak*çılarına derler (TarS: 329).

besilek: Yetişmiş, etli canlı. (<besi+lek)

Anası huri de kız *besilek*

Emirlerden bir kız indi pınara (TarS: 524).

bulgalak: Karışıklık. (<bulga+lak)

Halkın içine *bulgalak* düştü (TarS: 692).

Anter iriştğin bildi, içlerine *bulgalak* düştü (TarS: 692).

çabalaklan-: Çabalamak.

Zaur [Ar.]: Memesine yapışıcak o yana bu yana *çabalaklanan* ve durmayan naka (TarS: 781).

Alet, eşya adları ifade eden kelimelerde geçer.

Sözlükte **çörlen** olarak madde başı yapılan, *çörlen* olarak aktarılan yazım aslında ك ile yazılmış olup sözlüğü hazırlayanlar tarafından yanlış okunmuştur. Çörlek yerine *çörlen* olarak aktarılmıştır. Bu yüzden *η* ile gösterilen tanıklar *k* olarak düzeltildi.

çörlek: Su oluğu. (“*çört: Sıvı maddelerin akışını, atılışını, dökülüşünü anlatır*”

Zülfikar, 1995: 203, 415)

Navdan [Fa.]: *Çörlek* (TarS: 956).

deplek, (deblek, debelek, dübelek): Küçük davul, dümhelek, darbuka.

Eğer *deplek* çalarsa gerü *depleği* boynunda ola (TarS: 1092).

Kûbe [Fa.]: *Deplek* ve yayık (TarS: 1092).

Tablek [Fa.]: *Deblek* (TarS: 1092).

Zarf ifade eden kelimelerde geçer.

añarlak: Az öte, az ileri. (bk. anaru, (anarı))

Donlarım al gönleğimi at beri

Çıkayım sudan *añarlak* git geri (TarS: 123).

aşağralak, (aşağaralak): Biraz aşağı, aşağıya doğru.

Bu dahi bir âfet-i âmdır evvelkiden *aşağralak*dır, selâmet olmaz bundan dahi illâ şol kimseler kim âkıl ola (TarS: 262).

Zîrîn [Fa.]: *Aşağaralak* (TarS: 262).

Yer adları ifade eden kelimelerde geçer.

avlak: Av yeri, avlanacak yer.

Faḥ [Fa.]: Tele manasınadır ki kapan ve fak tâbir olunan duzaktır ki anınla canavar tutulur ve av ve şikâr mânasınadır, ve şikârgâh mânasına gelir, yâni sayt ve şikâr eyliyecek mahal ki Türkiide *avlak* tâbir olunur (TarS: 284).

Naḥcirgâh [Ar.]: Av mahalli, *avlak* (TarS: 284).

borlağ, (bozlağ): Sürülmemiş tarla. (“*bor:* Sarı toprak; ekilmemiş toprak” KBS: 160)

Bağım ile *borlagumu* nideyim

Hanumanı kime koyup gideyim (TarS: 639).

Sözlükte **çağlañ, (çağlak)** olarak madde başı yapılan, *çağlañ* olarak aktarılan yazım aslında ج ile yazılmış olup sözlüğü hazırlayanlar tarafından yanlış okunmuştur. *Çağlak* yerine *çağlañ* olarak aktarılmıştır. Bu yüzden ñ ile gösterilen tanıklar k olarak düzeltildi.

(çağlak): Şellâle, çağlayan, şarıl şarıl akan.

Çağlak başında ma‘lûm-ül-hüduṭ bağ hissasını işbu Mehmet bin Ramazan’ın iniştesi Hasan’dan yirmi altuna iştirâ ittim (TarS: 791).

Şerrân [Fa.]: *Çağlak* su sıfatıdır (TarS: 791).

Nola *çağlak* çay olup akarsa yaşım çağ çağ

Çak şu sevgi çağdır çağlanlığın çağı bu çağ (TarS: 791).

döllek: Koyunların kuzuladıkları yer. <döl+lek

Zikr olan eyerci yerinin kışlasın ve *dölleğün* ve otlakın Kara Balı’ya ve Kemalçe’ye maan yılda otuz akça mukataaya verdi (TarS: 1236).

duzlak, (tuzlak): Tuz hasıl olan yerler, tuzla.

Nemekzâr, nemeksâr [Fa.]: *Tuzlak* demektir (TarS: 1299).

Organ adları ifade eden kelimelerde geçer.

boğurtlak (II): Gırtlak, boğaz.

El-hancur [Ar.]: ... Hulkum mânâsınadır... Galsame boğazda *boğurtlak* başındaki yumruya denir. Kaldı ki boğazın fezâsında iki mecrâdır, buna hancur ve hulkum ve kasaba-i riye derler. Türkide *boğurtlak* ve Fariside nât-i gelû denir (TarS: 634).

Ḥancere [Ar.]: Nefes borusudur ki Türkide *boğurtlak* ve hırtlak tâbir olunur (TarS: 634).

Ḥuşk-nây [Fa.]: Nây-i gelûdur ki boğazda taam ve şarap mecrasıdır. *Boğurtlak* denir (TarS: 634).

1.43.+lAn / +lAḡ

+lAk eki ile aynı işleve sahiptir. İsimden fiil yapan +lA- eki ile fiilden isim yapan -n ekinin kaynaşmasıyla oluşmuştur. Yansıma kökenli kelimeler üzerine gelerek türetmeler yapar.

Hayvan adları ifade eden kelimelerde geçer.

doğuzlan kurdu, (doğuzlan böceği, toğuzlan böceği, tomuzlan boceğ, toğuzlan kurdu): Bok böceği.

Kovan arısının baldu dişi var

Toğuzlan kurdumun dahi işi var (TarS: 1218).

Ḥabezdu [Fa.]: *Doğuzlan* kurdu (TarS: 1218).

Sergin gerdan [Fa.]: Bok böceğine denir, *tomuzlan* böceği dahi derler (TarS: 1218).

1.44.+lAyIn

İki vasıta ekinin birleşimi sonucu oluşan bir ektir. Eklendiği kelimeye benzerlik katar. İsimlerden zarf yapar (Hatipoğlu, 1974: 100, Zülfikar, 1991: 108, Banguoğlu, 2011: 191, Ergin, 2000: 173-174, Gülsevin, 2011: 117).

ayrılduğunlayın: Ayrıldığı gibi, ayrıldığı vakit.

Ol verdiği sadaka döner, ol veren kişiden *ayrılduğunlayın* ol fakire vardığı sâat döner (TarS: 340).

bayağılayın: Eskisi gibi.

Çün evüme geldim ki yine *bayağılayın* tesbihim okuyam, namazım kılam (TarS: 464).

Biregüye eytseler kim: Yüz yıl azap çekmek gerek kim her gün senin endamın biri birinden ayırtlana, gerü *bayağılayın* bütün ola.. (TarS: 464).

Ey balık, Tanrı desturu ile gerü bayağı hâline döngül. Pes balık *bayağılayın* büryan oldu (TarS: 464).

beğenecekleyin: Beyenilecek gibi, beyenmiye değer.

Şakof-ı Rusteniye bile alıp kırk kul rikâb-ı cenap düzdü şöyle kim padişahlar *beğenecekleyin* (TarS: 481).

buyruğınlayın: Buyruğuna göre, emri üzere.

Pes Tanrı *buyruğınlayın* Musa işledi (TarS: 724).

durduklayın durmak: Eski vaziyette kalmak, eskisi gibi bulunmak, evvelki halde sebat ve devam etmek.

Ola kim bir iş ola tedbir ile

Savaş karılırsa çeri kırıla

Bular yine *durduklayın* duralar

İkileyin el kılıca uralar (TarS: 1259).

1.45.+II

Türkçenin en işlek eklerinden biridir. Daha çok sıfat olarak kullanılan bu ek, kelimeye ‘sahiplik ve bulundurma’ kavramı katar. (Hatipoğlu, 1974: 100-101, Zülfikar, 1991: 108, Banguoğlu, 2011: 191-192, Korkmaz, 2014: 133-134).

Sıfat ifade eden kelimelerde geçer.

açık dillü: Kekelemeden söyliyene, düzgün konuşan.

Fasih [Ar.]: *Açık dillü* ve ruşen sözlü (TarS: 9).

Fasih [Ar.]: *Açık dillü* (TarS: 9).

açuk gönüllü: Saf kalpli, temiz yürekli.

Sana bir uzun boylu, ince belli, semiz ucalı, gökcek yüzlü, şirin sözlü, handân lebli, *açuk gönüllü* bir cariye gerek (TarS: 14).

adağlı, (adaku): Nişanlı, yavuklu.

Bakdı gördi bu otağ Banı Çiçek otağıyımış ki Beyregün bişik kertme nişanlısı *adağlısıydı* (TarS: 14).

Adaklusından ergenlik bir kırmızı kaftan geldi (TarS: 15).

Şimdi seni benim *adaklum* idüpdürürler (TarS: 15).

adanlu:... adını takınmış, adlı.

Var idi meclis-i şehte bilâşek

Hakim *adanlu* yetmiş kişiyedek (TarS: 16).

adı bellü: Meşhur, ma‘ruf.

Geldi on *adı bellü* er aldılar doksan kişi

Gittiler kâfire karşı eldedir sinanları (TarS: 19).

adlu: Meşhur, ünlü.

Nice *adlu* beyler düşman leşkerinden düşürdü (TarS: 20).

Nâmver [Ar.]: *Adlu*, meşhur (TarS: 20).

Beni-İsrail kavmi içinde bir padişah var idi, adı Bersam idi. Yüz yetmiş bin bellü *adlu* padişahlar ana hizmet kılurlar idi (TarS: 20).

ağır gönüllü: Korkak.

Har-gil [Fa.]: *Ağır gönüllü* olan kimesne... (TarS: 37).

ağırlıklı: Muhterem, müteber, değerli, şayanı hürmet.

... Bağanın katına vardılar ve eyittiler: Esenlemeğe geldik, esen kalgıl ey *ağırlıklı* dost ve ey muvafık yâr (TarS: 41).

Bana eylediği hoşnutluklarını anarven, endişe ve gönül darlığı bana galip olur kim yâranların *ağırlıklı* ve kavmin azizrağı idi (TarS: 41).

Her giz berhurdar olmasın ol avrat kim erini kendi aziz canından bin gez *ağırlıklı* saymaya (TarS: 41).

ağlamış yüzlü: Ekşi suratlı.

Kişi *ağlamış yüzlü* olmak eyü olmaz (TarS: 47).

ağzı çelikli: Çenesi kuvvetli, düzgün söz söyleyebilen.

Hazır olduklarında sipah kethudayerlerinden bir *ağzı çelikli* herif ayak üzere durup... (TarS: 60).

ağzı kutlu: Ağzından hep hayırlı söz çıkan, hep iyi söz söyleyen.

Bir *ağzı kutlu*ya şeş gele (TarS: 61).

ala tenlü: Abraş.

Kelbî eyitti: Kaçan İsa, anadan gözsüz doğmuşu ve *ala tenlü*yi onardı ve ölüyü diri kıldı (TarS: 88).

El ebras [Ar.]: *Ala tenlü* kimse ki baras dedikleri marazdan olur (TarS: 88).

alçak asıllu: Soysuz.

Furûmâye [Fa.]: *Alçak asıllu* (TarS: 91).

alçak hallü: Uyrak.

Zîr-dest [Fa.]: Raiyyet ve *alçak hallü* (TarS: 91).

alımlı, (alımlı): Alacaklı.

Ol borçlu kişi *alımlı* katında eminlerden olsa... (TarS: 103).

Varasın biregüden ödünç alasın, ol bir arzuyu geçiresin, ol lezzet dahi geçe, *alımlı* sana tekazâ kıla, senin dahi vereceğin olmaya, halk içinde bunca mezellet sana vâkı' ola (TarS: 103).

Vamhah [Fa.]: *Alımlı* (TarS: 103).

alnı depeli: Alnı perçemli.

Alnı depeli iki kıçları sekili, enenmiş, sarı ile doru mâbeyninde renkli atı... (TarS: 110).

altunlu: Altın işlemeli.

... İki dülbent ve iki *altunlu* takya... (TarS: 114).

... Yüz altmış beş ağaç *altunlu* kemha alıverdi (TarS: 114).

Bundan akdem mezburda rehin on iki sahan ve bir *altunlu* kaftan ve bir halı... (TarS: 114).

amanlu: Aman dileyip andlaşma yapan.

Ahdî [Fa.]: *Amanlu* server (TarS: 117).

añlamaklu: Anlayışlı. <añla-mak+lu

Benim atam Kayser bilgili kişi idi, *añlamaklu* er idi (TarS: 161).

Bir bilgili melik, bir *añlamaklu* sultan var idi (TarS: 161).

arı dirliklü: Temiz yaşayışlı.

Kadı olan kişi mütehit gerek ve âlim ve zâhit ve *arı dirliklü* ve müttaki gerek (TarS: 197).

arı etekli, (arı eteklü, aru etekli): İffetli, namuslu.

Kaçan *arı etekli* dirilür, ol biçere ki tâ yakasına değin gömülgene düşmüş ola (TarS: 197)

Pâk-dâmen: *Aru etekli* yâni zinadan berî olan kimesne (TarS: 197).

Pâk-dâmen: *Arı eteklü* ve arı nazarlu (TarS: 197).

asıllu: Soylu.

Güleç yüzlü, usullu, tatlı sözlü

Açık elli, *asıllu* fitne gözlü (TarS: 244).

assılu, (assılı): Faydalı.

Âkıl kişi şöyle gerektir kim ayruklar ziyanından öğüt kesip kılıp tecrübe eyleye *assılu*sin hasıl eyliye (TarS: 253).

İbni-Sinâ eydür: Badem mürebbâsı boğaz ağrısına *assılı*dır (TarS: 253).

Bir *assılu* nesneyi kendülere hasıl kılalar (TarS: 253).

aşak dilli: Alçak gönüllü.

Ulunun himmeti ulu gerektir

Aşak dilli yüce hûlu gerektir (TarS: 262).

aşak gönüllü: Âciz, gönlü kırık.

Nice gürbüz ayağa düşer kalur

Nice düşmüşe baht yâri kılur

Sıma gönlün *aşak gönüllü*lerin

Ki yindek eli üstün olmaz erin (TarS: 263).

atlu kişi: Süvari.

İşitir ününü havadan iner

Ol *atlu* kişinin eline konar (TarS: 278).

avurdu yelli, (avurdu yellü): Lâfazan, palavracı.

Bâd-für [Fa.]: Ve *avurdu yelli* kişi ki muttasıl eser savurur söyler elinden nesne gelmez (TarS: 287).

Bâd-ber [Fa.]: *Avurdu yellü* kimesne elinden iş gelmez itmediği nesneyi söyler, eser savurur, lâf ü güzaf urur (TarS: 287).

Bâd-furû [Fa.]: *Avurdu yelli* kimse ki eser savırır elinden nesne gelmez (TarS: 287).

ayaklı küpe: Salkım küpe.

... Ve üç *ayaklı* bir altun *küpe* ve bir mor feracem vardır (TarS: 307).

aydın, (aydınlı): 1. Münevver, ziyadar, ışıklı.

Şükür ve ögmeklik ol tanrıya kim anın kudreti eserleri *aydın* gündüz yüzünde yıldırarmıştır (TarS: 314).

Ol evi kim yavlak *aydın* u ulu

Kamu dürlü reng ü nakş ile dolu (TarS: 314)

Ruşenâ [Fa.]: *Aydınlı* ve Ruşen olan nesne, nurlu kimesneye dahi ıtlak olunur (TarS: 314)

2. Nur, ışıık, aydınlık.

Dedi ey iki gözümün *aydın*

Bana dindürür saçının bir dünü (TarS: 315).

Kendözünden çün değildir ay nuru

*Aydın*ı kamu güneştendir varı (TarS: 315).

Baharda yılan çıkıcak güneş *aydın*ından gözleri yaş olur, kamaşır (TarS: 315).

3. Ruşen, açık, âşikâr.

Hûveyda [Fa.]: *Aydın* ve görünür (TarS: 315).

azadlı: 1. Serbest bırakılmış, azad edilmiş.

Tanla durup başın kaldır, ellerini suya daldır

Tamudan *azadlı* oldur, kullar azat olsa gerek (TarS: 342).

2. Ahrar.

Ahrarın ma‘nisi *azatlu* demek olur (TarS: 342).

azlu: Nasibi, kısmeti az.

Nice azgınlara yol gösterirsin

Nice *azlulara* bol gösterirsin (TarS: 351).

babalı kızlı ol-: Aralarında sıkı münasebet bulunmak, içli dışlı olmak.

Zannetme duhter-i rezi rind ile gizlidir

Anınla şeyh efendi de *babalı kızlıdır* (TarS: 357).

bağlı, (bağlu): 1. Kapalı.

Çün ahşam oldu, halk yattı, durdu kim çıka, gördü kapu *bağlu* (TarS: 374).

Geri dönecek yol *bağlu* ve özürler makbul olusar değil (TarS: 374).

Pes Âmine’nün evine geldim, kapuyu *bağlu* buldum (TarS: 375).

2. Erkekliği bağlanmış olan.

Ve *bağlu*ya ve oğuldan kızdakalana ve yediği sinmeyene ve sancıya ve yüreği yellenene bu cümleye nâfidir (TarS: 375).

bağrı başlu, (bağrı baş, bağrı başlı): Ciğeri, kalbi yaralı.

Bunu dedi ağladı ol *bağrı baş*

Oda yandı biçare miskin Nakaş (TarS: 376).

Allahı seven kişi gerektir ki... gönlü arı ola, dili tatlı ola, gözü yaşlı ola ve *bağrı başlu* ola (TarS: 376).

Boynu eğri gözü yaşlı *bağrı başlu* kuluyam (TarS: 376).

başaklı ok: Büyük yelekli ok.

Peykan [Fa.]: Ok demreni, mızrak timürü, okun ucundaki sivri timür ki Türkçede başak tâbir olunurmuş. *Başaklı ok*, yelekli okun daha büyüğü, daha uzunudur demektir (TarS: 419).

ba yelli, (başı yelli, başı yellü): Hafif meşrep, havalı.

Bâdsâr [Fa.]: *Başı yelli*, bîvakar (TarS: 440).

Bâdsâr [Fa.]: *Başı yelli*, yâni vakarsız, hafif olan kimse (TarS: 440).

Bülheves [Fa.]: *Başı yellü*, bîsebat (TarS: 440).

başlı su: Kaynak halindeki su.

Vütun [Ar.]: Bir nesne munkatı‘ olmayıp mütemadî ve daimî mânâsınadır; meselâ *başlı su* gibi (TarS: 447).

başlu: Yaralı, mecruh. (“*baş*: yara” DLTD: 73)

Yolda iki geyik gördü kim birbiri le uruşur ve buynuzları biri birin *başlu* eylemiş, kan akar (TarS: 447).

Bizim kavmimizin çoğu *başlu*dur (TarS: 447).

Gönlü cefa okuyle *başlu* kılur (TarS: 447).

batak, (bataklu): Bataklık.

Nil'in kenarında *bataklu* yerler vardır, içi tolu arslandır, üzerine çıkacak kolanı anların önüne birağırısın, sen gidesin (TarS: 456).

Çökeklerdi çepellik su yatağı

ki yazın dahi gitmezdi *batağa* (TarS: 456).

Har [Fa.]: Eşek ve *batak* (TarS: 456).

bek yüzlü: Katı suratlı, yüzü tutan.

Kanı *bek yüzlü* düşmen-i bed-gû

Aybımı bana eyleye ızhar (TarS: 486).

belerçin gözlü: Gözü dışarı çıkık, pörtlek gözlü, belermiş gözlü.

Ve hüve cahiz [Ar], merd-i dide birun şüde [Fa]: Gözü taşra çıkan kimesne ki *belerçin gözlü* tâbir olunur (TarS: 489).

bellü: Belli, aşikâr. (bk. belgüli)

Yusuf eydür ol süâlin nişanı

Nicedir göster görem *bellü* anı (TarS: 496).

... Bu sebeple karışmış ısıtmanın sağışı ve adı *bellü* değüldür (TarS: 496).

Ne *bellü* kara ne *bellü* kıızıldır (TarS: 496).

benek altunlu: Altun benekli, altun işlemeli.

Sipahiler *benek altunlu* câmeler giyüben

Mehâbet ile olurlar peleng-i kûh-i veğaa (TarS: 507).

Asâkiri *benek altunlu* câmeler giyüben

Gazâ gününde olur kûh-ı Kaf kaplanı (TarS: 507).

berk yüzlü: Yüzü yumuşak olmıyan.

... *Berk yüzlü* diyecek yerde Acem saht-rûy der (TarS: 523).

beslü: Besili.

Nice müddetdürür *beslü* turur ol

Değildürür yabanlarda yürür ol (TarS: 526).

beş bucaklu: Muhammes, beşgen.

El-muhammes [Ar.]: *Beş bucaklı* (TarS: 526).

bezeklü: Süslü, ziynetli.

Bâ-ziyver [Fa.]: *Bezeklü* (TarS: 533).

Ziybâ [Fa.]: *Bezeklü* ve yaraşıklu (TarS: 533).

Ziybâ [Fa.]: Güzel ve yaraşıklu ve *bezeklü*, ziynetlü mânasına (TarS: 533).

bıyığı yelli: Kibirli, gururlu.

Bâd-bürût [Fa.]: Vücut ve enaniyyet ve gururdan kinayedir ve mağrur ve muaccip ve mütekebbir kimesneye dahi denür. Lâkin sükûn-ı dâl ile ve Türkide dahi bu mazmunda ol makûle kimesneye bıyığı yelli tâbir olunur (TarS: 543).

Bâd-ı bürût [Fa.]: ... Türkçede böyle mütekebbir, mağrur adamlara *bıyığı yelli* denilir (TarS: 543).

bildüklü: Tanıdığı olan, bildiği bulunan. <bil-dük+lü

Ey kullarım, tamuya nazar eylen *bildüklü* bildüklerinizi çıkarın (TarS: 549).

binitlü, (binitli): Atlı, süvari.

Cennet içinde bir ağaç var, gölgesinde seri' *binitlü* yüzyıl sefer iderse intihasına varmaya (TarS: 582).

Bir sınıfı yayan ve bir sınıfı *binitlü* (TarS: 581).

Fâris [Ar.]: Süvar mânasınadır. Türkide binici ve *binitli* denir (TarS: 581).

bir adlu: Aynı adı taşıyan.

Her bir sinleden, kim vardır, bir adlu yetmiş kişi ve *bir adlu* yetmiş avrat ve *bir adlu* yetmiş oğlan kopa dedi (TarS: 584).

bir illü: Bir illi, hemşehri, yerdeş.

İkisi dahi *bir illü*

Birbirlerine sırlarını çaktılar (TarS: 595).

biterli: Bitki biten yer, bitkili yer.

Biterlide otlarına kargamagıl (TarS: 615).

boynuzlu böce: Kabuklu sümüklü böcek.

El-halezun [Ar.]: *Boynuzlu böce* dedikleri böcek ve sümüklü böcek (TarS: 652).

buğday eñlü: Buğday benizli.

Âdem *buğday eñlü* oldu (TarS: 681).

Gendüm-gûn [Fa.]: *Buğday eñlü* demektir esmer mânasına (TarS: 681).

Âdemî [Ar.]: *Buğday eñlü* (TarS: 681).

bugünlice: Bugünciğeze mahsus olarak.

Edelim ayş ü nûş tâ dem-i şâm

Bâri olsun *bugünlice* bayram (TarS: 685).

bunca dürlü: Bu kadar, çeşit çeşit, türlü türlü.

Şol kişi kim bedenindeki hıltı bişmedin çıkarmağ ister, bilsin kim tabiatına zulmeyler. Zira tabiat tekaazâsı (tekazâ: alacaklının borçluyu sıkıştırmaması) değildir. Tabiat gücenir, belkim *bunca dürlü* zıyana uğrar (TarS: 697).

buñlu: Muzdarip, sıkıntılı.

Evgâr [Fa.]: *Buñlu* ve mest ve harap (TarS: 704).

Derdmend [Fa.]: Dertli ve *buñlu* (TarS: 704).

burunlu: Mağrur, kibirli.

Kişi kim *burunlu* vü hodbin ola

Fil veş murdar ü bed-âyin ola (TarS: 716).

cebelü: Timar sahiplerinin yedek götürdükleri silâhlı adam.

Subaşı Mahmut'un Rodos seferinde üzerine yazılan *cebelü*den bir cebelüsü kaçıp eksik geldiği için yüz elli akça aldım (TarS: 759).

Padişah kendi leşkerin gördü, *cebelü*sü arz olundu (TarS: 759).

... Nam kimesneler *cebelü*sün eşirmek üzre mülk timardır, ricale mahsustur, nisâ tâifesi timarı neyler deyü... (TarS: 759).

çağlu: Talihli, ünlü. (krş. çavlı) ("çav: şöhet, iyi itibar" Clauson, 1972: 393)

Cüvan-baht [Fa.]: Genc yaşlu ve *çağlu* (TarS: 792).

Cüvan-baht [Fa.]: *çağlu* ve baht ve tali'li (TarS: 792).

çakşurlu güğercin, (çağşırılı güğercin): Paçalı güvercin. ("çakşır: Bir tür erkek şalvarı" KBS: 213)

El-müserved [Ar.]: Ve dahi *çağşırılı* güğercine yani ayakları kılı güğercine dahi müserved derlerler (TarS: 804).

Oldu *çakşurlu* güğercin gibi tozluklar ile (TarS: 804).

çavlı, (cavlu, cavlı): Şöhretli, meşhur. (krş. çağlu)

Meşhur [Ar.]: Katı belli kimse ve nesne anılır *cavlu* recül (TarS: 843).

Alel-husus Numur Pavli dedikleri *cavlu* mel'unun başı kesilüp cezasın buldu (TarS: 843).

çığşağulu: Çığış çığış sesi çıkaran.

Ve *çığşağulu* avazlarla ve nukl ü helva ile meşgul iderler (TarS: 890).

çoklu: Çok şeyi olan, zengin.

Azı kaçan beğeneler *çoklu*lar

Müzde kanda ireler yazuklular (TarS: 936).

çorlu: Hastalıklı, illetli. (“*çor: hastalık, deri*” KBS: 250)

Dünya derdine düşelden beri bu *çorlu* gönül

Yakasın tasa elinden devinüp kurtaramaz (TarS: 943).

Olur varlı hemişe eski varlı

Yeni varlı olur kadaysa *çorlu* (TarS: 943).

Ve yüzlerce sair *çorlu* hastaları bu şehre gönderip (TarS: 943).

çukurcaklı: Oyuk, çukuru olan.

Kutube [Ar.]: Değirmen tucunun altına konan *çukurcaklı* demür ki ana yengeç derler (TarS: 960).

dalvatlu: Devletli.

Dalvatlu hunkâr kangunuzdur (TarS: 983).

debelü: Fıtık hastalığı olan.

El-âder [Ar.]: *Debelü* kimesne ki hayasına yel inip büyür (TarS: 1033).

defelü, (tefelü): Tefelenmiş, dokunurken örgüleri tefe ile sıklaştırılmış.

Es-safık [Ar.]: Sık ve *tefelü* ve muhkem dokunmuş sevbe denir (TarS: 1035).

delim dürlü: Türlü türlü, çeşit çeşit, pek çok.

Bu ummanda *delim dürlü* güher vardır ele girmez

Akar rahmet suyu çağlar gönül jengin yuyan gelsin (TarS: 1069).

Kul u karavaş sen bulursun öğüş

Duzağına düşer *delim dürlü* kuş (TarS: 1069).

Delim dürlü kaygumu benim yedin

Hoş ola eğer çare ede edin (TarS: 1069).

deniz göñüllü: Derya-dil.

Bir ikidir varı sahib-hünerler

*Deniz göñüllü*ler, rûşen güherler (TarS: 1080).

deñlü, (denli): Kadar. (“*tey: denk, gibi*” Clauson, 1972: 520)

Yâni Rabbin şol *deñlü* atâ ide ki sen razı olasın (TarS: 1084).

Ne kim var idi hatırda tevakku‘

Bil ol *deñlü* bulurum ben temettu‘ (TarS: 1084).

Amma bir kuş *deñlü* oğlandır (TarS: 1084).

dernekli, (derneklince, dirnekli, dirneklü): (Vücudu) derli toplu olan.

Derir [Ar.]: Bedeni sıkıca *derneklince* olan recül (TarS: 1114).

Zehmak [Ar.]: Kısa boylu, bedeni *derneklince* recüldür (TarS: 1114).

Ez-zehmak [Ar.]: Vücudu *dirneklî* tıknaz bodura denir (TarS: 1114).

dileklü: Arzusu, isteği olan.

Arzumend [Fa.]: Arzulu, yâni *dileklü* muhtaç ve müştak mânasına (TarS: 1151).

Kâmzen [Fa.]: *dileklü* kişi (TarS: 1150).

dili bağı ol-: Söz söyleyemez halde bulunmak.

Bağlıdur gamdan *dilim* ben ne deyim methinde kim

Nâtika methuş, dil sergeşte, can hayranıdır (TarS: 1152).

dilli defter: Bütün ayrıntılar gösterilerek yazılan defter.

Sırr-ı bûs-ı lebini câma surahi söyler

Aksedip hattın anı eyledi *dilli defter* (TarS: 1157).

dilli dilince: Hal diliyle, kendine mahsus dil ile.

Beş *dilli dilince* cümle eşya

Söylediği hüccet-i Taâlâ (TarS: 1157).

Her kûşede tesbih eder *dillü dilince* kâinat

Zikri budur kim hazreti sultana sıhhat yaraşır (TarS: 1157).

dillü: Cerbezeli, iyi ve kolay söz söyleyen.

Yavlak ıssı sözlü ve datlu *dillü*dür ve hemişe dillülük ve fesahat birle bezenmiştir (TarS: 1157).

Musa eyitti: Ey Çalabım, ben bulardan bir kişiyi öldürdüm, korkarım kim beni öldüreler ve kardaşım Harun benden *dillü*rektir anı benim ile viribigil kim bana yarar ve yardım olsun (TarS: 1157).

doğan burunlu: Yumru, toparlak burunlu, şahin burunlu.

Aknâ [Ar.]: İnce, ucu yumru burunlu ki Türkçede ana *doğan burunlu* adam derler (TarS: 1195).

dört kaşlı: Bıyıkları terlemiş genç kimse.

Pek fos bıyıklı pırpırına eylemem heves

Dört kaşlı, yosma, şuh-ı cihan, taze, dalfes (TarS: 1241).

dunuklu (tunuklu): Parlak olmayan, donuk, bulanık.

Di özre: pûziş [Fa.], süale: pürsiş [Fa.], hadûk [Fa.]: tasa, girişme [Fa.]: bakış

Davul: tebire [Fa.], torun: nebire [Fa.], *tunuklu*: hire [Fa.], bîgâh [Fa.]: erken (TarS: 1257).

düzgünlü et-: Süslemek, bezemek.

Düzgünlü etmek: tahliye [Ar.], hem yaldıramak: şa' şa'a [Ar.] (TarS: 1370).

Zarf ifade eden kelimelerde geçer.

arkalu: Kuvvetli, yardımcıları çok olan.

Eğer bu eyliğı bulara buyurasın ve bu mansıbı merhamet eyleyesin, senin gönlünü farığ eyliyeler ve iş ucundan kim eylik ve dirlik bulalar, anın ile şadman ve *arkalu* olalar (TarS: 217).

devşirikli, (devşürüklü): Ortada dağınık bir şey bırakmayan; derli toplu olarak.

Ed-devalik [Ar.]: Esvabına sarılıp kavuşturarak sür'atle *devşirikli* yürümek... (TarS: 1126).

devşirimli, (divşürümlü): Derli toplu, düzgün. <der-iş-ür-im+li

El-küdürr [Ar.]: Azası *devşirimli* olup dağınık olmayan kimesnedir (TarS: 1126).

El-memkûre [Ar.]: Bünyesi pek dernekli ve *devşirimli* (TarS: 1126).

döllü döşlü: Çoluklu çocuklu, çoluk çocuk sahibi.

Mehmet Şahı, serverler önüne düşüp gerdek-hane bârgâhına götürüp: Var Allah *döllü döşlü* eylesün deyüp kakıverdiler (TarS: 1237).

Allah dirlik düzenlik versin, *döllü döşlü* olsun dediler (TarS: 1237).

Terfie [Ar.]: Kimseye alkış verip oğullu kızlı, *döllü döşlü* olsun dediler (TarS: 1237).

düşlü düşüne, (tuşlu tuşuna): Rast gelen tarafa, beğendiği yöne. ("tuş: denk, öğür, benzer" DLTD: 659)

Gece karunusunda her birisi *tuşlu tuşuna* perakende oldular (TarS: 1347).

Ne kim ol yörede Salıp milletinden beğler, çeriler varsa *tuşlu tuşuna* kaçmışlar (TarS: 1347).

Resûlün ashabından bir cemâat sefere çıkmaşlardı, anlara duman gibi bulut vâki' olup karanuluk kapladı, kıbleyi bilemediler, her biri taharri edüp *tuşlu tuşuna* kıldı (TarS: 1348).

Alet, eşya adları ifade eden kelimelerde geçer.

çakmaklı: Bir türlü tülbent.

*Çakmaklı*dır başındaki destar-ı çarha bak

Îmâ ider ki geldi dem-i gamzedâ-yi iyd (TarS: 803).

1.46.+IIk / +Iuc

Türkçenin en işlek eklerinden biridir. İsimlere gelerek yer, alet, meslek ve uğraş adları, sıfat, soyut ve somut adlar türetir (Hatipoğlu, 1974: 102-106, Zülfikar 1991: 110-112, Ergin, 2000: 155-157, Korkmaz, 2014: 135-137).

Alet, eşya adları ifade eden kelimelerde geçer.

ağızlık (III): At geminde ağza yanlamasına giren demir. <ağız+lık

Eş-şekime [Ar.]: Gemden atın ağzına arkuru giren timüre denir ki gem damağı dedikleri çatal Timur anda olur ve suluk ve iki taraflı dizgin ana geçirilir, Türkide *ağızlık* tâbir olunur (TarS: 45).

arkaluc: Arkalık, hamal semeri. (Bu örnekte muhtemelen +CA veya başka bir ekin aşınmış hali kalmıştır.)

Püşt-best [Fa.]: *Arkaluc* (TarS: 217).

Püşt-best [Fa.]: *Arkaluc* (TarS: 217).

asmalık: Çardak, kameriye. <asma+lık

El merzece [Ar.]: *Asmalık* ki kameriyye dahi denür (TarS: 246).

at götlüğü: Atın sağrısını örtmek üzere eyerin arkasına dikilen parça.

Kefcel-pûş [Fa.]: *At götlüğü*dür, eyerin ardına dikerler, atın sağrısı üzerine gelür; İran Türkleri örtek derler (TarS: 274).

avadanlık (II): Âlet, edevat.

... Benim hayli esbabım zâyî' olmuş idi, işbu varya nâm *avadanlık* bunun elinde bulundu, bâkısın talebi derim (TarS: 280).

Edevat [Ar.]: Bir işi işlemeğe vasıta olan şeyler, takımlar, *avadanlık* (TarS: 280).

ayaklık: 1. Ayak zırhı.

Başa mesh vermek ışık urunmaktır, gusl çukaldur, yüz yumak yüzlük urunmaktır, kollar yumak kolluk giymektür, ayak yumak *ayaklık* giymektür (TarS: 306).

2. Tezgâhta ayakla üzerine basılan ve mekik atmak için nöbetle hareket ettirilen tahta.

Pâ- efşâr [Fa.]: Çulhaların *ayaklık* tâbir olunan tahtalarına denir ki çukurun içine saldırıp üzerine ayakların va'z ederler (TarS: 307).

başluk: Başlık.

... Ve zinciri ve kılâdesi ve sine-bendi ve *başluğu* gümüş eyüce rahtım ve üç dane dülbendim... (TarS: 447).

butluk, (butluğ): Eskiden elbise üzerinden giydikleri şalvar, zırhın şalvar kısmı.

Kolluğun ve *butluğ*ün cümle cebesin giyip... (TarS: 721).

Subh dem a'dâ giyip sâ ü selep

Bürüme çukal ü cevşendir acep

Ellik ü kolluk ü *butluk* hem ışık

Hep musaykal, çevre verirdi ışıık (TarS: 721).

Bunlar zırh, külâh, kolçağ, *butluğ* giyinmiş olup (TarS: 721).

derlik, (terlik): Üstten giyilen ince elbise.

Ki yindek içmek erlik değil

Çukaldır erin tonu, *derlik* değil (TarS: 1110).

... Bir eski *derlik* ve bir ebrişim kuşak ve bir sakandırık (TarS: 1110).

Lutfi nâm kimesnenin kilidin bozup girip aldığımız bir kemhayı ve bir *derliğı* ve bir miktar ebrişimi dahi... (TarS: 1110).

dizlik: Belden diz kapağına kadar bacağa giyilen libas, (kısa pantolon) potur.

Bir beyaz *dizlik* ve bir beyaz gömlek ve iki zira^c keten ve... (TarS: 1194).

Badic [Fa.]: *Dizlik* ve potur dedikleri giyecektir ki ekseriya kalyoncu ve şâtır makûlesi ve bazı sâiler dahi giyerler (TarS: 1194).

donluk, (tonluk): Elbiselik.

Bir donluk kırmızı çuka 80, neftî *donluk* çuka 80... (TarS: 1216).

Temam *tonluğa*: tene [Fa.]: derler bele dek olana nîm-tene derler; nîm yarım dır (TarS: 1216).

Câmegî [Fa.]: *Tonluk* (TarS: 1217).

dünlük: Pencere, baca.

Dünlüğü altun ban evim sana gölge olsun (TarS: 1320).

Kazan eydür: Beğın *dünlüğü* altun ban evlerini biz yıkmışız (TarS: 1320).

dürülük: Hediyeelik, düğün hediyesi olacak (kumaş).

... Defa *dürülük* kemha, kıymeti: 122 (TarS: 1334).

dütünlük, (tütlük): Baca.

Dûd-âheng [Fa.]: *Dütünlük* (TarS: 1360).

Dûd-kend [Fa.]: *Dütünlük* demek olur (TarS: 1360).

Dâhıne [Ar.]: *Dütünlük* (TarS: 1360).

Organ adları ifade eden kelimelerde geçer.

arpalık (I): Hayvanın muayyen dişi.

Kocalıktan silinip *arpalığı* nâgâmın

Kaldı ıstabl-ı riyazatta ne arpa ne saman (TarS: 227).

Cevdân [Fa.]: ... ve atların dişleri arasında olan siyahlığa dahi cev dân derler, arpa danesi şeklinde olur. Atların yaşlarını andan istidlâl ederler. Türkide *arpalık* tâbir olunur. Ol

siyahlık zâil olduktan sonra yaşları malûm olmaz. Öylesi ata arpalığını silmiş derler (TarS: 227).

Yer adları ifade eden kelimelerde geçer.

babulluk: Sefahethane, fuhuş yeri.

Sen de asker içinden *babulluk*ları ve meyhaneleri kaldırasın (TarS: 358).

Ed-deskere [Ar.]: ... Mahur yâni *babulluk* dedikleri harabata ve meyhaneye denir (TarS: 358).

Harabat [Fa.]: Meygededir ki ma‘mur makamıdır ve kumarhaneye ve *babulluk* tâbir olunan mahalle dahi ıtlak olunur (TarS: 358).

batuluk: Bataklık.

Sevâhi [Ar.]: Çamurluk ve batuluk olan mevzi‘ (TarS: 457).

büklük: Meşcere, ağaçlık yer.

Bizim asâkir-i adüv-şikâr-ı Tatar kanıkmış arslan gibi *büklük*ten *büklüğe* küffarı kova, kıra (TarS: 739).

çağlık: Çan kulesi.

Çanına ehl-i küfrün ot dıkarlar

Çanın u *çağlık*ın yâni yıkarlar (TarS: 821).

değirmen toñuzluğu: Su değirmeninde çarkın bulunduğu ve döndüğü yer.

Tenzede [Fa.]: *Değirmen toñuzluğu* (TarS: 1043).

Tezde [Fa.]: *Değirmen toñuzluğu* ve değirmen müzdü ve çakıldak ve unluk (TarS: 1043).

Tejde [Fa.]: *Değirmen toñuzluğu* ... ve değirmen unlugu ve çakıldak (TarS: 1044).

Çeşitli isim ifade eden kelimelerde geçer.

acılık: İstirab, meşakkat, acı.

Rûzgar etti belâ mevcini çeşmimde ıyan

Acılıklar çeker ol kimse ki derya-dil olur (TarS: 5).

acışıklık: Acıma hali, ıstırap, ağrı.

El-karşa[Ar.]: Gazap ve hüzn, yahut sâir ârıza sebebiyle insanın sadrında ve boğazında tahaddüs eden *acışıklığa* ve yanıklığa denir ki ızdırıp verir (TarS: 7).

açıklık: Fesahat, fasihlik.

Fesâhatün [Ar.]: Dilde olan *açıklık* ve revanlık (TarS: 10).

açukluk: Saffet.

Eğer sana lûtf ile ve *açukluğ* ile bakarsa bilgil kim ol mürsel peygamberdir, anın sözün gey anlagıl (TarS: 14).

adamlık: Olgunluk, erginlik.

Çün ömür otuz bire vara, tamam **adamlık** kararına turmuş ola (TarS: 16).

adsızlık: Şöhretsizlik.

Humûl [Ar.]: **Adsızlık** (TarS: 22).

ad yavuzluğu: Ad kötülüğü, bednamlık.

Kâfirler çokluktur, bir **ad yavuzluğu** ideriz, didi (TarS: 23).

ağdukluk: Terslik, kusurluluk, eksiklik.

Beni gel âlemin sürgül muradın

Ko **ağduklığı** dut işin onadın (TarS: 32).

Özdeksüz budak istemek **ağdukluk** nişanıdır (TarS: 32).

Anın dili **ağdukluğuna** baktın, diline bakmasan gönlü doğruluğuna baksan yeğ idi (TarS: 32).

ağıllık: (Ayı çevreleyen) beyazlık.

Hâle [Ar.]: Arabidir, harmen-i mah derler, ayın etrafında **ağıllık**dır, ay ağılı derler (TarS: 35).

ağırlık (I): 1. Ağır, kıymetli.

Senin oğlun diridir sanma ölü

Şimdi oğlun sultandurur bellü

Değnemiştir oğlun ulu devlete

Batılmıştır ol **ağırlık** ni' mete (TarS: 40).

2. İtibar, kıymet, değer.

Her kim belüsüzlüğe ve aşağı kalmaya razı ola, şol enar yaprağı gibi niceme çok dölenür ise dahi fazl ve mürüvvet ehli katında anın kadri ve **ağırlığı** yoktur (TarS: 40).

3. Vekar, temkin.

Şimdi sana lâzımdır ki anı helâk eylemek azmini bozasın ve düşmanlar gülüşmeğinden ve gammazlar sevişmeğinden anı saklamağı vâcip göresin. Tâ kim senin **ağırlığına** ve dökeliğine lâyük anın suçun... (TarS: 40).

4. Mehri muaccel.

Şîr-baha [Fa.]: Kıza verilen **ağırlık** ve cihaz (TarS: 40).

Mezbur Abdürrahman tezevvüc ittiği zamanda aldığı hatunun ammisine yüz akça **ağırlık** verdim (TarS: 40).

Mezburun kızı benim zevcem olup mezbura **ağırlık** iki yüz akça vermiş idim (TarS: 40).

5. Ev eşyası.

Büne [Fa.]: Esbap, ve *ağırlık* ve tecemmülat-ı haneye denir ki esasü'l beyt tâbir olunur (TarS: 41).

6. Karşılık, bedel.

... ve Temürbaş nam kimesneye vakfın suyundan bir lüle su verip *ağırlık* almışlar (TarS: 41).

Şadırvan ayağın sarraf Hacı Muslihuddin'e verip vakıf için bin beş yüz akça *ağırlık* aldılar (TarS: 41).

ağırlık bul-: Hürmet görmek.

Yusuf eder iki gezdir geldiniz

Delim hürmetler, *ağırlık buldınız* (TarS: 41).

ağızlık (I): Dokumacılıkta çözügünün açılıp kapandığı yer, mekik atılacak yer.

Dehâne [Fa.]: *Ağızlık* ki cüllahlar ıstılahındandır (TarS: 45).

ağızlık (II): Başlangıç.

Aşk evveli gerçi kim safadır

Gayette veli sonu belâdır

Ağızlığı bâde gibi şeker

Dürdi veli zehr-i mara benzer (TarS: 45).

arpalık (II): Eskiden din ulularına maaş yerine verilen ayniyat veya para, ulûfe.

Ahmet Çavuş fevt olup zeâmeti mahlûl oldukta yirmi beş bin akçalık ber-vech-i *arpalık* emr-i şerifimle müşarünileyhe ve... (TarS: 228).

Kimin paşmaklık ve kimin *arpalık* ve kimin temlik ittirüp... (TarS: 228).

El-hey' [Ar.]: Ot vermek. Yulaf, aleften galattır ve ulûfe aleftendir ki *arpalık* tâbirine hem-pâdır (TarS: 228).

ağlık, (aklık): 1. Aklık, beyazlık.

Nitekim karanlık ve *ağlık* âdemin teninde tabâyi'den cem' olur (TarS: 48).

Çimeninde ıstar görmüş yağlık var

Kızlarında bir başkaca *ağlık* var (TarS: 49).

2. Üstübeç, kadınların yüzlerine sürdükleri düzgün.

İsfidac. [Ar.]: Avratlar yüzlerine sürerler *aklık* derler (TarS: 49).

İsfidac [Fa.]: İsfidab murrebidir, âmme üstübeç derler maruftur; zenan düzgünlerindendir, nakkaşlar dahi kullanır, Türkide *aklık* tâbir ederler (TarS: 49).

Baruk [Fa.]: Türkide üstübeç tâbir ederler, maruftur, *ağlık* dahi derler (TarS: 49).

ağsaklık: Aksaklık.

Ol kişinin atının *ağsaklığı* gidüp... (TarS: 57).

... Bir ayağında bir miktar ağsaması olup lâkin bu *ağsaklığı* âhar nesneden olmayıp na‘ldendir (TarS: 57).

ağlılık: Cömertlik. (<akı+lık)

Es-semahatü [Ar.]: Cömertlik ve *ağlılık* etmek (TarS: 63).

alacalık: Hilekarlık, iki yüzlülük.

Ve illa İzmiroğlu sebebiyle ol halkın ekserinin alacağı eksik değildi ve hem oğlu sebebiyle o halkın ekseri *alacaydı* (TarS: 83).

alalık: Alacalık, karışık, bulanık görme hastalığı.

... Ve uyuza ve göz *alalığına* ursalar faide ede (TarS: 86)

alçaklık: Tevazu, alçak gönüllülük.

Aşaklık üzere durur yer ile göğ

Öğersen cümleden *alçaklığı* öğ (TarS: 91).

Tanrı bulara buyurdu kim, ana *alçaklığı* ile ve istiğfar getirip ve rükû‘ ve sücut birle gireler (TarS: 91).

Bes *alçaklıkta* irdi kadre iren

Hilâl olmuştur evvel bedre iren (TarS: 91)

aldağuculuk: Aldatıcılık.

Bu aldamak sözleri, bu *aldağuculuğu* kimden ta‘lim ettin dedi (TarS: 93).

alışıklık: Ünsiyet, ülfet, hüsn-i muaşeret.

Ey kar ile oda barışıklık ve *alışıklık* veren Tabrı, Salih kulların arasına alışıklık ve barışıklık vergil (TarS: 105).

alnukluk: Âcizlik.

Yanına salmagıl uğru harami

Ki *alnukluk* nişanıdır tamamı (TarS: 111).

alplik: 1. Serkeşlik.

İbn-i Abbas ol cühûda lânet okudu eyitti kim: Tanrı Taâla seni depelesin, Tanrıya yavlak *alplik* kıldın ve Tanrının iki muti‘ kulu üzerine ulu yalan söyledin (TarS: 112).

2. Kahramanlık.

Çîreğî [Fa.]: *Alplik* (TarS: 112).

aman verlik: Fidyeye-i necat, can kurtarma akçası.

Bu âdemler gelip karındaşım Süleyman'ı tutup gece ile döğüp *aman verlik* için yirmi beş guruşum alıp gittiler (TarS: 118).

analık: Üvey ana.

Ebnası ile akd-i uhuvvet eder midi

Şeytanın olmasa zen-i dünya *analığı* (TarS: 123).

aşsızlık: Ansızın olma hali.

El-‘abtatü [Ar.]: *Aşsızlık* füc‘e gibi (TarS: 170).

aşulluk, (aşullık): Yavaşlık, teenni.

Dânelerin kaynadalar el ile ovalar *aşullığı* ile tâ kim igen acı olmaya (TarS: 175).

Tedbir işleri düşmana müdara ve uzluk birle karşı dururlar anın şerrin ve karşılığını *aşulluk* ve uzluk birle defeylerler (TarS: 175).

Ağır başlılığı ve *aşullığı* âdet edin ki ağır başlılığıla ve annuluğula vakıttır ki şol işi bitirmez deyip ta‘n ettikleri yeğdir aladu ile tiz başardı deyip öğdüklerinden (TarS: 175).

aralıcak: Aralık, daracık aralık.

Kapıdan iracuk turun, tâ kim kapı *aralıcığı*ndan bardağı taşra koyayın (TarS: 184).

aralık: 1. Yer, mahal.

Sultan Alâüddin dahi ol iki *aralığı* anlara yurt verdi (TarS: 184).

Ölücek ol bana sin içre yoldaş

Benüm ile ol *aralık*da koş baş (TarS: 184)

2. Ara, esne, sıra.

İki biraderi hapiste idi, bu *aralık*ta fırsat bulup anlar dahi çıkup Fas’a gittiler (TarS: 184).

3. Mühlet, vade.

Sana benden *aralık* ister isen

İşte bir hafta eğer söyler isen (TarS: 184).

4. Ara, beyn.

Beni- Fezâre ile Beni-Abs *aralığın* ıslah etti (TarS: 184).

Dostluk ol kadar gerekmez kim

Sızmaya *aralıklarından* su (TarS: 185).

arıklık: Zayıflık.

Zaiflikte ve *arıklık*ta benim bîçare tenim bir hilâl gibidir, ki barmakla gösterilir (TarS: 203).

Hels [Ar.]: *Arıklık* ve öyken marası (TarS: 203).

Lâğarî [Fa.]: *Arıklık* (TarS: 203).

arılık, (aruluk): 1. Temizlik.

Namazı kulluk için, abdesti *arılık* için (TarS: 204).

Helâk ol müşrikleredir ki kelime-i tevhid birle kendülere *arılık* hasıl kımadılar (TarS: 204).

Vîjegî [Fa.]: Sâfilik ve *arılık* (TarS: 204).

2. Doğruluk, afiflik, züht, takva.

... Avrat eyitti: Ey zalim dur kim Tanrının fazlını göresin kim benim *arılığım* ve yazuksuzluğum zâhir idi... (TarS: 204).

Eğer *arılık* nedir derlerse cevap: Tât ve ibadat, zühd ü takva ve doğruluktur (TarS: 204).

3. Kadının hayızsız günleri.

Eğer bir *arılıkt*a avratlar bir dirhem karanfil içseler yüklü ola (TarS: 204).

... İbrahim atası Azer, bir gün evine geldi, gördü avratı hayızdan arınmış, pes *arılık* halinde anın ile yakınlık kıldı (TarS: 205).

4. Kudsîyyet, münezzehlik, ismet.

Benüm *aruluk*uma tanukluk veren oldular. (TarS: 205).

Ve *arılık* yâni peygamberlik verdik (TarS: 205).

El-kuds [Ar.]: *Arılık*, temiz, pâk olmak mânasına (TarS: 205).

arkunluğile: Yavaşça. <ar-kun+luğ+ile

Duta nâzük tenin *arkunluğile*

İne çâh içine anunla bile (TarS: 221).

arnukluk: Yorgunluk. <ar-(u)n-uk+luk

Ve zeyt yağı ile duzu âdem gövdesine dürtücek *arnukluğu* gider (TarS: 226).

Çok uruştun, ol *arnukluğu*yla yattın, karışık düşler gördün dedi (TarS: 226).

artukluk, (artıklık): Fazilet, kemâl, üstünlük, rüçhan.

Dimne eyitti: Hürmet ve yükseklik mürüvvet ehli ve himmet işleri arasında *artukluk*tur (TarS: 239).

Artukluk tartuğu şunlara tartılır ki ağır yükü arkalarına almadılar (TarS: 239).

Fazilet [Ar.]: *Artukluk* (TarS: 239).

asıl ululuğu: Soy yüceliği.

... Üçüncü sebep tekebbürlüğe *asıl ululuğu*dur ki kendinin aslına nazar eyleye kendüden aşağıya tekebbürlük eyleye (TarS: 244).

Şol kimseyi ki a' mâl-i kabîhası Hak Taâlâ Hazretinden gerü kodu, *asıl ululuğu* anı gerü ileri iletmez (TarS: 244).

ashk, (aslak): Kadınlık organı bitişik olup karı koca olamıyan kadın. <*as+lık

El-hâyıs [Ar.]: ... ve ferci bitişik olan avrat ki *aslık* derler (TarS: 245).

Retka [Ar.]: İstilah-ı fikhîdir. Âleti ünsiyet-i muamele-i tabiiyye müsait olmıyan avrata, kadına ıtlak olunur ki Türkçesi *aslaktır* (TarS: 245).

aşaklık: Alçak gönüllülük, tevazu.

Aşaklık âlemin bünyadı oldu

Ki her ne var ise ana düzüldü (TarS: 263).

Aşaklık edegör ü öğünü der

Aşak budağın yemişin kimse yer (TarS: 263).

aşaklık eylemek, (aşağlık eylemek, aşaklık kılmak): Tevazû göstermek.

Tanrının kullarına *aşaklık* eylegil (TarS: 263).

İlâhî örü turdum hazretinde, iki dizin oturdum, yüzüm toprağa kodum, İlâhî dahi ayruksı *aşaklık* kılmak elimden gelürmisse anı dahi senin ta' ziminde işleyedüm (TarS: 263).

Her kim *aşağlık* eylese yukaruğı zinciri çekerler (TarS: 263).

aşlık: Yemeklik.

El-meyrû [Ar.]: *Aşlık* için ve ekmek edip yemek için bir yerden bir yere buğday götürmek (TarS: 266).

Aşlık döğülmüş buğday beher kil: 7, bulgur beher kil... (TarS: 266).

aş yerikliği: Aş yeme.

Veham [Ar.]: *Aş yerikliği* (TarS: 268).

atalık: Atabey, vasiy, devlet nâibi.

... Oğlu Celâl Han'a *atalık* oldu (TarS: 271).

aykaklık: Kovuculuk, münafıklık. (Atalay, 1941: 12)

Fursat bulup Oğuz'u kovladılar, *aykaklık* ettiler (TarS: 327).

avadanlık (I): Bayındır (yer).

Eğer ben *avadanlığ* ile varam

Sana arpa yerine şeker verem (TarS: 280).

Pes zağ uçtu bir *avadanlığ*a yüz duttu, hava yüzünden gördü kim bir avrat bürüncüğün ev divarına komuş kendi taharetlenmeğe meşgul (TarS: 280).

avratlık: Zevcelik.

... Vezirin kızını 'avratlığa aldı, oğlancıkları oldu (TarS: 285).

Eyitti: Bir kız kardaşım var, bisat-ı zemin ü berr ü bahr anın gibi hûb gördüğü yok, sana 'avratlığa vereyim (TarS: 285).

avurdalık, (avırdalık): Ebelik.

Bana anam haber verdi ki *avurdalığa* hazır olmuş, Âmine Hatun Resül Aleyhisselâm'ı doğurduğu gece gördüm (TarS: 287).

En-nitacü [Ar.]: Bir kimesne tavara *avırdalık* eyleyüp doğurtmak (TarS: 287).

aydınlık delüğü: Pencere, ı ışık girecek delik.

Kûh [Ar.]: *Aydınlık delüğü* konmayan saz damdurur (TarS: 316).

ayrılık kargası: Burnu ve ayakları kızıl karka.

Gurabü'l beyn [Ar.]: Burunu ve ayakları kızıl karga, *ayrılık kargası* (TarS: 338).

azgunluk: Taşkınlık, azgınlık.

‘Amâ’ [Ar.]: Körlük ve gözsüzlük ve önegülük ve *azgunluk* (TarS: 343).

İtab [Ar.]: kakımak u *azgunluğa* dinildi: dalâl [Ar.] (TarS: 343).

Azgunluğa: tuğyan [Ar.], di, avratlara: nisvan [Ar] di (TarS: 343).

baht körlüğü: Talihsizlik.

Sen hemişe doğru söyleyici ve muhkem işli idin ve benim şakavetimden ve *bahtım körlüğünden* üşbu vâkıa içinde güzaf işliliğe el urdun (TarS: 381).

barışıklık: Sulh.

Âştî [Fa.]: Sulh, *barışıklık* (TarS: 401).

baskaklık: Valilik. <*baş+ık-ak (“*baskak*: Belediye başkanı, muhtar” KTS: 24)

Toko Ağa ki Han kıbelinden Rum memleketi *baskaklığına* gelmiştir (TarS: 409).

baş buğluğu: Baş darlığı, sıkıntı.

Usr [Ar.]: Sarplık, düşvarlık, fakr ve *baş buğluğu* (TarS: 425).

başdaşlık: Beraberlik, müsavat.

Kefâet [Ar.]: *Başdaşlık* (TarS: 429).

başlık: Mehri muaccel, kalın.

Anam Şahzaman, karındaşım Mehmed’in kayın babası olan Yahya Fakih’e fuzulî *başlık* vermiş, talep iderim didikte mezkûr Yahya Fakih cevap verip zikr olan mâde deveyi kızım Hatunpaşa’ya mehr-i muaccel verdiler, ben dahi kızımdan iştirâ ittim (TarS: 447).

baş pekliği: Baş sertliği, sert başlılık.

Et-tecmih [Ar.]: Atın *baş pekliği* eylemesi (TarS: 452).

baylık: Zenginlik.

Kavm ü kabile sahiblerine ve *baylıktan* fakirliğe mübtela olanlara (TarS: 468).

Baylık hüner iledür, mal ile değüldür (TarS: 468).

Neva [Fa.]: Ni‘ met ve *baylık* (TarS: 468).

beğlik: Küçük devlet başkanlığı.

Gerekmez bana *beğlik* ü taht-i âc

Yaraşmaz başımda benim şimdi tac (TarS: 483).

beğlik bez: Değersiz, bedava bez. (mecaz)

Lenduha didikleri Hindî nâbekârı *beğlik bez* gibi iki yırtayım (TarS: 483).

beklik: Kuvvet, metanet, salâbet.

Hem korkuya; mehabet [Ar.], hem: *bekliğe* salâbet [Ar.]. (TarS: 485).

benvenlik: Benlik, bencillik, enaniyet.

Amma ol başta ki *benvenlik* ola çare değildir ki anın duası kabûl ola, nefesi göğşe ağa (TarS: 510).

Ol kişi ki *benvenlik* havasında uça bizim cemalimiz kaçan görübile (TarS: 510).

Hasan eyitti: Ol kişi kim Tanrısı zahmine sabır kılmaya anın da'vası doğru değil. Râbia eyitti: Bu sözden *benvenlik* yiyisi gelir (TarS: 510).

beraberlik çekişmek: Beraberlik iddiasında bulunmak.

Bir zâhit var idi, dâim Hakîm Tirmid ile muâraza iderdi ve anınla *beraberlik* çekişürdü (TarS: 512).

berklik, (perklik): 1. Sağlamlık, metanet, şiddet, sertlik.

Rey *perkliğinin* ve akıl kutluluğunun faydası oldur kim... (TarS: 522).

Hamâse [Ar.]: Katı *berklik* ve bahadırılık ve kahtlık ve katımacılık (TarS: 522).

Çarh [Fa.]: ... Bir nevi' gayette berk yaydır ki kıvrılmadan halka gibi olduğu için çarh derler, teşbihen bu beyit *berkliği* vafında denmiştir... (TarS: 522).

2. Güvenme, itimat.

... Meğer ol işiten kişiye ve anın aklına ve temyizine bu söylenen kişinin gey inamlığı ve *berkliği* ola (TarS: 523).

Vüsûkat [Ar.]: *Berklik* ve i' timat (TarS: 523).

bezerlik: Bezme, usanma, bezer olma.

Bîzarî [Fa.]: *Bezerlik* (TarS: 536).

bilelik: Maiyet, beraberlik.

Eyle olsa aşk ebet-bünyat olur

Açık içinde *bilelik* âbat olur (TarS: 554).

Bilelik câmindan içirdin şarap

Ne firak adın bilirdik ne hicap (TarS: 554).

Maiyyet [Ar.]: *Bilelik* (TarS: 554).

bilişlik: Âşinalık, tanışıklık.

Ben ettim: Bilmez misin ki ben kimim? Eder: Haramiler katında *bilişlik* olmaz (TarS: 565).
Bir gün Râbia dağa çıkmıştı, geyikler ve kuşlar, çiçekler anın yöresine derilip yüzüne nazar kılırlardı, *bilişlik* ve yakınlık gösterirlerdi (TarS: 565).

Âşnayî [Fa.]: *Bilişlik* ve yüzgeçlik (TarS: 565).

bilmezlik: 1. Cehalet, cehl.

Bilmezlik: Savaş eyleyesi yere lûtfeylemek ve eylik eyleyesi yere kahır ve ziyan eylemektir (TarS: 568).

... Vakıttır kim senin *bilmezliğin*i ve cahilliğini ve yüzün berklığın ve azgınlığın sana anlatam (TarS: 569).

Ahmet acep mi cennet-i valsından olsa dûr

Bilmezlik ile âdem elinden neler çıkar (TarS: 568).

2. Bilirim iddiasında bulunmamak.

Yüzün kendi mukarreplerine duttu, eyitti: Hünerli ve mürüvvetli kişi niceme kim alçaklık ve *bilmezlik* menziline ola ve düşmanı çok ola, kendi akıl ve hüneri birle kendözün belirtir (TarS: 569).

bilüsüzlük: Bilgisizlik, cehalet.

Senin *bilüsüzlüğü*n ucundan uş

Kızım gitti kaldı saray içi boş (TarS: 576).

Bilüsüzlük idüp bunlarınla uğraşasın (TarS: 576).

Hacalekten başım aşağı saldım

*Bilüsüzlük*ten üş dermande kaldım (TarS: 576).

bir iki günlüğüz: Bir iki günlüğüz, bir iki günlük ömrümüz var.

Güzeran üzredürür çün bu cihan

Bir iki günlüğüz bunda heman (TarS: 594).

birlik: Bir olma hali, vahdaniyet, ahadiyet.

Ey yarenler siz bu sözü dinlen gönül kulağıyla

Can dudağı halis gerek *birlik* şarabın tatmağa (TarS: 603).

Eder ıkrar âlem *birliğine*

Kamu varlık tanıktır varlığına (TarS: 603).

Ma'lumdur ki ikilikten *birlik* ve ölümden dirlik yeğdir (TarS: 603).

bizlik: Bize yarar.

Hafta geçti bana yüzün göstermedi. Âhir haber gönderdi kim: Beğliği ko, rızkını isteyü git, dahi sen *bizlik* değilsin. Dilteng oldum cevabında âciz oldum (TarS: 626).

boşluk: Boşanmış olma.

Melek'in Resul'den üç talâk *boşluğ*una hükmolundu (TarS: 642).

boyunluk: Kefalet.

*Boyunluğ*uma muhalefet etmem (TarS: 654).

buçukluk: Yarım (para)lık.

Bânu-yı cihan *buçukluk* ciğer gibi nîzenin ucunda asıla kaldı (TarS: 676).

buğalsalık: Bunaltı, sıkışıklık durum.

Ferağatte atlandıran, indiren

Kılınç eyleyen liyk yüz döndüren

Buğalsalık olsa pes ana değin

Güder dınclığını gözetmez beğın (TarS: 695).

bundalıgımız: Burada bulunduğumuz.

*Bundalıgımız*ı haber vere (TarS: 702).

burunluluk: Azamet, kibirlilik.

Anın işi bünyadın kendözün görmek ve tekebbürlük ve *burunluluk* üzerine yapmış gördüm (TarS: 716).

buturluk: Haşarlık, zıpırlık. <butur+luk

El-Ferah [Ar.]: Fart-ı ikbal ve meseretten mest gibi lâübalıyane havsalayı taşırmaktan ibarettir. Henüz ahırdan çıkmış perveride atın ve tayın ve mest-i mey-i ikbal ü devlet olan şahsın evzâi gibi, Türkıde ana gürelik ve *buturluk* ve taşkınlık tâbir olunur (TarS: 722).

El-işmi'lal [Ar.]: ... Ve develer *buturluk* edip her biri bir canibe perakende olmak mânâsınadır (TarS: 722).

buzagılık inek: Doğuracak inek.

... Mezburun zimmetinde bin dört yüz otuz akça ve bir *buzagılık inek* var (TarS: 733).

cevmertlik, (cevmertlik): Cömertlik.

Kuluma *cevmertlik* mı gösterürsüz (TarS: 763).

Ten *cevmertliği* âbidlerindir kim Tanrı tâatına argururlar (TarS: 763).

Altıncı, *cevmertlik*tir kim benim huyumdur (TarS: 763).

cıganlık: Pintilik, cimrilik, hasislik.

Pes gerektir ki bununla dahi mütenebbih olup ol hırs, *cıganlık* kapusun yapasın, cud ve ata kapusun açasın (TarS: 766).

Bilsün şol kimse kim buhledüp *cıganlık* eder ki ol Allah yolunda infak etmek sevaplarından mahrum kalur (TarS: 766).

... Nice yargılamazsın kim Kerîm, Rahîm, cömert Tanrı sensin, *cığanlık* benim sıfatımdır (TarS: 766).

çağlanlık: Şarıl şarıl akma hali.

Esruk olup ey gönül eyleme hay ile huy

Su gibi *çağlanlığı* kendine edinme huy (TarS: 792).

Nola çağlan çay olup alarsa yaşım çağ çağ

Çak şu sevgi çağıdır *çağlanlığın* çağı bu çağ (TarS: 792).

Ol du *çağlanlığı*la yaşım bir deniz

Yâri görse Nazmi olur dip deniz (TarS: 792).

camışlık, (camışlık): Haşarılık, huysuzluk.

Urdıyye [Ar.]: Sayrılık ve *camışlık* ve kişiye dokunan iri söz (TarS: 820).

çaparızlık, (paçarızlık): Güçlük, çapraşıklık.

El-aser [Ar.]: Bir iş güç olmak, *paçarızlık* dahi derler. (TarS: 823).

El-urziyye [Ar.]: ... ve suûbet ve bîperva hareket nahvetten ibarettir ki *çaparızlık* tâbir olunur (TarS: 823).

El-usra [Ar.]: Güçlük ve *çaparızlık* manasınadır (TarS: 823).

çarkacılık etmek: Seferde orduya öncelik etmek.

Hırâse [Ar.]: Pâsbanlık, saklamaklık, ve harîm korumaklık ve leşker önünde *çarkacılık* edüp gitmek (TarS: 833).

çepirdeklik: Naz, işve, hafifçe hareket.

El idlalü [Ar.]: Sevdigine dayanıp küstahlık ve *çepirdeklik* eylemek (TarS: 859).

Es-safahe [Ar.]: Hiffet-i hareket ve *çepirdeklik* (TarS: 859).

çepreşiklik: Darlık, kıtlık.

Ez-zentere [Ar.]: Darlık ve *çepreşiklik* mânasınadır (TarS: 859).

çetinlik: Güçlük gösterme.

Et-tenâküd [Ar.]: Birbirini sarpa çeküp *çetinlik* ile muamele eylemek mânasınadır (TarS: 871).

El-münâkede [Ar.]: Bir adama güçlük ve *çetinlikle* muamele eyleme ve sarpa çekmek mânasınadır (TarS: 871).

çevrülliceğizlik: Çevrilici halde olma.

... Türk kasırğa dediği yele ki *çevrülliceğizliğinden* girdibâd dir (TarS: 881).

çılbalık: Çıplaklık.

Ma' retün [Ar.]: *Çılbalık* ve soygun ve hâlilık ve soyunacak yer (TarS: 895).

çokluk, (çokluğ): 1. Servet, zenginlik.

Peygamberler gerçi kim dünyada dünya *çokluğ*un gördüler, amma gerü Allah yoluna verirlerdi (TarS: 936).

2. Çok zaman, uzun zaman.

Oğul, er ol baş yar amma *çokluk* turma yine gitmek ardınca ol (TarS: 936).

3. Çok, pek çok, birçok.

Oğul kız *çokluk* esir eyledi (TarS: 936).

... Amma şahın kalbi pehlevanların söziyle *çokluk* dölenmedi (TarS: 936).

Gönüllerine teselli verdiler, *çokluk* gam ve elem çekmeyüp anı yuyup, kefenleyüp namazın kıldılar (TarS: 936).

4. Kesret.

Irak düştü bu *çokluk*ta kalanlar

Yakından buldu ol birlik bulanlar (TarS: 936).

çolpalık: İşe yaramazlık. <çolpa+lık

Kehame [Ar.]: Çöngelik ve *çolpalık* (TarS: 940).

Ruûnet [Ar.]: Bönlük, sünepelik, *çolpalık* (TarS: 940).

çöngelik: Kesmezlik, küntlük.

Kadam [Ar.]: Kılıç ve dişte olan yarık ve gedik ucundağı sınıklık ve *çöngelik* (TarS: 952).

Kehame [Ar.]: *Çöngelik* ve çolpalık (TarS: 952).

damızlık, (tamızlık, tamuzluk): Maya, yoğurt, peynir, pekmez gibi şeylerin mayası.

Tamuzlıksuz yoğurt uyumaz (TarS: 984).

Maye [Fa.]: *Tamuzluk* (TarS: 984).

Mast-maya [Fa.]: Yoğurt *tamızlığı* (TarS: 984).

daşsukluk, (taşsukluk): Acayıplik, gariplik. (bk. daşak, (taşak))

Ucbe [Ar.]: Katı taşsuk nesne ve *taşsukluk* ve hadden mütecaviz olan taş nesne (TarS: 1008).

dar dirlik, (tar dirlik): Zaruret içinde yaşama.

... Ya dakı hemişe ziyanda ve *tar dirlikte* ömür sürmüş ola (TarS: 1010).

Bedüristi biz anı dünyada *tar dirliğe* bırağırız, bundan sonra ahrette dahi gözsüz koparırız (TarS: 1010).

Sağ iken dink-ı maişet [Ar.] demekdir: *tar dirlik* (TarS: 1010).

debelik, (depelik): Debe olma hali, kasığı yarıklık, fitıklılık.

Eş-şahsu [Ar.]: Ve ind-el-ba‘ z *debelik*, doğurmayan ve üzerine erkek kalkmayan koyuna ve deveye derler (TarS: 1033).

Udre [Fa.]: *Depelik* (TarS: 1033).

Bâd-ḥâye [Fa.]: *Debelik* (TarS: 1033).

değmelik ile: Kolaylıkla, olur olmaz şeyle.

Katı hüma-pervazdır, *değmelik ile* ele girmez (TarS: 1050).

demşeklik: Haşarılık, zıırlık, sevincini belirtecek hareketlerde bulunma.

Merah [Ar.]: Sürur ve *demşeklik* ve salınma, bulunma ve ucb ve enâniyet (TarS: 1074).

dıışsüzlük, (tıışsüzlük): Sükût.

... Melikin katına vardı, berâhime donların giyip, pes selâm ve hizmet kıldı ve melikin sunup elin öptü pes duruvardı ve *dıışsüzlük* mührün ol söyleyici dil ve ağız üzerine urdu, hiç dınmadı (TarS: 1136).

Hikmet: Erin aklını sekiz nesneyle bilmeğe yarar... Sekizinci, mahfillerde kendözünün bezeğın *dıışsüzlük* eylemek ve sormadıkları haberi söylemekten yığlınmak (TarS: 1136).

dıışlık: Rahat, huzur, iyi geçim, dirlik. (“*tııç: Rahat*” KBS: 892, “*dıışlık (I)*” DerS: 1473)

Gelin yindek içip sarhoş olalım

Anınla hoş geçip *dıışlık* bulalım (TarS: 1138).

Ne mutlu ana kim *dıışlık* bucağın

Bulup dağı ede anda durağın

.....

İçerden çıkmaz idim taşra Nazmi

Bulaydım ah bir *dıışlık* bucağın (TarS: 1136).

dızmanlık: Cesamet, irilik. (“*dızmân: boylü, uzun boylü, bülend-endām*” Tulum: 603)

El-istifyâl [Ar.]: Deve kısmı *dızmanlıkta* fil-heyet olmak mânasınadır ki fillenmek tabir olunur (TarS: 1139).

dibelik, (dibelek): Büsbütün, tamamiyle, ebedi. (“*tüble-: bir şeyin kaynağına var-*” Clauson, 1972: 440)

Benim dek kemterin kuldan ne gelsin

Şehinşah *dibelik* şahlıkta kalsın (TarS: 1139).

Bir mktar yakut-ı rummani döğse içse korkaklığı *dibelik* gide (TarS: 1140).

İmdi böyle olduktan gönlünü bir nesneye *dibelik* bağlama (TarS: 1140).

dil açıklığı: Fesahat, talâkat.

Zülaka [Ar.]: *Dil açıklığı* ve yüğrüklüğü ve fesahati ve cereyanı (TarS: 1146).

dil çöngeliği: Rekâket. <*çöngelik

Âlimler eyitmişlerdir kim: Dilsizlik ayıp yalançılıktan yeğrek; ve *dil çöngeliği* herze sözleri revan söylemekten yeğrek (TarS: 1148).

dilküceklik, (dilkiceklik, dilkilik): Yaltaklanma, tabasbus.

Melak [Ar.]: Mahabbet ve lûtf ve *dilkiceklik* (TarS: 1154).

Câblûs [Fa.]: Dil ile telâtuf edip gayette muhabbet suretin gösterip yüze gülmek ve gönülde olmamak. Türkide *dilkilik* derler. Arapça tabasbus derler (TarS: 1154).

Lâmani [Fa.]: *Dilküceklik* (TarS: 1155).

dillülük: Dilli olma hali, nâtika-perdazlık.

... İkinci senin *dillülüğü* kim bu süal ve cevap içinde belirdi ve gönül kabul edesi özürler kim sen diledin... (TarS: 1157).

dinçlik, (dınçlık): Rahat, huzur, âsayış.

Ferağatte atlandıran indiren

Kılınç eyleyen liyk yüz döndüren

Bunalsalık ola pes ana değin

Güder *dinçliğini* gözetmez beğin (TarS: 1160).

Dostlaruma *dinçlik* isem ne acep

Düşmenümün canına teşvişem üş (TarS: 1160).

diñücülük: İki kişinin hafifçe konuştuğu sözlere kulak verme.

Günücülük, şakraklık, iki yüzlülük, *diñücülük* kovlamak nefsin çerileridir (TarS: 1163).

dirlik, (dirilik): 1. Yaşayış, hayat, sağlık, geçim.

Dünyanın *dirliği* geçer kalmaz

Tanrı'dan kim diriyse ol ölmez (TarS: 1175).

Sizi sınaruz, kankınızdır ölümle *dirlik* arasında eyü amel eyleyen (TarS: 1175).

2. Tahsisat, ödenek.

... Ve timara talip olanlara timardan ve *dirlik*ten himmet ve inayet edem (TarS: 1178).

Eğer *dirliğe* mutasarrıf olanlar ve eğer beğlerbeğiler ve sancak beğleri ve sâir... (TarS: 1178).

... Eğer sipahidir ve eğer yeniçeri ve acemi oğlanı ve cebeci ve topçu ve arabacı ve sâir kapım kullarıdır, bölüklerin ve *dirlik*lerin ve kaçinci bölükte idüklerin... (TarS: 1178).

dirlik gençliği: Bolluk içinde yaşayış, huzur içinde yaşayış.

... Eğer ol göle daşını bilerseniz eminliğe ve rahata ve *dirlik* *geçliğine* düşesiz (TarS: 1180).

Dünya ehli üç merteye isteyicidir, ol üç mertebeye ermezler illâ dört haslet birle. Amma ol üç merteye kim isterler: Birisi *dirlik* *geçliğidir* ikincisi menzilet yüksekliği, üçüncüsü ahret müzdüne ermeştir (TarS: 1180).

El-gataf [Ar.]: *Dirlik* *geçliği* (TarS: 1180).

ditregenlik: Çok titrer olma hali.

Şöyle kim tabiatta ol vakıt balgam buluna, kuvvet-i hâzımaya galip ola ak baras, ak behak, lakve, fâlic, sar‘ ri‘şe, hader, baş *ditregenliği* vâki‘ olur (TarS: 1186).

doluluk, (toluluk): Ayın bedir hali. (“*tolun: ayın ondördü, dolun*” DLTD: 637)

Benim ayım aşığına bulutlar gölge kılmaya

Hiç gedilmez *doluluğu* nuru yerden göğe ağıar (TarS: 1208).

doyumluk, (toyumluk): 1. Ganimet.

Gazâdan ve cihattan hayfalu olan kimesneler ve *toyumluk* talep eden kimesneler ve yarar yoldaş olup kılıcıyle etmek çıkaran kimesneler ... (TarS: 1222).

El-müstefi‘ü [Ar.]: Bir nesneyi ganimet ve *doyumluk* görücü ve *doyumluk* dutucu (TarS: 1222).

Ermenilerini esir etti, mubalâğa *doyumluk*lar oldu (TarS: 1222).

2. Ziyafet, bahşış.

Ol gitti ulu bir toy oldu, *toyumluk* oldu (TarS: 1223).

Bal: la‘v ü selva vü asel [Ar.]: küp: denn ü cübb [Ar.], sirke: züfer [Ar.].

Bahşış, *doyumluk* hem: nefel [Ar.]: çok vergi hem asker: züfer [Ar.] (TarS: 1223).

döleklilik: Temkin, temkinli hareket, vakar, itaat.

Erenlerin *dölekliliği* ve usluların mekr ve hilesi vaktidir (TarS: 1232).

Padişâh, dükelî mânide *döleklilik* ve endişe ve fikir kılmaklık vâciptir (TarS: 1232).

Tâat içinde sabır eyleye, ol ibadeti sükûn üzre ve *döleklilik* ile edâ kıla (TarS: 1232).

duruluk, (turuluk): Safiyet, berraklık.

... Arslanı alıp bir kuyu üzerine ilette kim anın suyunun *duruluğu* göz bigi saf idi (TarS: 1273).

Milk iyesi demedi mi ki, uyurluk uyanıklık, *turuluk* bulanıklık biri biri ile bulunur (TarS: 1273).

düñürlük: Sıhriyet.

Ĥusrangeri [Fa.]: Kayınlık ve *düñürlük* (TarS: 1324).

Husrangeri [Fa.]: Kayınlık ve *düñürlük* (TarS: 1324).

dürüklük: Çatıklık. <dür-ük+lük

Oldu handân heman ruh-ı hâcip

Kaşlarının *dürüklüğü* gaip (TarS: 1334).

düzenlik: Rahat, âsayiş, barışıklık, dirlik, intizam.

Bu kez gördüm *düzenliğ* ü safa hoş

Oturup ayş ederler nuş alâ nuş (TarS: 1365).

Ol evde *düzenlik* bozulur tamam

Ki böyle düzülmeye su vü taâm (TarS: 1365).

Olur âşub u fitne her cihetten

Düzenlik götürülür memleketten (TarS: 1365).

1.47.+mAç

Ek, isim ya da isim soylu kelimeler üzerine gelerek işi yapanı bildirir. Nadir görülür (Atalay, 1941: 203, Hatipoğlu, 1974: 113).

İsme gelip işi yapanı gösteren adlar türetir.

dilmaç, (dilmeç (I)): Tercüman. (*tilmaç < dilmaç KBS: 285)

Et-terceman [Ar.]: ... Bir sözü bir lûgatten nakledip âhar lûgatta tâbir edici, *dilmeç* (TarS: 1158).

1.48.+rA

Yön hal eki olan +rA, isimlere gelerek yer ve zaman zarfları türetir (Eckmann, 1988: 74, Tekin, 2000: 85, Gülsevin, 2011: 119).

Zarf ifade eden kelimelerde geçer.

anuñ üzere: Onun üstüne. (*üz Tekin, 2000: 81)

Anuñ üzere bir kara kilim giyirüp uğrılaysın melike viribidi (TarS: 176).

ardıra: Sonraya, arkaya.

El-muahharu [Ar.]: *Ardıra* konmuş (TarS: 189).

asra, (ısra): Öte, karşı taraf, alt, aşağı, ileri.

Üşbu yazunun *ısra* yanında konmuşlardı (TarS: 246).

Eydeler kim varın imdi “ni‘me ecrü’l-âmilîn”

Yıldırım gibi bular da *ısra* yoluna hemin (TarS: 246).

Heman-dem leşkerini hazır etti

Geçip Ceyhunu ol dem *asra* gitti (TarS: 246).

başra: Başına.

Bir gün Kaabil geldi, Hâb il'i uyur buldu, bir taş getirdi *başıra* urdu, şolok dem öldü (TarS: 453).

Anter'i *başıra* eyle çaldı ki... (TarS: 453).

Gaafil iken *başıra* urasız (TarS: 453).

boynıra: Boynu üzerine.

Kılıcım çıkardım saldı *boynıra* filhal başı kesildi ardına düştü (TarS: 649).

daşra, (daşıra, dışra, taşra): Dışarı.

Siz varın desturdur imdi yola

Daşra çıktılar kamu tapu kıla (TarS: 1021).

Yaban yolun gözetme, yol evde *taşra* gitme

Can yolu can evinde can râzını can duyar (TarS: 1021).

Bir külhancı külhan içine bir deve onurgasın bıraktı, ol onurga sıçradı gerü *daşra* düştü (TarS: 1021).

daşra kal-, (taşra kal-): Yoksun kalmak, uzak kalmak.

Korkan adamın benzi ya sarı, ya ak olur, zira can içeri gider, beden harareten *taşra kalur* bozarır (TarS: 1024).

daşra vur-, (taşra vur-): Açığa vurmak, izhar etmek.

Ki bir dem *taşra vur* sûz-ı nihanı

Oda yak şevk ile halk-ı cihanı (TarS: 1025).

depere: Depesine.

Depere eyle çaldı ki yarısına dağın iki böldü (TarS: 1090).

1.49.+rAk

+rAk eki, Eski Türkçe ve Eski Anadolu Türkçesinde işlek bir ek olarak sıfattan karşılaştırma sıfatı ifade eden kelimelerde geçer. Ek, Türkiye Türkçesinde aşınma ve kaymaya uğrayıp 'oldukça' anlamında 'azlık, benzerlik, yakınlık' ifadelerini veren küçültme sıfatı olarak kullanılmaya başlanmıştır (Hatipoğlu, 1974: 137, Zülfikar, 1991: 136, Banguoğlu, 2011: 198, Korkmaz, 2014: 138).

Azlık, benzerlik, yakınlık anlamlarıyla kelimelerde geçer.

acırak: Acımsı, acımtırak.

Süci... kekre olmaya kim kabız eylemeye, sevdâ eylemeye *acırak* gibi ola, illâ ağız beyene tadını (TarS: 6).

ağcarak: Aka, beyaza çalar, az beyaz.

Kûr kendüm [Fa]: Sığır mantarı dedikleri. *Ağcarak* saruluğa mail topraktan zâhir olur. (TarS: 29).

akcılrak: Akçılımsı.

Asbah [Ar.]: Kızılsağı veya kırkılrak *akcılrak* olan kara renkli nesne (TarS: 69).

Âfir [Ar.]: Levni *akcılrak* olan nesne (TarS: 69).

alçağrak: 1. Küçücek, aşağı dereceli.

Kenareng [Fa.]: Etraf-ı memlekette olan *alçağrak* beyler ki bir memlekete hükmederler. Zamanlarında âli-cah padişahlara itâat ederler (TarS: 90).

2. Münhat, basık.

hamîle [Ar.]: Şol *alçağrak* durucu olan, ot biteği olan kalunca kalınca yer (TarS: 90).

aşulrak: Yavaşça.

Bu suya bir yar obruldu, düştü ve su ol vakıta bir az *aşulrak* aktı (TarS: 175).

bozarak, (bozırak): Bozca, bozumsu.

Ve eğer *bozarak* ve bulanık olursa balgam galipliğine delildür (TarS: 658).

Eğer *bozırak* ve bulanık olursa balgam galipliğine delâlet eyler (TarS: 658).

Karşılaştırma anlamıyla kelimelerde geçer.

aşarurak: Daha ileri. (“*al: ön*” KBS: 61)

Çün birez *aşarurak* vardı (TarS: 125).

Taşı oturduğu yerde tutunmaya, birez ol aradan *aşrurak* gitmek gerek (TarS: 125).

Birez *aşarurak* yürüdü Rüstem

Dolaştı bir iki bîşe o daygam (TarS: 125).

aşlarurak: En firasetli, en anlayışlı. (“*aş: akıl, idrak, hafıza*” SS: 28)

Âdemîlerin *aşlarurağı* ve iş bilürüreği üçtür (TarS: 165).

artuğrak, (artuğırak, artuğrağ, artukrak): Daha fazla, çokça.

Bu fakirler fakiri... niyaz elin bu sûreye uzattı ki dükeli sûrelerden sevabı *artuğraktı* (TarS: 231).

Şekerin ya balın *artuğrak* katalar (TarS: 231).

Sarhoşun lâtifesinin şerri *artuğrak* olur (TarS: 231).

aşağarak, (aşağarağ, aşağırak): Daha aşağı, aşağıca, bir derece aşağı.

Ve ol kırk kişi ki deve yederlerdi, sizden *aşağarağdı* (TarS: 261).

Dahi andan *aşağarak* caneyü

Zahidindir şamdan ü bi-kuyu (TarS: 261).

Dahi kendözünü ol bildiğin miktardan dahi *aşağarak* göster (TarS: 261).

ayruksırak: Daha başka türlü.

Kamu evlerden bu ev *ayruksırak*

Ev içinden kapuya yavlak ırak (TarS: 340).

azrak, (azrek): Daha az, azca.

Kara şarap gıdâ artuk vere, liykin harareti saru şarap hararetinden *azrak* ola (TarS: 354).

Sarışın, *azrak* uzun boylu, yülük oğlan Rumili'ne gider (TarS: 354).

Eblehin işini düzme ana muâvenet eyleme, ana iş ve hizmet buyur amma *azrek* riayet ve ihsan eyle (TarS: 354).

cevmerdırak: Daha cömert.

İbrahim eydür, canum keseği, ben *cevmerdırak*van (TarS: 762).

çaltırak: Daha çevik, en çalâk. (“*çaltı (III): Tetik, tez*” DerS: 1062)

Pes ol yiğitler ol mağara içinde eğlendiler ve buların namazdan ve oruçtan ve tesbihten artık işleri yoğ idi ve nefakaların Yemliha'ya ısmarladılar kim varıp şehirden taam satın alır idi ve ol buların *çaltırağı* ve görklüregi idi (TarS: 819).

değerirek: Daha değerli, çok değerli.

Sohbete sonra varan daha *değerirek* olur (TarS: 1038).

Zarf ifade eden kelimelerde geçer.

dileksüzrek: İstemeyerek, istemeye istemeye.

... Pes ok bıraktılar. Beni İsrail'den bir sâlih kişiye çıktı kim ol dürger idi ana Yakup oğlu Yusuf derler idi ve ol Meryem'in atası karındaşı oğlu idi. Pes Meryem'i beslemeğe *dileksüzrek* boyun duttu (TarS: 1151).

1.50.+sak

İstek bildiren isimden fiil yapma eki +sA- ile fiilden isim yapan -k ekinin kaynaşması sonucu oluşmuş bir ektir. İşlek değildir. Benzerlik bildirir (Hatipoğlu, 1974: 138-139, Zülfikar, 1991: 138, Banguoğlu, 2011: 198-199, Korkmaz, 2014: 139).

Organ adları ifade eden kelimelerde geçer.

bağarsık, (bağarsuk, bağarsak, bağırsuk, bağursuk): Bağırsak, barsak.

*Bağarsuk*da eyler ise lokma piç

Temamet olur cahilin ömrü hiç (TarS: 363).

Hançerle karnında dürttü, karnı *bağırsukı* ayağına döküldü (TarS: 363).

Yürek ve böğrek ve öd ve kavuk ve *bağarsak* ve miyde (TarS: 364).

bağırsak sıyırması, (bağırsak sıyrıntısı): Bağırsak sancısı.

Sade şüden-i rûde [Fa.]: Bir rencdir ki *bağırsak sıyırması* derler (TarS: 371).

Burniş [Fa.]: Yürek burusu ve *bağırsak sıyrındısı* ki gûya bağırsaklar kesilir ve doğranır. Arabide zahir derler (TarS: 371).

Sıfat türeten kelimelerde geçer.

daşsuk, (taşsuk, taşsık, taşsak, daşsık, daşuḥ): 1. Acayip, tuhaf, şaşılacak.

Gönlünün gözü olan kişi teferrüç ide bu *taşsuk* sözlere (TarS: 1007).

Yine *taşsuk* nesne gördü gözlerim

Yine tanuk geldi ana sözlerim (TarS: 1007).

Eder bir saz ile her demde bin sûz

Dili *taşsuk* özü söyler acep söz (TarS: 1007).

2. Garip, acayip şey.

Firenk kumaşların ve mağrip *daşsuk*ların satın alıp, yük bağlayıp gemiye girdik (TarS: 1008).

Şöyle ki bezirgânlar altunlu kumaşlar ve *tangsuklari*yle gelürler (TarS: 1008).

Hizanemde mevcut olan *taşsuk*lar ve ahurdağı görklü atlar sizden diriğ değildir (TarS: 1008).

1.51.+sAlık

Ek, isim köklerine gelerek alet ve yer isimleri türetir: bunsalık (sıkıntı), burunsalık, dağsalık (dağlık yer) (Atalay, 1941: 237).

Alet, eşya adları ifade eden kelimelerde geçer.

burunsalık: 1. Hayvan başlığının burunu üzerine gelen parçası.

Dört *burunsalık* 10, yirmi dört sencir 60... (TarS: 717).

El-mersin [Ar.]: Atın burnu üzerinde ip duracak ve yular *burunsalıkı* duran yere derler (TarS: 717).

2. Bir şey yemesine engel olmak için hayvanın ağız ve burunları üzerine geçirilen şey.

El-ḥaşş [Ar.]: Devenin burnuna bakır veya ağaç veya kıldan yapıp kodukları şeydir ki ana *burunsalık* derler (TarS: 717).

1.52.+sI

Eski Türkçedeki isimden fiil türeten +sI- ekiyle fiilden isim türeten -g ekinin kaynaşmasından oluşmuş ekin kalıntısıdır. ‘Benzerlik, yakınlık’ gösteren sıfatlar türetir (Hatipoğlu, 1974: 139, Zülfikar, 1991: 140, Ergin, 2000: 170-171, Gabain, 2000: 48).

Sıfat türeten kelimelerde geçer.

artuksı: Fazla olarak, daha başka.

Şol baylar vardır kim bizim gibi namaz kılurlar... evet anların malları var, *artuksı* hayırlar dahi ederler (TarS: 240).

İl ilden gerçi kim ayruksı olmaz

Ya bu eksik ya ol *artuksı* olmaz (TarS: 240).

ayrıksı, (ayruḥsı, ayruksı): Başka, başka türlü, farklı.

Nice söyler isen sen hakkı söyle

İcazet yoktur *ayrıksı* meyle (TarS: 336).

Çarh benim üstüme *ayruḥsı* çevrindi (TarS: 336).

Ve anın içinde ferîşteler var birbirinden *ayruksı* saf bağlamışlardır (TarS: 337).

çalıksı: Çabuk çabuk ve delice.

Et-te‘acrûf [Ar.]: ... ve kemal-i sür‘at kastıyla nizam üzere yürümeyüp *çalıksı* lâübalıyane yürüyüşe denir. (TarS: 809).

doğancası: Doğanların hepsi.

Mıklât [Ar.]: *Doğancası* ölüp hiç sağ veledi kalmayan avrat (TarS: 1195).

1.53.+sIk

İsimden fiil türeten +sI- ekiyle fiilden isim türeten -k ekinin kaynaşmasından oluşmuş olduğu tahmin edilen ölü bir ektir. İşlevi tam olarak bilinmeyen ek birkaç kelimede görülür (Gabain, 2000: 45, Banguoğlu, 2011: 201, Korkmaz, 2014: 140).

Organ adları ifade eden kelimelerde geçer. ekle

bağarsık, (bağarsuk, bağarsak, bağırsuk, bağursuk): Bağırsak, barsak.

*Bağarsuk*da eyler ise lokma piç

Temamet olur cahilin ömrü hiç (TarS: 363).

Hançerle karnında dürttü, karnı *bağırsuk*ı ayağına döküldü (TarS: 363).

Ve yeller *bağursuk*larda zahmet verir, ol kişinin bağursaklarını çuvalduz ile delerler sanur (TarS: 363).

boş bağarsuk: Kör bağırsak.

Hak Taâlâ ol a‘ ver didikleri *boş bağarsuḡu* komuştur kim yel karşı ana gire, sifl bağarsuḡa güç etmeye (TarS: 640).

Sıfat ifade eden kelimelerde geçer.

daḡ dansuḡ: Hayret verici.

Oḡul *dan dansuḡ* bugün Oḡuzda ne gördün? (TarS: 994).

Dan dansuḥ kâfir malın Oğuz beğlerine getirir idik (TarS: 994).

Dan dansuḥ ala yahşı armağanlar aldılar (TarS: 994).

daṅsuk, (taṅsuk, taṅsık, taṅsak, daṅsık, daṅsuḥ): 1. Acayip, tuhaf, şaşılacak.

Gönlünün gözü olan kişi teferrüç ide bu *taṅsuk* sözlere (TarS: 1007).

Yine *taṅsuk* nesne gördü gözlerim

Yine tanuk geldi ana sözlerim (TarS: 1007).

Eder bir saz ile her demde bin sûz

Dili *taṅsuk* özü söyler acep söz (TarS: 1007).

2. Garip, acayip şey.

Firenk kumaşların ve mağrip *daṅsuk*ların satın alıp, yük bağlayıp gemiye girdik (TarS: 1008).

Şöyle ki bezirgânlar altunlu kumaşlar ve *tangsuklari*yle gelürler (TarS: 1008).

Hizanemde mevcut olan *taṅsuk*lar ve ahurdağı görklü atlar sizden diriğ değildir (TarS: 1008).

1.54.+sIz

+II ekinin karşıtı olan ek, bir nesnede bir şeyin bulunmadığını ifade eder. ‘Yokluk’ anlamında sıfat türetir (Hatipoğlu, 1974: 141, Zülfikar, 1991: 141, Ergin, 2000: 160-161, Banguoğlu: 2011: 201, Korkmaz, 2014: 140).

Gabain ekin, Eski Türkçedeki +sIr eki ile de ilişkilendirilebileceğini ifade eder (2000: 48).

adsız (adsuz): 1. Şerefsiz, kötü tanınmış.

Ad kişi (adlı kişi) adından korktukça *adsız* Tanrıdan korkmaz (TarS: 21).

2. Şöhretten düşmüş, unutulmuş olan.

Ad ile bitirir imiş er işi

Yok hesabına imiş *adsız* kişi (TarS: 21).

Adlı kişi: nâbedir [Ar.], *adsız* kişidir ḥâmil [Ar.] (TarS: 22).

3. Nâmert.

Nâmerd [Fa]: Ma^c ruf *adsız* ve erliksiz mânasına (TarS: 22).

akılsız: Baygın, bîhuş.

Halifeyi ditremek tuttu, akli şaştı yere düştü, *akılsız* yattı, üç güne değin başın kaldırmadı (TarS: 71).

anlarsuz, (anlarsız): Onlar olmaksızın.

Dilin altında iki damar var gök gök... Dil ol iki damar sebebiyle söyler, *anlarsuz* savt eyler, illâ söz olmaz (TarS: 165).

Ol üç kaidenin evvelkisin kim sebeplerde kıldım, şol sebeplerde kıldım kim *anlarsız* sağlık ve bekâ-yı ömr olmağa çare yoktur (TarS: 165).

ansız (I), (ansuz (I)): Onsuz, o olmadan.

Kirpiğin kaşınla zülfün manadur Ümmü'l-Kitap

Kim kabul olmaz salât *ansız* dimişdür Mustafa (TarS: 168).

Ammesi anı eyle sevdi tamam

Ansız etmezdi bir nefes âram (TarS: 168).

Bir sâat *ansuz* sabre mecâl olmaz (TarS: 169).

aşsız (II), (aşsuz (II)): Ansızın, birdenbire, nâgehan.

Ve çünkü *aşsuz* düşer, tizcek yine zail olur (TarS: 169).

Çekicek âdemin kürsisin *aşsuz*

Çekerler bil bu resme genlü gensüz (TarS: 169).

Nâgehan [Fa.]: *Aşsız* demektir, nâgeh mânasına (TarS: 169).

arısız, (arısız): Kirli, mülevves, pis, mürdar.

Asılsız ve *arısız* kişinin kulluğu ve öğütçülüğü ümit ve korku bünyadı üzerine olur (TarS: 208).

Arı geldin ü hem arı gidegör

Ki ardır *arısız* gidesin bugur (TarS: 208).

Altıncı yer içinde tamu ehlinin bitileri ve yavuz amelleri ve *arısız* canları vardurur (TarS: 208).

asılsız: Soysuz, asaletsiz.

Asılsız: furûmâye [Fa], kânun [Ar.]: ocak (TarS: 244).

assısız: Faydasız, beyhude, boş.

... Cevap verdi kim: Bir tanık ile hüküm sabit olmazdı, Pes *assısız* yere bir canavara azap verdirmediği reva görmedim (TarS: 254).

aşkınsuz: Aşkından uzak olarak, aşkın olmadıkça.

Mey-i *aşkınsuz* olmasın bu canım

Güm olsun ansuzın âlemde namım (TarS: 265).

azabunsuz: Azapsız.

Hisabınsuz *azabunsuz* oların

İrer anlara lûtfu girdigârın (TarS: 342).

belüsüz, (bellisiz): Belirsiz, meçhul. (“*bel: zahirlik, aşikarlık, bedahet*” Sami: 300)

Bir başı ayağı belüsüz cemaâtın yöresine yörendi (TarS: 501).

Her kim *belüsüz*lüğe ve aşağı kalmaya razı ola şol enar yaprağı gibi... (TarS: 501).

Senin rencin *belüsüz* renc oluptur

Duası ananın ilenç oluptur (TarS: 501).

beynisüz: Beyinsiz, ahmak, anlayışsız, kafasız.

Kara yüzlü Sa‘lûk ol *beynisüz*

Dedi sana kurban benim gibi yüz (TarS: 529).

Vezire şah eydür ki ey *beynisüz*

Ne düzen ola kim deyem anı düz (TarS: 529).

bilüsüz: Bilgisiz, cahil.

Ecel kişinin bağlayıcak yolun

Bilüsüz olur ürce söyler sözün (TarS: 575).

*Bilüsüz*ler bilü bilenler işine karıştınız (TarS: 575).

Pes ayıp olurdu Yaradana kim rızkın *bilüsüz* ve sipassızlara yedire (TarS: 575).

cüftsüz: Eşsiz, ,bekâr.

El-ânis [Ar.]: *Cüftsüz*, eşsiz ki aslâ evlenmemiş kişi (TarS: 780).

daşıksız, (taşıksız): Müşaviri olmayan.

Ne emin öğüt verir ne kethuda

Birübar Allah *taşıksız* Huda (TarS: 999).

dartışksız, (tartışksız): İhtilâfsız, bilâ, itiraz.

Andan Şidât dahi öldü ve Padişahlık yalnız ve *dartışksız* Şeddat’a kaldı (TarS: 1015).

deşsiz: Münasebetsiz, saygısız.

Deşsiz alıştırma oğlu, uşağı

Sıkı bağla, gevşek tutma kuşağı (TarS: 1086).

desturunsuz: Destursuz, izinsiz.

Sana atası ve kardaşı *desturunsuz* ere uydu desinler (TarS: 1122).

dınsuz, (tınsuz): Sessiz, sâkit, sâkin.

Çün bu söz âhirine değdi, hazırlar kamusu *dınsuz* durdular, hiç kimse bir söz söylemedi (TarS: 1134).

.. Senin *dınsuz* durduğun ve anın hüccetine karşı söylemediğin şunun nişanıdır kim sen ana inandın (TarS: 1134).

... Eğer dillilik ve fesahat ileri dutarsa çok sözlüdür derler ve eğer *dınsuz* durmağı ihtiyar ederse ululanır derler (TarS: 1134).

dileksüzrek: İstemeyerek, istemeye istemeye.

... Pes ok bıraktılar. Beni İsrail'den bir sâlih kişiye çıktı kim ol dürger idi ana Yakup oğlu Yusuf derler idi ve ol Meryem'in atası karındaşı oğlu idi. Pes Meryem'i beslemeğe *dileksüzrek* boyun duttu (TarS: 1151).

dilsiz olmak: Susmak, sükût etmek, ses çıkarmamak.

Karavaşlar eydürler budur beğın

Dilsiz olgıl başına dirgil öğün (TarS: 1158).

dipdişsüz ol-: Büsbütün sükûnetini kaybetmek.

Deniz *dipdişsüz* oldu ol ünün heybetinden (TarS: 1165).

Resul Hazreti bu sözü işidicek *dipdişsüz* oldu (TarS: 1165).

duyusuz, (tuyusuz): Duygusuz, hissi.

Mugaffel [Ar.]: Zekâveti ve fitneti olmayan *tuyusuz* recül (TarS: 1298).

1.55.+sIzDA

İsimden isim yapan +sIz ve +DA eklerinden oluşan birleşik bir ektir.

Zarf ifade eden kelimelerde geçer.

aşsuzda, (aşsızda): Ansızın.

Kinâgeh düşe ol ki temkin bula

Piyadeyken *aşsuzda* ferzin ola (TarS: 170).

Peygamberün devesin şeşe dururken aşsuzda bir yanadın bir ok dokundu ol kul öldü (TarS: 170).

... Üşbu ara kim yol kıranıdır *aşsuzda* yol kavminden zahmet görevüz (TarS: 170).

apaşsızda, (apaşsuzda): Birdenbire, ansızın.

Apaşsuzda ün koptu vü meş' ale

Deniz yüzü oldu dolu meş' ale (TarS: 177).

Bu düzgün ile yazıya çıktılar

Apaşsızda çepçevreye baktılar (TarS: 177).

Bunu derler idi kim yâ Ukâşe

Apaşsızda saâdet kondu başa (TarS: 177).

1.56. +sIzDAIIk

Üç ekin birleşiminden oluşan, kalıplaşmış bir ektir. Kullanımı nadirdir.

Zaman ifadesi taşıyan kelimeler üzerine gelerek yeni isimler türetir.

aşsızdalık: Ansızın olmak hali.

El-mübağate [Ar.]: *Aşsızdalık* müfacee gibi (TarS: 170).

2. Fiilden İsim Yapım Ekleri

2.1. -AcAn

Sıfat türeten bu ekin kullanımı nadirdir. Gramer kitaplarının çoğunda yer almaz (Atalay, 1941: 99, Hatipoğlu, 1974: 63).

bilecen: Her şeyi bilen, anlıyan.

Dihkan [Fa.]: Köylerin söz sahibi mânasına ki ana bazıları bilgiç ve *bilecen* derler (TarS: 552).

2.2. -Aç

İşlek olmayan eklerden biridir. Kelimeye alet, eşya adları ile içinde bulunulan durum kavramı katar (Ergin, 2000: 196, Banguoğlu, 2011: 229, Hatipoğlu, 1974: 42, Zülfikar, 1991: 51, Korkmaz, 2014: 69). Banguoğlu, ekin Eski Türkçedeki -GAç ekinden geldiğini söyler (2011: 229).

Alet, eşya adları ifade eden kelimelerde geçer.

döğec: Havan, havan eli.

Sir-kûp [Fa.]: Sarımsak döğeci (TarS: 1224).

Sarımsak döğeci iki çuval ve heğbe (TarS: 1224).

Cende [Fa.]: *Döğec* ve kamçı (TarS: 1224).

Sıfat ifade eden kelimelerde geçer.

domalıç gözlü, (domalaç gözlü, tomalaç gözlü, tomalıç gözlü): Fırlak gözlü.

El-‘ameş [Ar.]: Şol kimse ki gözünün yaşı durmaz ve *domalaç* gözüyle dahi derler (TarS: 1209).

El-‘ameş [Ar.]: ... Ba‘zı kitapta dahi *domalıç gözlü* kişi demiş (TarS: 1209).

2.3. -AgAn / -AğAn

Genellikle fiil kök ve gövdelerine gelerek ‘alışkanlık’ sıfatı türeten işlek bir ektir.

ağaç delegen (ağaç delen): Ağaç kakan denilen kuş.

Şol *ağaç delegen* kuş Süleyman Peygamber’e geldi, eyitti... (TarS: 27).

Acelân [Ar.]: *Ağaç delegen* denilen kuştur (TarS: 27).

Hûl [Fa.]: *Ağaç delen* dedikleri kuşa derler (TarS: 27).

akağan: Çok akan <ak-ağan.

El-a‘meş [Ar.]: Gözünün yaşı *akağan* ve görmesi zaif kişi (TarS: 67).

ağrağan: (Aslan kaplan gibi hayvanlar hakkında) Haykıran, kükriyen.

Şiri-jiyan [Fa.]: *Ağrağan* ve gazabnâk aslan (TarS: 166).

Şiri-jiyan [Fa.]: *Ağrağan* ve gazapnâk arslan (TarS: 166).

bakağan: Bakıcı <bak-ağan

Mevlâ dâim bendesi aybına *bakağan* olmaz (TarS: 382).

bilegen: İyi bilen.

Nessâb [Ar.]: Her kişinin soyunu sopunu katı *bilegen* kimse ve türkü yakıcı (TarS: 553).

bişegen: Çabuk pişen.

Beseniyye [Ar.]: *Bişegen* iri daneli yumuşak buğday (TarS: 611).

bitegen: İyi yetişen, çok biten.

Sulu ve balçıklı yerde *bitegen* olur (TarS: 614).

çökegen: Çok çöken, her vakit çöken.

El-berk [Ar.]: ...ve dahi şol deveye derler ki kesir-ül-hârike ola yani *çökegen* ola (TarS: 944).

dal yatağan: Dal kılıç, yatağını çekmiş halde.

Dayı-i Cezayir-i nazmım ki felekte

Keşti-i beyanımda suhan dal *yatağandır* (TarS: 983).

değegen: Değen, çok değen, dokunan.

Ham’i [Ar.]: Gözü *değegen* yaramaz kimse (TarS: 1035).

Şakzâ [Ar.]: Gözü *değegen* avrat ve gayet acıkmış tavşanvıl (TarS: 1035).

depegen: Tekmeleyen, çok tekme atan.

Meseldir bu bir sözü etme iki

Depegen tavarın ağır yeğ yükü (TarS: 1087).

Legedzen [Fa.]: *Depegen* (TarS: 1088).

Legedzen [Fa.]: *Depegen* demektir (TarS: 1088).

dönegen: Çok dönen.

Gerdâ [Fa.]: *Dönegen*, sıyga-i mübalâğadır (TarS: 1239).

Girdâ, girdan [Fa.]: Sıyga-i mubalâğadır, *dönege* mânasına (TarS: 1239).

Gerdâ, gerdan [Fa.]: Gayetle *dönege* (TarS: 1239).

dutağan, (tutağan): İyice, sıkıca tutan, çok tutan.

Mest-kâre [Fa.]: *Tutağan* şarap (TarS: 1276).

Her kişi musahip olduğu kimselerin elbette huyun *tutağan* olur (TarS: 1276).

Mi' nas [Ar.]: Öğürsek olan tavar ve üns *tutağan* kimse (TarS: 1277).

duyağan: Çok duyan.

Ehass [Ar.]: Katı ses *duyağan* sak kulaklı er (TarS: 1297).

düşegen: Çok düşen.

Sakınan göze çöp *düşegen* olur (TarS: 1344).

... Hırs-ı dâneyle dâme *düşegen*lerdir (TarS: 1344).

2.4. -AğI (-evi)

Gramer kitaplarında yer almayan bir ektir. Muhtemelen fiilden fil yapma eki -A- ve fiilden isim yapma eki -GI ekinden gelir.

Sıfat ifade eden kelimelerde geçer.

bitevi: Düzgün, bir sırada. ("*bitevi: bir bütün halinde olan, birbirine yapışık olan tam, kesiksiz*" TTL: 358)

Sana secdedir sehl ü armaz boyu

Ki arkan sünüğü değül *bitevi* (TarS: 615).

Alet, eşya adları ifade eden kelimelerde geçer.

bukağu, (bukağı): Hayvanın ayağına vurulan köstek. (**buk-: bük-kıvr-*" KBS: 178)
Ağır *bukağu* topuçağın döğer diyeyin mi (TarS: 685).

Kelepçe elde, ayakta *bukağı* (TarS: 686).

İki uyan 6, on *bukağı* 15, hurdevat 50 (TarS: 686).

2.5. -(A)k

Eskiden beri işlek olan bu ek, fiilin bildirdiği hareketi çokça yapanı, olanı, yapılanı; o hareketin yapıldığı yeri, aleti; o hareketle yapılan nesneleri ve sıfatı karşılar (Ergin, 2000: 188, Korkmaz, 2014: 145, Banguoğlu, 2011: 230, 53, Hatipoğlu, 1974: 78).

Yer adları ifade eden kelimelerde geçer.

ağnak: Hayvanların yatıp yuvarlandıkları yer.

Bir kişi ki âşıktır aşkı zâil olmak dilese eğer dişiye âşıksa dişi katır ağnağında ağnasun, eğer erkeğe âşıksa erkek katır *ağnağı*nda ağnasun (TarS: 53).

Merağa [Ar.]: Tavar *ağnağı* ve ağnamaklık (TarS: 53).

batak, (bataklu): Bataklık.

Nil'in kenarında *bataklu* yerler vardır, içi tolu arslandır, üzerine çıkacak kolanı anların önüne birağırısın, sen gidesin (TarS: 456).

Çökeklerdi çepellik su yatağı

Ki yazın dahi gitmezdi *batağ*a (TarS: 456).

Har [Fa.]: Eşek ve *batak* (TarS: 456).

bitek: Bitki biten yer.

Meşcer [Ar.]: Katı ağaç *biteği* olan menbit (TarS: 615).

Hamîle [Ar.]: Şol alçağrak durucu olan, ot *biteği* olan kalınca yer (TarS: 615).

Hasan dağının eteği

Çevresi güller *biteği* (TarS: 615).

çökek: 1. Çöküntü, çirk, tortu.

Dürd [Fa.]: Çirk ve *çökek* (TarS: 944).

El-kışde [Ar.]: Yağın tortu ve *çökeği* (TarS: 944).

Es-sa'ıt [Ar.]: *Çökek* yâni tortu dedikleri ki süci süzüldükte zarfın içinde kalan hâşâktir (TarS: 944).

2. Çökülerek oturan yer.

El-müsarü [Ar.]: Ve yerinden ve *çökeğ*inden kaldırılmış deve (TarS: 944).

3. Tuz ve süt katılmış yoğurt.

Limışk [Fa.]: Süt ve tuz katılmış yoğurttur ki *çökek* tâbir olunur (TarS: 945).

4. Batak, bataklık.

Şilk [Fa.]: Özlü kara balçık ve *çökek* yer ki ayak basıcak ayruk çıkamaz (TarS: 945).

*Çökek*lerdi çepellik su yatağı

Ki yazın dahi gigitmezdi batağı (TarS: 945).

Hılâb [Fa.]: Çirkef ve *çökek* (TarS: 945).

dernek, (dirnek, dernek yeri): Toplantı, toplantı yeri, cemiyet.

Çerim sınıktı, düzgünüm bozuldu, *derneğ*üm dağıldı (TarS: 1113).

Bu bir son *dirnektir* ki dirildük (TarS: 1113).

Encümen [Fa.]: *Dernek yeri* (TarS: 1113).

döllek: Koyunların kuzuladıkları yer.

Zikr olan eyerci yerinin kışlasın ve *dölleğ*ün ve otlakın Kara Balı'ya ve Kemalçe'ye maan yılda otuz akça mukataaya verdi (TarS: 1236).

döşek: Tohum ve fidan ekilen yer.

Naşirgah [Fa.]: Pusu yeridir ve tohumdân mânasınadır ki iptida şeker olacak ağacı anda dikip tamam yaprak açmağa ve aşağı kök salmağa başladıkta oradan çıkarup mevzı-ı maksuda dikerler. Türkıde *döşek* tâbir ederler (TarS: 1242).

Dardân [Fa.]: Tohumdân mânasınadır, yâni ol mevzıa denir ki iptida ağaç çekirdeklerinve çiçek soğanların anda dikip bâdehu tutup yaşardıktan sonra andan çıkarıp maksut olan yere dikerler, ıstılahımızda *döşek* tâbir olunur (TarS: 1242).

durak, (turak): Yurt, eyleşilen mahal, makar.

Tur atan katına var eyle yarak

Şimden gerü andadır sana *turak* (TarS: 1258).

... Otluk isteyü ol bîşeye vardı kim arslanın *durağ*ı anda idi (TarS: 1258).

Durak idiptiler bir sarp arayı

Oları kimse varmaya arayı (TarS: 1258).

dünek: Tünek, in.

Künâm [Fa.]: Yırtıcı canavarlar *düneğ*i (TarS: 1317).

... Dünle *düneğ*inde kaba avuzlu horus öttükte... (TarS: 1317).

Sıfat ifade eden kelimelerde geçer.

ağsak: Aksak, topal.

... Ve *ağsak* olanlar oturmakta tamam dölenüp otıramaz ki... (TarS: 56).

Müslümanlar sayrular ile... ve *ağsak*lar ile taam yimekten ictinab kıldılar (TarS: 56).

Leng [Fa.]: *Ağsak*, a' rec mânasına (TarS: 56).

alak bulak: Allak bullak, karmakarışık. ("*alak bulak <ala- bula-*" KBS: 67)

Gönül ol seyirlerde şugullerden *alak bulak*tır (TarS: 85).

Şûr-âşûb [Fa.]: Karış muruş *alak bulak* (TarS: 85).

apşak, (abşak, apışak, apışık): Ayakları birbirine yakın ve bacakları açık olan.

<ab(1)-ş-ak, (ab(1)-ş-ak, apı-ş-ık).

Rahraha [Ar.]: Geniş çanak ve katı genişlik ve *apışıklık* (TarS: 179).

El-fececü [Ar.]: ... Ve dahi fecec bir kimsenin ayaklarının ve uyluklarının arası gen olmak ve *apışık* olmak (TarS: 179).

El-Fahac [Ar.]: Bir kimse ayaklarının uçları karip ve ökçeleri bait olmak vechile *apışak* olmak mânasınadır (TarS: 179).

aylak: 1. Boş, işsiz, işe yaramaz, kalp. (**āyla-: dönmek, etrafını çevirmek*" KBS:

95)

Aylak kan alıcı bulucak damarlarını doğrat (TarS: 328).

Di bir iş zikrin et onarıcı Hak

İgende turmak olmaz kişi *aylak* (TarS: 328).

Bir gün Hasan Basri, Acemî evine geldi, önüne iki arpa kursası getirdi, nâgâh bir sâil geldi anı dahi ana verdi, Hasan şöyle *aylak* kaldı. Pes öyle didi kim: Yâ Habib... kim gördüğü var kim konuk önüne gelen etmeği dükeline sâile vereler (TarS: 328).

2. Bedava, parasız, ücretsiz.

Bu çok sevgi ile az suça kalmak
Cefa verip gönül can *aylak* almak (TarS: 328).
Su satılmaz hermişe *aylak* gelir
Getiriveren hamallığın alur (TarS: 328).
Müft [Fa.]: *Aylak* (TarS: 328).

bezek: 1. Süs, ziynet.

Kogıl dünya *bezeğini* bu dünya yeldir ya hayal
Ne kılısar bize vefa çünkü pusudadır zeval (TarS: 529).
Hem dahi levnâ-levin türlü çiçek
Bitti bu yer yüzüne oldu *bezek* (TarS: 529).
Ol mesürlü *bezek*lerle bezediler (TarS: 530).

2. Ziynet eşyası.

Kıptilerden altun, gümüş *bezek* âriyet almışlar idi, bayramları için (TarS: 532).
Harun-Beni-İsraile eyitti: Şol kıptiden aldığınız *bezek* kamusu ganimettir, size helâl değil (TarS: 532).
Varın ol aldığınız *bezek*leri altundan ve gümüşten... (TarS: 532).

çemrek: 1. Kısa; kıvrak. (“çemrek” DerS: 1131)

El-micvel [Ar.]: Küçük kızlar giyerler bir *çemrek* libastır ki içinde cevelan ederler.

2. Kıvrak, süratle iş yapan.

El-inşimal [Ar.]: Bir işte çabuk ve *çemrek* olmak mânâsınadır (TarS: 854).

dazlak, (tazlak): 1. Saçsız, kel. (“taz: kel” Clauson, 1972: 570)

Şol *tazlak* mel'unlar, Muhammed dini düşmanları kim sığır gibi yirler, ayu gibi kalkışurlar... (TarS: 1032).

... Ve başımın önü *dazlak* ola (TarS: 1032).

Haşeng [Fa.]: Dağ başlı, yâni *dazlak* başlı (TarS: 1032).

2. Üzerinde ot bitmemiş (yer).

El-emlesü [Ar.]: Üzeri düz ve *tazlak* ve tayıncak nesne (TarS: 1032).

Dağ [Fa.]: Daz demektir. Meselâ başında kıl olmayan kişiye dağ-ser derler ve ot bitmeyen yere *tazlak* yer derler (TarS: 1032).

... *Tazlak* sahradır (TarS: 1032).

Fail adları ifade eden kelimelerde geçer.

çapar ulak, (çapar (II)): Haberi çabuk yetiştirmek için her menzilde atı ve binicisi değişen posta; tatar.

Yimek içmek arasında ağ boz atlı bir *çapar* geldi. (TarS: 823).

Dört yana kabâil-i Araba *çapar* atlılar gönderdi (TarS: 823).

Birgi'ye döndü gelür şah-ı guzat

Gitti İstanbul'a *çapar ulağat* (TarS: 823).

Alet, eşya adları ifade eden kelimelerde geçer.

dutak (II), (tutak (II)): Saban okunun elle tutulacak yeri, saban kulağı.

Destâne [Fa.]: *Tutak* (TarS: 1277).

Dest-âheng [Fa.]: *Tutak* çift âletidir (TarS: 1277).

Niyam [Fa.]: ... ve saban *tutağı* (TarS: 1277).

Hayvan adları ifade eden kelimelerde geçer.

dönek: Uçarken taklak atan güvercin.

El-mer'aş [Ar.]: Bir cins göğercine denir ki havada uçarken taklabazlık eder, kuşçular *dönek* tâbir ederler (TarS: 1239).

Çeşitli soyut ve somut adlar ifade eden kelimelerde geçer.

boyak: Boya.

Meni sen hâb-ı gafletten uyandır

Uyanuklar *boyağ*ına boyandır (TarS: 645).

Gezerkenbir *boyakçı* küpüne ol

Düş olup düştü nâgeh yanılıp yol (TarS: 645).

can keseği: Can, ciğer paresi.

İbrahim eydür: *Canum keseği* (harekelidir) ben cevmerdırakvan (TarS: 752).

çınakla-, (çaynakla-, çırnakla-): Tırmalamak. ("*çırnaklamak*" Zülfikar, 1995: 191)

Et-tekdihu [Ar.]: Bir kimsenin yüzün *çırnaklamak* ve tırnak ile yüzün yırtmak (TarS: 899).

Et-tahrişü [Ar.]: Dırmıklamak ve *çınaklamak* (TarS: 899).

El-kedhu [Ar.]: Ve dahi bir kimsenin gevdesin veya yüzün yırtmak ve dırmıklamak ve *çaynaklamak* (TarS: 899).

çiğnek: Çok çiğnenen, üzerinden çok gelinip geçilen.

Rûzigarın düşkünü hayl-i belânın *çiğneği*

Derd ü mihnet yollarının pâyimâlidir gelen (TarS: 914).

Çiğnek oldum gitti sultanım reh-i aşkında ben
 Rahmedüp bir çare kılmazsan dil-i nâşad içün (TarS: 914).
 Sipah-ı derd ü game *çiğnek* oldu padişehim
 Haraba vardı ol âbad gördüğün gönlüm (TarS: 914).

çilek: Yağmur serpintisi.

Teslid [Ar.]: Yağmur *çileği* ve çileyüp yeri ıslatmak (TarS: 920).

çise, (çisek, çisenti): Yağmur serpintisi.

İşbu ay görüldüğü günde eğer
 Ya *çise* olsa yahut yağsa matar (TarS: 926).
 Taşş [Ar.]: Uşacuk yağın yağmur ve *çisek* (TarS: 926).
 Vesa' [Ar.]: Yağmur *çisekleri* (TarS: 926).

dayak, (tayak): Mesnet, dayanılacak şey.

Yaraşur yiğide örü durmak
 Koca durmaz bulmayınca *tayak* (TarS: 1029).
 Yâr elidür destgirüm *dayağum*
 Sınuk ayağum elde *dayağum* yok (TarS: 1029).
 Hayatım direği canım *tayağı*
 Ümidim başı maksudum ayağı (TarS: 1029).

değek, (teğek, tevek, devek, diğek): Asma filizi, asma kütüğü, asma dalı.

Değme direk arası altun *teğek*
 Salkımını inciden kılmak gerek (TarS:1036).
 Asma üzüm *değek*lerinden salkımları asılmış (TarS:1036).
 Nitekim üzüm *değegi* şol yakınındağı ağaca sarmaşır (TarS:1036).

dernekli, (derneklice, dirnekli, dirneklü): (Vücudu) derli toplu olan.

Derir [Ar.]: Bedeni sıkıca *derneklice* olan recül (TarS: 1114).
 Zehmak [Ar.]: Kısa boylu, bedeni *derneklice* recüldür (TarS: 1114).
 Ez-zehmak [Ar.]: Vücudu *dirnekli* tıknaz bodura denir (TarS: 1114).

dilek: Şefâat.

Anın *dileğinsiz* bir çöp deprenmez (TarS: 1149).
 Şefâat [Ar.]: *Dilek* (TarS: 1149).
 Ehl-i mahabbete ölüm üzre ölüm budur
 Yâr öldürürken eyleye a' da gelip *dilek* (TarS: 1149).

ditreyek: Titrek.

Eline urmağ ile *ditreyek* olsa menfaatten kalsa, gözüne urmağ ile dav'ı gitse yâni görmez olsa ... (TarS: 1188).

dizek dizek: Sıra sıra, dizi dizi.

El-mesfûf [Ar.]: Katar katar edilmiş ve *dizek dizek* durkurulmuş kimseler (TarS: 1192).

donak, (tonak): Bezek, süs. (“*don* [E.T. *tõn*]+a-(*süsle-*, *beze-*)” KBS: 299)

Ziynet [Ar.]: Bir şeye hüsün hasıl etmek için ilâve olunan nesne ki bezek, *donak*, süs derler (TarS: 1212).

döşek esiri: Yatalak, esir-i firaş.

Pâ-beste-ı dert olup zamiri

Halk olmuş idi *döşek esiri* (TarS: 1242).

durak eyle-: Durmak, kalmak, karar etmek, eğlenmek.

Tan atıcağız gece olmaz ırak

Güneş *eylemez* gökte yindek *durak* (TarS: 1259).

2.6. -(A)l

Fiillere gelerek sıfat ve zarf niteliğinde yeni türetmeler yapar (Gülsevin, 2011: 136).

Sıfat ifade eden kelimelerde geçer.

çökel, (çökül): Su taşıp çekildikten sonra bıraktığı çamur.

Ergene köprüsünün yeri ormanlıktı ve çamur *çökeldi* (TarS: 945).

dükeli, (tükeli, dükel, düğeli): Hep, cümle, hepsi, bütün, herkes. (“*tüke-* *tüken*, *bitmek*; *yeterli olmak*, *kâfi gelmek*” Taş: 153)

Dükeli yalvardılar medet uma

Yâ Resulallah iriş ol kavüme (TarS: 1306).

Zikrden doğdu andağı kuşlar

Dükeli anda yaylayıp kışlar (TarS: 1306).

İlâhi sen hot *dükel* nesneden münezzehsin (TarS: 1308).

2.7. -AlAk

Bu ek, fiilden fiil yapan -ala (-ele) ekinin -k sıfat yapma ekiyle kaynaşmasından oluşmuş, işlek olmayan eklerden biridir. -AlAk, kelimeye ‘tekrarlama, art arda, sık sık veya sürekli yapılma’ kavramları katar (Zülfikar, 1991: 55-56, Ergin, 2000: 197, Korkmaz, 2014: 146, Banguoğlu, 2011: 211, Hatipoğlu, 1974: 25).

Sıfat ifade eden kelimelerde geçer.

çabalak: Şaha kalkan, daima sıçrayan (at).

Calıĝ [Fa]: Ol attır ki bindikleri vakıt onat yürümeye, sıçraya ve kalgıya, Türkçe *çabalak* derler (TarS: 781).

Çeşitli somut ve soyut ad ifade eden kelimelerde geçer.

çökelek: Tortu, çöküntü.

Sa'ıt [Ar.]: Hamr *çökeleği* (TarS: 945).

Hasere [Ar.]: Desti dibinde kalan bulanık ve *çökelek* (TarS: 945).

Dürd [Fa.]: *Çökelek* (TarS: 946).

düşelek, (düşelik): Hasılat, varidat, kazanç, pay, hisse.

Gördü kim *düşeliği* az, külfetine göre hasılı yok (TarS: 1344).

Padişahın ziyanın gözleme, düşeliğim çoğ olsun deme, tâ ki *düşelik*ten mahrum kalmayasın (TarS: 1344).

Bir padişah bir şehre girmelü olsa yoluna kumaş döşemekle tezyin ederler, ol kumaşlar rikâpdar ağanın *düşeleği*dir (TarS: 1345).

2.8. -Am

İşlek olmayan bir ektir. Ek kelimeye bütünden bir parça, bölüm türetme kavramı katar (Zülfikar, 1991: 56, Korkmaz 2014, 146, Ergin, 2000: 196, Gülsevin, 2011: 134).

Sıfat ifade eden kelimelerde geçer.

çağnam çağnam: Çağıl çağıl.

Çağnam çağnam kayalarda çıkan su (TarS: 793).

2.9. -AmA

İşlek olmayan eklerden biridir. (Atalay, 1941: 29). Gramer kitaplarında yer almayan ek, muhtemelen fiile 'yer' kavramı veren ya da işin aralıklarla yapıldığı kavramını katan -AmAk fiilden isim yapma ekinden gelir (krş. -AmAk).

Alet, eşya adları ifade eden kelimelerde geçer.

dizeme: Bağ, bahçe etrafına kamış veya ağaçtan yapılmış çit.

El-hızar [Ar.]: Bahçe çevresine yaptıkları duvar ve çit *dizeme* ki ağaçtan ve kamıştan ederler (TarS: 1192).

Havlı kapısından girip *dizeme* üzerinden mezkûr gönleği aldım (TarS: 1192).

2.10. -AmAk

Fiilden fiil türeten -A- ekiyle -mAk mastar ekinin kaynaşmasından oluşmuştur. Fiilden 'yer, yöre, mekân' kavramı veren adlar, alet adları, soyut adlar türetir ve 'işin

aralıklarla yapıldığı' kavramlarını katar. İşlek değildir (Zülfikar, 1991: 57, Korkmaz, 2014: 146, Ergin, 2000: 196, Banguoğlu, 2011: 234, Hatipoğlu, 1974: 27).

Alet, eşya adları ifade eden kelimelerde geçer.

basamak: 1. Merdiven.

Pâye [Fa.]: Sekiz mânası var... Sâlis, nerdüban ki amme merdiven derler, Türkide *basamak* tâbir olunur (TarS: 405).

Lâtu [Fa.]: Zine pâye mânasınadır. Amme merdiven derler. Türkide *basamak* denir (TarS: 405).

2. Rütbe, derece.

Rütbe [Ar.]: Bir *basamak* (TarS: 405).

2.11. -(A)nAk

Tek heceli fiillere gelerek 'eskiden beri süregelme, yer yöre bildirme, bir özelliği üzerinde taşıma' gibi değişik görevlerde somut ve soyut adlar türeten bir ektir (Zülfikar, 1991: 59, Korkmaz, 2014: 147, Ergin, 2000: 196, Banguoğlu, 2011: 235, Hatipoğlu, 1974: 30). Hatipoğlu ekin fiilden isim yapan -A ve +nAk parçalarından oluştuğunu iddia etmiş (1974: 30), Banguoğlu ise ekin çözümlenmesinin zor olacağını söylemiştir (2011: 235).

Organ adları ifade eden kelimelerde geçer.

bakanak: 1. Çatal tırnaklı hayvanların tırnakları. ("*bakanak*" DLTD: 62, "*bukanak*" KBS: 179)

Jengele [Fa.]: *Bakanak* (TarS: 382).

Jengele [Fa.]: *Bakanak* yâni çatal tuynak ki sığırın ve koyun ve geyiğin olur. Arapça zılf derler (TarS: 382).

Zılf [Ar.]: Sığır ve koyun *bakanağı* (TarS: 382).

2. At, deve, sığır gibi hayvanlarda topukla taban arasındaki boğum, bukağılık.

Sabah şehre vardı birez buynuz ve birez bakanak ve birez nefî hazır eyledi. Panbuk çiğidin ak nefte bulayıp boynuzları, *bakanak*ları toldurdu sandığa koydu (TarS: 383).

Eş'ar [Ar.]: *Bakanak*dağı meme gibice nesne (TarS: 383).

El-ḥuff [Ar.]: Devenin dabanı derisinin biriktiği yere denir ki *bakanak* tâbir olunur (TarS: 383).

Somit adlar ifade eden kelimelerde geçer.

buğanak, (boğanak, buğunak): Sağanak.

Er-rasade [Ar.]: Yağmur *buğunağı* ki bir uğurdan yağar dökülür (TarS: 680).

Bâran-şitab [Fa.]: *Buğanak* yağmur ki bir uğurdan yağar (TarS: 680).

Ol öteden beri gürleyü gelen gölgesüz, *buğanak*suz, bulut bulanuğundan yeğdir (TarS: 680).

Alet, eşya adları ifade eden kelimelerde geçer.

değenek (I), (deyenek): Değnek, sopa.

Ellerine galiz ağaçlar ve *değenek*ler alırlardı (TarS: 1037).

Selâm gününde eline *değenek* alıp dururdu (TarS: 1037).

Değenek lâzım oldu ağyara

Olmak ister kapında derbanın (TarS: 1037).

Sıfat ifade eden kelimelerde geçer.

değnel, (değenek (II), değnek): (Göz hakkında) değen, dokunan, isabet eden.

Ben iyd iderim her gece giysuları ile

Değnel gözü bizden dileğim ol ki baid et (TarS: 1050).

El-ain [Ar.]: ... ve dahi ain, gözü *değnek* (TarS: 1050).

Sur-çeşm [Fa.]: ... ve gözü *değenek* (TarS: 1050).

2.12. -ArI

Ek, fiilin gösterdiği işi çokça yapanı bildiren kelimeler türetir, işlek değildir (Banguoğlu, 2011: 236, Ergin, 2000: 197, Korkmaz, 2014: 148).

Banguoğlu, ekin -Ar-I şeklinde birleşik bir ek olabileceğini, ilk ekin geniş zaman sıfat fiili olduğunu açıklarken -I ekini tam açıklayamamış, iyelik eki olmasının zor olduğunu belirtmiştir (2011: 236). Bizce de -I ekinin iyelik olmazı zor ama fiilden isim yapan -Ik ekinden gelmesi daha mümkün görünmektedir.

Soyut isim ifade eden kelimelerde geçer.

değeri: Kıymet, paha.

Erc [Fa.]: ... Hâmis, kıymet ve baha mânasınadır ki *değeri* tâbir olunur (TarS: 1037).

2.13. -ArIk

Fiil kök ve gövdelerine gelerek isim ve sıfat yapar (Atalay, 1941: 37). Muhtemelen -ArI ekinden gelmiş olan -ArIk ekindeki -k, pekiştirme amacıyla eke bağlanmış (krş. -ArI) ya da -ArAk ekinin bir varyantı olarak şekillenmiş bir ektir.

Hastalık adları ifade eden kelimelerde geçer.

dutarık, (duta (II), dutu, tuta, tutu, dutarak, tutar, tutağa, tutağlık): Sar'a, hastalık nöbeti.

Mahalle-i Depecik'ten İbrahim bin Abdullah ve Derviş bin Hasan ve Mustafa bin Abdullah ve Sefer bin Mustafa, Ümmi bint Hacı Abdi'nin *dutalığ*ı vardır, divanedir deyü şahadet ettiklerinde... (TarS: 1278).

Başında cin mi var yohsa *tutarı*ı

Nedendir bu kadar ah ile zarın (TarS: 1278).

Es-sar' [Ar.]: Bir illet adıdır ki Türkide *tutarık* tâbir olunur. A'za-yi nefsiyeyi ef'alinden yâni his ve hareketten men' eder. Lâkin tamamen men' eylemez (TarS: 1278).

2.14. -CA

Dönüşlü fiil tabanları üzerine gelerek soyut adlar ifade eden kelimelerde geçer. Nadir görülen bir ektir (Korkmaz, 2014: 148, Banguoğlu, 2011: 225, Ergin, 2000: 198, Hatipoğlu, 1974: 52).

Zarf ifade eden kelimelerde geçer.

burca burca, (burcu burcu): Güzel kokuyu anlatmak için kullanılan bir zarf.

Et-tevehhüc [Ar.]: Ve bir gökçek kokulu nesne *burca burca* kokmak (TarS: 706).

Yel vurdukça dertli dolap iniler

Burcu burcu kokar gülü Hama'nın (TarS: 706).

Soyut isim ifade eden kelimelerde geçer.

diñlence: 1. Dinlendiren, huzur veren şey.

Gönlümün eğlencesisin canımın *diñlencesi*

Ey cihanı kendüye kul eyleyen sultan yiğit (TarS: 1162)

2. Dinlenme.

Mîhen [Fa.]: Ev bark ve *diñlence* yeri (TarS: 1163).

Âram [Fa.]: *Diñlence* (TarS: 1163).

2.15. -CAk

İşlek olmayan bir ektir. Daha çok dönüşlülük eki almış fiillerden sonra gelir (Ergin, 2000: 198, Hatipoğlu, 1974: 36, Clauson, 1967: 28). Örnekler için bk. -(A)CAk.

2.16. -CI

Eski Türkçede gelecek zaman sıfat-fiil ekidir (Gabain, 2000: 82). Hayvanların gebelik durumunu gösteren kelimeler ve zarflar türetmiştir.

Sıfat ifade eden kelimelerde geçer.

botlacı, (potlacı): Gebe (deve). ("*botu: potuk, deve yavrusu*" DLTD: 105)

Ol ki kuzlacı koyunu var, ya *botlacı* devesi var, benümle gelmesün (TarS: 642).

Eyitti: Yâ Salih işbu kayadan bizim için bir besireğe benzer on aylık *botlacı* deve çıkargıl (TarS: 642).

Kenuf [Ar.]: *Botlacı* iken yine boturasan nâka (TarS: 642).

Zarf ifade eden kelimelerde geçer.

burca burca, (burcu burcu): Güzel kokuyu anlatmak için kullanılan bir zarf.

Et-tevehhüc [Ar.]: Ve bir gökçek kokulu nesne *burca burca* kokmak (TarS: 706).

Yel vurdukça dertli dolap iniler

Burcu burcu kokar gülü Hama'nın (TarS: 706).

2.17. -çin

Nadir görülür (Gökyay, 1976: 183-185). Gramer kitaplarında yer almayan ek, sıfat türetir.

belerçin gözlü: Gözü dışarı çıkık, pörtlek gözlü, belermiş gözlü. ("*belerçin*" KBS: 129, DerS 614)

Ve hüve cahiz [Ar], merd-i dide birun şüde[Fa]: Gözü taşra çıkan kimesne ki *belerçin gözlü* tâbir olunur (TarS: 489).

2.18. -DI / -DU

Eski Türkçeden beri işlek olarak kullanılan fiilden isim yapma eklerinden biridir. Aslında geçmiş zaman eki olan bu ek, kalıplaşma sürecinden geçerek yapım eki işlevi kazanmıştır. Genellikle -n- fiilden fiil yapan fiil gövdeleri üzerine getirilir (Ergin, 2000: 193, Korkmaz, 2014: 258, Zülfikar, 1991: 80-81, Banguoğlu, 2011: 225, Hatipoğlu, 1974: 81).

Zarf ifade eden kelimelerde geçer.

cızlandurdu cızlandurdu: Yavaş yavaş.

... Başı anunla yuyalar... gerektir kim ince lülesinden başa *cızlandurdu cızlandurdu* dökeler (TarS: 772).

Alet, eşya adları ifade eden kelimelerde geçer.

düğdü, (döğdü): Çekiç ve keser gibi âletlerin bir şeyi döğmeye ve ezmeye yarayan tarafı, düz ve yuvarlak kısmı.

Teber *düğdüsü* ile döğe döğe tutup bağladılar (TarS: 1300).

Ebumüslim bunun dirseğine bir teber *düğdüsü* eyle urdu kim kılıç lâinin elinden fırladı (TarS: 1300).

On rıtl-ı Osmani kurs-ı nühas üzre âb döküp âlâyımızdan çeküç *döğdü*sünü âb üzre va'z ederiz, âb filhâl muncemî olup, çeküç ile bu kus-ı nühası yerden ref'ederiz, birbirinden ayrılmaz (TarS: 1300).

Çeşitli isimler ifade eden kelimelerde geçer.

buyurtu: Nizam, kanun, emir, ferman.

Istılah [Ar.]: Her kişi muradını edâ edecek sözü ve kelecisi ve her tâifenin kanunu, üslûbu ve *buyurtusu* (TarS: 732).

doğdu: Loğusa cemiyeti. (“*doğdu*” TTL: 635)

Zac-sûr [Fa.]: Vilâdet günüdür ki zenan doğurduktan sonra tertip ederler. Loğusa derneği ve bazı diyarda *toğdu* tâbir ederler (TarS: 1195).

2.19. -GA

Fiil kök ve gövdelerinden sınırlı sayıda sıfat ve adlar türetmiş olan bir ektir. Hareketi yapanı, olanı veya yapılan nesneleri karşılayan isimler türetir (Ergin, 2000: 189, Korkmaz, 2014: 150, Zülfikar, 1991: 83-84, Hatipoğlu, 1974, 63).

Alet, eşya adları ifade eden kelimelerde geçer.

al tamga: Tuğra, tuğra basılmış ferman. (“**tām-:* alevlenmek, tutuşmak” <**tām-ga* Tekin, 1995: 96)

Al tamga: Zeban-ı Hârezm’de nişan-ı padişah ve baç ve haraç mânasına (TarS: 112).

Bursa hükûmetini dahi *al tamga* ile ol şahzade-i cüvanbahta sipariş eyledi (TarS: 112).

Sıfat ifade eden kelimelerde geçer.

bilge: Âlim, hakîm, bilgin.

Tanışıkta *bilge* vü sözde zarif

Çeride bahadır sücide herif (TarS: 559).

Gelüben Çin içinden *bilge* Nakkaş

Yazarmış ol saraya göz ile kaş (TarS: 559).

İkisi arasına yer gölgesi

Düşücek ey bilmeyenler *bilgesi* (TarS: 559).

Yer adları ifade eden kelimelerde geçer.

bölge: Mıntıka.

Diyarbakır, Afşar benim tamarım

Bölge bölge timarlarım kal demiş (TarS: 664).

Hastalık adları ifade eden kelimelerde geçer.

dutarık, (duta (II), dutu, tuta, tutu, dutarak, tutar, tatalga, tatalık): Sar'a, hastalık nöbeti.

Mahalle-i Depecik'ten İbrahim bin Abdullah ve Derviş bin Hasan ve Mustafa bin Abdullah ve Sefer bin Mustafa, Ümmi bint Hacı Abdi'nin *dutalığ*ı vardır, divanedir deyü şahadet ettiklerinde... (TarS: 1278).

Başında cin mi var yohsa *tutarı*ı

Nedendir bu kadar ah ile zarın (TarS: 1278).

Es-sar' [Ar.]: Bir illet adıdır ki Türkide *tutarık* tâbir olunur. A'za-yi nefsiyeyi ef'alından yâni his ve hareketten men' eder. Lâkin tamamen men' eylemez (TarS: 1278).

Neydülan [Fa.]: Ağırlıktır ki uykuda ârız olur, Arabide abd-ül-cinne ve kâbus derler ve sar'a mânâsınadır ki maruf illettir, halk buna *tatalga* ve tutarık derler (TarS: 1278).

2.20. -GAÇ / -GAŞ

Eski Türkçeden beri görülen fiil kök ve gövdelerinden ad ve sıfat türeten bir ektir. Eklendiği fiil gövdeleri genellikle -n- ve -r- çatı eki almış gövdelerdir (Korkmaz, 2014: 151, Zülfikar, 1991: 85, Banguoğlu, 2011: 239, Hatipoğlu, 1974: 63, Ergin, 2000: 190). Banguoğlu ekin fiilden isim yapan -gA eki ile +ç küçültme ekinin birleşimi olduğunu düşünür (2011: 239).

Alet, eşya adları ifade eden kelimelerde geçer.

argac, (arkaç): Dokumacılıkta bezin enine atılan iplik, pûd. (**arkağ* < **ar-ğac* Clauson 1966: 27)

İpek ile iplik karışık olsa, *argac*ı iplik, arışı ipek olsa haramdır; amma arışı iplik olsa helâldir (TarS: 190).

Pûd [Fa.]: *Argac* (TarS: 190).

Ve dahi *argac*ı harir, arışı iplik olan ton dahi giymek revâdır (TarS: 191).

bizlengec, (bizlenc, bizlengiç): Yük hayvanlarını sürmek için kullanılan ucu sivri demirli değnek. ("biz (II)" Türkçe Sözlük: 289)

Eşeğe sormuşlar: Bugün kanda gidersin? Anı *bizlengec* bilir demiş (TarS: 626).

Naḥis [Ar.]: Tavarın karnı yanında *bizlengec* yeri (TarS: 626).

Merkebe eyitmişler: Ne acep tünd ü tîz rehvar ü sebük-hîz olmuşsun. Eyitmiş ki: *Bizlengec* bilür (TarS: 626).

İsim ve sıfat ifade eden kelimelerde geçer.

azgaş: Mücadele. <az-gaş

... Kalmuk tatarı çok, bizimkiler ancak yetmiş seksen nefer, amma gayet güzide bahadır pürsilâh zor batır adamlar idi. Elhasıl Kalmuk ile bunlar *azgaş* ve uğraş ve savaş ede ede Kalmuk bunları kova kova üzerimize geldiler (TarS: 342).

burgaç, (burgaş, burkaç, burkaş): 1. Büklüm, kıvrım.

Pîç [Fa.]: *Burgaç*tır. Burgaç burgaç olan nesneye pîçâ-pîç derler (TarS: 706).

Çeğâl [Fa.]: Büklüm ve buruşuk ve *burgaç* mânasınadır (TarS: 706).

Pîç [Fa.]: Türkice *burgaş* ve tâb [Fa.]: büklüm demektir ki her biri ıztırabı müstelzimidir (TarS: 707).

2. Kıvrılmış, kıvrık, dolaşık.

El-‘akadü [Ar.]:... ve boynuzu eğri ve *burkaş* olmak (TarS: 707).

Çîn [Fa.]: İklim-i maruftur. Muarrebî Sındır. Ve büklüm ve buruşuk ve *burgaç* mânasınadır (TarS: 707).

Zarf ifade eden kelimelerde geçer.

digeç: Deyince.

Böyle *digeç* kız Beyrek’i âşıklaştırmış idi (TarS: 1142).

2.21. -GAn

Daha çok birden fazla heceli fiillere ve çatı eki almış fiil gövdelerine getirilerek alışkanlık ve huy gösteren abartmalı sıfatlar ve bazı adlar yapar, kuvvetli bir aşırılık ifadesi taşır (Ergin, 2000: 190, Banguoğlu, 2011: 240, Hatipoğlu, 1974: 64, Zülfikar, 1991: 85).

İsim ve sıfat ifade eden kelimelerde geçer.

acığan: Çok acıyan.

Sûzak [Fa.]: Göyündürme dedikleri meşhur çiban. Gayette *acığan* olur. Arapça hurka derler (TarS: 3).

Sûzak [Fa.]: Gayette *acığan* cerahat ve sancusu çok yara (TarS: 3).

ağlağan: Çok ağlayan, sık sık ağlayan.

Giryan [Fa.]: Sıyga-i mübalağadır, *ağlağan* demek olur ve ziyade ağlayıcı manasına (TarS: 47).

Giryan [Fa.]: *Ağlağan* demektir, Giristen lâfzından sıyga-i mübalâğa-i fâildir (TarS: 47).

Giryan [Fa.]: Sıfat-ı müşebbehedir *ağlağan* ve ağlayarak mânalarının (TarS: 47).

ağnağan: Çok yuvarlanan. (“*ağnamak: Hayvan yere yatıp yuvarlanmak*” Türkçe Sözlük: 40)

Mimrağa [Ar.]: *Ağnağan* tavar ve ağnayacak yer (TarS: 53).

aldağan: Çok aldatan.

Mesel: Kelerden *aldağan*dur (TarS: 92).

Nefs, kişii bunun gibide *aldağan* olur (TarS: 92).

añrgan: Kuvvetle haykıran. (<**ā+kır-gan* KBS: 70)

Jiyan [Fa.]: Yırtıcı canavarların sıfatıdır. Kağan ve *añrgan* demektir. Şir-i jiyan ve bebr-i jiyan derler (TarS: 158).

añlağan: Anlayışlı, zeki. <añla-ğan

Şinasâ [Fa.]: *Añlağan*, anlayıcı, zeki ve fehim mânasına (TarS: 161).

arağan: Çok arayıcı.

Eflâtun dir: Kendü aybı olan bireğü aybın *arağan* olur (TarS: 183).

bezeğen: Çok süsleyen.

İlerü zamanda bir kadı var idi atın tonun yavlak *bezeğen* idi (TarS: 529).

bılaşkan: Sıvışkan, çok bulaşan.

Düc [Fa.]: Ol nesneye denir ki bal ve bekmez gibi *bılaşkan* ve yelimşik şeylere mütelattih olmağla yapıştıktaki el ve eteğe bılaşıp yapışa (TarS: 538).

çabalağan: Çabalayan, çok hareketli.

El-mimrahü [Ar.]: Ve dahil mimrah çalık ata derler, yani bir yerde durmayıp ve eşkin vermeyip *çabalağan* ve çalıklanan ata derler (TarS: 781).

çağlağan: Çağlayarak akan su.

Es-sahbe [Ar.]: Şol pınara denir ki yerden kaynayıp çıkarken çağıl çağıl seslenir ola; *çağlağan* tâbir olunur (TarS: 790).

El-ħarħar [Ar.]: Çağlayarak akan suya denir ki *çağlağan* tâbir olunur (TarS: 791).

dalaşgan, (talaşgan): Kavgacı, döğüşken, münazaa eden.

Talaşgan görmez Allah'ın likaasın

Talaşup yırtma illerin yakasın (TarS: 981).

dayangan, (tayangan): Dayanıklı, sağlam.

El kent'ev [Ar.]: *Tayangan* ve metin ve şedit erkek deveye denir (TarS: 1030).

derlegen: Çok terleyen.

Ol âdem ki uykuda *derlegen*dür bilsin kim bedeni hılt doludur (TarS: 1108).

dileğen: Dileyici, çok isteyen.

De' â [Ar.]: Tezarru' edici ve hacet *dileğen* kimse (TarS: 1148).

Azzâr [Ar.]: Özür *dileğen* (TarS: 1149).

dilleğen: Çok zemmeden, zemmam.

Nekkare [Ar.]: İlleri kınağan ve *dilleğen* herif (TarS: 1156).

Mit'an [Ar.]: Kimseyi çok *dilleğen* herif (TarS: 1156).

ditregen, (titregen): Çok titreyen.

Zira ki hamama çok giricek sinirler genşer, el ayak *titregen* olur (TarS: 1186).

ditsingen, (titsingen): Her şeyden iğrenip tiksinen.

El-ayyefan [Ar.]: Her nesneden titsinmek huyu ve âdeti olan adama denir ki iğrenen ve *titsingen* tâbir olunur (TarS: 1188).

Alet, eşya adları ifade eden kelimelerde geçer.

burulgan, (burlağan): Su çevrintisi, girdap.

Girdab [Fa.]: Çevlük ki su çevrinen yere derler, *burulgan* ola ve eğrek (TarS: 714).

Girdab [Fa.]: *Burulgan* ve çevlük (TarS: 714).

Girdab [Fa.]: *Burulgan* su (TarS: 714).

diğren: Harmanda, biçilmiş hububat saplarını toplamağa mahsus âlet, dirgen, diren. (<der-gen KBS: 288)

*Diğren*den korkan porsuk harman yanında neyler (TarS: 1142).

Zenber [Fa.]: *Diğren* (TarS: 1142).

Zenber [Fa.]: Tezkire ki anınla balçık ya gayrı nesne getirürle ve *diğren* (TarS: 1142).

Hastalık adları ifade eden kelimelerde geçer.

bıçılğan, (bıçılğan): Hayvanların ayaklarında hasıl olan yara, çatlak.

Püştek [Fa.]: ...ve tavar ayağında hâdis olan *bıçılğan* illetine dahi derler (TarS: 536).

2.22. -GI / -GU

Eski Türkçeden beri kullanılan işlek eklerden biridir. Üzerine getirildiği fiilden araç-gereç adları, yer adları, soyut-somut adlar ve sıfatlar türetir (Zülfikar, 1991: 86, Korkmaz, 2014: 152, Ergin, 2000: 189, Hatipoğlu, 1974: 65).

Alet, eşya adları ifade eden kelimelerde geçer.

açku: 1. Açacak, parlatacak şey; cilâ.

Rûzgârın işleri vardır katı

Uğrayıcak durgurur yüğrük atı

Eyüler gönlüne ol *açku*durur

Yatlulara arturur ol hasreti (TarS: 11).

2. Anahtar.

Her neye olsa devayem daneyem

Her kapu *açku*suna dendaneyem (TarS: 11).

Sıhhati sensin yine her hastanın

Açıcısı *açkusu* her bestenin (TarS: 11).

borgu, (burgu): Boru.

Ruyîn *borgular* avazı kûh u sahraya yanku verdi (TarS: 639).

burgu (II): Bir işkence aleti.

El-‘azra [Ar.]: Demirden bir gûne alete denir ki anınla uğru makulesi mücrimleri ikrar ve ihbar için işkence ederler, *burgu* tâbir ettikleridir (TarS: 708).

bürgü: Baş örtüsü.

Dokuz dane dülbent *bürgü* (TarS: 742).

çalkı: Çalgı.

Mezburlar fisk eyleyip *çalkılar* ile şarap içip nice fesat eylemişler (TarS: 813).

çıkşağı, (çığşağı, çığşağı, çıhşağı, çıkşağı): 1. İçine taş parçaları konulmuş yuvarlak bir çocuk oyuncağı ki sallandıkça ses çıkarır.

Nite kim oğlancıkları rengin nesneler birle avuturlar ve *çıhşağı* avaziyle ve nukl u helva ile meşgul ederler (TarS: 894).

Ahkkelendu [Fa]: Oğlancıklar *çıkşağı* (TarS: 894).

Ahkend [Ar.]: *Çığşağı* (TarS: 894).

2. Avuca sığacak büyüklükte yuvarlak, yassı ve çevresi derince yarılmış ağaçtan bir çocuk oyuncağıdır. Bir iki metre uzunluğunda bulunan bir ipin bir ucu yarığa bağlanır, bir ucu parmağa geçirilir. Oyuncak ileri atılıp ipin ucu geri çekildiği sırada ip yarığa sarılır ve yuvarlak tahta bu ip üzerine hareket ederek avuca gelir. Son zamanlarda yoyo adıyla bazı yerlerde daha oynanmağa başlamıştı.

El-mıtaḥḥa [Ar.]: Bu, bir el ayası kadar değirmi münakkaş tahtadır ki dairen-madar kertip, kertiğine ip sarıp beri öte elinden atarak oynarlar. Bizim diyarlarda ana *çıkşağı* tâbir ederler (TarS: 894).

çınrağı, (çınrağı): Çinkırak.

Pâsbanlar katırın *çınrağı* ünün işittiler (TarS: 900).

Ol *çınrağı*ları çanları yazular içinde çınratalar (TarS: 900).

Zeng [Fa.]: Bir tâife adıdır ...ve *çınrağı* ve güneş pertevi ve demür pası (TarS: 900).

çözgü: Çulhaların üzerine ip sardıkları dolap.

Sedat [Ar.]: Arış ve *çözgü* (TarS: 957).

Esâbi [Ar.]: Gerilmiş arış ve *çözgü* (TarS: 957).

El-misdat [Ar.]: *Çözgü* dedikleri ağaçlardır ki bez çözmek, yâni arışını düzmek anda nizam bulur, ba‘dehu destgâha vaz‘ ve argacını tokurlar ve ol çözüye Türkçe çağ dahi derler (TarS: 957).

dağlağu, (dağlağı, tağlağı, tağlağı tamga, tağlağu, dağlavu): Dağlama âleti.

Ve bir niceler *tağlağu* ile tağlarlar (TarS: 966).

... Ve budların ve boyunların sadaka *dağlağı*siyle dağladı ta kim atsız gaziler anlara binip gaza kıla (TarS: 966).

Dâğine [Fa.]: *Dağlavu* (TarS: 966).

depingi, (depingü, tepingi, depüngü): Hayvanın sırtını incitmemesi için eyerin ve palanın altına konulan içi doldurulmuş keçe.

Bâl-i zin [Fa.]: İyer *depingisi* (TarS: 1091).

Cenah [Fa.]: *Depingü* (TarS: 1091).

Çünağ [Fa.]: *Depingü* ve öküz iyeri (TarS: 1091).

dirgi: Sofra.

Her gün *dirgi* içinde yirmi kirde gelirdi (TarS: 1167).

Mihrablardan ve suretlerden ve çanaklardan, *dirgilerden* ki havuzlar gibidür, her birine bin âdem oturup yemek yir (TarS: 1167).

dişegi, (dişengi, dişegü): Değirmen taşını diş diş yapmak için kullanılan bir çeşit külünk.

Balta, çekiç, tağar demiri ve *dişegüler* (TarS: 1182).

Âjine [Fa.]: *Dişegi* ve tokmak (TarS: 1182).

Bartil [Ar.]: Bir türlü demir külünge denir ki pek metin ve tûlanî olur, anınla değirmen taşı nakrederler. Türkide *dişengi* derler (TarS: 1183).

Sıfat ifade eden kelimelerde geçer.

askı küpe: Sarkan küpe.

Ra‘se [Ar.]: küpe, kurt [Ar.], hem, şenf [Ar.]dir: *askı küpe* (TarS: 245).

çığsağulu: Çıgış çıgış sesi çıkaran.

Ve *çığsağulu* avazlarla ve nukl ü helva ile meşgul iderler (TarS: 890).

Çeşitli isim ifade eden kelimelerde geçer.

baskı: Cendere.

Mi‘sara [Ar.]: Mengene ve *baskı* ve kıskı ve cendere (TarS: 409).

beslengi: Besleme, evlatlık.

Büsr [Ar.]: Sultanımızın öğey kızı ve *beslengisi*dir (TarS: 526).

Merhub [Ar.]: Beslenmiş, *beslengi* (TarS: 526).

Rebeb [Ar.]: *Beslengi* ve beslenmiş ve saklanmış nesne ve gözlenmiş kimse (TarS: 526).

bilgi, (bilgü): Bilici, kâhin.

Pes melik muabbirleri ve falcıları ve *bilgileri* derdi ve bu düşü söyledi (TarS: 560).

Peygamber Aleyhisselâm eyitti: Cümle avratların *bilgüsi* iki avrattır kim ikisi dahi Musa Peygambere bilgelik eylediler, her birisinin bilüsü yerince oldu (TarS: 560).

çevirgi: Çamaşır eteklerindeki çevrilmiş kısım, baskı.

Neverde-i pirâhen [Fa]: ... Yükalü bit-Türki *çevirgi* yâni, küffe mânasına, küffet-ül-kamis...(TarS: 873).

dürgü: Elbise veya kumaşın büküm yeri. <dür-gü

Es-seny [Ar.]: Her nesnenin *dürgüsü* ve bükümü yeri (TarS: 1329).

Ez-zımn [Ar.]: Her nesnenin arasına ve *dürgüsüne* derler ve koltuk mânasına da gelir (TarS: 1330).

Yer adları ifade eden kelimelerde geçer.

at oynacı: At oynatılan yer.

Atımız *oynacı*dır nahcîrgâh-ı mülk-i aşk

Çeşme-i Hızır'a anı iletti âb-ı pâkimin (TarS: 279).

Na'l-i zerrin-i hilâli yolda bulmuştur felek

Kim bu sahra ol şehin dâim *atı oynacı*dır (TarS: 279).

Hizmete can verirdi ana melek

Atı oynacı olmuş idi felek (TarS: 279).

derilgi, (dirilgi): Dernek, toplantı. <der-il-gi

Ferâhem âmeden [Fa.]: *Dirilgiye* gelmek (TarS: 1102).

avlağı, (avla, avlağı): Çalıdan çit. (<ağ+(ı)l+a-ğ "avla-: bir yerin çevresini çitle çevirmek" DerS: 389, TTL: 230)

Meselâ şol akılsız oğlancıklar bigi kim sırık götürüp bağ *avlağı*sundan aşırı yemiş uğurlar (TarS: 283).

Eğer köy yanında yahut köyler arasında ya tavar suvadında, ya suvat yolunda ekin olsa ki tavar uğrağı ola, anun gibiye *avlağı* ideler (TarS: 283).

Havş [Ar.]: Ağıla şebih olan *avlağı* (TarS: 283).

Organ adları ifade eden kelimelerde geçer.

boğazlağı, (boğazlağı, boğazlavu, boğazlağı düdüğü): Gırtlak, hançere.

Atan seni çişbu dağ depesine çıkardığı sâat elcüğezin bağlayup *boğazlağucu*ğunu bıçağ ile kestüğü, katı acıya koyduğu... (TarS: 629).

Ne kadar nefes kim girer çıkar, evvel *boğazlağuya* girer, yine andan çıkar (TarS: 629).

... Kızıl ünük varır ağza çıkar, *boğazlağ*u düdüğünün önüne yapışmıştır. Her ne kim su aslından, gıdâ aslından ağızdan girerse andan ayruk yere gitmez (TarS: 629).

Zarf ifade eden kelimelerde geçer.

artuklağ, (artuğlağ, artuklağ): Fazla, fazla olarak.

Yakar beni avazun *artuğlağ*udur nazun

Çahar seni gammazun göz yaşlı beniz saru (TarS: 238).

Pes her kim dünyadan dirlik kaderine kani^ç olmaya ve *artuklağ*u nesne istemek ardınca ola... (TarS: 238).

2.23. -GIC / -GUC

Fiilin gösterdiği işi yapanı veya yapılan işten etkileneni gösteren adlar türetir (Korkmaz, 2014: 151, Hatipoğlu, 1974: 65, Banguoğlu, 2011: 242, Zülfikar, 1991: 88, Ergin, 2000: 190).

Banguoğlu eki, -GAç ekinin değişti olarak gördüğünü belirtir (2011: 242). Hatipoğlu ise ekin aslının -GUç olduğunu ve “-g-” sesinin tıpkı “-k-” sesi gibi yanındaki dar ünlüleri geniş ünlüye çevirdiğini söyler (1974: 65).

Çeşitli isim ifade eden kelimelerde geçer.

aldağuç, (aldağuc): Aldatıcı.

İyman *aldağuç*ları çok vardurur bu yolda

Nefs öldürmüş er gerek ol çeriye kırası (TarS: 93).

Çünkü bildim *aldağuç*tur bu gönül

Beni eyler, kendi olmuş nefse kul (TarS: 93)

Gülbüz [Fa.]: *Aldağuç* (TarS: 93).

dalgoç: Dalgıç.

Pes dalgoçların reisin kığırdı, eyitti: Var yarenlerinden yüz *dalgoç* ihtiyar eyle (TarS: 983).

bilgiç: Her şeyi bilen, anlıyan. <bil-giç

Dihkan [Fa.]: Köylerin söz sahibi mânasına ki ana ba‘zıları *bilgiç* ve bilecen derler (TarS: 560).

Dânişver [Fa.]: İlim sahibi, *bilgiç* (TarS: 560).

Alet, eşya adları ifade eden kelimelerde geçer.

baskıç: Merdiven.

Nerdüban [Fa.]: Muharrefi merdiven, basamak basamak yukarı çıkılan ve yahut aşağı inilen şey ki Türkçede *baskıç* denir (TarS: 409).

çatlağuç (I): Kamçı uçlarına konan tüy veya yarılmış kayış ki kamçıyı şaklatmaya yarar.

Çobanın üç yaşar dana derisinden sapanın ayasıydı, üç geçi tüyünden sapanın kollarıydı... bir keçi tüyünden *çatlağucı*ydı (TarS: 835).

Hayvan adları ifade eden kelimelerde geçer.

çoban aldatgucu, (çoban aldavucu, çoban aldatkıcı, çoban aldatkucu, çoban aldayıcı): Çoban aldatan kuşu.

Şuban-firib [Fa.]: *Çoban aldatgucu* dedikleri kuştur (TarS: 929).

Şuban-firib [Fa.]: *Çoban aldayıcı* derler bir kuştur (TarS: 929).

Şuban-firib [Fa.]: *Çoban aldatkucu* (TarS: 929).

2.24. -GIn / -GUn / -ğun

Zengin kelime ve terim türeten ek, genellikle tek heceli fiil köklerine gelir. Getirildiği fiillerden abartma, ruh hali, davranış biçimi, olgunluk ifade eden sıfat ve adlar türetir (Korkmaz, 2014: 152, Zülfikar, 1991: 90, Ergin, 2000: 189, Banguoğlu, 2011: 243, Hatipoğlu, 1974: 66).

Zarf ifade eden kelimelerde geçer.

arkun, (arğun, arkın): Aheste, yavaş, ağır sâkin.

Bul al gel bizi şehre ilet *arkun*

Vereyin özüne yiğirmi altun (TarS: 218).

Arkın meleyen de bulur, katı meleyen de kuzusun (TarS: 218).

Âheste [Fa.]: *Arkun* ve dölek davar (TarS: 218).

arkun arkun (argun argun, arğun arğun): Yavaş yavaş, ağır ağır, hafif hafif.

Arkun arkun öğrenü durmak gerek

Bilmediğin bilene sormak gerek (TarS: 219).

Su koydu, *argun argun* yumağa başladı (TarS: 219).

Dahi her ne ki demişti Feridun

Kamusun der olara *arğun arğun* (TarS: 220).

azgun, (azkun): Sapkın.

Ey diriga hocanın *azgun* işi (TarS: 343).

Sana ire her *azkun* sağışınca

Bile her birinin yaz u kışınca (TarS: 343).

Gümrah [Fa.]: *Az**kun*** (TarS: 343).

burkun burkun: Bükük, bükük, kıvrır kıvrır.

Fetil [Ar.]: Bükülmüş ip ve *burkun burkun* olmuş ot (TarS: 708).

çalgın yürümek: Şuraya buraya çarparak, intizamsız, delice yürümek. <çal-gın

Süksük [Fa.]: *Çalgın* ve nâ-hemvar *yürümek* mânasındadır (TarS: 807).

Sıfat ifade eden kelimelerde geçer.

baskın: (Güreşte) herkese yıkılan.

Es-sur'a [Ar.]: Şol âdeme denir ki herkes kendisini basıp yıkar ola ki *baskın* âdem tâbir olunur (TarS: 409).

çapgın at, (çapkın at): Hızlı koşan at.

Ol kadar yürür ki ardından *çapgın at* yetişmez (TarS: 824).

Kıssa: destan [Fa.]. hikâyet: efsane [Fa.]

Çapkın at: yâm [Fa.] ü âyine [Fa.]: gözgü (TarS: 824).

dungun: Durgun, hareketsiz, işe yaramaz (adam).

Lehed [Ar.]: *Dungun* mizaçlı sakil herif ve munuk kimse (TarS: 1257).

Çeşitli soyut ve somut isim ifade eden kelimelerde geçer.

algun: Aklı alınmış, meczup.

Bakmazlar dertliye *algundur* deyü

Hakikat bahrine dalgundur deyü (TarS: 100).

argın, (argun): 1. Yorgunluk.

Bu dün benim kendi döşeğim üzere yatasın, tâ kim dinlenesin ve ol azaplar *argunu* senden gide (TarS: 192).

2. Yorgun.

Dağlı taşlı yoldan gelüptürürsün, armışsın, çeriniz dahi *argundur* (TarS: 192).

Ve ol ıssı günde susuz bağı pişmiş gayet *argun* bîçare giderken nâgâh gözü bu reise tüş geldi (TarS: 192).

Mânde [Fa.]: Kalmış ve *argın* (TarS: 192).

basgun, (başhun): Baskın.

Eğer bu gece *başhun* eyleyevüz

Nitedir eyi mi ola ya yavuz (TarS: 406).

Yeğ oldur kim şebihun eyleyevüz

Bu gece katı *basgun* eyleyevüz (TarS: 406).

Muğavir [Ar.]: Nice kere *basgun*lar ve yağmalar edüp il urağan akıncı er (TarS: 406).

bizgin: Bezgin, bizar. <bez-gin

Bîzar [Fa.]: *Bizgin* berî mânasına (TarS: 625).

bozgun söyle-: Bir şeyin iyi ve fena taraflarını söylemek.

İntikad [Ar.]: Sözü *bozgun* söylemek (TarS: 661).

bozkun: Bozuk.

Er-remid [Ar.]: ... ve tadı ve rengi *bozkun* ve bulanık su (TarS: 661).

Zamanın böyle *bozkun*luğunu ve halkın şöyle azgınlığını görüp (TarS: 661).

çapkun et-: Akın etmek.

Nice bin ceng-cuyan ile Azerbaycan üzerine *çapkun* etmeğe ferman buyrulmuş idi (TarS: 826).

çavğın (I), (çavkın): Şiddetli rüzgâr ve alev. (“*çavğın (I), çavğın (I): Rüzgârda karla karışık yağın yağmur*” DerS: 1199)

Kimi Sırat’ı kucaklamıştır, cehennem odunun *çavğın*ı anı yakmıştır (TarS: 842).

El-hellâbe [Ar.]: Yağmurlu ve *çavkın*lı soğuk yel (TarS: 841).

dizgin depret-: Atı harekete geçirmek. (“*dizgin: atın yürüyüşünü düzenleyen tertibat*” < ET tiz-gin SS: 140)

Seğirdimde çü *dizgin* depredeydim

Halep’ten bir nefes Mısır’a gideydim (TarS: 1193).

Deb [Fa.]: ... Ve zeban-ı Hindi’de at koparmak ve *dizgin* eylemek mânasınadır (TarS: 1193).

Yiğitlik atının gemin yığa durmak gerek, iğen dahi *dizgin* uzatmamak yeğdir. Zira yiğitlik kanıyla sürçücek değme vakıt kurtulmaz (TarS: 1193).

dutgun, (duthun, dutkun, tutgun): Esir, tutsak, mahbus.

Henüz üş dürüşür benim için ol

Ki *dutgun* iken vardı vü duttu yol (TarS: 1279).

Şu kimse ola *tutguna* destgir

Ki kendi dahi olmuş ola esir (TarS: 1279).

Anın eyyamında fetholundu Antakiyye ve anda vardı müsülmanlardan *tutgun* (TarS: 1279).

dün baskını, (dün basgını, dün baskunu): Gece baskını.

Yâ melik şöyle bilmiş ol ki bu senin garimin ki uğraşmağa gidersin, katı gafil kişidir, üzerine *dün baskunun* edip dağıtmak gerek (TarS: 1314)

Şebihun [Fa.]: *Dün baskını* (TarS: 1314).

Bir köyde yatur iken şebhun eyledi yâni *dün baskını* edip... (TarS: 1314).

düzgün (II): Tertip, tertibat, intizamlı hal.

Ashap çevresinde durmuşlardı, gelirken Kureyş'in ol *düzgün*ün gördüler (TarS: 1369).

Kaçan Belkıs yalavaçları ol meydana yakın geldiler ve Süleyman'ın *düzgün*ün gördüler (TarS: 1369).

Cihanın *düzgün*ü böyle düzülmüş

Kamu cisme ecel resmi çizilmiş (TarS: 1369).

2.25. -I

Ek, Eski Türkçedeki -g ve -ğ fiilden isim yapma ekinin Batı Türkçesinde düşmesi sonucu yardımcı sesin fiilden isim yapma eki haline gelmesi ile oluşmuştur. Daha çok tek heceli fiiller üzerine gelip işlev bakımından fiilin gösterdiği işin ürünü veya sonucu olan ad ve sıfatlar türetir (Korkmaz, 2014: 153, Ergin, 2000: 192, Banguoğlu, 2011: 244, Zülfikar, 1991: 91, Hatipoğlu, 1974: 74).

Çeşitli soyut ve somut isim ifade eden kelimelerde geçer.

adanlu:... adını takınmış, adlı.

Var idi meclis-i şehte bilâşek

Hakim *adanlu* yetmiş kişiyedek (TarS: 16).

ağız kokla-: Ağız aramak.

Kimi der ki dün *ağzını kokladım*

Bakayım ne dermiş deyü yokladım (TarS: 45).

ak biti: İyi amel defteri, hüsnühal kâğıdı, berat.

Sağ elimize yarın *ak biti* ver (TarS: 68).

alı satı, (alım satım): Alışveriş, ticaret.

Bey'a [Ar.]: Nasranîler kilisesi ve *alı satı* kılığı (TarS: 104).

Kâsid [Ar.]: *Alı satı* kem olan bazar (TarS: 104).

Hanc [Fa.]: *Alım satım* assısı (TarS: 104).

aşırı: Aşağı.

İt baktı bir semiz gövde gördü, kim dilkü, şağal üşmüş yir. Hırsı galip olmuştur, götürdü kendözünü ol kuyudan *aşırı* attı (TarS: 265).

ayrılık kargası: Burnu ve ayakları kızıl karka.

Gurabü'l beyn [Ar.]: Burunu ve ayakları kızıl karga, *ayrılık kargası* (TarS: 338).

baku: Tedavi.

Yâni bir hastalık ki gıdâ ile salâha gelir, heman muvafık gıdâ buyur; ot birmeğe, *bakuya* meşgul olup dürüşme... (TarS: 385).

batı: Güneşin battığı yer.

El-mağrib [Ar.]: Güneş gurup eyliyecek cihettir ki *batı* tâbir olunur (TarS: 456).

bilü, (bili): 1. Bilgi, ilim irfan, idrâk, malumat.

Kanı bana sabr u karar senin sözünü dinleyem

Kanı bana akl ü *bili* tutubanı seni sevem (TarS: 569).

Tâ bileler ki kamu peygamberlerden *bilüsü* artuktur (TarS: 569).

Her kim Tanrı Taâlâye münacâtın halk birle söylemekten yeğ bilmese anın *bilüsi* azdır, gönül gözü kördür (TarS: 570).

2. Zihin, fikir.

Başındadı sevda elinde ayak

Bilüsünde hilye belinde kuşak (TarS: 571).

Yolda kâfir çok, şaşar aklım *bilim* (TarS: 571).

bilü bilenler: Bilgililer, âlimler.

Yahudilerin âlimleri, *bilü bilenleri* Resûle ne tarik ile düşmanlık ederlerdi (TarS: 572).

Bilüsüzler *bilü bilenler* işine karıştınız (TarS: 572).

biniden taraf, (biniden yan): Hayvanın binilecek tarafı.

Mezburun yedinde olan al, alnı sakar, *biniden tarafda*, kayasa yanında iki beyaz beni olup sağ elmacığı yoluk at benim (TarS: 580).

... *Biniden yanı* kulağı ini (enli), alnı bir miktar beyaz iki yaşar doru ulak... (TarS: 580).

binü: Binme, biniş, rükûp.

Ve sığırdan, deveden uşağı gibi ki *binü*ye, yüke salahı olmaya (TarS: 583).

Ve dahi deveden ki köşeğinin köşeği *binü*ye yarayadı.. (TarS: 583).

bişi, (pişi): Yağda kızartılmış çörek.

Bişi gövdeyi kurudur, susadur geç hazmolur südde eyler (TarS: 611).

Rûğancuş [Fa.]: *Bişi* (TarS: 611).

Lâheng [Fa.]: *Bişi* ki yağ içinde bişürürler (TarS: 611).

biti, (bitik (I)): 1. Mektup, yazılmış şey.

İki ferişte ine gele karşına dura

Günahlarını yaza sala boynuna *biti* (TarS: 615).

Ömer *bitiyi* evvel arhuncak okudu (TarS: 615).

Bitidir ki bunu hüthüt getirdi

Süleymandan işaretler yetirdi (TarS: 616).

2. Defter-i a‘mâl.

Muhammed ümmetinin bitilerin ak kılıgıl (TarS: 617).

Kimdir ki kulların *biti*sin ak kıla, meğer Allah (TarS: 618).

Mü’minlerin *biti*si ak ola sağ eline verile (TarS: 618).

3. Senet, belge.

Gelin ana yazınız hem bir *biti*

Muhkem olsun aramızda bu satı (TarS: 619).

Ol kuyudan çıkarıp sattıkların

Üç aybı var diyü *biti*de yazdıkların

Yazdırdı ol saraya birin birin (TarS: 619).

buru: Ağrı, sancı. (“*bur-*: *karnı ağrımak*” <ET *bür-* KBS: 184)

Ol kimseyi âdet üzerine oğlan ağrısı tuttu, haylı zahmet çekti, gittikce *burusu* ziyade oldu (TarS: 713).

Bir kere *buru* çekdiğimin hakkını yerine komağa kadir olamadın (TarS: 713).

Derd [Fa.]: Sızı ve *buru* ve ağrı veca‘ mânasına (TarS: 713).

buru tut-: Gebe kadına doğum sancısı gelmek.

Hatununu ol gece *buru* tuttu ki hâmile hatunların emrazındandır (TarS: 718).

Gördü ol ejder-i pür-âbileyi

Tuttu oğlan *burusu* kabileyi (TarS: 718).

Mağaz [Ar.]: Hatunu doğurmak zahmeti tutmak ki *buru* tutmak tâbir olunur (TarS: 718).

busu: Pusu. (“*bus-*: *gizlenmek; gizlenerek bir konuşmayı dinlemek*” TTL: 400)

Çü lenger bırağır u suda durur

Kara pili sanki *busuda* durur (TarS: 718).

Anter cemi-i ashabın bir yerde *busuya* komuştur (TarS: 718).

Geh olup âşikâra geh *busuda*

Olam her bir mahalde cüst ü cüda (TarS: 718).

buşu: Öfke

Buşu kimde ise iymanı gider

İman gerek ise var anı gider (TarS: 720).

Beş nesne öğülmüş sıfatı bâtil eyler: Hışım ve *buşu* kişinin halimliğini bâtil eyler (TarS: 720).

buyruldu, (buyuruldu): Yazılı emir, ferman.

Kim verür kıt'a-i Yakut'a o *buyruldu*yu kim

Ser-kaleminden ede anı yed-i lûfun tesvit (TarS: 730).

Umûr-ı âleme müteallık ahkâmı vezir-i a'zam buyruldusu ile yazıla ve malime müteallık olan ahkâm defterdarlarım *buyruldusu* ile yazalar ve şer'i şerif üzre da'va hükmün kadaskerlerim *buyruldusu* ile yazalar (TarS: 730).

İşbu *buyuruldu* tahrir ve ısdar ve bîrun ağalarımızdan Mehmet ağa ile irsal olunmuştur (TarS: 730).

büğrü: Kambur, tümsek, eğik.

Kej-miyan [Fa.]: *Büğrü*, beli bükülmüş (TarS: 737).

Kûz [Fa.]: *Büğrü* (TarS: 737).

El-livâ [Ar.]: Sancaklar ve bayraklar ve büküntüler ve bucaklar ve eğilicler, *büğrüler* ve eğrice yığılmış kumlar (TarS: 737).

çatlu: 1. Çevrelenmiş, sarılmış, dolanmış.

Gönül kim kevser ile ola *çatlu*

Ne dan ki acısı olursa tatlu (TarS: 836).

Ki her kim bahtıma kastede yatlu

Olur kahrım ipiyle boynu *çatlu* (TarS: 836).

2. Çatılmış.

Göğercin leğençe ile *çatludı*

Bu tedbiri sen sanma kim yatludı

Göğercin nice deprenirse az az

Leğençeden elbette çıkar avaz (TarS: 836).

Düşüp kadı zindanına yese taş

Yeğ andan ki evde göre *çatlu* kaş (TarS: 837).

Aydur idi gören bu suretlü

Tan değil mi yürür sünük *çatlu* (TarS: 837).

çekdiri, (çekdire, çakdirme, çekdirü): Hem yelkeni, hem küreği bulunan gemi.

<çek-dir-i

Bir *çekdirü* gemi bulup bindiler (TarS: 847).

İskelede olan gemicilere urdu kılıcı ve çoğun tutup tiz bana bir *çekdiri* bulun deyü cefa etmekte... (TarS: 847).

Doksan pâre *çekdirme* ve kadirga ile Ayamavra kal'asını muhasara ettikte... (TarS: 847).

çeki, (ceki): Kadın baş örtüsü.

Hacı Arapoğlu Seydi'de yüz altmış akça ve bir *ceki* varmış (TarS: 848).

... Bir südde sağır inci ve üç adet gücimen serpitmesi ve bir incili altun pullu al *ceki* ve bir çift küpe ve... (TarS: 848).

... Boğazında siyah Mardin *çekisi*yle boğulup... (TarS: 848).

çırptı ipi: Kalfaların yapı taşlarını bir hizada koymayı sağlamak için kullandıkları ip. El-mıtmâr [Ar.]: Benna ve mimarların bina takdir ettikleri ipe denir ki *çırptı ipi* tabir olunur (TarS: 908).

Reje [Fa.]: Mi'marların ve duvarcılarının *çırptı ipi* tâbir ettikleri ipe denir (TarS: 908).

çizi, (cizi): Çizgi.

Mendel [Fa.]: Cin dericilerin dâire *cizi*si (TarS: 928).

Keşe [Fa.]: ... Uzadıya çekilmiş *çizi* ve hat (TarS: 928).

Parmağı ile bir yere uzun *çizi* çizdi (TarS: 928).

dağ aşuru: Dağ arkasında, dağın öbür tarafında.

Ol vakit ki Yusuf'u kuyudan çıkardılar, kardaşları *dağ aşuru* otururlardı (TarS: 965).

deri: 1. Parsa, bahşiş.

Bir er tasa yapıştırmış deriyi

Biri düdü çalar derer *deriyi* (TarS: 1102).

2. Derinti, devşirme.

Bunlar *deri* askerdir tiz perişan olurlar dedi (TarS: 1102).

diñi, (diñü): Dinleme, kulak verme.

Nevid [Fa.]: Muştuluk, beşaret mânasına ve ivaz ve *diñi* ve haberdar olmak mânasına (TarS: 1161).

Peyûs [Fa.]: Ve sanu sanmak ve *diñi* ki kulak tutmaktır, benim hakkımda eyü mü, yaramaz mı söyler deyü (TarS: 1161).

Niyûş [Fa.]: *Diñü* yâni dinleme (TarS: 1161).

diñi diñle-, (diñicilik eyle-, din dinle-, dinü dinle-): İki kişinin hafifçe konuştuğu sözlere kulak vermek.

Diñ diñledi, kov kovladı, öyledence gezdi (TarS: 1162).

Kovuculuk *diñicilik* eyleme

Yatlu sözler eyleme hem söyleme (TarS: 1162).

Diñü diñleyen kendi aybın ıştır (TarS: 1162).

dolay, (dolayı, tolayı, dolayu, tolayu): 1. Muhit, çevre, etraf.

*Tolayı*sı bir ulu sahradır, Fırat anda manend-i deryadürür (TarS: 1203).

El-ihatatü [Ar.]: Bir nesnenin *dolay* yanlarını çevirip kaplamak (TarS: 1203).

Dağılmış gördü kuzular *tolayu*

Kız oturmuş fiğan eyler ulayu (TarS: 1203).

2. Çepçevre, firdolayı, dairenmâdar.

Neverde-i pirâhen [Fa.]: Gönlek eteğine *dolayı* dikilen şerit ve ana benzer ne varsa (TarS: 1203).

Dedi ey devleti sürülerimin

Tolayu bekcisi ürülerimin (TarS: 1203).

Dolayı alup etrafını yekser

Oturdular koyup pây üstüne ser (TarS: 1203).

dolu, (tolu): Sağrak, içi içki ile doldurulmuş kadeh.

Tolu içmekler etti anı sermest

Kim olmuştur saâdetten tehi-dest (TarS: 1205).

İşrete meşgul oldular *tolular* içtiler (TarS: 1205).

Ben bu dün yârime *tolu* içürem

Sağrakı doldurup tamam getir (TarS: 1205)

dolu bak-, (tolu bak-): Kuvvetli saymak, zaif saymamak.

Eğer kim düşmanın ola karınca

Dolu bak toprağa kanın karınca (TarS: 1207).

Demiş fazl ehli hasma *dolu bakgıl*

Sen anı alu görme ulu bakgıl (TarS: 1207).

doluya dut-: Çok içki içirip baygın hale getirmek.

Rakıb-i hâlî derunu *toluya tuttular* (TarS: 1208).

dutarık, (duta (II), dutu, tuta, tutu, dutarak, tutar, tutağa, tutağlık): Sar'a, hastalık nöbeti.

Mahalle-i Depecik'ten İbrahim bin Abdullah ve Derviş bin Hasan ve Mustafa bin Abdullah ve Sefer bin Mustafa, Ümmi bint Hacı Abdi'nin *dutalığ*ı vardır, divanedir deyü şahadet ettiklerinde... (TarS: 1278).

Div-fersay[Fa.]: *Dutulu*. Div ve fersûden lâfzından vâsf-ı terkibîdir (TarS: 1278).

Başında cin mi var yohsa *tutarıñ*

Nedendir bu kadar ah ile zarın (TarS: 1278).

Es-sar' [Ar.]: Bir illet adıdır ki Türki'de *tutarık* tâbir olunur. A'za-yi nefsiyeyi ef'alından yâni his ve hareketten men' eder. Lâkin tamamen men' eylemez (TarS: 1278).

dutu (I), (tutu (I), duta)): Rehin.

Biz on kişi viribiyelim. Eğer siz dahi taşra bizim kişilerimiz içün *tutu* verirsenez didiler (TarS: 1289).

Her kişi kendü ameline *tutudur* yarın kıyamet gününde ameline göre ıvaz olur (TarS: 1289).

... Ben boręlılarım kıtında *dutu* gibiyim dedi (TarS: 1289).

duyu, (tuyu): Duygu, his.

Agâh [Fa.]: *Tuyusu* olan, habîr mânasına (TarS: 1298).

Alem [Ar.]: Kişiye gelen bili ve anlama ve *tuyu* ve âlim olmak (TarS: 1298).

Sıfat ifade eden kelimelerde geçer.

ağulu: Anılır, meşhur.

Yusuf kul iken sultan oldu *ağulu*

Tanrısı kıldı anı şöyle ulu (TarS: 176).

arucak: Zayıfça, arıkça.

Düşü içinde yedi sığır görür

Kamu semiz şöyle ki nazik yürür

Yine görür yedi dahi *arucak*

Semizleri yir tüketir dolucak (TarS: 241).

İmam taşra geldi gördü mescidin önünde bir *arucak* deve çöküptürür (TarS: 241).

Kimi yayak, kimi *arucak* deve üzerinde yol çeküp arıklaşmış geleler (TarS: 241).

berkilü: Pekitilmiş, kapalı.

Bir kul satın aldım, şart eyledim kim gece dahi bana kulluk kılaydı. Bu kez gece oldu, istedim bulmadım, gördüm ki kapular dahi *berkilü* (TarS: 517).

dürülü: Dürülmüş, katlanmış.

Kapıda bir name *dürlü* buldular

Geri kendi yerlerine geldiler (TarS: 1334).

2.26. -IcI / -UCU

Her türlü fiil kök ve gövdelerine gelerek ad ve sıfat türeten çok işlek bir ektir. Yaptığı isimler çok ve devamlı yapan veya olan nesneleri karşılar (Ergin, 2000: 191, Banguoğlu, 2011: 246, Hatipoğlu, 1974: 75, Zülfikar, 1991: 93, Korkmaz, 2014: 153). Banguoğlu ekin Eski Türkęede -gUğI ekinden geldiğini söyler (2011: 246).

Fail adları ifade eden kelimelerde geçer.

ağıcı: Akıcı, seyyal. <ağ-ıcı

Sâyıl [Ar.]: *Ahıcı* nite ki seyyal [Ar.] (TarS: 62).

aldayıcı: Aldatıcı <al+da-y-ıcı

Ey oğul cehd eyle ki kimseyi *aldayıcı*lardan olmayasın (TarS: 98).

Kerdkâr [Fa.]: Yaldaklanup *aldayıcı* kimesne (TarS: 98).

Dil-firib [Fa.]: Gönül *aldayıcı* (TarS: 98).

alıcı, (alıcı kuş): Avını kaçırmıyan, avcı.<al-ıcı

Alıcı şahine benzer Âl-i Osman beyleri

Dest-i kudret salsa bir iklime alur ol yeri (TarS: 101).

İdüp sâkıyâ bezm-i pür-velvele

Yine *alıcı* çakırın al ele (TarS: 101)

Alıcı kuş gibi ebna-yi zaman

Almak ister ne eyü der ne yaman (TarS: 101).

at aktarıcı: Binicisiyle beraber atı yere seren, düşüren bahadır ve cenkçi.<ak-(ı)t-ar-ıcı

Esb üfken [Fa.]: *At aktarıcı* mânasınadır ve dilâver ve bahadır kimesneye ıtlak olunur ki yalnız başına kendisini düşman askerine urup at ve adam aktara (TarS: 271).

atıcıdığı: Atıcı olduğu.

Her kim bir atımda okla kuş ursa sorguç götürürdü ki, *atıcıdığı* malûm ola (TarS: 274).

at otayıcı: Baytar. <ot+a-y-ıcı

Kasnak düzücü: ettar [Ar.];, koku satıcı: atar [Ar.]

At otayıcı: baytar [Ar.], sayru evi: mâristan [Fa.] (TarS: 278).

avaz urucu: Seslenen, bağırın.

Hâtif [Ar.]: *Avaz urucu* (TarS: 282).

bilici: Bilgin, hakîm, âlim.

Oğuzun ol kişi tamam *bilicisiydi* (TarS: 561).

Ey bizim Tanrımız, bu evi yapmağı bizden kabul kılğıl kim sen duaları işidici ve hacetleri *bilici* Tanrısın (TarS: 561).

Ya *bilici* ol, ya dinleyici ol; sakın dördüncü olma ki helâk olursun (TarS: 561).

boyun çekici: Kimseye boyun eğmiyen, itaatsiz.

Gerden-keş [Fa.]: *Boyun çekici* (TarS: 653).

buyruk tutucu: İtaatlı, halîm, muti.

Râm [Fa.]: Dölek ve *buyruk tutucu* mânasına (TarS: 730).

Mu'temir [Ar.]: *Buyruk tutucu* (TarS: 730).

Ferman-berdâr [Fa.]: *Buyruk tutucu*, muti‘ mânasına.

can alıcı: Azrail.

Bunlar eydür *can alıcı* almadı

Canımızı vü katına gelmedi (TarS: 749).

*Can alıcı*dan korkup oğlancıkların yavuz öğretme (TarS: 749).

İster iken tabib-i dermanı

Tuş gelür *can alıcı*ya canı (TarS: 749).

çalıcı: Çalgıcı, saz çalan.

Eydici ve *çalıcı* cariyeler buldu (TarS: 807).

Şeştânın âhengi müstakim ola *çalıcı* ne vakit anın kulağın burasıdır (TarS: 807).

Oturmuş bir *çalıcı* saz elinde

Çalar bir saz-ı hoş-âvaz elinde (TarS: 807).

çeri sürücü: Asker sevkına memur kimse. <sür-ücü

... Müsellimleri ve yayaları götürmek için *çeri sürücü*lerinden hmilaân-ı hurûf Mehmet ve Mustafa irsâl olundular (TarS: 868).

... Alay beyleri ve zu‘amâ ve erbab-ı timar ve çeri başı ve *çeri sürücü*lerden ve gayriden... (TarS: 868).

Osman ve Ömer nam *çeri sürücü*lerin timarı olup lâkin âdet-i ağnam mir-i livaya hâsıl yazılmağla âdemleri kanun ve defter mucibince alıp gittikten sonra merkuman *çeri sürücü*ler... (TarS: 869).

çırpıcı: Bez dokunduktan sonra yıkayıp ağartan kimse. (“*çırpmak (V): Çamaşır yıkamak*” DerS: 1190)

Gâzürek [Fa.]: Gâzür musaggarıdır, gâzür bez ağartıcı *çırpıcı*ya denir, Arabide kasar derler (TarS: 907).

Kasab [Ar.]: Kettan bezidir, *çırpıcı*: kasar [Ar.] u dak [Ar.] dövmek (TarS: 907).

diñici, (diñücü): Fısıltı ile söylenen sözü sezdirмейerek dinleyip sahibine ileten.

Ve iki yüzölçü adamlardan ırağ ol ve yedi başlı ejderhadan korkma, evet, *diñici*den kork; zira ol söz iletip getirmekten bir demde yırdüğün sen bir yılda dikemeyesin (TarS: 1161).

El-müsterık [Ar.]: Daima nihani sözler kulak tutup dinler olan kimseye denir ki *diñici* tâbir olunur (TarS: 1161).

düdük çalı, (düdükçü): Neyzen.

Neyzen [Fa.]: *Düdük çalı* (TarS: 1299).

Nayzen [Fa.]: *Düdükçü* (TarS: 1299).

Sıfat ifade eden kelimelerde geçer.

añdırıcı, (añdurucu): Yadigâr. <añ-dır-ıcı

Yadgâr [Fa.]: *Añdurucu* ve teberrük (TarS: 144).

Yadgâr [Fa.]: *Añdurucu* (TarS: 144).

Yadgâr [Fa.]: Teberrük mânasına ve *añdırıcı* (TarS: 144).

arayıcı it: Av köpeği.

Kohusunu ol ahunun ağıyar duyunca

Def'i düşer *arayıcı it* gibi suyunca (TarS: 185).

arkalanıcı: Birisine dayanan, yardımına güvenen.

El-mültahi [Ar.]: *Arkalanıcı* ve bir yere sığınıcı kimse (TarS: 216).

depeleyici ağı: Semmi katil, öldürücü zehir. <dep-ele-y-ici

Ve fülfulü gördü kim *depeleyici ağı*ların birisidir şöyle kız kim direm ile dartılır (TarS: 1090).

Helâhil [Fa.]: *Depeleyici ağı* (TarS: 1090).

duyucu, (tuyucu): Hassas, duygulu.

Ve beş türlü havas ki âdemin teninde hassastır yâni *duyucudur* (TarS: 1298).

2.27. -İç / -Uç

Sıfat ve alet adı olarak birkaç örnek veren bir ektir. Ekin -Gİç ekinden geldiği görüşü yaygındır (Banguoğlu, 2011: 247, Korkmaz, 2014: 154).

Çeşitli isim ifade eden kelimelerde geçer.

bölüç: Bölük.

Zarifetün [Ar.]: Bir *bölüç* örülmüş saç ve örme (TarS: 665).

domalıç, (domalaç, tomalaç, tomalıç): Tümsek, yokuş, kambur, yumru.

Ehl-i hikmet demişlerdir kim: Yolu elden komak olmaz; eğer *tomalıç* dahi olursa (TarS: 1209).

Suntu^c [Ar.]: Alnı yumru, kaşları ince, yanağı *tomalıç* kimse (TarS: 1209).

Ahded [Ar.]: Arkası *tomalıç* göksü içine tıkık kimse (TarS: 1209).

Sıfat ifade eden kelimelerde geçer.

domalıç gözlü, (domalaç gözlü, tomalaç gözlü, tomalıç gözlü): Fırlak gözlü.

<domal-

El-‘ameş [Ar.]: Şol kimse ki gözünün yaşı durmaz ve *domalaç gözüyle* dahi derler (TarS: 1209).

El-‘ameş [Ar.]: ... Ba‘zı kitapta dahi *domalıç gözlü* kişi demiş (TarS: 1209).

domalıç olmak, (tomalıç olmak): Yumrulaşmak, tümsekleşmek, pırtlak, fırlak olmak.

Câhıza [Ar.]: Taşra *tomalıç* olmuş göz (TarS: 1210).

El-esbec [Ar.]: Yassı yağrınlı, alâ-kavlin yağrınısı çıkık tarzında yumru ve *domalıç* olan kişiye denir (TarS: 1210).

El-cühûz [Ar.]: Göz *domalıç* olmak mânâsınadır ki sahibine lokma göz tâbir olunur (TarS: 1210).

2.28. -(I)k / -(U)k

Geçişli, geçişsiz tek ve çok heceli fiillere gelerek sıfat ve adlar türeten çok işlek bir ektir. Eski ve çok yaygın bir sıfat-fiilken bu işleyişini kaybederek anlamlı fiillerden sıfat yapmıştır. Bu ekle yapılan türetmeler ‘yapılmış, bitmiş bir iş’ anlamı katar. Ek, kelimeye özellik bulundurma, huy ve tabiat, aşağılama ve araç-gereç kavramı katar (Banguoğlu, 2011: 248, Korkmaz, 2014: 154, Zülfikar, 1991: 99, Ergin, 2000: 188, Hatipoğlu, 1974: 80).

Çeşitli isim ifade eden kelimelerde geçer.

acık, (acığ, açuk): Acı, dert, ıstırab.

Gel imdi elcügezimi bağla, olmasun can *acığında* talabıyam (TarS: 4).

Cümleten can ü cenane rihleti derdi anın

Şöyle *acık* kodu kim ol tâ dem-i haşre sürer (TarS: 4).

Sayru olduk acılar çekmekle ah ol yârdan

Kalmadı ol *acığ* ile hiç ağızda dadımız (TarS: 4).

ağsırık: Aksırık. <as+kır-ık

Üşnûse [Fa]: Atse yani *ağsırık* (TarS: 58).

Şenûse [Fa.]: *Ağsırık* (TarS: 58).

Seyuser [Fa.]: *Ağsırık* ve atse mânâsınadır (TarS: 58).

algasamak: Korkutmak, tethiş etmek. <al-(yen-, galip gel-)-(ı)k+sa-mak

Ve savaştığın kişiyi *algasadım* deyü bühtan etme ki barışmadığından boynunda mazleme kalmasın (TarS: 100).

alışık: Alacak. <al-ış-ık

El-garim [Ar.]: Ve dahi garim il üzerinde *alışığı* olan kimseye derler (TarS: 105).

Ed-dımar [Ar.]: Alınması umulmayan *alışık* (TarS: 105).

alışıklık: Ünsiyet, ülfet, hüsn-i muaşeret. <alış-ık+lık

Ey kar ile oda barışıklık ve *alışıklık* veren Tabrı, Salih kulların arasına alışıklık ve barışıklık vergil (TarS: 105).

anık: Mevcut, hazır. (“*anu-*: *hazırlanmak*” DLTD: 29)

Çü Şiraz u Kirman ilinden yana
Çıka bir çeri kim adet yok ana
Beğ ü padişahlar *anık*larının
Ola hali müşkil kamu varının (TarS: 153).

ardık: Artık, ziyade. <ard-ık

On yıldan *ardık*dır ki şu çerikle alırım, ardıksa da bilmezem deyicek zikrolunan çerik halk çerikte yüz yetmiş beş dirhem zevâyit bulunacak... (TarS: 186).

aşık: Akıntı, cereyan.

... Ve boğazda Karadeniz *aşığı* vardır ki doğru Akdenize cereyan eder. Şöyle ki oradan mürur eden gemilere ok erişmez (TarS: 264).

aş yerikliği: Aş yeme.

Veham [Ar.]: *Aş yerikliği* (TarS: 268).

avcı delik: Para tutmaz.

El-maḥruk [Ar.]: *Avcı delik* tâbir olunan âdeme ıtlak olunur ki bir günde eline bir hazine verilse telef ve tebah olup akşama bir akça kalmaz ola (TarS: 282).

aydınlık delüğü: Pencere, ı ışık girecek delik.

Kûh [Ar.]: *Aydınlık delüğü* konmayan saz damdurur (TarS: 316).

barışık: Barışıklık, sulh.

Âştî [Fa.]: *Barışık*, sulh mânasına (TarS: 401).

baş açuk: Korkusuz, pervasız.

Meydan-ı vegaada tuğ gibi *baş açuk* cihan pehlivanı dirilen serkeşleri... bînam ü nişan etmiş... (TarS: 417).

bilik (II): Akıl, us, anlayış, kavrayış, bilgi. <bil-ik

Aklı şaşmış *biliği* yitmiş koca babam var (TarS: 561).

biñ artuk: Binden fazla.

Vurup idbar-ı tâlî ‘ bâr-ı mihnet
Dem olur günde *biñ artuk* yiriz let (TarS: 576).

bingeşik: Üst üste binmiş.

Revâşih [Ar.]: Koyunda diş ardınca biten *bingeşik* diş (TarS: 578).

Sürmül [Ar.]: Dişler arasında *bingeşik* biten diş (TarS: 578).

biti, (bitik (I)): 1. Mektup, yazılmış şey.

İki ferişte ine gele karşına dura
Günahlarını yaza sala boynuna *biti* (TarS: 615).
Ne bilmek yarar don içinde ne var
Bilür *bitüği* ol ki yazı yazar (TarS: 615).
Bitidir ki bunu hüthüt getirdi
Süleymandan işaretler yetirdi (TarS: 616).

2. Defter-i a‘mâl.

Muhammed ümmetinin bitilerin ak kılğıl (TarS: 617).
Kimdir ki kulların *bitisin* ak kıla, meğer Allah (TarS: 618).
Mü‘minlerin *bitisi* ak ola sağ eline verile (TarS: 618).

3. Senet, belge.

Gelin ana yazınız hem bir *biti*
Muhkem olsun aramızda bu satı (TarS: 619).
Ol kuyudan çıkarıp sattıkların
Üç aybı var diyü *bitide* yazdıkların
Yazdırdı ol saraya birin birin (TarS: 619).

bitik (II): Bitişik.

Ek-ħalaku [Ar.]: ... ve dahi *bitik* olup iremik olan avrata da halaku derler (TarS: 619).
El-fetaku [Ar.]: ... Yâni iremik ve *bitik* olmak (TarS: 619).

boğaz deliği: Hulkum.

Kutsuz kişi di: meş‘um [Ar.], burun düdüğü: hayşum [Ar.]
Boğaz deliği: hulkum [Ar.], enek çukuru: nûnan [Ar.] (TarS: 628).

çıtırık: Kıvılcım, şerâre. (<çıt+ır-ık Zülfikar, 1995: 201)

Âbid [Fa.]: Kığılcım ve şerâre-i ateş mânasınadır, bazı diyarda *çıtırık* ve çınkı dahi derler
(TarS: 909).

dağuk, (tağık, tağuk, tağuh): Perişan, dağınık. (*“*tāğī-*: dağıl-” KBS: 260)

Başım *tağuk*, gözüm dolu, elim boş
Ayak bağı, yürek dağı, halim yoş (TarS: 967).
Zülfünü görelî gönül oldu perişan ü *tağuh*
Gerçi ırâh saldun ise yahına getürdün beni (TarS: 967).
Irak yollardan artık develere binip saçları *dağuk*, yüzleri tozlu topraklı (TarS: 967).

bölük, (belik (I)): 1. Saç bölüğü, saç örgüsü.

Bir niceler eyitti: Anın başı önünde etten iki buynuz gibi nesne var idi andan ötürü ana Zülkarneyn demek, Arap dilince iki buynuzlu demek olur. Bir niceler eyitti: İki görklü *bölüğü* var idi önünde asılmış idi (TarS: 665).

Eğer avrat gusleylese, saçları dibine su yetiştirse *bölük*lerini çözmek lâzım değildir (TarS: 665).

Salıversin kolunca

Belğin kara değil mi (TarS: 665).

2. Parça, kısım.

Bir *bölük* bal iki bölük su şol kadar kaynatar üç bölükten bir bölüğü kala (TarS: 665).

buçuk: Yarım, yarı.

Anınçün dost yüzünden gözün ırmaz

Buçuk sâat bu ansız hiç dem urmaz (TarS: 674).

Buçuk gün turmayan aklın katında

Ne lâıyk ola şahın hazretinde (TarS: 674).

Buçuk direm nişadırı döğeler, oğlak ödiyle karışturalar dürteler (TarS: 674).

buyruk, (buyruğ, buyuruk): 1. Emir, ferman.

Buyruk oldu Cebrail tiz in yere

Komagıl Yusuf'u ki yere ire (TarS: 725).

Bayındır Handan *buyruk* böyledir Hanım dediler (TarS: 725).

Zülfünü gösterir isen gülde biten benefşeye

Buyruğ eğer olur ise kulluğuna yazıla hat (TarS: 725).

2. Âmir.

Benim fikr ü sağıncım ayrukturur

Veli aşk başıma *buyrukturur* (TarS: 727).

Vay ana ki *buyruk* değil kendüye

Gerek türlü türlü belâya döye (TarS: 727).

Şol elindeki koynundağı, sandığındağı sanıp sakındığın nesnelere biregüler *buyuruk* olsa gerektir (TarS: 727).

bükük: Dönemeç.

El-mahniye [Ar.]: Dere *büküğüne* ve dolamacına derler (TarS: 740).

çalışık: Çalışma, gayret. <alış-ık

İmam Buharî, her sâatı sünenün isnadı *çalışığı*nda geçmişti (TarS: 811).

*Çalışık*la bunu yazdım dileğim duadır ancak

Binivîstem in bekûşîş zi dua behahişem bes [Fa.] (TarS: 811).

çekişik: Çekişme.

Gönülü geh saçun u geh lebün ü geh dişün

Çekişîge biraşurlar size gerekmez mi (TarS: 850).

danışık, (tanışık): 1. İstişare.

Ben bunu *tanışık* için demedim belk beşaret için dedim (TarS: 995).

... Pes anın üzerine karar kodular, birez nakit andan getirdiler, kalanın *danışığ* ile bir ağaç dibinde gömdüler (TarS: 995).

Kaçan bir ulu iş ve *tanışık* olsa perde götürüp yüze yüz söyler idi (TarS: 995).

2. Danışılan mesele.

... Biz senin ile danışırız, bize ne bilü verirsın ve uslular danışıkta öğüt verme şartın elden komaz olur, niçeme düşman ise dakı... Hassa kim senin bu *danışıkta* çok assın var kim, ömrün çokluğu ve dirliğin bizim dölümüz artuk olmağındadır (TarS: 996).

Tanışıkları var ise edeler

Dilerler ki gerü yola gideler (TarS: 996).

dartışık, (tartışık): İhtilaf, niza, münakaşa, çekişme.

Anın için *dartışiktir* ortada

Çün biri birnin dilin bilmez nide (TarS: 1015).

Ebu Ümeyyet-ibn-i Muğüyre Kureyşin ulusu ve yaşlısıydı, ol kavme eyitti: İşbu mescide dirgenelim her kişi kim evvel bu mescide gire bu *dartışığa* ol hüküm kılsın kim ol hüküm kıla öyle olsun (TarS: 1015).

Tartışık vurmak, savaşmak fi-l-enam

Ortada hem çok ola yanlış kelâm (TarS: 1015).

dartuk, (tartuk): Pişkeş, armağan, takdime. ("*tart-:* çekmek" TTL: 565, KBS: 862)

Andan Yokanna'nın *tartuk*larını. armağanlarını arza eylediler (TarS:1018).

Şah dahi gelip çekilen *dartuk*lara nazar kıldı, nesneler gördü kim hiç kimseler görüp haber vermiş değil (TarS:1018).

Çeker han oğluna takdime *tartuk*

Ziyade nesne verdi hadden artuk (TarS:1018).

değişik: Her biri kendi akrabalarından bir kızı ötekiyle evlendirmek suretiyle iki erkek arasında karşılıklı olarak kararlaştırılan evlenme.

El-müşagara [Ar.]: Bir gûne nikâh eylemektir. Evvel bir adam ahir bir adama, sen bana bir hatun tezviç eyle, ben dahi mukabilinde sana bir hatun tezviç edeyim deyü şar ile tarafeyn

birer hatun tezevvüç eylemekten ibarettir. Hâlâ A‘rap ve aşâir-i Ektrat ve Terakime beyinlerinde bu resme nikâh vaki‘ olur, beyinlerinde *değişik* tâbir ederler (TarS: 1044).

delük: Delik.

Eğer dükeli denizleri burnuna dökelerdi, burnu *delüğ*in ölitmeyedi (TarS: 1070).

Eğer bir büyük *delük* olsa idi gelen süt geçeydi gideydi hiç sana faide olmayaydı (TarS: 1070).

İğne *delüğ*ünden Hindistan’ı seyran gayette âsandır (TarS: 1070).

depüke bırak-: Tekmeletmek, pâyimâl ettirmek. <dep-ük

Anın gibi nazenin sultanı let ve *depüke* bıraktı (TarS: 1100).

dikük: Dikili ağaç, dikme.

Samut [Ar.]: Boş, *diküğ*i olmayan havlı (TarS: 1145).

divrik: Müdevver. <divr-ik

Sath [Ar.]: ... Şath-ı müstedir: *Divrik*, müdevver olan satha hâkkolunan: bunlar ıstılahat-ı riyaziyedendir (TarS: 1189).

dürtük: Çopurluk, çaparlık. <dürt-ük

Mecdur [Ar.]: Çiçeğin âsarı ve *dürtüğ*ü yüzünde zâhir olana denir (TarS: 1332).

dürüklük: Çatıklık. <dür-ük+lük

Oldu handân heman ruh-ı hâcîp

Kaşlarının *dürüklüğü* gaip (TarS: 1334).

düşüt, (düşük): Doğum vaktinden evvel ölü olarak anası rahminden çıkan çocuk.

Ve dahi eğer *düşüt* oğlan dahi olursa, kim bai hilkatı zâhir ola, ana dahi ad vereler (TarS: 1355).

El-mücinnü [Ar.]: Ve dahi *düşüt* düşürücü avrata mücinne derler (TarS: 1355).

El-mezkûm [Ar.]: *Düşük* oğlan (TarS: 1355).

Sıfat ifade eden kelimelerde geçer.

acuk: Açık.

Gözün *acuk* iken yaraklan özün

Ki sinde karınca yiyiser gözün (TarS: 9).

açık: Serbes, lâübalî.

Kim dir sana ki bir çamura var bulaşık ol

Ne kesret ile zâhide ne pek de *açık* ol (TarS: 9).

açık yir: Feza, boşluk.

Feza [Ar.]: *Açık yir* (TarS: 10).

açuk (II): 1. Açık.

Ger *açuğ* ise basiretin bah

Gör sende Hak'ı vü gitme ırâh (TarS: 14).

Uruz başı *açuk* yalın ayak kâfirlerün yanınca tutsak gitdi (TarS: 14).

Üstü *açuk* ola (TarS: 14).

2. Güler yüzlü, şen.

Ne igen *açuk* ne igen tünd ola

Ne igen zeyrek ne igen künd ola (TarS: 14).

ağrık (I): Ağrılı, ağrıyan. <ağrı-k

İstifaf [Ar.]: *Ağrık* göze ot ekmek (TarS: 55).

alnuk: Gafil, sersem, meczup. <*al-ın-uk

Demezven ki çevikvenin gürbüzem

Zaif ü kavi, *alnuğ* u âcizem (TarS: 111).

arı, (aru (I), arık (I)): 1. Temiz, pak, saf.

Arı tonlar giydirir ol dem ana

Anı gören halk kamu batır tana (TarS: 193).

Anın ol *aru* çâr ashâbı için

Dâhi Ashab-ı Kehf'in hâbı için (TarS: 193).

Muhabbet Hak için olmak *arıktır*

Hak için olmasa sonu fıraktır (TarS: 195).

2. Müberra, beri.

Padişah hem yarlığadı bunları

Dünyadan bunlar dahi çıktı *arı* (TarS: 195).

Hak Taâlâ pâktir, *arıdır*, münezzehdir şol nesnelerden kim... (TarS: 196).

Zat-ı pâki dünyadan ahrete *arı* gitti (TarS: 196).

3. Güzel, parlak.

Yedi oğlan getürdüm, aydan *arı*

Yüzü güldür, şekerdür ağzı yarı (TarS: 196).

arık (II), (arığ, aruk): Zaif, cılız. <ar-ık

Yusuf eder semiz sığır didiği

Ol *aruk*lar gerü anı yidiği (TarS: 198).

Semüz koyun *arık* toklu bayırda kalsa (TarS: 198).

Arık ola hastalıktan her semiz

Sıtma, sevdâ, safrâ çoktur ey aziz (TarS: 199).

arnuğ, (arnuk): 1. Yorgun, yorulmuş, bîtab.

Oturur iken anda hâlî yavuz

Ac u *arnuğ* u susuz u yalnız (TarS: 226).

Kişi çün yiyesi yiye tok ola

Yaraşır ki uyku gözüne gele

O halde ki *arnuğ* u miskin gider

Gözü uyku, gönlü taâmı nider (TarS: 226)

2. Yorgunluk.

Çıka *arnuğ* u yolu eğlenem ben

Pes andan tapun ile eğlenem ben (TarS: 226).

artık eksik: Fazla noksan, yerli yersiz.

Artık eksik sözü ko hatm-i kelâm et epsem ol

Çekme gam ger olsa kadrin Ruhi'yâ eksilmede (TarS: 229).

artucak, (artucağ, artıcak): Fazlaca, ziyadece.

Bular şöyle zannettiler ki hemişeği uyhularından birez *artucak* uyudular (TarS:230).

Ol uydukları kavmin taâmları *artucağ*ından olara dahi nasip irisir (TarS: 230).

Eyittim: Hurmayı artucağ isterim (TarS: 230).

artuğ ol-: Artmak, çoğalmak.

Ah eder artar anın aşkı odu

Artuğ olur ağlamağı feryadı (TarS: 231).

artuk, (artuğ, artık): 1. Başka, gayri, mâada.

Bir kızım var gidermez dilinden seni

Senden *artuk* hiç beğenmez kimseni (TarS: 232).

Sekiz uçmak hûrisi bezenüp gelür ise

Senin sevginden *artuk* gönlüm kabul etmeye (TarS: 232).

Şükr ü sipas ol Tanrıya kim andan *artuk* Tanrı yoktur (TarS: 233).

2. Fazla, ziyade.

Mişelüm olup idi en ulusu

Artuğ idi kamudan akli usu (TarS: 234).

Nasibinden *artuğ*un yiyebilmez (TarS: 234).

Biş [Fa.]: *Artuk* (TarS: 235).

3. Küsur, -den fazla.

Yüzü gökçek yerince aklı kâil

Bin **artuk** kul karavaş kendünün bil (TarS: 237).

4. Üstün.

Peygamber yâranlarından ve ehl-i beytinden kangısı **artuk**dur (TarS: 237).

Mal sevgisi Tanrı sevgisinden **artuk** gelüp... (TarS: 237).

Tenimde kulluğundur candan artuk

Veli gelmez elimden andan **artuk** (TarS: 237).

5. Büyük bir kısım, kısım-ı âzam.

Aykur yunt ile yıl **artuğ**un otlayup binilmezse, döl için tutulursa (TarS: 238).

artuk kıl-, (artuk et-): 1. Zam, ilâve etmek, artırmak, çoğaltmak.

Kureyş kavmı anı bildiler, gelip eyittiler: Ya Abdülmuttalip ol bizim dedemiz İsmail Kuyularındandır ve bizim anda hakkımız var, bizi dahi **artuk** kıl/kıl kim kazanalım (TarS: 238).

Hem almagıl dahi ilin ilencin

Ki ilenç **artuk** ider kişi rencin (TarS: 238).

2. Tercih etmek, üstün tutmak.

Ben Tanrıya tesbih ve takdis kıl. Hiç Tanrı yoktur, illâ ben. Pes bana nesne **artuk** kıl/magıl (TarS: 238).

... Âdemîleri söylemek ve dil sebebiyle ayruk hayvanlardan seçti ve **artuk** kıldı (TarS: 238).

aruklandur-: Zayıflatmak.

... Ve oruçlar tutup tenlerünüz **aruklandur**duñuz (TarS: 241).

ayık, (ayığ): Aklı başında. (***ad-** <**ay-ığ**: **ayık** KBS: 94)

Ayığ olman mest olun içip müdam (TarS: 318).

Hüşyâr [Fa.]: **Ayık** ve uslu (TarS: 318).

Sarhoşlar içinde **ayık**, ölümler içinde diriye benzer (TarS: 318).

ayık oyuk: Bomboş, işsiz güçsüz. (Sarhoş olmadığı halde bostan korkuluğu gibi).

Fasıl-ı güldür içelim bâde-i gül-reng getir

Bâri oturmayalım **ayık oyuk** beng getir (TarS: 319).

ayrık (I), (ayruğ, ayruğ, ayruk): 1. Başka, gayri, mâada, diger.

Adağlusın **ayruk**lar alur-iken tartup alan (TarS: 331).

Giy, iç, ye, bağışla, soyun, yun, arın

Ne gizlersin **ayrık**lar için varın (TarS: 331).

Belâ üstünde bir *ayruḥ* belâdır (TarS: 331).

Dördü ile oldu mürekkep beden

Bunlar oldu *ayruḡ* olmadı neden (TarS: 331).

2. Artık, bundan sonra, bir daha.

Gördün mü Kutayfer neyledi bize

Bu kez *ayruk* kayurmagil bu söze (TarS: 333).

Göğercin ki doğan sana kendözün

Nite göre *ayruk* yuvası yüzün (TarS: 333).

Şimdi olan oldu, *ayruk* üstümüze dağlar yıkılırsa dahi geri dönmeziz (TarS: 333).

ayrık et-: Ayırdetmek.

Cevher eyler çün kara toprağı lûtfun tâbişi

Gam değil *etmezse ayrık* sengden gevher güneş (TarS: 336).

batuk: Müflis, batmış.

Batuk olduğundan ötürü mahbus olan Hamza bin Mihalen-Nasrânî'nin nefesine Sed başında meyhaneci Nikola bin Mihalet kefil oldu (TarS: 457).

bılaşık: Bulaşık.

Vesen [Fa.]: *Bılaşık* ve alûde mutelattih mânasınadır (TarS: 538).

Cütre [Fa.]: Alûde ve *bılaşık* mânasına (TarS: 538).

Etten olursa *bılaşık*: gamre [Ar.] (TarS: 538).

biçik: Kesik, kesilmiş.

Bunlar kızlara: Bire saç *biçik* ben size bir azap edeyim ki olmaya deyüp (TarS: 544).

boyanık: Boyanmış.

Ciğirim dağına bak gör ne kadar baş yatur

Deme kim lâle gibi kana *boyanık* değilim (TarS: 646).

buluşuk: Buruşuk. <buruş-uk

Gadıyn [Ar.]: Eli *buluşuk* yüzü buluşuk (TarS: 693).

burgaşık, (burkaşık): Bükülmüş, kıvrılmış, bükük, kıvrık.

Piç [Fa.]: Dolaşık ve *burgaşık* (TarS: 707).

Es-su' rur [Ar.]: Bir pâre ağaç püsüdür ki uzun ve *burgaşık* olur (TarS: 707).

El-ekşefü [Fa.]: ... kuyruğunun ilinmeği ve zıpkını eğri ve dolaşık ve *burkaşık* olan at (TarS: 707).

burtuk: Asık, (ekşi) surat, çatık (kaş). ("*bur-*: surat as-" TTL: 399)

Âjeng [Fa.]: *Burtuk* kaş (TarS: 713).

El-hâzir [Ar.]: Hâmız ve ekşi ve **burtuk** çehreye ıtlak olunur (TarS: 711).

çalık (I): 1. Delice hareket eden, haşarı.

El-mütea' crif [Ar.]: ... ve dahi tiz ve **çalık** davar (TarS: 807).

El-ma'zur [Ar.]: Divane, deli, **çalık** gibi Türki tâbirleri vardır (TarS: 808).

Divane rev [Fa.]: Mecnun vâri **çalık** ve çalkın yürüyen kimesneye denir ve nâhemvar revîş ve sülûki ve tavr-âkılâneye muhalif hareketi olan kimesneye ıtlak olunur (TarS: 808).

2. Delilikten kalan eser.

El-heves [Ar.]: Cünundan bir gûne eser ve şaibeye denir, **çalık** gibi... (TarS: 808).

çalık (II): 1. (yüzünde) yara izi bulunan. ("**çalmak (IV): Biçmek**" DerS: 1060)

... Bunun yanından Tuzcuoğlu Hamza nam yüzü **çalık** levendi alıp gitmiş (TarS: 808).

2. Kesik.

Köse sakallı, uzun boylu, sağ dirseği mecruh ve sağ elinin baş barmağı **çalık**... (TarS: 808).

çatlayık: Çatlak, yarık. <çatla-y-ık

Kâf [Fa.]: **Çatlayık** yer (TarS: 836).

çevrik: Etrafı çevrilmiş, sınırlanmış.

Es-semîle [Ar.]: ... Ve ekin yerlerinde su irkilmek için sade taşlar ile çevrilmiş **çevriğe** ve daireye denir (TarS: 879).

dañlaşık, (tañlaşık): Şaşılacak, hayrete şayan.

Erva' [Ar.]: Hüsnu ve hûb bakımı veya şecâatı acebe getüren **tañlaşık** kimse (TarS: 1003).

delik dersik: Delik teşik.

İhtiyat [Ar.]: Damın her tarafını yoklayup berkidüp hiçbir **delik dersik** yer komayup... (TarS: 1067).

dili yüğrük: Talâkatlı, düzgün konuşan. ("**yüğrük:1. süratle koşan 2. çalışkan 3. çevik**" <**yüğür-:** koş- KBS: 1187)

Diliñ yüğrük sözün de cüst ü çalâk

İşin şâdi özündür nişe ğammâk (TarS: 1153).

Zuban-âver [Fa.]: *Dili yüğrük* ve fasih (TarS: 1153).

dunuk, (tonuk, tunuk, donuk): 1. Kederli.

Ey Hodayâ rahmetinden sen bizi

Aydın eyle bu **tunuk** gönlümüzü (TarS: 1257).

2. Keder, kederlilik.

Keremden şol kadar hoş tut konuğu

Ki gide gönlü gözünün *tunuğu* (TarS: 1257).

Konuk gelse gider yüzden *tunuğu*

Kabul eyle konuk Tanrı konuğu (TarS: 1257).

dunuklu (tunuklu): Parlak olmayan, donuk, bulanık.

Di özre: pûziş [Fa.], süale: pürsiş [Fa.], hadûk [Fa.]: tasa, girişme [Fa.]: bakış

Davul: tebire [Fa.], torun: nebire [Fa.], *tunuklu*: hire [Fa.], bîgâh [Fa.]: erken (TarS: 1257).

dutuk (II), (tutuk (II)): Kapalı, örtülü.

Câme [Fa.]: Giyesi, önü *tutuk* yâni kapalı. Kabâ, önü açık olandır (TarS: 1292).

Zarf ifade eden kelimelerde geçer.

devşirikli, (devşürüklü): Ortada dağınık bir şey bırakmayan; derli toplu olarak.

<der-(i)ş-ir-ik+li

Ed-devalik [Ar.]: Esvabına sarılıp kavuşturarak sür'atle *devşirikli* yürümek... (TarS: 1126).

dibelik, (dibelek): Büsbütün, tamamiyle, ebedi.

Benim dek kemterin kuldan ne gelsin

Şehinşah *dibelik* şahlıkta kalsın (TarS: 1139).

Bir mktar yakut-ı rummani döğse içse korkaklığı *dibelik* gide (TarS: 1140).

İmdi böyle olduktan gönlünü bir nesneye *dibelik* bağlama (TarS: 1140).

Hayvan adları ifade eden kelimelerde geçer.

ağzı bozuk: Ne çeşit gam vurulsa zaptedilmeyen (at).

Bed-ligâm [Fa.]: Ol attır ki ne gûne gem takılsa asla biriyle zaptolunmamağla anınçün mahsus ağır gem düzerler. Atçılar beyinde ol ata *ağzı bozuk* tabir olunur (TarS: 60).

cırlayık, (cirtlayık, çırlayık, çirtlayık): Ağustos böceği. <cirt+la-y-ık (Zülfikar, 1995: 191)

Senin halin o *çırlayık* benzer

Karınca ile olmuştur birader

Var imiş *çırlayık* bir beli ince

Anunla kardaş olmuş bir karınca (TarS: 770).

Çezd [Fa.]: Göde çekirge ve çağırgan toy ve sıklık ve ince avaz ve kirpi ve ötlügen ve *çirtlayık* (TarS: 770).

Cüzd [Fa.]: Ötlügen ve *cirtlayık* (TarS: 770).

çalık at, (çalık (III), çaluk at): Çok sıçrayan, rahat durmayan (at).

Bed-süvar [Fa.]: *Çaluk at* (TarS: 808).

Çalığ [Fa.]: Ol at ki bindikleri vakıt onat yürümeyip oynaya. Türkide *çalık* dedikleri (TarS: 809).

Heydah [Fa.]: Sıçrağan ata denir ki *çalık* tâbir olunur (TarS: 809).

Alet, eşya adları ifade eden kelimelerde geçer.

ağrık (II), (ağruk): Ağırılık, eşya, ev eşyası. (“*ağru-*” Clauson, 1972: 90)

Pes cemi‘ *ağrığ* İsfahan’a naklolundu, anı makam edindi (TarS: 55).

Bulara eyittim: Siz *ağrığ*, haymeyi alın gidin, ben bir iki gün Bağdat şehrinde teferrüclenem (TarS: 55).

Bâr u büne [Fa.]: *Ağruk* (TarS: 55).

çım kırık, (çım kırık): Püskürgeç. <çım+kır-ık

Münâdaha [Ar.]: Su sepecek su *çingırığ* ve su sepecek kap (TarS: 897).

Zürâfe [Ar.]: Su çım kırıcak *çım kırık* (TarS: 897).

dutuk (I), (tutuk (I)): Perde, peçe, yaşmak, duvak. (“*tut-*: başı kapat-” DerS: 4001)

Dutuk gerdi seher baştan başa al

Cihan giydi çıkardı tirmei şal (TarS: 1291).

Gümüş âyine gibi çık ufuktan

Yüzün göster huri gibi *dutuktan* (TarS: 1291).

Cemalin arz kılmıştı ufuktan

Nitekim Dilruba yüzü *tutuktan* (TarS: 1291).

dutuk (III): Rehin karşılığı verilen para.

Mezkûr Balaban’ın senede dört bin akça *dutuğu* kaldı (TarS: 1292).

duturuk, (dutrak, dutrak, tutrak, tutruk, tuturuk): Ateş tutuşturacak çöp. <tut-ur-uk

Nite olmaya olsa *dutrak* kömür

Niçin kapmaya bulsa elmas demür (TarS: 1295).

Savaş arada oda benzer tüter

Veli kovucu oda *tutruk* atar (TarS: 1295).

Ve anlar şol od *tutruk*larıdır (TarS: 1295).

dürülük: Hediyelik, düğün hediyesi olacak (kumaş). <dür-ü(g)+lük

... Defa *dürülük* kemha, kıymeti: 122 (TarS: 1334).

Yer adları ifade eden kelimelerde geçer.

batuluk: Bataklık. <bat-u(k)+luk

Sevâhi [Ar.]: Çamurluk ve *batuluk* olan mevzi‘ (TarS: 457).

bicük: Selin yırttığı yer, sel yolu. <bic-ük

Seylâb-kende [Fa.]: Sel yolu, *bicük* mânasına (TarS: 544).

Seylâb-kend [Fa.]: Sel *bicüğü* (TarS: 544).

Organ adları ifade eden kelimelerde geçer.

bıncıldayık, (bıncıldayık): Bıncıldak <bınc+ıl+da-y-ık (Zülfikar, 1995: 179)

Gül yağıyla veya gayri bir yağla dahi karışturalar burnu delüklerine dürteler ve *bıncıldayığına* dürteler gayet faide ede (TarS: 541).

Er-remâ' a [Ar.]: Oğlancuklar başının *bıncıldayığı* (TarS: 541).

Yafuğ [Ar.], firaz-ı ser [Fa.]: Başın yukarısı yâni ol mevzi' ki etfalin başında yumuşak ve müteharrik olur ki *bıncıldayık* tâbir olunur (TarS: 541).

Hastalık adı ifade eden kelimelerde geçer.

ateş göynüğü: Cemre, yanı kara ve kabarcık denilen hastalık. ("köy-: yanmak" DLTD: 368)

Ateş-i parisi [Fa.]: Ateşek dedikleri illetin gayri bir illettir... Türkide bu illete kabarcık ve yanı kara ve *ateş göynüğü* dahi derler (TarS: 274).

Bitki adları ifade eden kelimelerde geçer.

ağzı açık, (ağzı açuk): İlaç olarak kullanılan bir bitki tohumu. Hindistan'da yetişir. Zambak şeklinde sarımsı güzel kokulu çiçeği vardır.

Fâğire [Fa.]: *Ağzı açuk* dedikleri meşhur dârudur ki edviyedendir. Vilâyet-i Hint'ten gelir nohut gibidir ve bir yanı yarucuk danecikleri içinde değirmice siyahça habbeleri olur (TarS: 60).

Fâğire [Fa.]: Itır envaından *ağzı açık* tâbir olunan dane ismidir (TarS: 60).

ak sarmaşık: Evren gülü, bin kulaç ve ak asma da denilen, sarmaşık.

Faşra [Fa.]: Süryanide bir nebat ismidir ki sarmaşık gibi etrafında olan eşçar ve nebatata sarılır. Ve Türkide evren gülü ve ak asma ve *ak sarmaşık* ve bin kulaç ve hüsnüyusuf ve köküne semüz kabak tâbir ederler (TarS: 74).

Yemek adları ifade eden kelimelerde geçer.

basdık: Üzüm şirasını kaynatıp içine nişasta bulamakla yapılan pelte. (<*bas-ıt-ık)

Meyde [Fa.]: ... ve bir rivayette İran Türkisinde *basdık* ve bizim Türkide sucuk tâbir olunan yadigârdır ki kaynanmış üzüm şirasına nişasta çalıp mün'akit oldukta ipliğe dizilmiş fıstık veya badem ve yahut cevizi endamiyle batırıp kuruturlar (TarS: 406).

Fürate [Fa.]: Azerbaycan'da *basdık* ismidir. Üzümün şirasını galiz olunca kaynattıktan sonra bir miktar nişasta çalıp kıvamına getirirler ve ceviz ve badem ve fıstık içleri dizilmiş

iplikleri ana batırıp kuruturlar. Bizim diyarda buna sucuk derler, Antep sucuğu meşhurdur ve basdik vech-i meşruh üzere kıvama gelmiş şırayı çarşaf misüllü nesneler üzere yayıp kuruyunca terk ederler, bâdehu soyup kıta kıta ederler. İktiza eyledikçe badem ve fıstık sarıp tenavül ederler (TarS: 406).

2.29. -UI

Eski Türkçe döneminden beri işlek olmayan ek, dilimizde sınırlı sayıda ad ve sıfat türetmiştir (Ergin, 2000: 195-196, Banguoğlu, 2011: 250, Hatipoğlu, 1974: 85, Zülfikar, 1991: 100, Korkmaz, 2014: 157, Gabain, 2000: 53). Moğolca ile ortak bir ektir (Korkmaz, 2014: 157, Gabain, 2000: 53).

Çeşitli isim ifade eden kelimelerde geçer.

çapul: Yağma.

Tahten [Fa.]: Çapmak ve at sürmek ve gayret ve şebhun eylemek mânasınadır ve tâhte, ha-i nispetle *çapul* atına denir (TarS: 829).

Perve [Fa.]: *Çapul* ve baskın ile düşmandan alınan ganimet mânasınadır (TarS: 829).

Gerdeninde beklesin benler misali karagol

Çeşm-i Tatarınla kıl saman-ı uşşak-ı *çapul* (TarS: 829).

çökel, (çökül): Su taşıp çekildikten sonra bıraktığı çamur.

Ergene köprüsünün yeri ormanlıktı ve çamur *çökeldi* (TarS: 945).

düğüllük: Konca, boğum.

Gonce [Fa.]: *Düğüllük* Türkçe büyüklük derler (TarS: 1305).

Bürhüme [Ar.]: Boğun ve *düğüllük* (TarS: 1305).

2.30.-III / -UIU

Eski Türkçedeki -(I)GII ekinin devamıdır. Fiillere gelip sıfat yapmıştır.

baş örtülü: Kadın.

Hergiz *başı örtülü*ler ile oturma, eğer ol Râbia dahi olursa (TarS: 439).

bilülü, (bilili, bililü): Bilgili, âlim, hakîm.

Meliklerin bezeği ve arâyişi şol üründü kullukçular ve şol uslu ve *bililü* tapuculardır (TarS: 573).

Ulu *bililü* kici yaşlu idi

Sebük canlu hem ağır başlu idi (TarS: 573).

Dânâ [Fa.]: *Bililü* (TarS: 573).

... **binülü:** ... e binmiş, bineği... olan.

Eyitti: Muştuların kim sana bir himar binülü kişi gele ve anın sonucunda bir deve *biñülü* kişi gele (TarS: 583).

boynu burulu: Boynu bükük.

Boynu burulu, ayağı bağlı

Şehlâ gözü nemlü, canı dağlı (TarS: 649).

Zarf ifade eden kelimelerde geçer.

azılı: Taşkın, çılgın.

Âşık olur Yusuf ana *azılı*

Bir el gördü ayasında yazılı (TarS: 346).

büzülü düşmek: Buruşup kalmak.

İrgürdü bu sovk haberi var ise sabâ

Zerd ü nizar olup *büzülü* düştü bûstan (TarS: 746).

çevrili çevrili: Döne döne.

Sofiler ve anlara tâbi⁶ olan Müslümanlar cem⁶ olup döne döne ve *çevrili çevrili* zikirlerine melekler tâbi⁶ olup iderler imiş... (TarS: 879).

Kendüyi tahtı ile havaya çıkarır, salıverir, *çevrili çevrili* iner iken... (TarS: 879).

2.31.-(İ)z

Yazı dilimizde nadir görülür. Fiilden isim yapan bu ek işi yapan ve işten etkilenen anlamında ad ve sıfatlar türetir (Banguoğlu, 2011: 263, Hatipoğlu, 1974: 164, Zülfikar, 1991: 146).

Organ adları ifade eden kelimelerde geçer.

boğuz: Boğaz. <*boğu-z

Ol ağu temamet ol avratın *boğuzuna* gitti, şolok sâat avrat helâk oldu (TarS: 634).

Çeşitli isim ifade eden kelimelerde geçer.

damızlık, (tamızlık, tamuzlık): Maya, yoğurt, peynir, pekmez gibi şeylerin mayası.

Tamuzlıksuz yoğurt uyumaz (TarS: 984).

Maye [Fa.]: *Tamuzluk* (TarS: 984).

Mast-maya [Fa.]: Yoğurt *tamuzluğu* (TarS: 984).

dokuzlat-, (tokuzlat-): Döverek cezalandırmak.

La⁶lin şehâ uğurlayın içti yüreğim kanını

Tokuzladısaram anı türe ile yosun içün (TarS: 1200).

Sıfat türeten kelimelerde geçer.

dıkız: Tıknaç, yoğun.

Dürüş [Fa.]: İri ve *dıkız* (TarS: 1129).

dinkaz: Tıknaz, iri yarı. <tık-(ı)n-(a)-z

Câeb [Ar.]: Kalınca, *dinkaz*ca eşek, yaban eşeği (TarS: 1131).

Cinhab [Ar.]: Kısa boyluca *dinkaz*ca herif (TarS: 1131).

Gubbüb [Ar.]: Sekirlice ve *dinkaz*ca herif (TarS: 1131).

2.32.-kak

Çoklukla bir şeye fazla düşkünlük bildiren sıfatlar türetir (Argunşah, 2013: 107).

aykaklık: Kovuculuk, münafıklık. (“*aykak:* çok sözlü, geveze” Atalay, 1941: 177)

Fursat bulup Oğuz’u kovladılar, *aykaklık* ettiler (TarS: 327).

2.33.-(İ)m / -(U)m

Eskiden beri fiilden hareket ve o hareketten doğan çeşitli isimler yapar. -m isimleri daha çok bir kerede veya kısa sürede oluşan işleri adlandırmaya yararlar. Bu özellikleri sayesinde kelime gruplarında bir kez anlatımı veren, zaman ve ölçü gösteren sıfat ve ad olarak da kullanılırlar (Ergin, 2000: 187, Banguoğlu, 2011: 252, Zülfikar, 1991: 113, Hatipoğlu, 1974: 108, Korkmaz, 2014: 157-158).

Çeşitli isim ifade eden kelimelerde geçer.

adım yerde: Adım başına.

Adım yerde bir akar hûp çeşme

ki verir her birisi nur çeşme (TarS: 19).

ak sarmaşık: Evren gülü, bin kulaç ve ak asma da denilen, sarmaşık.

Faşra [Fa.]: Süryanide bir nebat ismidir ki sarmaşık gibi etrafında olan eşçar ve nebatata sarılır. Ve Türkide evren gülü ve ak asma ve *ak sarmaşık* ve bin kulaç ve hüsnüyusuf ve köküne semüz kabak tâbir ederler (TarS: 74).

alım, (alum): Alacak, hak.

*Alım*um vardır bu mülkte alayım

Ba‘dezan yanınca yoldaş olayım (TarS: 102).

Bugün bunlardan *alum*umuz almak gerektir (TarS: 102).

Alım birle borç ödenmez (TarS: 102).

alımlı, (alımlu): Alacaklı.

Ol borçlu kişi *alımlu* katında eminlerden olsa... (TarS: 103).

Varasın biregüden ödünç alasın, ol bir arzuyu geçiresin, ol lezzet dahi geçe, *alımlu* sana tekazâ kıla, senin dahi vereceğin olmaya, halk içinde bunca mezellet sana vâkı' ola (TarS: 103).

Vamhah [Fa.]: *Alımlı* (TarS: 103).

alı satı, (alım satım): Alışveriş, ticaret. <al-ı sat-ı (al-ım sat-ım)

Bey'a [Ar.]: Nasranîler kilisesi ve *alı satı* kılığı (TarS: 104).

Kâsid [Ar.]: *Alı satı* kem olan bazar (TarS: 104).

Ḥanc [Fa.]: *Alım satım* assısı (TarS: 104).

atım: Adım.

On beş atım uzunlu on iki *atım* eni olan yer (TarS: 274).

atım yeri: Ok, kurşun menzili, okun veya kurşunun erişebileceği yer.

Kesb [Ar.]: Canver *atım* yerine gelmek, kuburdan ok dökmek (TarS: 275).

ayak basımı: Kadem, yere basan bir ayağın boyunca olan yer.

Sâati bilmek dilerse, gün doğarken arkasını güneşe verip gölgen yirmi altı *ayak basımı* olsa iki sâat olur (TarS: 301).

bakım: 1. Bakış.

Eyle hûb idi ol melek simâ

Bir *bakımı* değerdi bin dünya (TarS: 384).

Kiminin var başında hüsn tacı

Değer bir *bakımı* âlem haracı (TarS: 384).

Bir *bakım*da müptelâ-yi pâk ettin beni

Kanıma girdin behey zâlim helâk ettin beni (TarS: 384).

2. Görünüş.

Kafder [Ar.]: Manzarı ve *bakımı* çirkin olan er (TarS: 384).

Manzar [Ar.]: *Bakım*lık ve nesnenin bakımı (TarS: 384).

biçime gel-: Biçilecek kadar olmak.

El-istihsad [Ar.]: *Biçime* gelmek yâni ekin ve emsali biçüp cem'eylemek vaktına gelmek (TarS: 544).

bir çakım: Bir çakımlık, bir çakmada kullanılacak miktarda.

Bir *çakım* kav olur gamında gönül

Tutuşur, bir şirare katlanmaz (TarS: 586).

Beni yakmağa olup bir *çakım* kav

Ki bu vechile yüz gösterdi Husrev (TarS: 586).

Hay nâbekâr bir *çakım* ateş ancak deyüp... (TarS: 586).

birim (II): Yolsuz salınan vergi.

Ve dahi şol nesneden alınak kim müsülmanlara zulüm birle salındı *birim* gibi (TarS: 595).

bir yiyim: Bir defa yenilecek miktar. (parça)

Bu tiryâkın şerbeti *bir yiyim*i bir denkten buçuk dirheme değindir (TarS: 609).

bitrüm: Üstün vasıfları bulunan.

Ulu kayayıdı gayette *bitrüm*

Ziyade yüce vü etrafı uçrum (TarS: 623).

buyurdum: Buyurultu, emirname.

Melek Ahmet Paşa fetihname suretlerini Eyalât-ı Bosna'da olan şehirlere cümle ağavat ile ve *buyurdum*lariyle gönderip (TarS: 731).

Bu esnada Sadrazamın bir ağası ile *buyurdum* geldi ki... (TarS: 731).

büklüm: Kıvrıntı. <bük-(ü)l-üm

Tedavvuc [Ar.]: Dere anlıç anlıç olup *büklüm*ü çoğalmak (TarS: 739).

büzdüm: Kuyruk sokumu. <büz-(ü)t-üm

Düm-guje [Fa.]: *Büzdüm* (TarS: 746).

çalım: Vuruş.

Diri hod bir *çalım*da öldürülür

Dirilmez ölü ölse il dirilür (TarS: 809).

çalımına gel-: Biçimine gelmek.

Birisi *çalımına* gelse heman

Çalasın vermeyesin hiç aman (TarS: 810).

çalım yeri: Kılıç ağzı.

El-madrab [Ar.]: Kılıcın ucundan bir karış nihayet bulduğu mahaldir ki *çalım yeri* derler (TarS: 810).

Ez-zubbe [Ar.]: Kılıcın ve hançerin ağzına ve temrenin ucuna denir ki oralarıyle katı' ve imal olunur, *çalım yeri* tâbir olunur (TarS: 810).

Et-darîbe [Ar.]: Tabiat ve nihad mânasınadır... ve kılıcın ağzına denir ki *çalım yeri*dir (TarS: 810).

çekim: Tartı.

Mi' yar [Ar.]: Çekici ve nesnenin *çekimi* (TarS: 848).

çevrim: Daire, değirmi.

Ed-daire [Ar.]: *Çevrim* (TarS: 879).

El-hisrime [Ar.]: Üst dudağın ortasındağı *çevrim*ce nesne (TarS: 879).

Cûdi deryasında nüh eflâk bir gerdân habap

Kadri sahrasında yedi bahr bir *çevrim* serap (TarS: 880).

çokum: Toplu, toplu olarak bir arada bulunan.

El-eyke [Ar.]: ... Ve *çokum* ağaç, şecerü kesirü mültef [Ar.] mânasına (TarS: 939).

En-necmü [Ar.]: ... Ve dahi Ülker dedikleri *çokum* yıldızlara derler (TarS: 939).

derim (II): Cemiyet, toplantı.

Durum yerinde durakta durarak *derim* yerine derilmek istediklerinden bir yere derneşip, sevişip, sarmaşıp, söyleştiler (TarS: 1105).

dolaşım, (tolaşım): Dolaşık.

Şâtıb [Ar.]: Münharif ve *tolaşım* olan eğri yola denir (TarS: 1202).

doyum, (toyum): 1. Ganimet almış.

Eflak iline seğırtip gayet *doyum* geldiler (TarS: 1221).

2. Ganimet.

Gaanim [Ar.]: *Toyum* alan recüldür (TarS: 1221).

doyumluk, (toyumluk): 1. Ganimet.

Gazâdan ve cihattan hayfalu olan kimesneler ve *toyumluk* talep eden kimesneler ve yarar yoldaş olup kılıcıyle etmek çıkaran kimesneler ... (TarS: 1222).

El-müstefi'ü [Ar.]: Bir nesneyi ganimet ve doyumluk görücü ve *doyumluk* dutucu (TarS: 1222).

Ermenilerini esir etti, mubalâğa *doyumluk*lar oldu (TarS: 1222).

2. Ziyafet, bahşış.

Ol gitti ulu bir toy oldu, *toyumluk* oldu (TarS: 1223).

Bal: la'v ü selva vü asel [Ar.]: küp: denn ü cübb [Ar.], sirke: züfer [Ar.].

Bahşış, *doyumluk* hem: nefel [Ar.]: çok vergi hem asker: züfer [Ar.] (TarS: 1223).

döl dökümü: Hayvanların doğurma zamanı, ilkbahar.

El-mirba' [Ar.]: ... Ve şol nâkaya denir ki baharda doğurmak âdeti ola, alâ-kavlin iptida *döl dökümü* vaktinde doğurmak âdeti ola (TarS: 1230).

durum yeri, (turum yeri): Durak yeri, tevakkuf mahalli.

Turum yerinde turuldu (TarS: 1273).

düğüm çal-: Düğümlmek.

Bir iplik getirdi, ol ipliği on iki yerde *düğüm* çaldı afsun okudu, her okudukça bir düğüm şeşti (TarS: 1306).

düzüm: Dizi, nazım.

Hokka-i la'ide incü *düzüm*ünü gördüm

Sorucağız leb ü dendan dediler gerçek mi (TarS: 1380).

Sıfat ifade eden kelimelerde geçer.

çeynem, (çiğnem, çiyнем): 1. Bir kere çiğnenecek kadar. (parça)

Gözlerüm Ceyhun-ı hûn olup aharlar her yüze

Bu yürek bir *çeynem* et ortada suzandır neden (TarS: 882).

Kurayz [Ar.]: Deve ağzına cevfinden çıkardığı *çiyнемi* ve gevişi (TarS: 882).

Ceset içinde bir *çeynem* et vardır... ol kalbdır (TarS: 882).

çağnam çağnam: Çağıl çağıl.

Çağnam çağnam kayalarda çıkan su (TarS: 793).

derim evi, (derim (III), derim ev): Etrafı ve üstü keçe, bez veya saz ile örtülen çadıra benzer göçebe evi.

Kara-buğrayı firenk oda urur

Gafil olmuş Türk ırak yerde durur

Derim ev var kızıl u kara vü ak

Anları hep yaktı cümle ittifak (TarS: 1105).

Târem [Fa.]: Keçeden evdir ki *derim evi* dahi derler (TarS: 1105).

Fustat [Ar.]: *Derim* ki keçeden ev olur ve büyük çadır (TarS: 1105).

dilgem: Dilim, dil şeklinde, uzunlamasına. ("*dil-: uzunlamasına kes-*" KBS: 284)

El-huzze [Ar.]: ... ve dahi uzununa ve *dilgemine* kesilmiş et paresine de huzze derler (TarS: 1151).

Zarf ifade eden kelimelerde geçer.

bürüm bürüm: Birbiri üstüne sarılmış.

İltifaf [Ar.]: Çiçekler *bürüm bürüm* katmer katmer olmak (TarS: 743).

cizim cizim: Şerha şerha, dilim dilim, tel tel.

Anı görücek anın ta'ziminden ve hüznünden mütehayyir kalup medhuş oldular, akılların yavı kıldılar, ellerin *cizim cizim* doğradılar (TarS: 776).

Olman şol avrat gibi kim bozdu eğirdiği ipliği muhkem ittükten sonra *cizim cizim* (TarS: 776).

devşirimli, (divşürümlü): Derli toplu, düzgün.

El-küdürr [Ar.]: Azası *devşirimli* olup dağınık olmayan kimesnedir (TarS: 1126).

El-memkûre [Ar.]: Bünyesi pek dernekli ve *devşirimli* (TarS: 1126).

didim didim: Didik didik.

Bu kez ashap hücum etti dediler gerü tur yoksa

İki pâre ider kılıç *didim didim* ider mıkraz (TarS: 1141).

Ol kâfiri *didim didim* eyleyüp her cânıpten sokup... (TarS: 1141).

Tadarsa bir kişi valsım şarabın

Didim Didim yinüz bağrım kebabın (TarS: 1141).

dizin dizin (I), (dizim dizim): Dizi dizi, sıra sıra.

Hokka-i ciz- 'i dideden *dizin dizin* dür-i nâbları ve pâre pâre lâ'l-i müzâbları göz yaşı yerine seylâb edüp... (TarS: 1194).

Boyn altununu gerdenine tak *dizim dizim*

Zendûstanı, salın uğundur sızım sızım (TarS: 1194).

dürüm dürüm: Büklüm büklüm, dürülerek, dönerek.

Ol sahranın tozun *dürüm dürüm* idüp havaya ağdırır (TarS: 1335).

Bir acaip toz zuhur eyledi, şöyle ki zemin üzerinden *dürüm dürüm* ebr-i siyah misâl havaya ağdı (TarS: 1335).

2.34.-mA(ç) / -ba(ç)

İşlek olmayan ek, yemek adları, alet adları ve sıfat türetir (Ergin, 2000: 197, Banguoğlu, 2011: 268, Hatipoğlu, 1974: 35, Zülfikar, 1991: 120-121, Korkmaz, 2014: 161). Ek, dönüşlü tabanlar üzerine gelince ses değişimine uğrayıp -bAç halini almıştır.

Pek çok bilim adamı tarafından yemek adlarındaki -mAç eki ile diğer isimlerde görülen -mAç ekinin iki ayrı kaynaktan geldiği yönündedir. Yemek adlarındaki ek için daha çok -mA+aş eklerinin kaynaşması sonucu kabul görürken, diğer adlardaki ekin -mA+CA kaynaşması sonucu oluştuğu kabul görür (Banguoğlu, 2011: 268, Ercilasun, 1973: 83-88, Zülfikar, 1991: 121, Korkmaz, 2014: 161).

Yemek adları ifade eden kelimelerde geçer.

bazlamac, (bazlama, bazlambac): Kalın açılmış yufka ekmeği, küçük saç pidesi.

Bazlamac kim Arapça ana hubzu't-tabık derler, tabiatı kurudur (TarS: 471).

Elin yüzün yumadan dokuz *bazlamac* ilen bir külek yoğurt gözler, doyunca tıka basa yer (TarS: 471).

Hamsuk [Fa.]: *Bazlamac* dedikleri ki sıvık hamuru yağ içinde bişürürler (TarS: 471).

Alet, eşya adları ifade eden kelimelerde geçer.

burmaç: Ucu çengel gibi eğri demir.

El-bitan [Ar.]: Şol kolandır ki devenin karnı altına eykuru edip bir ucundağı halkaya *burmaç* takıp ve bir ucundağı halkaya havut kolanın takarlar (TarS: 709).

Sıfat ifade eden kelimelerde geçer.

dilmeç (II): Dilik, yırtmaç.

El-ferrucu [Ar.]: ... Ve dahi art eteği *dilmeçlü* kaftana derler (TarS: 1158).

dolamaç: Dolambaçlı, iğri büğrü, karışık.

Dolamaç yollarını Kaadir kor ise dün ile yortam (TarS: 1201).

El-aḥvâ'ü [Ar.]: Dere büküklerine ve dere *dolamaç*larına derler (TarS: 1201).

Dolamaç arkıridan dolandıkta... (TarS: 1201).

dolmaç: Dolmuş, doldurulmuş.

Âgenç [Fa.]: *Dolmaç* dere ve ve munbar dolması (TarS: 1204).

Yer adları ifade eden kelimelerde geçer.

dolamba: Dolaşık yol. <dola-n-ba(ç)

Dolaş *dolambaya* varma sen kıra

Uğradığın çayın köprüsün ara

Bilmediğin suya dal olur mu ya (TarS: 1201).

2.35. -mAlI / -mAlU

Fiilden isim türeten -mA eki ile +II sıfat ekinin kaynaşmasından oluşmuş bir ektir. Eklendiği kelimeye ‘bir özelliği, niteliği bulundurma’ kavramı katar (Zülfikar, 1991: 123, Korkmaz, 2014: 163).

Sıfat ifade eden kelimelerde geçer.

asılmalu: Asılacak olan, asılması gereken.

Dostum düşmenimin boğazına dakmışlar

Şol bir *asılmalu* uğru gibi urgan neyiki (TarS: 244).

bağlamalu: Bağlanması lâzım, zincirlik.

Kırmışam namus ü arın Zatiyâ zincirini

*Bağlamalu*yam görelden ol müselsel boynu ben (TarS: 373).

Görmeyelden anı bir *bağlamalu* divaneyem (TarS: 373).

Bağlamalu kan uğut bir ıpkızıl divanedir

Avuç avuç za‘feran yer çün müdam ey yâr gül (TarS: 373).

Bitnel: Münbit. <*“*bitmeli yer*” / “*bitmeli ol-mak*”

Bir dönüm *bitnel* arı yer yeğrekdir ki timar idip ana tohum saçarsın bite, yüz dönüm çorak yerden ki timar idip ana tohum saçarsın bitmeye (TarS: 622).

dimelü: Denebilir, denilebilecek.

Ol mah-ı duhter-i şah... bir kendüden yağ *dimelü* kenizekin eline yapışmış tuta geldi (TarS: 1159).

biçmeli ol-: Biçilecek hale gelmek.

Bir miktar tohum ektim, bitip zuhura gelip *biçmeli* oludukta işbu kişi gelip ekinimi çiğneyip bana ziyan eylemiş (TarS: 545).

bilinmelü ol-: Herkesçe bilinmek.

İrağ olsun ol endişe hatırdan ki eğer âşikâre olup *bilinmelü* olursa kişiyi udlu ider (TarS: 562).

binilmelü et-: Binilecek hale getirmek.

Ya ol bu katırı *binilmelü* ede ve râm eyleye, ya bu katır anı helak kıla (TarS: 580).

botlamalı ol-: Deve yavrulıyacak duruma gelmek. <bot(u)+la-malı ol-mak

Melâbi' [Ar.]: *Botlamalı* olan develer (TarS: 643).

çıkmalu ol-: Çıkmak üzere bulunmak.

Ol sâat ne hal ola ki can-ı aziz gövdeden *çıkmalu* ola (TarS: 893).

doldurmalı et-: Dolacak hale getirmek. <dol-dur-malı et-mek

İnhad [Ar.]: Kabı kacağı doldurmak veya *doldurmalı* etmek (TarS: 1204).

dulunmalıca ol-: Batmak üzere bulunmak.

Haş' [Ar.]: Ildız *dulunmalıca* olmak (TarS: 1253).

2.36.-mAn

İşlek olmayan eklerden biridir. Köke 'fazlalık aşırılık; bir işi uzmanlık derecesinde yapan kişi kavramlarını katar (Ergin, 2000: 197, Hatipoğlu, 1974: 116, Zülfikar, 1991: 123-124, Korkmaz, 2014: 163).

İsme gelip işi yapanı gösteren adlar türetir.

danışman, (tanışmant): Danışılan kimse, fakih, âlim.

Oğlan gider *danışmana* salâdır dosta düşmana

Sonra gelmeğün pişmana sana assı kılmaz ola (TarS: 1000).

Danışman okur tutmaz derviş yolun gözetmez

Bu halk öğüt işitmez ne sarp zaman olusar (TarS: 1000).

Çilingir eyder: Sen bir *tanışman* kişisin, bu sanatı nidersin (TarS: 1000).

2.37.-mİk / -mUk

İşlek olmayan bir ektir. İşlev bakımından fiilin gösterdiği işin sonucu olan ‘artıklık, küçüklük’ ve ‘parça’ anlamlı adlar türetmiştir (Ergin, 2000: 196, Banguoğlu, 2011: 272, Hatipoğlu, 1974: 121, Zülfikar, 1991: 126, Korkmaz, 2014: 164).

Çeşitli isim ifade eden kelimelerde geçer.

depme, (dep мүk): Tekme.

Leged [Fa.]: *Depme* (TarS: 1093).

Lec [Fa.]: *Dep мүk* leged mânasına (TarS: 1093).

Leged [Fa.]: *Depme* ve tabanca (TarS: 1093).

Zarf ifade eden kelimelerde geçer.

ditmük ditmük: Didik didik.

Etlerini *ditmük ditmük* ederek geçüp giderler (TarS: 1186).

2.38.-nAl

Fiilden sıfat türeten bir ektir (Tietze, 2002: 578, TarS. -VII: 237). Ekin, fiilden fiil -n- eki ile fiilden isim yapan -(A)l ekinin birleşmesi sonucu oluşmuş olabileceği kuvvetle muhtemeldir.

Bitnel: Münbit. (bk. -mAlI)

Sıfat ifade eden kelimelerde geçer.

değnel, (değenek (II), değnek): (Göz hakkında) değen, dokunan, isabet eden.

Ben iyd iderim her gece giysuları ile

Değnel gözü bizden dileğim ol ki baid et (TarS: 1050).

El-ain [Ar.]: ... ve dahi ain, gözü *değnek* (TarS: 1050).

Sur-çeşm [Fa.]: ... ve gözü *değenek* (TarS: 1050).

2.39.-(İ)nc

Fiilden isim ve sıfat ifade eden kelimelerde geçer. Dönüşlü çatı eki üzerine getirilen -ç eki ile oluşmuş bir ektir. Ek kelimeye ‘bir niteliği, özelliği bulundurma, içirme’ ve ‘ortaya çıkmış sonuç’ kavramları katar (Banguoğlu, 2011: 257, Hatipoğlu, 1974: 130, Zülfikar, 1991: 133).

Çeşitli isim ifade eden kelimelerde geçer.

basınc: Zulüm, istipdat, tazyik. <bas-ınc

Raiyyetleri eyle dutardı dınc

Kim anılmaz oluptu güc ü *basınc* (TarS: 408).

Şunun gibi bir padişah oldudu
 Kim avazesinden cihan toldudu
 Ne zehre kim âdem ede güç *basınç*
 Raiyyet inayet bulup oldu dinç (TarS: 408).
 Hemişe işi zulm ola vü *basınc*
 Ki zulmünden kimesne olmaya dinç (TarS: 408).

2.40.-(I)nDI / -(U)nDU

Fiilden isim yapar. -n- dönüşlü çatı eki ile fiilden isim yapan -tı ekinden oluşmuş, işlek bir ektir. ‘Aralıklı tekrarlanan işin adını, oluşmuş ürün, huy ve tabiat’ kavramları katar (Banguoğlu, 2011: 258-259, Zülfikar, 1991: 133-134, Korkmaz, 2016: 166-167).

Çeşitli isimler ifade eden kelimelerde geçer.

bağırsak sıyırması, (bağırsak sıyrıntısı): Bağırsak sancısı.

Sade şüden-i rûde [Fa.]: Bir rencidir ki *bağırsak sıyırması* derler (TarS: 371).

Burniş [Fa.]: Yürek burusu ve *bağırsak sıyrındısı* ki gûya bağırsaklar kesilir ve doğranır. Arabide zahir derler (TarS: 371).

bırağındı: Döküntü, işe yaramaz hale gelmiş şey.

Hıraş [Fa.]: ... ve *bırağındı* düşkün ve kötü nesne (TarS: 541).

Hıraşe [Fa.]: ... Ve *bırağındı* alçak, kötü nesne (TarS: 541).

Hıraşe [Fa.]: *Bırağındı*, alçak nesne (TarS: 541).

buluntu: Birisi tarafından kaybedilip başkasını tarafından bulunan şey.

Raygân [Fa.]: *Buluntu* ve lûkaata makûlesi ve müft ve meccanen ele geçen nesne (TarS: 692).

Zeb [Fa.]: Müft ve raygân mânasınadır. *Buluntu* ve lûkaata gibi (TarS: 692).

çevrinti: 1. Girdap.

Bevj [Fa.]: Girdap mânasınadır ki deryada olan *çevrinti* ve kanaldır (TarS: 881).

Şemer [Fa.]: Küçük havuz ve gölcük ve bikre makulesi su mevzilerine derler.. ve girdap mânasınadır ki denizin bazı yerinde olan *çevrinti* ve kanaldır (TarS: 881).

El-cirdab [Ar.]: Deryada şol *çevrintiye* denir ki ana düşen sefine bir vechile halâs olmaz (TarS: 881).

2. Çukur.

El-muhavvaz [Ar.]: Şol havuz tarzında hurma ağaçlarının diplerine çevirdikleri *çevrintiye* denir ki andan kökleri teşerrüp eder (TarS: 881).

çise, (çisek, çisenti): Yağmur serpintisi.

İşbu ay görüldüğü günde eğer

Ya *çise* olsa yahut yağsa matar (TarS: 926).

Taşş [Ar.]: Uşacuk yağın yağmur ve *çisek* (TarS: 926).

Er-rikk [Ar.]: Yağmur *çisenti*si ki matar-ı zaife derler (TarS: 926).

çiynemti: Ağızda çiğnenecek nesne. <çiyne-nti

El-madağ [Ar.]: Ağızda çiğneyecek nesneye denir ki *çiynemti* tâbir olunur (TarS: 927).

çürüntü: Çörçöp, süprüntü, döküntü.

Husafe [Ar.]: Yabana atılacak *çürüntü* ve gümüş borası (TarS: 962)

derinti, (dirinti): Şuradan buradan toplanmış insan kalabalığı.

Arap kaldı bu yana çıplak u aç

Derinti tayifedir katı muhtaç (TarS: 1107).

Hakir dahi iki reis sishane, dört at ve dört adet gulâmlarımla giderken yolumuz üzere mekseden Eflak, Buğdan ve Tatarlardan dahi yirmi bin adet asker ve beş bin esp-süvar gulâm cem'olup bu *dirinti* asker hakiri görünce “fırsat ganimettir” deyü cümle bileme gelip... (TarS: 1107).

El-ğubaşat [Fa.]: Hubaşenin cem'idir ki *dirinti* nesneye denir (TarS: 1107).

döğündü: Dalga.

Ve denizin *döğündü*sü gayet çoktur (TarS: 1227).

Garp tarafı bir mertebe *döğündü*lüdür ki sefine hareketi mümkün değildir (TarS: 1227).

döküntü: Bol akan, bol bol dökülen.

Gökler kapısını açtık *döküntü* (harekelidir) su ile ve yerlerde pınarlar akıttık tâ su biri birine kavuştu (TarS: 1229).

2.41. -sA(k)

-sAk eki, fiilden birkaç isim ve sıfat türeten, işlek olmayan birleşik bir ektir. Getirildiği fiile ‘fiilin gösterdiği işi üzerinde nitelik olarak taşıyan’ veya ‘o işe meyilli, istekli olan’ anlamında isim ve sıfat türetir (Ergin, 2000: 197, Zülfikar, 1991: 138, Korkmaz, 2014: 168-169).

Çeşitli isim ifade eden kelimelerde geçer.

buñalsalık: Bunaltı, sıkışıklık durum.

Ferağatte atlandırıran, indiren

Kılınç eyleyen liyk yüz döndüren

Buñalsalık olsa pes ana değin

Güder dınclığını gözetmez beğın (TarS: 695).

dutsak, (tutsak): Esir.

Karındır ayak *tutsağı* el bağı

Boğaz yasiri (esiri) Tanrıyadır yağı (TarS: 1286).

Ayaktan düşüp nite *tutsak* kala

Elin düşmüşün her ki tutmuş ola (TarS: 1286).

Kayurmaz mı kendi *tutsak* ola

Şu kim tutsağa güç değürebile (TarS: 1286).

dutsaklık, (tutsaklık): Esaret.

Bu ile garip geldim ben bu ilden bezerim

Bu *tutsaklık* tuzağın demi geldi üzerim (TarS: 1288).

Şimdi Hettal'i *dutsaklık*ta ve bent içinde koyup biz ayşe meşgul olmak maslahat mıdır (TarS: 1289).

Kişi *dutsaklık* içinde sınanmaz

Esirin sözüne kimse inanmaz (TarS: 1289).

2.42. -sI

Türkçede eskiden beri birkaç kelimede bulunan, işlek olmayan bir ektir. Eski Türkçede -sIk/-sIg biçiminde bulunan ek, 'geleceğe yönelmiş gereklilik, ihtiyaç' bildirir (Gabain, 2000: 54, Ergin, 2000: 196, Korkmaz, 2014: 169).

Alet, eşya adları ifade eden kelimelerde geçer.

çöksü: Bir şeyin kımıldamasını önlemek için kullanılan ağırlık, baskı, çivi.

Yer çalkandı durmadı bir dem karar kılmadı

Yüce yüce dağları Hak *çöksü*ler eyledi (TarS: 947).

Ey gökleri direksiz turguran ve yerlere dağları *çöksü* kılan (TarS: 947).

Çöksü kıldı dağları Hak bu yere

Tâ ki bu yer dölene kaim dura (TarS: 947).

Zarf ifade eden kelimelerde geçer.

dersü: Hepsi, kâmil, baştan başa hep.

Andan Hıta dilâverleri dahi at yeğın, er yeğın urup yüz yirmi bin er olup *dersü* kılıç yalınca kılıp gıriv edip İskender Şahın sancağın gözleyü gittiler (TarS: 1117).

Yâ Zülkarneyn sen, şehrim, diyarım var dediğin nesneleri mâmur mu sanırsın, bu cihan sarayı *dersü* bir viran rıbata benzer (TarS: 1117).

Şah ol şekli görücek rahşından indi, *dersü* cümle salâtin serverler dahi indiler (TarS: 1117).

Çeşitli isim ifade eden kelimelerde geçer.

dütsü saksısı: Buhurdan.

Ûd-sûz [Fa.]: *Dütsü saksısı* (TarS: 1357).

3. İsimden Fiil Yapım Ekleri

3.1. +A-

İsimlerden olma veya yapma bildiren geçişli ve geçişsiz fiiller ifade eden kelimelerde geçer. Yansıma gövdelere gelerek onlardan bazı türetmeler de yapar (Hatipoğlu, 1974: 16, Zülfikar, 1991: 48, Zülfikar, 1995: 116, Banguoğlu, 2011: 205, Korkmaz, 2014: 173).

ET ve OT döneminde çok işlek olan bu ek, zamanla işlekliliğini kaybetmiştir (Gabain, 2011: 205, Güner, 2013: 155).

ada- (I), (adı-): Ad vermek, tesmiye etmek.

Pes Tanrı Teâlâ eyitti: Yâ Musa senin sözün ile ben buları yarlığadım ve lâkin bulara fâsık deyü *adı*duğundan sonra, pes kendözüm and içtim kim Şam yerine girmeği bulara haram kıldık (TarS: 15).

İkisine dahi Hak Arş dedi

Bir ad ile ol ikisin *adadı* (TarS: 15).

ak sarmaşık: Evren gülü, bin kulaç ve ak asma da denilen, sarmaşık. Faşra [Fa.]: Süryanide bir nebat ismidir ki sarmaşık gibi etrafında olan eşçar ve nebatata sarılır. Ve Türkıde evren gülü ve ak asma ve *ak sarmaşık* ve bin kulaç ve hüsnüyusuf ve köküne semüz kabak tâbir ederler (TarS: 74).

apıla- (apula-): Okşamak, gönlünü hoş etmek.

Düriş yoksulu sakla vü *apıla*

Ki derviş ile padişah yapıla (TarS: 178).

Öğüş gussa yi vü çevirme yüzü

Apulayu gör bir kişiyçün yüzü (TarS: 178).

apulayu gör-: Okşamayı adet etmek.

Öğüş gussa yiv ü çevirme yüzü

Apulayu gör bir kişiyçün yüzü (TarS: 180).

at otayıcı: Baytar.

Kasnak düzücü: ettar [Ar.];, koku satıcı: atar [Ar.]

At otayıcı: baytar [Ar.], sayru evi: mâristan [Fa.] (TarS: 278).

at oynacı: At oynatılan yer.

Atımız oynagıdır nahcîrgâh-ı mülk-i aşk
 Çeşme-i Hızır'a anı ilettiler âb-ı pâkimin (TarS: 279).
 Na'î-i zerrin-i hilâli yolda bulmuştur felek
 Kim bu sahra ol şehin dâim *atı oynagıdır* (TarS: 279).
 Hizmete can verirdi ana melek
Atı oynagı olmuş idi felek (TarS: 279).

burna-: Uç yapmak, uç koymak. < burun+a-
 Ol taştan alıp getirdiler ve pişekârların aletine andan *burnadılar* pes taşları yonmak ve
 cevherleri delmek bulara genez oldu (TarS: 710).

çağnam çağnam: Çağıl çağıl. < çağ+ı-n-am
Çağnam çağnam kayalarda çıkan su (TarS: 793).

çağnaş-: Konuşmak, görüşmek. < çağ+ı-n-a-ş-mak
 Acaba kankımıza alemleri yarınkı gün Resul Hazreti vere deyü *çağnaşup* fikre vardılar (TarS: 793).

çağşa-: Sarsılıp gevşemek, kağşamak.
 Esası *çağşamıştır* bu binanın
 Yıkılır âkıbet bünyadı anın (TarS: 794).

çalka-: Sarsmak. çalk+a-mak
 Denizin emvacı beni *çalkadı* (TarS: 812).

çığşağulu: Çığış çığış sesi çıkaran.
 Ve *çığşağulu* avazlarla ve nukl ü helva ile meşgul iderler (TarS: 890).

çıldıra-: Bir şey çıldır çıldır ses çıkarmak.
 Eğer ansızın nesne *çıldıraya*
 Ya bir kul gelüben kapı araya (TarS: 896).

çıñra-, (çıñre-): Çınlamak, çıngırdamak, şingırdamak.
 Yusuf yine ol sağ bir kez kakar
 Ol sağ *çıñgrar* yine bir ün çıkar (TarS: 901).
 Çü elden düştü taşa *çıñradı* tas
 Gerek sen bu sözü kaldır gerek bas (TarS: 901).
 Dam üstünde leğen düşücek katı *çıñrer* (TarS: 902).

çınakla-, (çaynakla-, çırnakla-): Tırmalamak.
 Et-tekdihu [Ar.]: Bir kimsenin yüzün *çırnaklamak* ve tırnak ile yüzün yırtmak (TarS: 899).
 Et-tahrişü [Ar.]: Dırmıklamak ve *çınaklamak* (TarS: 899).

El-kedhu [Ar.]: Ve dahi bir kimsenin gevdesin veya yüzün yırtmak ve dırmıklamak ve *çaynaklamak* (TarS: 899).

dip çalka-: Kalçaları oynatmak.

Kâçul [Fa.]: Raks ve masharalık arasında mak'at tahrik eylemek ki çavuşlar ve soytarılar şetaret için ederler, *dip çalkamak* tâbir olunur (TarS: 1165).

dişe-: Değirmen taşına diş açmak.

Âsiyâ-zen [Fa.]: Değirmen *dişeyici* ve çakıldağı (TarS: 1183).

Tebrek-i âsiyâ [Fa.]: Değirmen *dişegisi* ve tokmak ve *dişegi dişemek* (TarS: 1183).

Minkar [Ar.]: Değirmen *dişeyecek* çekiç ki Fariside âjine [Fa.]: ve şikene [Fa.] dahi derler (TarS: 1183).

donak, (tonak): Bezek, süs.

Ziynet [Ar.]: Bir şeye hüsün hasıl etmek için ilâve olunan nesne ki bezek, *donak*, süs derler (TarS: 1212). KBS: 299 <don [E.T. tōn]+a-(süsle-, beze-) k

döle-: Hayvan yavrulamak.

Nuh Aleyhisselam buyurdu: Madem kim gemide olalar, hiç erkek *dişiye* yakın varmasın. Pes it buyruk sıdı, birbirine katıldı. Nuh dua kıldı... Ey Bâri Hudayâ anın *dölemeğin* (harekelidir) düşvarlık birle kılğıl dedi (TarS: 1233).

(Ad kavminin)... Başı bir ulu kubbe kadar idi ve ölmüş kişilerinin gözü ve burunu yerinde geyik yuva edinip *döler* idi (TarS: 1233).

düne-: Tünemek, gecelemek.

Zahit... Şehre irdi, bir yer istedi kim *düneye*, pes bir yavuz işli avrat evine konuk oldu (TarS: 1318).

Sıçan kamu bendleri kesti, bir bendi kararınca kodu, ol dün bile *dünediler*. Kaçan sehergâh simürgu meşrik kıranında pervaz eyledi (TarS: 1318).

Kuşlar ölümler üstüne *dünedi* (TarS: 1318).

3.2.. +Al-

Genellikle sıfattan 'olma' bildiren bir ek olan +Al-, eskiden beri kullanılan ancak işlek olmayan bir ektir (Hatipoğlu, 1974: 87, Zülfikar, 1991: 55, Ergin, 2000: 181, Banguoğlu, 2011: 206, Korkmaz, 2014: 173).

+A- eki ve edilgenlik ifade eden -(I)l- ekinin kaynaşmasıyla oluşmuştur (Banguoğlu, 2011: 207, Korkmaz, 2014: 173).

Türk ise ekin, iki farklı kaynaktan geldiğini iddia eder: İlki +A- eki ile -(I)l- ekinin kaynaşması, ikincisi ise ‘ol-’ yardımcı fiilinin, ‘er-’ fiiline benzer bir biçimde ekleşmesi sonucu oluştuğu yönündedir (2006: 188-190).

alal-: Renkten renge girmek, alı al, moru mor olmak, bozulmak, alacalanmak.

... Kar gözlü kâfir kızın men aluram, dahi senin yüzüne men gelmezem, ağladuğuna sebep ne?... Kazan bey *alaldı*, oğlunun yüzüne baktı, çağırıp söyler... (TarS: 86).

bolalt-: Bollaştırmak, çoğaltmak.

Durak otu... Anın tazesı kurusundan yeğrektir ve ol sütü *bolaldır* (TarS: 634).

buğalsalık: Bunaltı, sıkışıklık durum.

Ferağatte atlandıran, indiren

Kılınç eyleyen liyk yüz döndüren

Buğalsalık olsa pes ana değin

Güder dınclığını gözetmez beğın (TarS: 695).

çoğal-: Çoğalmak.

Dönüp Eyyub’e çek aşkın belâsın

Çoğalsa mihnetin dime kem olsun (TarS: 934).

çöngel-: 1. Zayıflamak, kuvveti kaybolmak, görevini iyi yapamaz hale gelmek, körleşmek.

Kara kıyma gözlerim *çöngel*meseydi (TarS: 952).

Ey gamzeleri dönme vü *çöngel*me berü gel

Yüzün ile alnunu bana şems ü kamer kıl (TarS: 952).

... Sürme çekeler, *çöngel*miş gözlere cilâ vere (TarS: 953).

2. (Diş hakkında) kamaşmak.

Yimekten ardı *çöngeldi* diş ağız

Sinirmeklikten oldu mi‘de âciz (TarS: 953).

Ed-daras [Ar.]: Diş *çöngelmek* yâni kamaşmak (TarS: 953).

dincel-: Rahat ve huzura kavuşmak.

Âsây [Fa.]: Rahat ve ârâm ve *dincelmek* (TarS: 1160).

diñel-: Ayakta durmak, ayağa kalkmak. (KBS: 285 diñ+el-mek)

Bu bir son dirnektür ki dirildük *diñeldük* (TarS: 1161).

Azrail ölüm uğrağını getirür, *diñelür* seni biçer, bırağur gider (TarS: 1161).

El-izli‘mam [Ar.]: *Diñelmek* ve ayak üstünde durmak (TarS: 1161).

domalan, (tomalan): Arap mantarı, keme. (“*dom*: yuvarlak, yumru” KBS: 297)

Oğlancıklar fitıkı için *tomalanı* kurudalar, döğeler, eleyeler; balık yelimin ısladup kaynatar, âdetçe karıştırıp yaku edeler (TarS: 1208).

Şatıl [Ar.]: Hintten gelür bir ottur kurumuş *domalana* benzer (TarS: 1208).

Tomalan sovuktur, yaştur... (TarS: 1208).

domal-, (tomal-): Yusuymru kabarmak, tümsek hale gelmek.

Yut yumduğu ensen *tomalu* gelsin (TarS: 1210).

Huriler vardır ki göğüsleri ağırşak gibi *domalmıştır* ki tamam cüvanında (TarS: 1210).

Çeniden [Fa.]: *Tomalmak* (TarS: 1210).

donalt-, (tonalt-): Donatmak, elbise giydirmek.

Açları doyururdu, yalincakları *donaldurdu* (TarS: 1213). don+al-t-mak

düzelt-: Yapmak, imal etmek. <düz+el-t-mek

Şahtan istedi bir gün genc ü mâl

Kim bir âyine *düzelde* bîmisâl (TarS: 1363).

3.3. +An-

+A- eki ile -n- dönüşlülük ekinin birleşmesinden oluşmuş birleşik bir ektir. Adlara ve sıfatlara gelerek onlarla donanma, vasıflanma anlamlarında içe dönük fiiller yapmıştır (Banguoğlu, 2011: 207, Korkmaz, 2014: 174, Gabain, 2000: 49).

adan-: Ad almak, ad takınmak.

Biz ne meliklik adın *adanalum* (TarS: 16).

Adanur ol âlem içre alp adın

Ol bilir niceydüğün alplık tadın (TarS: 16).

Bahadırılık adın *adandı* (TarS: 17).

boşan-: Boşalmak, boş kalmak.

... Çün bu söze ağzın açtı, ağzı ağaçtan *boşandı* havadan aşağıya düştü (TarS: 639).

Yüklü avrata içürseler yükünden *boşana* (TarS: 639).

Fâsık ü fâcirlerin kanı kurudu nâgehan

Oruç ayında *boşanmış* câma döndüler heman (TarS: 640).

boyan-: Erişmek, ulaşmak, uzanmak.

Döşekten kopuben havaya düğer

Yukarı çıkıncak boşanır meğer

Sanır kim düşer ü yere *boyanır*

Heman lâhza çün uykudan uyanır (TarS: 646).

Öğütten, uyanan gönül uyanır

Kulağa giren söz cana *boyanır* (TarS: 646).

Ah edersem *boyanur* Arşa benim tütünüm

Etmez ise nideyüm üştü baluma aru (TarS: 646).

donanma, (tonanma): Donanmış, teçhiz edilmiş.

Sabah oldu derya yüzünden bir *tonanma* gemi çıktı. Halk rengâ-reng tonlar giymiş şadılıklar ile çalıcılar... (TarS: 1214).

donan-, (tonan-): Süslenmek, giyinip kuşanmak.

Varup kız *donan*up geldi oturdu (TarS: 1214).

Bezedi uçmağı Rıdvan mû-bemû

Huriler *tonan*dı yapıldı tamu (TarS: 1214).

İnce kız *tonan*ınca yoğun kız ere varmış (TarS: 1214).

dölendir-, (dölendür-): 1. Sabit kılmak, tesbit etmek.

Bu kıtâl yolunda ayaklarımızı sen *dölendir*üvergil bu kâfir kavm üzerine bize sen nusret kılıver (TarS: 1233).

Ayakkabı dua kılur, eydür: İlâhî bu kulun ayağın Sırat üzere sen *dölendir* (TarS: 1234).

El-isbatü [Ar.]: Bir nesneyi berkitmek ve *dölendirmek* ve karar ettirmek (TarS: 1234).

2. Rahata, sükûna, huzura kavuşturmak.

Ol dünya dirliğine ve fânî, mütegayyir olucu maişetine razı oldular, gönüllerin anın üzere *dölendürdüler* (TarS: 1234).

Tevekkül oldur kim gönlünü *dölendüre* rızk için Hak Taâlâ Hazreti hot pâyenden olup durur, anın rızkın ana değürür (TarS: 1234).

Bu dünya mağrur kılmasın ki andan yana meyli dip gönlünüz *dölendüresiz* (TarS: 1234).

3. Yerleştirmek.

Ey Çalabım, zürriyetim senin hürmetli evin katında ekinsiz, yemişsiz derede kodum ve sana ısmarlayıp *dölendürdüm* (TarS: 1234).

dölen-: 1. Mutmain olmak, temayül göstermek, sükûnet bulmak, karar kılmak, huzura kavuşmak, ağır davranmak.

Habibim gönlün *dölendi* mi ümmetini sevdüğüme (TarS: 1234).

İgen avâresin *dölenme*ğîn yok

Ki kendi kendini hiç anmağın yok (TarS: 1234).

İşitti anın ününü Nevbahar

Dedi *dölen*ümezvenin zinhar (TarS: 1234).

2. Çoğalmak.

Her kim belüsüzlüğe ve aşağı kalmağa razı ola, şol enar yaprağı gibi niçeme çok *dölenür* ise dahi fazıl ve mürüvvet ehli katında anın kadri ve ağırlığı yoktur (TarS: 1236).

Mal bezirgenliksüz *dölenmez* (TarS: 1236).

duşan-, (tuşan-): Bağlanmak, kösteklenmek.

Maslahat oldur kim erlik kuşağın kuşanasız, değil kim korhu tuşağı birle *tuşanasız* (TarS: 1276).

3.4. +Ar-

‘Yapma’ bildiren bir ektir. Geçişli fiiller türetir (Ergin, 2000: 182, Banguoğlu, 2011: 208, Korkmaz, 2014: 174, Zülfikar, 1991: 60).

Korkmaz ekin +A- ve -r- eklerinin birleşmesinden oluştuğunu ileri sürer (2014: 174).

başar-: 1. İdare etmek. <baş+ar-mak

Her kim ki bin kişi *başara* bilür, tümen beği olmağa yarar (TarS: 419).

... Haber gönderdi kim: Beğliği ko, rızkını isteyü git... Ayağına düştüm eyittim: Bilirim kim hatunlara er gerek. Beni tut kim bir kulunam, ko, memleketi *başarayım* ve raiyyeti göreyim. Sen bir gönlüne yarar kimseyi ihtiyar it anınla zevkını sür (TarS: 419).

Ben ne kadar kardaşlarımı esirgedimse iflâh olmadılar. Âhir sefere ıkdam ittim, kardaşlarıma bin dinar verdim, benimle sefer eylen, benden yiyin için, bu akçanızı ben *başarayım* didim, bana dua eylediler (TarS: 419).

2. Elde etmek, istediğini bulmak.

Dâye sabah kalktıktı Rıdvan Şah’ı yerinde bulmadı, sezdiği yerleri aradı *başarım*adı feryat eyledi (TarS: 420).

Kulağuzsuz yol *başaran* Kazar er idüm (TarS: 420).

3.5. +Ar-

Bazı sıfatlara ve renk adlarına gelerek ‘olma’ bildiren, geçişsiz fiiller kuran bir ektir (Ergin, 2000: 182, Banguoğlu, 2011: 208, Hatipoğlu, 1974: 135, Zülfikar, 1991: 60, Korkmaz, 2014: 174).

Bazı bilim adamlarına göre ek, ET ‘er-’ fiilinden gelmektedir (Korkmaz, 2014: 174, Türk, 2006: 188).

akar-: Ağarmak.

Umarım ki *akara* kara yüzüm (TarS: 68).

bozar-: Kırışmak, ağarmak, sararmak.

Bir gün Davut Tâî’yi gördüm kim benzi *bozarmış* korku ile, katı ağlar (TarS: 658).

... Dudakları depşere, benzi *bozara*, igen derleye, dili dutula (TarS: 658).

Korkan âdemin benzi ya sarı, ya ak olur; zira can içeri gider, beden hararettgen taşra kalır *bozarur* (TarS: 658).

3.6. +Aş-

+A eki ile -ş- işteşlik ekinin kaynaşmasından oluşmuş birleşik bir ektir. Genellikle olma bildiren geçişsiz fiiller türetmiş, çoğu karşılıklı bir kısmı da edilgenlik anlamında fiiller türetmiştir (Korkmaz, 2014: 174, Banguoğlu, 2011: 209).

butraş-: Çok kuvvetlenip azgınlaşmak. (“*but(u)r: haşarı, azgın*” TTL: 40)

El-ıgliylâ’ [Ar.]: Otlar *butraşıp* sarmaşmak (TarS: 722).

3.7. +At-

+A- eki ile -t- ettirgenlik ekinin kaynaşmasından oluşmuş birleşik bir ektir. Kaynaşma dolayısıyla -t- ekinin işlevi körelmiştir. Ek, ‘yapma’ bildiren geçişli fiiller türetir (Korkmaz, 2014: 174, Banguoğlu, 2011: 209).

aşat-: Doyurmak, yedirip içirmek.

... Biz demiri diş ile çiğneriz ve bizi kılıç südü ile *aşatmışlardır* ve süğü ve ok birle beslemişlerdir (TarS: 264).

donat-, (tonat-): 1. Süslemek, giydirip kuşatmak.

Oğlanı *tonattılar*, atasıyle anasıyle geldi görüştü (TarS: 1214).

Açlar doyurup yalınlar *tonat*kandır (TarS: 1215).

Donattı şehir-i İslâmbul’u ol dem

Kamu kâfir eder ana temaşa (TarS: 1215).

2. Bir kimseyi kötü sözlerle batırmak.

Ühvücce [Ar.]: Kimseyi *tonat*mak ve rüsvay etmek için yakılan türkü ve şiir (TarS: 1215).

Ne herze ağzına geldiyse ol dem

Söğüp Rum ehlini *tonattı* muhkem (TarS: 1215).

3. Teçhiz etmek.

Şeh emretti heman Mahmut Paşa

Donattı yüz para gemi müheyya (TarS: 1215).

Üç yüz gemi *donadup* yeniçeri ve azebânı kadirgasına bindirdiler (TarS: 1215).

düzet-: 1. Yoluna koyma, tanzim etmek, tertip etmek. <düz+et-mek

Şenzebe işlerine ivmeklik vâciptir, devletlü padişaha ol olur kim işlerin tedbirin vakıt geçmeden ön *düzed*e (TarS: 1366).

Kirpiğinden can-şikâr ohlar *düzet*mişsin bugün (TarS: 1367).

İki canipten saflar ve alaylar *düzet*tiler (TarS: 1367).

2. Düzeltmek, tesviye etmek.

Pejend [Fa.]: ... Ve sürgü ki ekinciler tohumu saçtıktan sonra anınla yeri *düzed*ürler (TarS: 1367).

3. Yapmak, inşa etmek.

Ol kubbenin altında bir sinle *düzet*üptür (TarS: 1368).

Gemici gemiyi *düzed*ür idi

Bâdban ağacın uzatır idi (TarS: 1368).

Alı ol kılları bir hoş hünerment

*Düzet*ti dürlü san'at bağladı bent (TarS: 1368).

4. Takmak.

İdüp kulluğunu ızhar halka

Kulağına *düzet*ti iki halka (TarS: 1368).

3.8. +CI-

Yazı dilimizde yer almayan ekin örnekleri sınırlıdır. Oluş bildiren, nesnesiz fiiller türeten bir ektir (Güngördü, 2002: 174).

Güngördü, Moğolcada 'kendisinden önce gelen kelimenin elde edilişini ifade eden +ci- ve +cira-/ +cire- ekleriyle bağlantılı olduğunu belirtmiştir (2002: 172).

Geçişsiz fiil ifade eden kelimelerde geçer.

derci-: Terler gibi olmak. <ter+ci-mek

Issı marazlarda *dercimek* hıtlar fesadına delildir (TarS: 1101).

3.9. +DA-

Genellikle yansıma kelimelerden fiil yapmakta kullanılan bu işlek ek, az da olsa diğer kelimelerden de fiil türetmiştir. Diğer isimlerden yapma ifade eden, ses taklitlerinden olma ifade eden fiiller yapar (Ergin, 2000: 182, Korkmaz, 2014: 175, Banguoğlu, 2011: 204, Zülfikar, 1991: 77, Hatipoğlu, 1974: 57).

Geçişli fiiller ifade eden kelimelerde geçer.

alda-: Aldatmak, kandırmak, oyun etmek. <al+da-mak

Ömrüm beni sen *alda*duñ ah nideyim ömrüm seni

Beni deprenemez kodun ah nideyim ömrüm seni (TarS: 93).

Aldamasun seni nevrüz-ı cihan

Peyrev olmuştur baharına hazan (TarS: 95).

Firibiden [Fa.]: *Aldamak* (TarS: 95).

bağda-: Güreşte sarmaya almak, çelme takmak. (“*bağda*” KBS: 102)

Bu gez Beyrek kızın ince beline girdi *bağdadı* (TarS: 365).

Bağdadı arhası üzerine yire urdı (TarS: 365).

Seren [Fa.]: *Bağdamak* (TarS: 365).

Yansıma kök ve gövdelere gelerek geçişsiz fiiller ifade eden kelimelerde geçer.

bıncıldayık, (bıncıldayık): Bıncıldak

Gül yağıyla veya gayri bir yağla dahi karışturalar burnu delüklerine dürteler ve *bıncıldayığ*ına dürteler gayet faide ede (TarS: 541).

Er-remâ‘a [Ar.]: Oğlancuklar başının *bıncıldayığ*ı (TarS: 541).

Yafuğ [Ar.], firaz-ı ser [Fa.]: Başın yukarısı yâni ol mevzi‘ ki etfalin başında yumuşak ve müteharrik olur ki *bıncıldayık* tâbir olunur (TarS: 541).

carıldeş-: Bağrıışmak.

Müslümanlık çerisine karşı çekirge gibi *carıldeş*tilar (TarS: 755).

cırıldamak: Cır cır ses çıkartmak.

Es-sarirü [Ar.]: Yazı yazarken kalem ötmek ve *cırıldamak* (TarS: 770).

civilde-, (çivilde-): Fısıldamak.

Es-sirarü [Ar.]: ... Bir kimsenin kulağına *çivildemeğ*e derler (TarS: 776).

Sirar [Ar.]: *Civildeş*mek, kişinin kulağına *civildemek* (TarS: 776).

çingışta-: Maden şeyler ses çıkarmak, şingırdamak

Salil [Ar.], avaz kerd-i ahen ve ziver [Fa.]: Demir ve huliyy avaz etmek ki çingırdamak ve *çingıştamak* tabir olunur (TarS: 899).

çivilda-: Fısıldamak.

Bir kimesne Ebuubeyd’e uğradı, anınla kardaşlaştı, Ebuubeyd’in kulağına *çivıldadı* (TarS: 909).

çoğuldeş-: Kalabalık hale gelmek, birçok kimse bir araya gelmek.

Bevş [Ar.]: Bir ata oğlanları ve cemâat çoğuldusu ve halk *çoğuldeş*mak (TarS: 932).

3.10. +Dİr- / +DÜr-

Nadir görülen bu ek -Dİr- fiilden fiil yapma ekinden örnekseme ile ortaya çıkmış olabilir (Güzel, 2015: 476). Ek, yansıma kökenli kelimelere gelerek onlardan fiil gövdeleri türetir.

Geçişli fiiller ifade eden kelimelerde geçer.

börtdür-: Az pişirmek (eti).

El-înadu [Ar.]: Eti *börtdürmek* ve katı bişirmemek (TarS: 670).

çintir-: Gizlice öğrenmeğe çalışmak. (“*çın: gerçek, doğru*” Clauson, 1972: 424)

Haber pejuh [Fa.]: Haber *çintirici* yâni teftiş edici. Ekser budur ki casusla istamâl olunur (TarS: 924).

3.11. +Gİr- / +GUr / +hır-

Türkçede eskiden beri kullanılan bu ek, yansımaların üstüne gelerek olma veya yapma ifade eden fiiller türetir (Banguoğlu, 2011: 213, Ergin, 2000: 183, Korkmaz, 2014: 176, Zülfikar, 1991: 99).

ağır-: Anırmak, haykırmak. (< ā+kır- KBS: 70)

Fiğan ü zari kıldı, çok çığırdı

Eşek gibi kulak dikti *ağırdı* (TarS: 42).

Şol kadar oldu kim yanında eşek *ağırurdu* işitmez oldu (TarS: 42).

Şîr-i jiyan [Fa.]: *Ağıran* arslan (TarS: 42).

ağırt-: 1. Anırtmak.

Müslümanlar şol eşeği neye *ağırdırlar* ve sığır gibi nice bir bağırırlar.

2. (Boruyu, anırtır gibi) çalmak.

Zurna ve borular *ağırtıdılar* şazılık ittiler (TarS: 43).

Anlar dahı çeri dirüp borı *ağırdup* Kazan’a karşı geldiler (TarS: 43).

ağır-: Tükürmek, tükürük atmak.

Tüs [Fa.]: ... ve bir kimse üzerine tükürmek ve tükürük atmak mânasınadır ki *ağırmaq* tâbir olunur (TarS: 63).

El-ğuşu’ [Ar.]: ... Ve balgam tükürmek mânasınadır ki Türkide *ağırmaq* tâbir olunur (TarS: 63).

ağra-, (ığra-, ağan-, ırgan-): Homurtulu ses çıkarmak, haykırmak, kükremek.

Ol iki arslan pençelerin gererek kuyrukların yere urup *ağrardı* (TarS: 167).

Zağandiden [Fa.]: Yırtıcı canavar *ağramak* (TarS: 167).

Gırriş [Fa.]: *İğramak* ism-i mastardır (TarS: 168).

beğir-: Melemek. (<*be+ğir-mek KBS: 126)

El-yu’ âru [Ar.]: Dişi keçi *beğirmek* ve çığırmak (TarS: 482).

böğrüş-: Hayvanlar hep birden böğürmek, insanlar bu şekilde böğürmek.

Yalnız kardaş deyip ağlaştılar, *böğrüştüler* (TarS: 664).

çağırgan: Çok bağırın.

Arap *çağır*gan olur dinlemez söz

Savaştta ağız açar ü yumar göz (TarS: 788).

Çezd [Fa.]: ... Ve sıklık ve kirpi ve *çağır*an toy... (TarS: 788).

Berber [Ar.]: Çok sözlü, dik sesli, *çağır*gan insan ve arslan (TarS: 788).

çığır-: 1. Bağırarak, haykırmak.

Bir *çığır*makta Yehuda'nın işi

öd sısrurdu ölüdü bin kişi (TarS: 886).

... Pes tahta bir birine kavuştu, bûzinenin iki hayası tahta yarığına kısıldı, bûzine *çığır*mağa başladı (TarS: 886).

Didim hüsn iline kimdir Süleyman

*Çığır*up hüdhüd-i can didi bu bu (TarS: 886).

2. Davet etmek, çağırarak.

Biraderlerinden Avn ve Abbas'ı *çığır*dı (TarS: 887).

Kim tur gidelim *çığır*dı Leyli (TarS: 887).

Şeyh ol dem *çığır*dı har-dârı

Dedi har bunda, kanı efsarı (TarS: 887).

çığirtma: Ney ve kaval gibi nefesle çalınan bir saz.

Nay [Fa.]: Saz aksamından maruf düdüktür. Arabide mizmar denir, birkaç nevidir; battal ve şahmansur ve girift ve *çığirtma* ve sipsi ve kaval dahi efradındandır (TarS: 887).

Nat [Fa.]: Kamıştan yapılan maruf saz, düdüktür. Bunun battal, Mansur, girift, *çığirtma* gibi birkaç nev' i vardır (TarS: 887).

çımkir-, (çımkırt-): 1. Püskürtmek.

Ol kuyulardan birisi Bi'r-i Gurus'tur. Ol dahi Mescid-i Kubâ'dan yana olur. Peygamber andan abdest aldı, mübarek ağzına su aldı yine kuyuya *çımkir*dı (TarS: 897).

Dıhatün [Ar.]: Oğlancıklar su *çımkırt*tıkları fişkırık su sepdürürler (TarS: 897).

Zürâfe [Ar.]: Su *çımkırd*acak *çımkırk*ık (TarS: 897).

2. Su gibi fişkirtarak pislemek, terslemek.

El-mütuhu [Ar.]: ve dahi kuş *çımkırmak* ve bokunu aşağı atmak (TarS: 898).

Mağrut [Ar.]: Karnında alef eğlenmeyip *çımkıran* deve (TarS: 898).

El-mekk [Ar.]: ... Ve kuş kısmının sağnamasına ve *çımkırm*asına denir (TarS: 898).

3. Kötü ve sert söylemek, azarlamak.

Mekkâke [Ar.]: *Çımkıran* avrat (TarS: 898).

3.12. +I-

Eski Türkçede daha işlek olan ek daha çok geçişsiz fiiller türetir. Bazı kelimelerde ek, kökle kaynaşmış durumdadır (Ergin, 2000: 182, Banguoğlu, 2011: 210, Korkmaz, 2014: 175).

balkı-, (balk ur-, barkı-): Parlamak, ışık saçmak, lemean etmek.

Evvel Âdemi yarattı sonra Peygamberleri

Âhir Muhammed nuru *balkı*dı içimizden (TarS: 391).

Kerem et bir beri bak, nikabı yüzden bırak

Ayin on dördü müsün *balk urur* yüzde yanak (TarS: 391).

Dedi şol orta yerde *barkı*yan nur

Ne fırın yanmışa benzer ne tennur (TarS: 392).

bayı-: Zengin olmak.

Koyun ucundan *bayı*dı (TarS: 467).

Ol yoksullar kamu anın içindeki altun ile *bayı*dı (TarS: 467).

Kaadir Tanrı vermeyince er *bayı*maz (TarS: 467).

bayıt-: Zengin etmek.

Arap eydür kalmadı mal haceti

Ol garip *bayı*tdı gey beni katı (TarS: 467).

Evvel beğlerini, boy nökerlerini bahşış birle *bayı*ttı (TarS: 468).

Bayık bil kanaat *bayı*dur eri (TarS: 468).

bekin-: Kapatılmak.

Mescidin çevre etrafında olan kapular seddolunsun, yâni *bekin*üp gitsin, illâ Ebubekir'in kapusu *bekin*mesin, gitmesin (TarS: 483).

bekiş-, (pekiş-): Katılaşmak.

Es-sumaliğ [Ar.]: Koyulmuş ve *bekiş*miş süttür (TarS: 484).

El-‘ araz [Ar.]: Bir nesne *pekiş*üp salâbetlenmek mânasına (TarS: 484).

berkil-: Tesbit edilmek, pekitilmek, pekişmek.

Ol taş kuyunun ağzında *berkil*mişti, kırk kişi yerinden kaldıramazdı (TarS: 517).

darlıgan-, (darılğan-, tarılğan-, tarılkan-, tarlığan-, tarlıkan-): 1. Muzdarip olmak, kederlenmek, bunalmak.

... Melikin gönlüne hoş gelmedi, *tarlığan*mağa başladı (TarS: 1011).

Anter'i istedi, bulmadılar ve nolduğun bilmediler, teşvişlendi ve *tarlıkandı* (TarS: 1011).

Bundan ötürü melikin gönlü *tarlığan*masın (TarS: 1011).

2. Nefret etmek.

Âzığ [Fa.]: *Darılğanmak* (TarS: 1013).

Âzığ [Fa.]: Müteneffir olmak ve *tarlığanmak* bir kişinin sözünden (TarS: 1013).

3.13. +(I)k- / +(U)k-

Eski Türkçe'den beri kullanılan ekin, kullanım alanı daralmış ve seyrek olarak kullanılmaya başlanmıştır. 'Oluş' bildirme özelliği ile geçişsiz fiiller ifade eden kelimelerde geçer. Ek, isim kökünden kökün anlamını pekiştiren dönüşlü eylem gövdesi kurar (Ergin, 2000: 183, Korkmaz, 2014: 175-176, Banguoğlu, 2011: 211, Hatipoğlu, 1974: 82, Çağatay, 1966: 42).

arka biriktir-: Yardımcı toplamak, kuvvet peyda etmek.

Kaçan mekr issi zalimler *arka birikdüre* ve bir gezden kastedeler, tiz zafer bulalar (TarS: 215)

Eğer kamumuz el ele verip bu iş yarağı için *arka birikdürmesevüz* deniz vekili bu işi adet edinir (TarS: 215).

azgın-: Az görmek, azımsamak.

İstiksar [Ar.]: Kişi nesneyi az görüp *azgınmak* ve acz ızhar etmek (TarS: 342).

başık-: 1. Yaralanmak. ("**baş:** yara" Clauson, 1972: 376)

Sıvıştı ara yerden şah Hurrem

*Başık*makdan teni oldu müselle (TarS: 433).

2. Yara baş tutmak.

Cilüb [Ar.]: Yağmursuz gelüp geçen bulut ve karantısı ve karanuluğu ve yaranın *başık*mış mühresi (TarS: 433).

birike: Hazine, mahzen, sarnıç.

Yolda su *birikeleri* vardı, anları harap gördü (TarS: 593).

birik-, (birük-): Birleşmek, bir araya gelmek, ittihat etmek.

Zehi devlet ki *birikti* iki yâr

Şunun gibi ki gönlek oldu ağyar (TarS: 594).

Oğuz'un bazı uruğları ve hısımları anunla *biriktiler* (TarS: 594).

Ol sâat (kamer) şakkolmuş iken, *biriküp* bütün oldu (TarS: 595).

burçuktur-: Sıkıştırmak, taciz etmek. (<borç+uk-tur-mak)

Tefrim [Ar.]: Katı borçlu edüp *burçukturmak* (TarS: 706).

3.14. +IrGA-

Eski Türkçeden beri çok yaygın olmayan bir ektir. Türkiye Türkçesinde +ImSA- ekine benzer bir işlev taşır. Genellikle ‘gibi saymak, öyle saymak’ anlamında duygu, fikir ve görüş bildiren geçişli birkaç fiil bırakmıştır (Banguoğlu, 2011: 213, Korkmaz, 2014: 179, Hatipoğlu, 1974: 78).

azırğa-, (azırgan-, azırka-): Az görmek, ehemmiyet vermemek, azsınmak, istihfaf etmek.

Huzeyfe, Beni-Gurab’ı *azırganup* kardamı andağı mâlin nehbine ve gaaretine göndermiştir (TarS: 348).

Sen dahi Hak Taâlâ bunca iklimler ve vilâyetler verdi; henüz *azırgan*ursın (TarS: 348).

Tanrı kendilerine verdiği ni‘meti *azırgan*alar hor bakalar ni‘mete, kâfir olalar deyü korhtum (TarS: 348).

3.15. +(I)I- / +(U)I-

Sıfatlardan ‘olma’ bildiren fiiller türetmiştir (Ergin, 2000: 181, Hatipoğlu, 1974: 85, Gabain, 1988: 53, Korkmaz, 2014: 176).

Geçişsiz fiil ifade eden kelimelerde geçer.

dümen doğrult-: Yönelmek.

Mükemmel asker ile Cezayir’e *dümen doğrult*tular (TarS: 1311).

3.16. +IA-

İsimden fiil yapma eklerinin en işlek olanıdır. Hemen hemen her çeşit ismin sonuna gelerek ‘yapma’ veya ‘olma’ ifade eden fiiller ifade eden kelimelerde geçer. Türkçede başlangıçtan beri kullanılan bu ek, işlekliliği çok artarak isimden fiil yapma eki kategorisine hakim durumdadır (Zülfikar, 1991: 101, Ergin, 2000: 180, Korkmaz, 2014: 176, Hatipoğlu, 1974: 89).

Geçişli ve geçişsiz fiiller ifade eden kelimelerde geçer.

açıkla-: Meydana çıkarmak, açık hale getirmek.

Engihten [Fa.]: Depretmek ve koparmak ve oynatmak ve yükseltmek ve yukarı çekmek ve ırak etmek ve *açıklamak* ve zahir ve âşikâr eylemek (TarS: 10).

Perde ber-giriftin [Fa.]: Zahir ve âşikâr eylemektir ki *açıklamak* tâbir olunur (TarS: 10).

ad bağla-: Ad olarak almak.

Ben bu Gülşehri *adın* çün *bağladım*

Kendözüme vü gönüller tağladım (TarS: 17).

adımla-: Yürümek.

Andan Âdem'e bir asâ indürdü, eyitti: Ya Âdem, *adımla*gıl. Pes *adımladı*, şoluk sâat Hint yerine erdi (TarS: 19).

Bir kimse ahşam yemeğin yise münasip oldur ki kırk adım yer *adımlaya* (TarS: 19).

adla-: Ad vermek, adlandırmak. (bk. ada-)

Bunca dürlü hâsiyet kim sadladuk

Değmesin bir künyet ile *adladuk* (TarS: 20).

ağaçla-: Sopa ile dövmek.

Pes kaçan ol ikiyi yalan duttular *ve ağaçlayıp* zindana bıraktılar (TarS: 28).

ağırla-: Tazim, tevkir etmek, hürmet ve itibar göstermek.

Görklü hil'at giydirin halk tanlayu

Getürün anı bana *ağırlay*u (TarS: 38).

Şunun bigi padişah kim seni *ağırladı* ve aziz ve hürmetli ve muhteşem kıldı (TarS: 38).

Şol kimseler ki konukların şarap ile ve gayri fisk ile *ağırlasa* Tanrı Taâlâ kıyamette katı azap ider (TarS: 39).

ağız kokla-: Ağız aramak

Kimi der ki dün *ağzını kokladım*

Bakayım ne dermiş deyü yokladım (TarS: 45).

ahşamla-: Geceyi geçirmek.

Yarın gece gelesin bizim ile *ahşamlayasın* (TarS: 67).

Ki bişirdüp nice ni' metler elvan

Bile *ahşamlar* idi çokluğ insan (TarS: 67).

Bizde *ahşamlasa* bir şep doğsa gönlümden o bedr (TarS: 67).

alay bağla-: Asker saf saf olmak, harp safı nizamına girmek.

Çadırın diktirdi, *alay bağladı* turdu (TarS: 89).

Taşraya çıkıp *alay bağladılar*

Cümle kâfir yüreğin dağladılar (TarS: 89).

Kurudan Paşa çün *alay bağladı*

Anda kâfirler yüreğin dağladı (TarS: 89).

arıla-: Temize çıkarmak. <arı+la-mak

Yusuf Aleyhisselâm dedi ki ben nefsimi berî kılmazam *arılamazam* ol kasddan ki benden geldi (TarS: 203).

... Yâni kendü nefsinizi *arıl*ayup medhetmek etmen (TarS: 203).

Hak Taâlâ seni berî kılıp *arıl*adı ol sözden ki senin hakkında dediler (TarS: 203).

arı sıfatla- Tenzih etmek.

Tesbih iderüz yâni *arı sıfatlar*uz senün hamdün ile (TarS: 208).

alazlama- Yılcık hastalığı.

Humre [Ar.]: Yılcık denilen illet. İşbu illete *alazlama* da derler (TarS: 90).

alçakla- Tahkir etmek.

Bizi *alçaklad*ı anı ulular

Ne diye işitip beyler, ulular (TarS: 91).

altunla- Altınla işlemek.

Kındırmağa di: tergib [Ar.], *altunlama*ğa: tezhib (TarS: 114).

alukla- Hayvanın sırtına çul, palan, semer gibi şeyleri koymak. ("*aluk (I)*: 1.Eğer, semer, palan, hayvanın beline konulan eski çul" DerS: 216)

Tosun, götürmediğin andan bildim, *aluklam*adın tersledi (TarS: 117).

andla- And içirmek, yemin ettirmek.

Ve lâkin arada varan gelen bendim ve halkı *andlayan* (TarS: 147).

añlarlan- Anlar hale gelmek, anlar gibi görünmek. (*añla-* <**āñ* "düşünce, idrak, anlayış" SS: 28, KBS: 71)

Et-teakkul [Ar]: Bilmek ve anlamak ve *añlarlanmak* (TarS: 164).

anukla- Hazırlamak. ("*anu-*: hazırlanmak" DLTD: 29)

... Bular bu kelecide iken bir carıye içeri girdi, sabah oldu dahi birbirinizi görmek olmaz, firak vaktidir. Şâpu dem-i sert urup mahzun taşra geldi. Kız zâri kılıp yüzün tırmaladı. Şâpurlu *anuklad*ı bir gulâm Şâpur'u alıp hammama vardı (TarS: 171).

arala- 1. Ayırdetmek, ayırmak.

Bizi anınla kılıç *aralar* (TarS: 183).

... Oradan geçicek bir pınara uğrarsın, anda iki meh-rû avrat birbiriyle cengeder. Sana yalvaralar: Merdümlük eyle bizi *arala* birbirimizi öldürmeyelim. Mukayyet olma (TarS: 183).

2. Terketmek, bırakmak, atlamak.

Kabusname'yi Türkiye tercüme ettim. Şöyle ki bir lâfzı *aralay*ıp geçmedim (TarS: 183).

3. Arasında görünmek, bulunmak, dolaşmak.

Gülgün ruhu k'*aralad*ı meydanı hüsnünü

Şebdiz-vâr korkum odur toz kopara hat (TarS: 183).

Çünkü *araladı* meydanı kalem vafında

Arz-ı hâl eyler isem ben de bu arada olur (TarS: 184).

arıkla-, (arukla-): Zayıflamak.

Gördüm kim bir gökçek yiğit, yüzünden nur tamar, ibadetten *aruklamış*. (TarS: 201).

Gördü kim *arıklamış* ve gözü çukura dönmüş (TarS: 201).

Rengi mütegayyir olmuştu, cismi *arıklamışdı* nûru gitmişti (TarS: 202).

artukla-: Üstün kılmak, üstün tutmak, tafdil etmek.

... ve gazileri *artukladı* oturanlar üzerine ulu sevap yönünden (TarS: 239).

âşıkla-: Âşık olmak, sevdalanmak, sevda bağlamak.

Böyle diğec kız Beyreği *âşıklamışdı* (TarS: 264).

avla-: Yakalamak.

.. Hacet kaderince her gün balık dutar idi, rûzgârın ni‘met ve ginlik içinde geçirir idi. Çün zayıflık ve kocalık ana yol buldu pes *avlamaktan* kaldı. Kendözüne eyitti: Diriga... (TarS: 284).

avla- (II): Etrafını çevirmek. (“*avla-: bir yerin çevresini çitle çevirmek*” DerS: 389, TTL: 230)

Her lâhza sim ü zerle kemer *avlayup*

Koçar miyanın ol sanemin nazigâne tığ (TarS: 285).

avuçla-: Avuç ile tutmak, avuca almak.

Emeklerin diriga gitti yele

Yürü sen yel *avuçla* yele yele (TarS: 286).

ayakla-: Çiğnemek, ayak altına almak.

Aşk ile değdi girdi işlemeğe

Gâh *ayaklayu* gâh dişlemeğe (TarS: 305).

Hazreti Hünkâr ol balçığ içine girip anınla bile *ayaklamağa* başladı (TarS: 306).

Bişkeliden [Fa.:... ve çiğnemek ve ayakla tepmek ve basmak ve *ayaklamak* mânasına gelir (TarS: 306).

ayalama: Avucu dolduracak büyüklükte olan (taş).

Er-reşade [Ar.]: Kayaya denir, sahre mânasına ve avucu dolduran taş denir, *ayalama* tâbir olunur (TarS: 310).

bağlal-: Bağlanmak, ara bulunmak. <bağ+la-l-mak

Kaçan gazap kopsa bir nesneyle ki ana niza‘ vardır iki hasmın ortasında gine *bağlalur* (TarS: 372).

bağla-: 1. Kapamak.

Mısır'lu için müşebbek eyledi

Kamu yolları buyuruben *bağladı* (TarS: 372).

... Her birisi bir söz deye, sen savaş yolun *bağla*ğıl elbette ağzın açmağıl (TarS: 372).

Belkıs buyurdu askeri bir otlı sulu yere ilettiler, düşman yolların *bağladılar*, kemîn ittiler (TarS: 372).

2. kapu bağlamak.**3. Durdurmak, alıkoymak, menetmek.**

Meseldir kendi düşen ağlamaz dir

Akan deryayı kimse *bağlamaz* dir (TarS: 373).

Nefsime dileğinden yığdım ve dilim yalandan ve fuhuştan ve bühtandan *bağladım* (TarS: 373).

4. Sarmak.

Zahimlü olanları *bağladılar*, ölenler için ağladılar (TarS: 373).

5. Hasretmek, tahsis etmek, mütevakkıf bulmak.

Kamu geyikler ve canavarların dirliği ve bekası melikin ömrü dâimliğine *bağlanmıştır*... (TarS: 373).

... Ol dahi genezlikle ele girmez, ele giricek dahi himmeti ana *bağlarsa* ahret işini harap; şuna benziye kim... (TarS: 373).

El urup bu hoş suhan bünyadına

Bağla yâni Şeh Süleyman adına (TarS: 373).

6. Hasıl etmek.

Kız beş yaşına vardıkta cemâl ve kemâl *bağladı* pâkîze rûy, gaaliye-mûy belirdi (TarS: 373).

bağlamalu: Bağlanması lâzım, zincirlik. <bağ+la-malu

Kırmışam namus ü arın Zatiyâ zincirini

Bağlamaluyam göreliden ol müselsel boynu ben (TarS: 373).

Görmeyelden anı bir *bağlamalu* divaneyem (TarS: 373).

Bağlamalu kan uğut bir ıpkızıl divanedir

Avuç avuç za'feran yer çün müdam ey yâr gül (TarS: 373).

bağla-: 1. Yüksek sesle bağlamak.<bağ+la-mak

Ne yerde assın olur anlamazsın

Anınçün vakti ile *bağlamazsın* (TarS: 398).

Horuz her nöbet ki *bañlar* asla yanılmaz (TarS: 398).

İrtesi geldim gördüm horuz *bañlar* asla yanılmaz (TarS: 398).

2. Ezan okumak.

Öyle banını *bañladıkları*ndan sonra Müslümanlar öyle namazına turdular (TarS: 399).

Minarada *bañlayanda* fakı görklü (TarS: 399).

3. Gürlemek.

Er-ra^c d [Ar.]: Bulut seslenmek ve *bañlamak* ki berk dahi ekser beraber olur (TarS: 399).

başak, (başaklama): Mahsûl devşirildikten sonra dal ve sap üzerinde kalmış olan artıklar.

Feca [Fa.]: *Başaklama* (TarS: 418).

Ficay [Fa.]: *Başaklama* (TarS: 418).

Ĥusâse [Ar.]: Bağ omcasında kalan *başaklama* üzüm çingili ve azacık nesne (TarS: 418).

başla-: Başa geçmek, öne düşmek.

Çıkara ümmetini ol tamudan

Başlaya öndin yürüye kamudan (TarS: 446).

Meysere islâm sancağını eline aldı Müslümanlık çerisini *başladı* (TarS: 446).

Bilesince ola anın kılavuz

Ol anı *başlayan* yol göstere uz (TarS: 446).

bazlamac, (bazlama, bazlambac): Kalın açılmış yufka ekmeği, küçük saç pidesi.

Bazlamac kim Arapça ana hubzu't-tabık derler, tabiatı kurudur (TarS: 471).

Elin yüzün yumadan dokuz *bazlamac* ilen bir külek yoğurt gözler, doyunca tıka basa yer (TarS: 471).

Ĥamsuk [Fa.]: *Bazlamac* dedikleri ki sıvık hamuru yağ içinde bişürürler (TarS: 471).

becidle-, (becitle-): 1. Sıkı, ciddi tutmak, sıkıştırmak.

Evet, kaçan iş iyeleri *becidleyeler* münafıkların yalanları belürür (TarS: 475).

Vâriden [Fa.]: *Becitlemek* (TarS: 476).

Vâriden [Fa.]: Yutmak ve *becitlemek* (TarS: 476).

2. Tâcil etmek.

Vâriden [Fa.]: ... ve *becidleme* acele mânasına (TarS: 476).

Risten [Fa.]: *Becitlemek* ta^c cil mânasına (TarS: 476).

Risten [Fa.]: *Becidleme* (TarS: 476).

beğle-: Emirliğe, beyliğe kabul etmek.

Bursa halkı bu Cem'i *beğlediler* ve bu yeniçeriye hayli üşendirdiler (TarS: 482).

bekle-: 1. Saklamak, gizlemek, kapalı tutmak. <bek+le-mek

Sırrı ifşa eylemek yavlak katı ayıptır ve âlimlerden râz *beklemek* içinde delim haberler gelmiştir (TarS: 484).

2. Muhafaza etmek, korumak, esirgemek.

Bu sınıklı gönlümü sen eklegil

Sana sığındım beni sen *beklegil* (TarS: 484).

Hak Taâlâ ümmet-i Muhammed'i *bekleye* ol azâbdan (TarS: 484).

Pes melik ana eyitti: Kanı yarenlerin! Oğlan eyitti: Tanrı beni buların şerrinden *bekledi* (TarS: 484).

beliñle-, (belüñle-): Korku ile birden sıçramak, irkilmek. <beliñ+le-mek

... Ve cemi'-i endam ağır olmaktır ve uykuda *beliñlemektür* ve gözleri kızıl olmaktır (TarS: 492).

Beze bağlayıp boynuna asa kosalar uykuda *beliñledüğünü* gidere (TarS: 492).

Ejder ansızın bu na' rayı işitip *belinledi* (TarS: 492).

belleme: Yelek gibi bele kadar olan elbise. <bel+le-me

Berek [Fa.]: ... ve ipten dokunmuş bir nevi abaya denir ki fukara ve dervişan giyerler... ve nimtene muharrefi miltan ve *belleme* tâbir olunan kısa câmeye dahi derler (TarS: 496).

Nimten [Fa.]: Âmme miltan derler, *belleme* libastır. Zıbun ve içlik ve acem gömleği ve silâh abası ve göte küstü tâbir olunan esvaba şâmildir (TarS: 496).

bellüle-: Belli etmek, tayin etmek.

Size mülk verem yeriniz, suyunuz verem, *bellüleyem* (TarS: 498).

İlerüki ümmetler zahmetler gördüler yol *bellüleyince* Muhammed ümmeti sonrarak geldiler yolu eylenmiş buldular (TarS: 498).

Hem *bellülemek*: teşhis [Ar.], kurtarmağa di: tahlis [Ar.] (TarS: 498).

beñle-: Nişan koymak.

Sağı gizledim yükünde *beñleyü*

Uğru diyem seni tutam önleyü (TarS: 509).

birle-: Birliğini kabul etmek, şirk koşmamak, tevhid.

Maksut tevhiddir, ins ü cini anın içün yarattı ki anı *birleyeler* (TarS: 602).

Hakı *birle* vü şükrün etgil anın (TarS: 602).

Hak Taâlâ buyura kim ey beni dünyada *birleyen* kulum, ey beni görmedin arılığıma tanukluk veren kulum, seni yalunuz mu kodular (TarS: 603).

bitle-: Başkasının bitini ayıklamak.

Saksağan danayı atası caniyçin mi *bitler*? (TarS: 621).

Nâgâh zindanban uyandı gördü avratı arkam kaşır, başım *bitler*, bana istimâlet verir (TarS: 621).

El-bekbeke [Ar.]: ... ve keçi kısmı oğlağının gövdesini *bitler* gibi dişlemek mânâsınadır (TarS: 621).

boğazlağu, (boğazlağı, boğazlavu, boğazlağu düdüğü): Gırtlak, hançere.

Atan seni çişbu dağ depesine çıkardığı saat elcügezin bağlayup *boğazlağucuğu* bıçağ ile kestüğü, katı acıya koyduğu... (TarS: 629).

Ne kadar nefes kim girer çıkar, evvel *boğazlağı* girer, yine andan çıkar (TarS: 629).

... Kızıl ünük varır ağza çıkar, *boğazlağı* düdüğünün önüne yapışmıştır. Her ne kim su aslından, gıdâ aslından ağızdan girerse andan ayruk yere gitmez (TarS: 629).

boğuzla-: Boğazlamak.

Boğuzladı yidi ol at etini

Dimedi hiç hill ü hürmetini (TarS: 634).

Boğuzladı revan üzdü derimi

Ayrdı birbirinden peykerimi (TarS: 634).

boşla-: 1. Serbest bırakmak, kendi haline terk etmek.

El-behl [Ar.]: ...Bir adamı kendi rey ve iradesine koyup hodser olarak *boşlamak* mânâsınadır (TarS: 641).

Ateş dâden [Fa.]: *Boşlamak* ve terk ve ferağat eylemek ve bir kimseyi darıltıp hararetlendirmek ve bir şahsı bir sebeple muzdarip ve bîzar etmekten kinayedir (TarS: 641).

Bedrud [Fa.]: Sağlık ve esenlik ve selâmet mânâsınadır ve esenlemek ve *boşlamak* ve ferağat eylemek mânâsınadır (TarS: 641).

2. Boşaltmak.

İhtila [Ar.]: Hâli kılmak ve *boşlamak* (TarS: 641).

botla-, (potla-, bortla-): Deve yavrulamak.

Develeri *bortladı* (TarS: 642).

Rikkat edip hûk gibi hortladı

Arvanadır san bağırıp *bortladı* (TarS: 642).

El-bikrü [Ar.]: ... ve dahi bir defa botlayıp artık *botlamıyan* deveye dahi bîkr derler (TarS: 642).

boy boyla-: Bir kimsenin soyunu sopunu sayarak ögmek.

Dedem Korkut *boy boyladı* soy soyladı... (TarS: 647).

boyla-: 1. Boy ölçmek, boy ölçüşmek. (Özçelik, *boyla-* fiili için verilen bu anlamın yanlış olduğunu çünkü verilen tanıkta “değer vermek, saymak”, argo deyimle “*takmak*” olması gerektiğini söyler (Özçelik, 2017: 2118)).

Akdoğan hergiz çekirge avlamaz

Erkek arslan dilkü çakal *boylamaz* (TarS: 648).

2. Boylu boyunca dalmak.

İlm-i ledün bahrine dalalı bir Gülşeni

Yetemezem ka‘rine her nite kim *boylaram* (TarS: 648).

Bağdad’ın yaylağın bile yayladı

İndi aşkın deryasını *boyladı* (TarS: 648).

Hadden tecavüz eyledim derya-yı zenbi *boyladım* (TarS: 648).

3. Sürekli olarak izlemek.

Kengal [Fa.]: Cemmaş mânasınadır. Yâni ol ki mahfi şikârın ve dostun gözedir. A‘câm kengalgî kereded derler. Ve şikârın gözedüp *boylamak* (TarS: 648).

boyunlamak: Boynunu kırıp öldürmek.

El-fers [Ar.]: Yırtmak ve paralamak ve katletmek ve *boyunlamak* (TarS: 654).

burcala-: Buram buram tüterek her tarafa koku yaymak.

Yanardı öt ağacı külhanında

Kokusu *burcalar* câmekanında (TarS: 706).

büyükleme: İkrâm etmek, saygı göstermek.

El-ibrah [Ar.]: Vezn ve mânada ikram, *büyükleme* ve ta‘zim eylemek (TarS: 746).

El-ibrah [Ar.]: ... Bir nesneyi *büyükleme* ve ululamak (TarS: 746).

cabala-: Caba olarak vermek, ihda etmek.

Kangısın dilersen sana *cabalarım* (TarS: 747).

Evliya, elbette bunu bana *cabalarsın* dedi (TarS: 747).

çabalağan: Çabalayan, çok hareketli.

El-mimrahü [Ar.]: Ve dahil mimrah çalık ata derler, yani bir yerde durmayıp ve eşkin vermeyip *çabalağan* ve çalıklanan ata derler (TarS: 781).

çağ çağ derle-: Buram buram terlemek.

Mübarek alnı *çağ çağ derlerdi* (TarS: 787).

cırlayık, (cirtlayık, cırlayık, cirtlayık): Ağustos böceği.

Senin halin o *cırlayık*a benzer

Karınca ile olmuştur birader

Var imiş *çırılçırık* bir beli ince

Anunla kardaş olmuş bir karınca (TarS: 770).

Çezd [Fa.]: Göde çekirge ve çağırğan toy ve sıklık ve ince avaz ve kirpi ve ötlügen ve *çırılçırık* (TarS: 770).

Cüzd [Fa.]: Ötlügen ve *çırılçırık* (TarS: 770).

çağlağan: Çağlayarak akan su.

Es-sahbe [Ar.]: Şol pınara denir ki yerden kaynayıp çıkarken çağıl çağıl seslenir ola; *çağlağan* tâbir olunur (TarS: 790).

El-ħarħar [Ar.]: Çağlayarak akan suya denir ki *çağlağan* tâbir olunur (TarS: 791).

çağla-, (çağla-): 1. Tahmin, takdir, etmek, hesaplamak, tasarlamak. (“*çağ:* vakit, zaman” Clauson, 1972: 404)

Akar her yana kan ırmağı çağlar

Anın çokluğunu kim ola *çağlar* (TarS: 791).

Durup İran ile saf bağladılar

Savaşa karşı hasmı *çağladılar* (TarS: 791).

Akar sular var her yana çağlar

Anı almağa kasteden ne *çağlar* (TarS: 791).

2. Zamanını beklemek, bulmak.

Bu endişeye gönlümü bağladım

Olasını oranladım *çağladım* (TarS: 791).

çatlağuç (I): Kamçı uçlarına konan tüy veya yarılmış kayış ki kamçıyı şaklatmaya yarar.

Çobanın üç yaşar dana derisinden sapanın ayasıydı, üç geçi tüyünden sapanın kollarıydı... bir keçi tüyünden *çatlağuç*ıydı (TarS: 835).

çatlayık: Çatlak, yarık. <çat+la-y-ık

Kâf [Fa.]: *Çatlayık* yer (TarS: 836).

çendele-: Ufak ufak doğramak.

Yaş kabağı *çendele*yeler ve ayvayı döğeler ve tohmğân yaprağını döğüp bile cem‘edeler mi‘de üzerine bağlayalar (TarS: 855).

çeñile-, (çeñile-): Köpek acı acı ses çıkarmak. <çeñi+le-mek

Zineviden [Fa.]: At kişnemek ve it ulumak ve senilemek ve *çeñilemek* (TarS: 856).

Zinuden [Fa.]: İt *çeñilemek* (TarS: 856).

Erinden usanır, söyledikçe kelp gibi yüzüne sıçrar, gâh *çeyler* gâh ürür (TarS: 856).

çınakla-, (çaynakla-, çırnakla-): Tırmalamak.

Et-tekdihu [Ar.]: Bir kimsenin yüzün *çırnaklamak* ve tırnak ile yüzün yırtmak (TarS: 899).

Et-tahrişü [Ar.]: Dırmıklamak ve *çınaklamak* (TarS: 899).

El-kedhu [Ar.]: Ve dahi bir kimsenin gevdesin veya yüzün yırtmak ve dırmıklamak ve *çaynaklamak* (TarS: 899).

çeriye bağla-: Askeri durdurmak.

... On iki yıl tamam gitti, ta kim karanlığa erdi gördü kim karanlık düttün gibi kaynar, dün karanuluğu gibi değil, pes ol arada *çeriye bağladı* (harekelidir) andan çerinin âlimlerin derdi ve eyitti: Dilerin kim işbu karanlığa girem (TarS: 869).

çimdile-, (cimdile-): Çimdiklemek.

El-kars [Ar.]: İki parmağla *cimdilemek* (TarS: 920).

Bahşiden [Fa.]: *Çimdilemek* (TarS: 920).

Meçiden [Fa.]: *Çimdilemek* ve yokamak ve karvamak (TarS: 920).

dağlağı, (dağlağı, tağlağı, tağlağı tamga, tağlağı, dağlavu): Dağlama âleti.

Ve bir niceler *tağlağı* ile tağlarlar (TarS: 966).

... Ve budların ve boyunların sadaka *dağlağı*siyle dağladı ta kim atsız gaziler anlara binip gaza kıla (TarS: 966).

Dâğine [Fa.]: *Dağlavu* (TarS: 966).

dağla-, (tağla-): 1. Taaccüp etmek, şaşmak, garip bulmak.

Secdeden götürdü başın ağlayu

Anı gören hayran oldu *tağlayu* (TarS: 1001).

Söyleye dürlü lisan *tağlayasın*

Doğruluğumu benim anlayasın (TarS: 1001).

Olmaya ey nefis-i zâlim dünyaya aldanasın

Şol sebepten *danglayup* ender-cehennem yanasın (TarS: 1001).

2. Şaşırtmak.

Mükebbes [Ar.]: Halkı *tanlayup* basıveren er (TarS: 1003).

dazlak, (tazlak): 1. Saçsız, kel. (“*taz: kel*” Clauson, 1972: 570)

Şol *tazlak* mel'unlar, Muhammed dini düşmanları kim sığır gibi yirler, ayu gibi kalkışurlar... (TarS: 1032).

... Ve başımın önü *dazlak* ola (TarS: 1032).

Haşeng [Fa.]: Dağ başlı, yâni *dazlak* başlı (TarS: 1032).

2. Üzerinde ot bitmemiş (yer).

El-emlesü [Ar.]: Üzeri düz ve *tazlak* ve tayıncak nesne (TarS: 1032).

Dağ [Fa.]: Daz demektir. Meselâ başında kıl olmayan kişiye dağ-ser derler ve ot bitmeyen yere *tazlak* yer derler (TarS: 1032).

... *Tazlak* sahradır (TarS: 1032).

dekerle-: Yuvarlamak, tekerlemek.

Dedi ki iletün bunu fülân dağın yücesine çıkarun, aşağı *dekerleyüviriñ* (TarS: 1065).

dekle-: Denkleştirmek, yakıştırmak, uyuşturmak.

Evde birez susam ve birez pirinç vardır, *dekle* yiyesiler eyleyelim, altı yedi kişiye yeter (TarS: 1065).

demürle-: Demire urmak.

Heman ki mest oldular, cemi' sin *demürlediler* (TarS: 1077).

derle-: Terlemek.

Görür döşeğin ısladı *derlemiş*

Kamu gövde ditrer nite kim kemiş (TarS: 1109).

Baktı gördü kim ayın on dördüne benzer bir mahbup ala gözlü genç yiğit burçak burçak *derlemiş* uyur (TarS: 1109).

Yanağı şerm ile kim *derler* idi

Görenler ana dürdür derler idi (TarS: 1109).

dışla-, (tışla-): Kuşanılmış şeyi çıkarmak.

Hakir, Paşaya yakın vardığımda tirkeş ve kılıcı *dışlayup* seke seke huzuruna varıp zemin bus eyledim (TarS: 1138).

dille-: Bir kimse hakkında dedi kodu yapmak, bir kimseyi çekiştirmek, zemmetmek.

En-nühbâ [Ar.]: Bir kimesneyi fasl u mezemmet eylemektir ki *dillemektir* (TarS: 1156).

En-nâle [Ar.]: ... Bir adamı *dilleyüp* namusuna tokunmak mânasınadır (TarS: 1156).

El-mağs [Ar.]: Bir kimsenin ırz ve namusuna *dilleyüp* hetk eylemek mânasına (TarS: 1156).

dişle-: Yemek, ısırarak.

Aşk ile değdi girdi işlemeğe

Gâh ayaklayu, gâh *dişlemeğe* (TarS: 1186).

Fülân Yahudinin kapusunda bir kelp var, beni *dişler* gıyesümü yırtar (TarS: 1186).

Yüzün burtardı vü gey çattı kaşın

Dudağın *dişledi* vü saldı başın (TarS: 1186).

dokuzlat-, (tokuzlat-): Döverek cezalandırmak.

La‘lin şehâ uğurlayın içti yüreğim kanını

*Tokuzlad*ısaram anı türe ile yosun için (TarS: 1200).

duala-: Dua etmek.

Pehlevan-ı âlem, pîrim *dualar* seni deyüp taşra oldu (TarS: 1247).

düzen bağla-: İntizam vermek, tertibe koymak.

Kızılca Halvet’e yakın başka müsafirhane bünyat edip *düzen bağlad*ılar, matbah furun yaptılar (TarS: 1364).

Bir şeyi bir alet ya da eşya ile kaplama ve çevirme anlamları taşıyan fiiller ifade eden kelimelerde geçer.

balçıkla-: Sıvamak.

Ömeroğlu eydür: Bir gün dıvar *balçıklay*ordum, Resûl Hazreti Aleyhisselâm geldi gördü, eydür: Neylersin yâ Ömeroğlu? Eyittim: Dıvar *balçıklaram* yâ Resûlallah, dedim (TarS: 389).

cebele-: Zırh geydirmek, techiz etmek.

Kendi vezirleriyle yine leşkerin karşılayıp bir su üzre kondu, at geçilmemeğe, er *cebeleme*ğe meşgul oldu. (TarS: 758).

çerikle-: Gübrelemek. (“*çerik, (çirik): Eski bir hububat ölççeği*” TarS: 867)

Ez-zebî [Ar.]: Yer *çerikle*mek ve terslemek (TarS: 867).

duşakla-: Kösteklemek. (“*tuşağ: hayvanın ayak bağı, köstek*” Clauson, 1972: 562)

Üç bin yedi yüz altmış kadana esir-i pabeste ve bilhassa bend-i zincir olup onar onar tatar tarzı bunları *duşaklay*ıp (TarS: 1276).

3.17. +lAn-

+lA- eki ile -n- dönüşlülük ekinin kaynaşmasıyla oluşmuş birleşik bir ektir. Ek, ‘bir nesne edinmek’ ve ‘ile donanmak’ anlamında kelimeler ifade eden kelimelerde geçer. Bir kısım +lAn- eki ‘gibi davranmak, gibi görünmek’ anlamında kelimeler de türetir (Ergin, 2000: 180, Banguoğlu, 2011: 218, Korkmaz, 2014: 188, Zülfikar, 1991: 101, Hatipoğlu, 1974: 91).

açmazlan-: Açılmak istememek.

*Açmazlan*urdu meclis-i gülşende gonca liyk

Şebnem güç ile koydu anın ağzına şarap (TarS: 13).

adamcillan-: Adam gibi görünmek, adamlık taslamak.

Istıkbas [Ar.]: Zelil kişi ululanıp *adamcillan*mak (TarS: 16).

adlan-: Şöhret kazanmak, nam almak.

Yardan *atlandı* zatımız

Gurbet elde kıymatımız (TarS: 20).

ağaçlanmak: Sopa ile dövülmek, dayak yemek.

Süfûf, kim attan düşen yahut *ağaçlanmış* kişiye faide eyler... (TarS: 28).

ağıllan-, (ağıullan-): Ayın etrafı çevrilmek, ay harmanlanmak, hâlelenmek.

Sebzede *ağıllan*acak ay yüzü

Değmeye bir arpa bu harman değil (TarS: 34).

Gün *ağıllan*sa bu ay ey şehsüvar

Tâcire vardır meşakkat bîşümar (TarS: 34).

Ay *ağıullan*ur bulutlar yüğrüşür

Bahr-i Rumda cümle emvac çağrışur (TarS: 34).

ağırlan-: 1. Tazim, tevkir olunmak, hürmet ve itibar görmek.

Ey oğlum hikmeti ve ilmi *ağırlagıl* kim *ağırlan*asın (TarS: 39).

Ayak altındaki *ağırlan*acak başı baştan kestirir (TarS: 39)

2. Ağırlaşmak, üzerine ağırlık çökmek.

Çün serverlerin başları tolu içmekten *ağırlan*dı (TarS: 39).

Fernâs [Fa.]: İmızganmış yâni uyhusu gelmiş *ağırlanmış* kimesne (TarS: 39).

*Ağırlan*dı yer ol bâr-i girandan

Gücendi yer götüren öküz andan (TarS: 39).

ağırsaklan-: Yumrulanıp kabarmak.

El- müsevvik [Ar.]: Yumrarmış ve *ağırsaklanmış* kız memesi (TarS: 42).

Et-tefellük [Ar.]: Genç kızın memeleri *ağırsaklanmak* (TarS: 42).

En-nuhud [Ar.]: Taze kız memesi turunc gibi tümüp *ağırsaklanmak* (TarS: 42).

almazlan-: Almaktan çekinmek.

Naib-i saltanat şehirde olmaduğundan anın hatırı için *almazlan*up za'f ızhar etti, mübaşeret etmedi (TarS: 110).

İstanbul tekfürü, Emir Süleyman oğlunu *almazlan*dı (TarS: 110).

añlarlan-: Anlar hale gelmek, anlar gibi görünmek.

Et-teakkul [Ar.]: Bilmek ve anlamak ve *añlarlanmak* (TarS: 164).

aralan-: 1. (Zaman) Arası kesilmek, arası açılmak, fasıla girmek.

Eyittiler: Tanrı hakkiyçün hiç *aralanmaz* ki Yusuf'u anarsın (TarS: 184).

2. Ayrılmak, uzaklaşmak.

Diyar-ı gurbette sefil, sergerdan

Ağlarım vatandan *aralan*ınca (TarS: 184).

arışlan-: Bez dokumak üzere iplik tezgâha çekilmek. <*ar-ış+lan-mak

El-üşdiyy [Ar.]: Sevin arışına denir târ manasına ve *arışlan*mış beze denir (TarS: 211).

arkalan-: 1. Kuvvetlenmek, kuvvet bulmak.

Elhasıl islâm *arkalandı* her nereye varsalar kâfir durmaz oldu (TarS: 216).

Püşt yaften [Fa.]: *Arkalanmak* ki avn ve muzaharetle kuvvet bulmaktan kinayedir (TarS: 216)

2. İstinat etmek, dayanmak.

Çeriye baş gerek bende ayak yok

Bir arka *arkalan*mağa tayak yok (TarS: 216).

Bâzu-yi şaha *arkalan*up sineler yarar

Meydana girse rezm edicek âşıkane tığ (TarS: 216).

İstinad [Ar.]: Kimseye dayanmak ve söykenmek ve *arkalanmak* (TarS: 216).

aruklandur-: Zayıflatmak <ar-uk+la-n-dur-mak

... Ve oruçlar tutup tenlerünüz *aruklandurdunuz* (TarS: 241).

assılan-, (asılan-): Faydalanmak, istifade etmek, kâr etmek.

... Ve canavar kim andan assı ve ziyan gelir, anın assısından *assılanmak* maslahattan daşradır (TarS: 253).

Pes andan gerü anı besler, suvarır, anınsemeresinden *assılan*urlar (TarS: 253).

Ey oğlum eğer oğlanlıkta edep öğrenirsen ulalınca anınla *assılan*asın (TarS: 253).

atlan-, (ata atlan-): Ata binmek.

Bular dahi bizi yağı sanalar

Tana girüben *ata atlan*alar (TarS: 276).

Yeğ ol kim yayak zahmete katlana

Ki başın yenemez *ata atlan*a (TarS: 276).

Çün Ebrehe'ye haber vâsıl oldu, *atlandı* geldi (TarS: 276).

ayağı bağlan-: Boş yere oyalanıp kalmak, bir yerden ayrılamamak.

Pâbes [Fa.]: Kendüye faidesiz yerde bir nesneden ötürü *ayağı bağlanmak* (TarS: 293).

ayaklan-: 1. Ayak ile çiğnenmek.

Hâleti pâmâl-i gamdır ummanuz anda hüner

Nesne hasıl eylemez zira *ayaklan*mış türab (TarS: 306).

2. Ayağa kalkmak.

Ayaklanmak murad ettikçe biz ayakladı devran

Leked-kûb-ı cefa olduk umarken sâğar-ı işret (TarS: 306).

aygırlan-, (aykırılan-): Aygır tavrı takınmak. <aygır+la-n-mak

Et-tefahhül [Ar.]: *Aykırlanmak* ve erkeklenmek (TarS: 316).

Et-tefahhül [Ar.]: Aygıra öykünmek. mânasındadır ki zu'münce *aygırlanmak* tâbir olunur (TarS: 316).

ayrılan-: Ayrılmak. <ayır-(ı)+lan-mak

Çü Hurrem'den *ayrılan* mıştı Kâmil

Giderdi durmadın menzil-be-menzil (TarS: 338).

azıklan-: Erzak edinmek. <azık+lan-mak

El-mütezevidü [Ar.]: *Azıklanmış* ve azık götürmüş kişi (TarS: 346).

babalan-: Babalık taslamak, baba tavrı takınmak. <baba+lan-mak

Baba dostu geçinen bed-mezhep

Derdi sana *babalan* maktır hep (TarS: 357).

bağlan-: 1. Kapanmak. <bağ+lan-mak

Âdemîlerde ahlâk-ı hamîde ve ef'âl-ı sûtûde mahvolmuş ve doğru yol *bağlanmış* ve dalâlet yolu açılmış (TarS: 374).

Açılmaz iş birez *bağlan* mayınca

Yeğ oldur kim gele devlet genince (TarS: 374).

Sensiz yare varmam yolum *bağlan* ır

Dağ başı dumandır hay kara gözlüm (TarS: 374).

2. Kuşanmak.

Dizçük karaçuk *bağlan* dı (TarS: 374).

Olar Resûl ile çok ahd edüp gerü sıldılar, Mekke ehline muâvenet edüp silâh *bağland* ılar (TarS: 374).

3. Şekil verilmek, sonuçlandırılmak.

Eğer bu maslahat bu tertip üzerine *bağlan* masadı işlerin düzeni bozuladı ve ümmet arasına dartışık düşedi (TarS: 374).

baldırlan-: Ağaç sakı gelişmek. ("baldır: yaş meşe odunu" DerS: 501)

Tesviyk [Ar.]: Ağaç uzayıp *baldırlanmak* (TarS: 389).

başlan-: Başaklanmak.

Kaçan buğday *başlan* dı ve ovmağa yaradı, Âdem eyitti: Yiyeyim; eyitti: Yok (TarS: 447).

başnal-: Başlanmak. (metatez)

Savaş ikiledin *başnal*dı Müslümanlar katı turdular (TarS: 451).

bazarlan-: Alış veriş etmek.

Teserruk [Ar.]: Bir yerde halk alı satı etmek, *bazarlanmak* (TarS: 470).

beğenmezlen-: Beğenmezlik tavrı takınmak.

Câhil, hikmet sözünü işitip dıhkeder, *beğenmezlenür* (TarS: 481).

beğlen-: 1. Bey olmak.

Yusuf'u satan hoca dahi gelür

Kırk oğliyle kendözünü kul kılur

Buğday alur ol dahi yir dinlenür

Bu kez Yusuf anın üzre *beğlenür* (TarS: 482).

2. Beylik elde etmek.

Dedi bundan sen düşeli çok mudur

Dahi eşin ü yoldaşın yok mudur

Dedi çok değildir ki eğlenmişem

Bu şarda vü sanma ki *beğlenmişem*

Yalnızam u kimse yoktur eşim

Teferrüçlenirim budurur işim (TarS: 482).

3. Beylik taslamak.

Eyde ki: Kanı ol *beğlenüp* toğan götürücüler ve padişahlık dâvasın idip hısar edenler (TarS: 482).

Bir gedâ mahbubunu gördüm cihanda *beğlenür*

Kul idinmez kendözüne değme bir şehzadeyi (TarS: 482).

Memleket etrafının a^c yanı anın *beğlendiğinden* ar ederdi (TarS: 482).

beklen-: Pekleşmek, sertleşmek. <bek+len-mek

Demür veş *beklenür* gerçi o serkeş

Taşı serd ü ciğerde, dilde ateş (TarS: 484).

benlen- (I): Benlik taslamak, böbürlenmek.

İki dürlü çeri çerilengil. Mustafa malinden hazine koyup *benlenüp* turursun. Ol iki çeriye hoş tutgıl. Bir dua çerisi, bir silâh çerisi (TarS: 509).

beslengi: Besleme, evlatlık. <bes(i)+len-gi

Bür [Ar.]: Sultanımızın öğey kızı ve *beslengisidir* (TarS: 526).

Merbub [Ar.]: Beslenmiş, *beslengi* (TarS: 526).

Rebeb [Ar.]: *Beslengi* ve beslenmiş ve saklanmış nesne ve gözlenmiş kimse (TarS: 526).

bezeklen-: Süslenmek.

Muhallâ [Ar.]: *Bezeklen*miş ve müzeyyen kılınmış nesne (TarS: 532).

beliklen-, (beliklen-): Sadağını takınmak, silâhlanmak. <bel+ik+len-mek

Yaraklandı, *beliklendi*, donandı

Yüzü karardı, gözü kana döndü (TarS: 561).

bilmezlen-: Bilmez gibi görünmek, tecahül etmek.

Nice bir pinhan yanam ol bilüben *bilmezlene*

Baş açıp razım önünde aşikâr etsem gerek (TarS: 568).

Tecâhül [Ar.]: Bilürken *bilmezlenmek* (TarS: 568).

Müptelâsı olduğum dilber bilür *bilmezlenür* (TarS: 568).

bilürlen-, (bilirlen-): Bilirim davasında bulunmak.

Sanında hikmetîsin mantıkîsin

Bilürlendi bu ilmin mâ-bakisin (TarS: 574).

Et-te‘akkul [Ar.]: Ve bilmek ve *bilirlenmek* (TarS: 574).

Bilür yanında *bilürlendiler* (TarS: 574).

bizlengec, (bizlenc, bizlengiç): Yük hayvanlarını sürmek için kullanılan ucu sivri demirli değnek.

Eşeğe sormuşlar: Bugün kanda gidersin? Anı *bizlengec* bilir demiş (TarS: 626).

Naḥis [Ar.]: Tavarın karnı yanında *bizlengec* yeri (TarS: 626).

Merkebe eyitmişler: Ne acep tünd ü tîz rehvar ü sebük-hîz olmuşsun. Eyitmiş ki: *Bizlengec* bilür (TarS: 626).

boğmaklan-: Boğmak denilen gerdanlık takınmak.

Hiçbir hatun kişi hilmden Ahsen boğmak ile *boğmaklan*madı (TarS: 632).

boşlan-: Terkedilmek.

Hudâ'ya vuslet olmaz mâsiva *boşlanmayınca* (TarS: 641).

budaklan-: Dallanmak, dal vermek.

... Üç yıldan sonra *budaklanır* (TarS: 679).

buñlan-: Bunalmak.

Gökten yağmur yağmaya halk *buñlana*

Yedi yıldan sonra hâlayık dinlene (TarS: 703).

büyüklen-: Büyüklük taslamak.

Nârence çünkü kellelenir daima turunç

Limona pes *büyüklenir* ise nola turunç (TarS: 746).

Tekebbür [Ar.]: hem *büyüklenmek*, ululamakdurur: tekbir [Ar.] (TarS: 746).

El-ifşa' [Ar.]: Bir kimse *büyüklenmek* istikbar ve taazzum mânasına (TarS: 746).

cazılan-: Cadı haline gelmek. <cazı+lan-mak

Uymazsınız siz illa bir *cazılanmış*(harekelidir) ere uyarsınız (TarS: 756).

cergelen-, (çergelen-): İnsan ve hayvanlar çepeçevre bir halka meydana getirmek.

<cerge+len-mek

Çeper [Fa]: ... Ve insan ve sair hayvanın alayla halkavari daire olup *cergelen*mesine de denir (TarS: 762).

Cerge [Fa.]: Mutlaka insan ve sair hayvan gürüh ile alay kurup daire misal halka olmasına denir. Bizim ıstılahımızda dahi *cergelen*me tâbir olunur (TarS: 762).

cığalan-: Süsünü göstermek, süslü olarak görünmek. “**cığa:** 1. Kuşların baş, kanat ve kuyruklarındaki renkli ve uzun tüyler. 2. Gelinlerin ve genç kızların düğünlerde başlarına taktıkları parlak renkli tel veya tüy” Eren: 89

Öte döner hayallanır

Beri döner *cığalanır*

Yel estikçe tel telolur

Siyah zülfün burmaları (TarS: 765).

cızlandurdu cızlandurdu: Yavaş yavaş. cız: yansıma +lan-dur-du

... Başı anunla yuyalar... gerektir kim ince lülesinden başa *cızlandurdu cızlandurdu* dökeler (TarS: 772).

cüftlen-: Eş edinmek, tezevvüç edinmek.

Çalap'tan selam getirdi etti bil

Zelha'yı al kendözüne yâr kıl

Cüftlen anı Tanrı'nın tut buyruğun

Kudreti var gidere karılığın (TarS: 780).

çabalaklan-: Çabalamak.

Zaur [Ar.]: Memesine yapışıcak o yana bu yana *çabalaklanan* ve durmayan naka (TarS: 781).

çadırlan-: Çar örtünmek, çarşafa bürünmek.

Zerger pîr oldu işten kaldı. Hatununa eyitti: Var konşu fakihten altunu dile. Hatun *çadırlandı* fakih evine vardı (TarS: 783).

çalıklan-: (Hayvan) haşarılık etmek. çal-ık+lan-mak

El-meruhu [Ar.]: Çalık at, yâni bir yerde durmayıp eşkin vermeyip *çalıklı*an at (TarS: 809).

Sigzîden [Fa.]: *Çalıklı*lanmak ve sucılamakve bğllemek (TarS: 809).

Sigzîden [Fa.]: Suçumak ve ve önegülenmek ve bğllemek ve *çalıklı*lanmak (TarS: 809).

çamışlan-, (camışlan-): Haşarılanmak.

Eş-şemûsü [Ar.]: Davar *çamışlan*ıp arkasına kimesneyi bindirmemek (TarS: 820).

Şimas [Ar.]: At *camışlan*mak (TarS: 820).

çaparızlan-: Güç, karışık bir hale gelmek.

Et-te'akküz [Ar.]: Bir âdemin işi *çaparızlan*up gücelmek manasınadır (TarS: 822).

Et-taa'kküş [Ar.]: ... Kıl ve saç birbirine sarılıp keçelenmek manasınadır... ve bir iş güçlenip *çaparızlan*mak manasınadır (TarS: 822).

El-ıkzi'lâl [Ar.]: Bir nesne *çaparızlan*up düşvar olmak manasınadır (TarS: 822).

çavlan-, (cavlan-, çağlan-): Ün almak, şöhret kazanmak, yayılmak.

Bahadırlığa *çavlan*updu adı

Dımağına sinmişti çalışı dadı (TarS: 842).

... Ve dediği gibi kıldılar az zamanda âleme *çavland*ı (TarS: 842).

Menüm erliğim, bahadırlığım, cılasunluğum, yiğitliğim Rum'a, Şam'a gide *çavlan*a der idi (TarS: 843).

çepirdeklen-, (çepürdeklen-): 1. Nazlanmak, şivekârlık etmek. <çepirdek+l-en-mek

Et-teğannücü [Ar.]: Nazlanmak ve *çepirdeklen*mek.

2. Sevinmek.

El-üzbiyyü [Ar.]: ... ve dahi sevinmek ve *çepürdeklen*mek ve sevinmek neşat gibi (TarS: 858).

çereslen-: Çerez yemek.

Gece oturup *çereslen*esin (TarS: 861).

çerilen-: Asker edinmek.

İki dürlü çeri *çerilen*gil Mustafa malinden hazine koyup turursun. Ol iki çeriye hoş tutgil.

Bir düâ çerisi, bir silâh çerisi (TarS: 867).

çetinlen-: Hiddet ve şiddet izhar eylemek.

Et-teşarüs [Ar.]: Biri birine *çetinlen*üp husumet edişmek mânasınadır (TarS: 871).

çevüklen-: Acele etmek, titiz davranmak.

Cihanın işinde *çevüklen*megil

Belâ dartuben gussa yüklenmegil (TarS: 882).

çığıtlan-: Çillenmek.

Teklifetün [Ar.]: Yüz *çığıtlanmak* (TarS: 889).

çiftlen-: Evlenmek, eş olarak almak.

Bir mü'mine halayık çiftlenmek hayırlıdır, bir âzat müşrike avrat *çiftlenmekten* (TarS: 911).

çoğaçlan-: Güneşlenmek, güneşte ısınmak.

Tefsiden [Ar.]: Kızmak, kızdırmak. Hem lâzım hem müteaddi isti'mâl olunur ve tepsermek ve ocağa ısınmak ve *çoğaçlanmak* (TarS: 931).

Âftabgâh [Fa.]: *Çoğaçlan*acak yer (TarS: 931).

dañlan-, (tañlan-): Şaşılmak.

Dünya varlığı göz ile anlanur

Gözsüz işi yedilüben *tañlanur* (TarS: 1003).

demi bağlan-: Nefesi tutulmak.

Ehl-i Bağdat cümle şad oldu o dem

Ukbe melunun *demi bağlandı* hem (TarS: 1071).

demürlen-: 1. Perçinlenmek, kenetlenmek.

... Yâni keenne ol iki elleri çenelerinin altına *demürlen*üp eneklerini kısıp yukarı kaldırdı (TarS: 1077).

2. Bukağılanmak.

Güneş gibi başında efser-i (Eksik)

*Demürlen*miş veli muhkem ayağı (TarS: 1078).

depelen-: Öldürülmek.

... Derdi ki dilerseniz puta tapmağı ve ana kurban kılmağı ihtiyar edin, dilerseniz siz kendünüz de *depelenme*ği ihtiyar edin (TarS: 1089).

Ve şunlar ki *depelen*diler Tanrı yolunda hergiz zâyî' eylemz Tanrı Taâlâ anların amellerin (TarS: 1089).

Mârî [Fa.]: ...Ve *depelen*miş (TarS: 1089).

desturlan-: Kendisine izin verilmek.

... Bir şehir bucağına varalım, mestur-ül-hâl bir yerde duralım. Bunda şayet bir hunriz eline düşevüz halimiz yatlu ola dedi. Ebulkasım pirden *desturlandı* üç kişi yola girdiler birkaç günde Bağdat'a yetiştiler (TarS: 1122).

dili bağlan-: Dili tutulmak.

İtürdüm gönlümü dilber köyünde

*Dilim bağlan*uben ü soramazam (TarS: 1152).

dilkülen-: Yaltaklanmak, tabasbus etmek.

Kâliv [Fa.]: ... ve yaramsık, yâni *dilkülenmek* (TarS: 1155).

Nüvişe kerden [Fa.]: Yaltaklanmak ve *dilkülenmek* ve dilküceklik eylemek, câblûsî mânasına (TarS: 1156).

Daima *dilkülen*üp yâre uyuzlanma rakib

Çıkarır kurdeşenin her ki basarsa izimiz (TarS: 1156).

dillen-: Dili açılmak, söylemeğe başlamak.

O hûbun aşk u sevdasiyle şâir oldu *dillen*li (TarS: 1156).

Gönlümüz *dillendi* hüsn-i vechini işideli (TarS: 1156).

dinlen- (I): Bir dini kabul etmek.

Beni Mesih dininin sevgisi ol dini *dinlenme*ğe komadı (TarS: 1163).

diğlen- (II): Sönmek.

Kapında bir zaman ko *diğlene* ol

Çırağındır koma kim *diğlene* (TarS: 1163).

divan bağlan-: Büyük meclis kurulmak, toplanmak.

Divan bağlandı (ve) cümle cem' oldu (TarS: 1189).

duldalan-: İltica etmek, sığınmak, siper almak.

İnsan bir kaya arkasında *duldalan*mazsa rûzgâr adamı yorgancı püfteresi gibi havaya atar (TarS: 1248).

Sahil-i bahirde birer kayanın arkasında *duldalan*ırken... (TarS: 1248).

El-liyaz [Ar.]: Bir nesneye penah getirip *duldalanmak* ve ardında saklanmak mânasınadır ki sığınmak olacaktır (TarS: 1248).

dutamlan-: Avuçla kavranmak.

Kubze [Ar.]: *Dutamlan*an nesne (TarS: 1277).

düğmelen-: Domurcuklanmak, domurmak. ("*düğme: Konca*" DerS: 1621)

Güneş doğduğu vakit çiçek verirdi, *düğmelen*ürdü (TarS: 1305).

3.18. +IAş-

+IA- eki ile -ş- işteşlik ekinin kaynaşmasıyla oluşan birleşik bir ektir. Bu ek genellikle 'dönüşme, kendi kendine oluşma' anlamı taşıyan geçişsiz fiiller türetir (Ergin, 2000: 180, Korkmaz, 2014: 178, Banguoğlu, 2011: 219, Zülfikar, 1991: 101, Hatipoğlu, 1974: 92).

andlaş-: Karşılıklı yemin etmek, ahitleşmek.

Beni-Kureyza, Evs kabilesi birle *andlaş*mışlardı (TarS: 148).

El-ihtilâf [Ar.]: *Andlaşmak* ve and içişmek (TarS: 148).

Mukaseme [Ar.]: Yemin, kasem içişmek, *andlaşmak* (TarS: 148).

aralaş-: Ayrılmak, uzaklaşmak.

Fatûriden [Fa.]: Iraklaşmak ve *aralaşmak* ve bait olmak ve bir tarafa açılıp gitmek ve ürkmek ve nefret eylemek mînalarınındır (TarS: 184).

arkalaş-: Birbirine arka olmak, yardımlaşmak.

Senin ile *arkalaş*uben ikinç

Elim Şah-ı Çin'den nite kala dinç (TarS: 217).

Müslim şah, hay nâbekârlar köy köpeği gibi *arkalaş*dınız deyüp... (TarS: 217).

Tekâsüf [Ar.]: Kimse ile yağrınlaşmak ve *arkalaşmak* (TarS: 217).

artlaş-: Ata binenin ardına binmek.

Ya kılsa dâvi *artlaş*an şulardan

Ki binmiştir ata erken eyerden (TarS: 230).

Bir gün Emirü'l-mü'minîn Ali bile bir tavara *artlaş*dum (TarS: 230).

İrtidaf [Ar.]: Ata binmiş kimsenin ardına binüp bingüşmek ve *artlaşmak* (TarS: 230).

avurtlaş-: Sohbet etmek, çene çalmak, konuşmak.

Yoldaşıma: Benim koyunumu dahi gözle, ben varayım yiğitlerle *avurtlaş*ayın dedüm; olsun dedi (TarS: 288).

Gazle [Ar.]: İplik eğirmeklik ve avratlar ile lâğlaşmak ve *avurtlaşmak* (TarS: 288).

ayırtlaş-: Ayrılmak. <ayır-t-(ı)+laş-mak

Süciden olmuş sirke içinde veya süci içinde birleşürler. Bişdükten sonra çıkaralar koyalar, dura, tâ sirke ayvadan *ayırtlaş*a (TarS: 322).

Eğer göyündürüp külünü iki kişinin arasına saçsalar *ayırtlaş*alar (TarS: 323).

Bu amellerin nuru kişiden gitmez, *ayırtlaş*maz ebeden (TarS: 323).

barabarlaş-: Beraberleşmek.

Ve cirahatlerde kısas *barabarlaşmak* eğer mümasalet mümkün olursa (TarS: 400).

bedelleş-: Eşit olmak, müsavi olmak.

Bu emrin hasretin çektim ve Yakup'la *bedelleş*tim (TarS: 477).

bıçaklaş-: Birbirine bıçak saplamak.

Şeytan ol süci içürmeğile diler ki içinize adâvet, yâni düşmanlık ve kin bırağa. Birbiriniz ile savaşlar kılasız. Belki *bıçaklaş*asız kanlı olasız (TarS: 537).

boylaş-: Boy ölçüşmek.

Lâye's [Ar.]: Yâni her uzun boylular onunla *boylalış*salar cümlesinden yine boyu yüce görünür idi (TarS: 648).

çepekleş-: Çapraşık, karışık bir hal almak.

El-mu' tekil [Ar.]: Güç olucu ve düşvar olucu ve *çepekleşici* nesne. (TarS: 856)

dañlaş-, (tañlaş-): Hep birden hayrette kalmak. ("*tañ*" Clauson, 1972: 510-511)

Çün eşittirler bular üşbu düşü

Acepleşir *tañlaş*urlar bu işi (TarS: 1003).

Bir zaman bunlar görüşür ağlaşır

Ferışteler görür anı *tañlaş*ır (TarS: 1004).

Bu yiğitler bu söze *tañlaş*tılar (TarS: 1004).

dilleş-: Konuşmak, söyleşmek.

Sa'd, Gönül diliyle Habib ile *dilleş*ti, söyleşti (TarS: 1157).

3.19. +lat-

İsimden fiil yapan +lA eki ile -t- ettirgenlik ekinin kalıplaşması ile oluşmuş bir ektir.

arıklat-, (arıqlat-, aruklat-): Zayıflatmak.

Eğer kışın sırf keten bezi giyse *arıkлада* (TarS: 202).

Tanrı rızasın bulayın der isen

Semridüben canı *arıqlat* teni (TarS: 202)

Sağlıkta perhiz bedeni *arukladur* meğer kim yaramaz gıdâlardan ola (TarS: 202).

bañ bañlat-: Ezan okutmak.

*Bañ bañlat*dılar (TarS: 397).

*Bañ bañlat*dum (TarS: 397).

becidlet-: Hazırlatmak.

... Ve yayadan ve müsellimden birer kimesne *becidlet*üp çıkıp beş on gün içinde varıp Karaman'da Anadolu Beğlerbeğisine mülâkat idip yoldaşlıkta olalar, deyü buyurmuş idim (TarS: 476).

beliñlet-: Korkutmak, ürkütmek.

Ayıyı *beliñlet* temaşaya bak, kurdu *beliñlet* kefen yarakla (TarS: 495).

Kakıtmaktan ve hamamda çoğ oturmaktan ve *beliñletmek*... (TarS: 495).

Karanuluk ki bastı hep cihanı

*Beliñlet*ti yerinden cümle canı (TarS: 495).

buzalat-: Hayvan doğurtmak.

Es-sabiya' [Ar.]: Ve davar tutup kuzladıp bortladıp ve *buzalatmak* nitac gibi (TarS: 734).

çatlat-: Çıtlatmak, sezdirecek kadar anlatmak.

O meh-rûye bulup takribini dün yalıda çattım

Balıkta avlayıp keyfin ricay-i valsı *çatlattım* (TarS: 836).

dañlat-, (tañlat-): Hayrete düşürmek.

Cahilin sözü kişiyi *tañlada*

Cahile kişi nice söz anlata (TarS: 1004).

El-idd [Ar.]: Emr-i acîb ki Türkide kişiyi *tañladan* hâlet ki acîbin Türkisi tañaktır (TarS: 1004).

dokuzlat-, (tokuzlat-): Döverek cezalandırmak.

La‘lin şehâ uğurlayın içti yüreğim kanını

*Tokuzladı*saram anı türe ile yosun içün (TarS: 1200).

3.20. +(Ir-

Daha çok ses yansımali isim köklerine gelerek olma ve yapma ifade eden fiiller türetir. (Ergin, 2000: 183, Banguoğlu, 2011: 213, Hatipoğlu, 1974: 136, Korkmaz, 2014: 179).

Banguoğlu, ekin -i- ekinden bir uzatma ya da Doğu Türkçesinde +gUr- ekinden gelebileceğini belirtir (2011: 212).

aları aları bak-, (alaru alaru bakmak, alardu bak-): Dikkatli dikkatli, sert sert bakmak. <ala+r-t-u

Ömer Arfece’nin yüzüne *aları aları baktı* (TarS: 87).

Bir zaman *alaru alaru baktı* (TarS: 87).

İki oğluna baktı kıya kıya

Alardu bakar kimse kim kakıya (TarS: 87).

alçağır-: Alçalmak, alçaklaşmak. <al+çağ+ır-mak

Ol döşekler Hak Teâlâ kudreti birle şol deve çöker gibi *alçağırur* mü‘min çıkıcak geri kalkar (TarS: 90).

çaldıra-: Hareket etmek, şakırdamak. <çald: “şıkırtılı ses çıkarmak”+ır-amak

Her çöp ki *çaldırar* bina-i âlem ol hareket üzerine bile düzülmüştür (TarS: 806).

çıtırık: Kıvılcım, şerâre. <çıt+ır-ık

Âbid [Fa.]: Kıvılcım ve şerâre-i ateş mânasıdır, bazı diyarda *çıtırık* ve çinkı dahi derler (TarS: 909).

3.21. +rA-

Tek ve iki heceli köklere gelip fiiller türetir. Eski Türkçede de sayılı örnekler vermiştir (Korkmaz, 2014: 179). Çoğunlukla yansımali tek heceli köklere gelir (Tekin, 2000: 88, Korkmaz, 2014: 179, Argunşah, 2013: 112).

Geçişsiz fiiller türetir.

artukraş-: Daha artmak, fazlalaşmak.

Tefâdul [Ar]: Nesnenin bahası *artukraşmak* (TarS: 240).

çıñra-, (çıñre-): Çınlamak, çıngırdamak, şingırdamak. <çıñ+ra-mak

Yusuf yine ol sağ bir kez kakar

Ol sağ *çıñgrar* yine bir ün çıkar (TarS: 901).

Çü elden düştü taşa *çıñradı* tas

Gerek sen bu sözü kaldır gerek bas (TarS: 901).

Dam üstünde leğen düşücek katı *çıñrer* (TarS: 902).

çıñrat-, (çıñrendir-), çıñret-: Çınlamak, ses çıkartmak, şingırdatmak.

Urur mili sağa sağ *çıñgradur*

Gönlü sırrını bulara anlatır (TarS: 902).

Ol çıñrağuları, çanları yazılar içinde *çıñratalar* (TarS: 902).

Nerrad-ı aşk tas-ı sipihr içre daima

Çıñrendirir bu can ü gönül gördü zârdır (TarS: 903).

3.22. +sA-

Eski Türkçeden beri kullanılan ek, çok işlek değildir. Ek, ‘arzu etmek, istemek’ ve ‘gibi görmek, gibi saymak’ anlamında fiiller türetir (Korkmaz, 2014: 180, Ergin, 2000: 184, Hatipoğlu, 1974: 138, Banguoğlu, 2011: 222, Zülfikar, 1991: 138).

Banguoğlu, +sA- ve sI- eklerinin eskiden ayrıldığını ancak yine de anlam ve ses yakınlığıyla birbirine karıştığını söyler (2011: 222).

algasa-: Korkutmak, tethiş etmek. <al-(yen-, galip gel-)-(1)k+sa-mak

Ve savaştığın kişiyi *algasadım* deyü bühtan etme ki barışmadığından boynunda mazleme kalmasın (TarS: 100).

aygırsa-: Kısırak aygır istemek. <aygır+sa-mak

Pes Cebrail Aleyhisselâm bir *aygırsamış* kısırak üzere geldi, buların önüne düşüp deniz arasına girdi ve bular anı kendülerden sandı (TarS: 317).

ayruksı-, (ayrıksı-, ayruksa-, ayruksu-): Başkalaşmak, başka türlü olmak, tagayyür etmek, değişmek. <ay(1)r-uk+sı-mak ay(1)r-uk+sa-mak

Pes kaçan irtelediler, bunların levni *ayruksıdı* (TarS: 339).

... Niçün böyle yalnızlığı ihtiyar kıldın? Sadık eyitti: Şimdi yüz böyle gösterir kim *ayruksadı* ve bile oturan dostlar *ayruksadı* (TarS: 340).

Zamane yavuz oldu, kavimler dahi *ayrıkıdı*, her kim uslu ise halka karışmaya (TarS: 340).

boğası-, (boğasa-): İnek boğa istemek. <boğa+sı-/sa-mak

Davr [Ar.]: Sığır *boğasımak* (TarS: 628).

İkfaḥ [Ar.]: İnek *boğasımak* ve kurt yalıklamak ve kürdüklemek (TarS: 628).

El-istihram [Ar.]: Ve dahi sığır *boğasamak* (TarS: 628).

boturasa-: Dişi deve erkek istemek (?)

Kenuf [Ar.]: Botlacı iken yine *boturasan* (boturasıyan ?) nâka (TarS: 643).

buğursa-: Dişi deve buğur istemek.

El-ibtisar [Ar.]: Erkek deve dişidine *buğursamadan* kalkmak ve basmak (TarS: 685).

İstıdba' [Ar.]: Nâka katı *buğursamak*, avrat ersemek (TarS: 685).

Dab' a [Ar.]: *Buğursamış* nâka ve kösnümüşt avrat (TarS: 685).

3.23. +sI-

Benzerlik bildiren ve işlek olmayan ek, 'gibi görmek, gibi saymak' anlamında fiiller ifade eden kelimelerde geçer. Ek aynı zamanda 'istemek' anlamında kelimeler de ifade eden kelimelerde geçer. Geçişli ve geçişsiz fiiller yapar (Banguoğlu, 2011: 223-224, Korkmaz, 2014: 180, Zülfikar, 1991: 141, Hatipoğlu, 1974: 140).

ayruksı-, (ayrıkı-, ayruksa-, ayruksu-): Başkalaşmak, başka türlü olmak, tagayyür etmek, değişmek. <ay(ı)r-uk+sı-mak ay(ı)r-uk+sa-mak

Pes kaçan irtelediler, bunların levni *ayruksıdı* (TarS: 339).

... Niçün böyle yalnızlığı ihtiyar kıldın? Sadık eyitti: Şimdi yüz böyle gösterir kim *ayruksadı* ve bile oturan dostlar *ayruksadı* (TarS: 340).

Zamane yavuz oldu, kavimler dahi *ayrıkıdı*, her kim uslu ise halka karışmaya (TarS: 340).

ayruksıt-: Tağyir etmek, başkalaştırmak, değiştirmek. ay(ı)r-uk+sı-t-mak

... Gerekmez kim padişah kendinin inamlarına, anların suçunu hakikat bilmedin kaş çata, mizacın *ayruksıda* (TarS: 340).

azığsı-: Az bulmak, az görmek, azımsamak. <az+ığ+sı-

... Âyişe bir dane alup ol dervişe verdi, biz anı *azığsıyup* birbirimize bakıştık (TarS: 343).

boğası-, (boğasa-): İnek boğa istemek. <boğa+sı-/sa-mak

Davr [Ar.]: Sığır *boğasımak* (TarS: 628).

İkfaḥ [Ar.]: İnek *boğasımak* ve kurt yalıklamak ve kürdüklemek (TarS: 628).

El-istihram [Ar.]: Ve dahi sığır *boğasamak* (TarS: 628).

bolsı-: Çok saymak, çok görmek. <bol+sı-mak

İstiğzar [Ar.]: Nesneyi *bolsımak* (TarS: 638).

çirkinsi-: Çirkin görmek, çirkin saymak.

El-istıkbah [Ar.]: Bir nesneyi kabih görmek mânâsınadır ki *çirkinsimek* tâbir olunur (TarS: 925).

darsık-, (tarsık-): Daralmak, sıkılmak, sıkışmak, bunalmak. <dar+sı-k-mak

Teezzül [Ar.]: Saldırı taralmaktır ve *tarsıkmaktır* (TarS: 1013).

Ezak [Ar.]: Savaşta *tarsıkmak* (TarS: 1013).

İstidyak [Ar.]: Muzayakalanmak, *tarsıkmaklık* (TarS: 1013).

düğesi-: İnek tosun istemek. (“*düğesi: iki yaşına girmiş buzağı*” KBS: 310)

El-kafha [Ar.]: Kösnemekle erkeğe talip olan ineğe denir ki *düğesimiş* tâbir olunur (TarS: 1302).

3.24. +(s)In-/ +sUn-

Benzerlik, gibilik gösteren +sI- ile dönüşlülük bildiren -n- ekinin kaynaşması ile oluşmuştur. “Gibi görme, gibi sayma” anlamında pekiştirilen fiiller türetir (Korkmaz, 2014: 180, Banguoğlu, 2011: 224, Zülfikar, 1991: 141).

çoksun-: Çok görmek, kendisine çok gelmek. <çok+sun-mak

Kendüye verileni aza sayup ayruğa verileni *çoksunup* haset edüp... (TarS: 939).

Dinarın yığını görü, nedir şol deyü sordu. Cariye bahasıdur, dediler, *çoksundu* (TarS: 939).

El-istiksar [Ar.]: Bir nesneyi kesir addetmek ki Türkçe *çoksunmaktır* (TarS: 939).

4. Fiilden Fiil Yapım Ekleri

4.1. -A-

Fiillerden pekiştirme fiilleri ifade eden kelimelerde geçer. İşlek olmayan bir fiilden fiil yapma ekidir (Ergin, 2000: 215, Banguoğlu, 2011: 276, Korkmaz, 2014: 181).

Banguoğlu, -A- fiilden fiil yapma ekinin -gA- pekiştirme ekinin damak sesini düşürmesiyle meydana geldiğini söyler (2011: 276).

ağra-, (ığra-, ağran-, ığran-): Homurtulu ses çıkarmak, haykırmak, kükremek. <ā+kır-a-

Ol iki arslan pençelerin gererek kuyrukların yere urup *ağrardı* (TarS: 167).

Zağandiden [Fa.]: Yırtıcı canavar *ağramak* (TarS: 167).

Gırrış [Fa.]: *İğramak* ism-i mastardır (TarS: 168).

çağnaş-: Konuşmak, görüşmek.

Acaba kankımıza alemleri yarınkı gün Resul Hazreti vere deyü *çağnaş*up fikre vardılar (TarS: 793).

çıkraş-: Fokurdamak.

Beyinleri *çıkraş*up kaynar idi

Tenleri hot tutuşup göyner idi (TarS: 893).

derne-, (dirne-): Dermek, toplamak, derlemek.

Tur, cehennem ehlini bir araya dirne. Yâ Rabbi, cehennem ehlini nice *dirneyeyin* (TarS: 1115).

döğnen-: Döğülmek, çiğnenmek, pekiştirilmek.

Pâyhust [Fa.]: Ayağ ile *döğnenmiş* ve basıkmış yer... ayağ ile basıkmış yer (TarS: 1225).

4.2. -AIA-

Fiil köküne gelerek ‘tekrarlama’ kavramı katar. Kuvvetlendirme ekleri içinde yer alan ek, daha çok geçişli fiiller üzerine gelir (Banguoğlu, 1956, 115, Hatipoğlu, 1974: 25, Zülfikar, 1991: 55, Ergin, 2000: 216, Banguoğlu, 2011: 277).

Hacıeminoğlu’na göre ek, iki şekilde birleşik bir eke dönüşmüş olabilir: Fiilden zarf yapan -A ile isimden fiil yapan +IA- ekinin üst üste gelmesi ile yahut isimden fiil yapan +A- ile +g isim yapma ekinin birleşmesi sonucu bir isim oluşur. Bu isim üzerine isimden fiil yapan +IA- ekini de alınca zamanla -g düşer ve -AIA fiili oluşur (1991: 104). Banguoğlu’na göre ek, iteklemek, duraklamak gibi kelimeleri türeten –AkIA- fiilinden gelir (2011: 277). Korkmaz ise ekin, -A- pekiştirme eki ile +IA pekiştirme ek-edatından oluştuğunu belirtir (2011: 17-18).

çendele-: Ufak ufak doğramak.

Yaş kabağı *çendele*yeler ve ayvayı döğeler ve tohmğân yaprağını döğüp bile cem‘edeler mi‘ de üzerine bağlayalar (TarS: 855).

depele-: Çiğnemek, ezmek, öldürmek.

Tanıştılar kim lem fahri Muhammed Mustafa’yı *depele*yeler (TarS: 1088).

Avrat eyitti: Ya kâfir ol âdem *depele* ya süci iç (TarS: 1088).

Muştuluk, oğlun Depegöz’ü *depeledi* (TarS: 1088).

4.3. -Ar-

Geçişsiz bazı fiillere gelerek onlardan geçişli fiiller ifade eden kelimelerde geçer. Eskiden beri kullanılan fakat işlek olmayan ettirgenlik eklerinden biridir (Hatipoğlu, 1974, 134, Ergin, 2000: 213, Korkmaz, 2014: 182, Banguoğlu, 2011: 278).

Ergin ekin -gAr- ekinden geldiğini ancak Eski Türkçede bile -Ar- şeklinde karşımıza çıktığını belirtir (Ergin, 2000: 213-214). Banguoğlu ekin, -Ir- ettirgen fiilinin eski bir değişimi olarak görür (2011: 273).

ad çıkar-: Ün salmak, şöhret kazanmak.

Anlar ki bahadır kişilerdi, Arap içinde *ad çıkarmış*lardı (TarS: 17).

Benim Şah-ı Çin'den çü yoktur udum

Yanar oda girem *çıkaram* adım (TarS: 17).

Çok dürüşe ve düşman ile uğraşa, eğer kurtulabilir ise *ad çıkara* eğer can kurtarılmazsa bâri anın erliği, hamiyeti ve uyanıklığı halk dilinde ayıplu olmaya, uruşu öldü deyü söyleneler (TarS: 17).

aktarıl-, (ahtarıl-, akdarıl-): 1. Düşürülmek, başkası tarafından yıkılmak.

Kâfir yere *ahtarıldı* (TarS: 75).

Başı gövdesinden *ahtarıldı* (TarS: 75).

Erenlerin câzibe-i velâyet-i müşahedesi anı mağlup kılıp *aktarıldı* ayruk gitmedi (TarS: 75).

2. Kendi kendine yıkılmak, devrilmek.

Atdan yire indi, atasının elin öpdi, Kazan dahı *ahtarıldı* yire indi (TarS: 75).

Sen benim oyunum nite götürmedin

*Aktarıldu*ñ attı berk oturmadın (TarS: 75).

Ve dağlar *aktarıla* zerre zerre olup (TarS: 75).

3. Yüz çevirmek, başka tarafa dönmek.

... Dedi ki: Yâ kavm, ne kavmsiz ki ben sizi bilmezem gönlüm sizden *akdarıldı* (TarS: 76).

aktar-, (akdar-, ahtar-, ağdar-): 1. Yere sermek, devirmek, altetmek, yenmek.

Ey nice arslanları alur *akdarur* ölüm

Azrail pençesine bir yohsulca döyemez (TarS: 76).

Kayser'i tahtından yere *ahtarır* (TarS: 76).

Beli baş kesti, kan döktü, adam *ahtardı* (TarS: 77).

2. Altını üstüne getirmek.

Kim anınla toprağ u taş *ahtara*

Gizli genci işbu halka göstere (TarS: 78).

.. Bir veli geldi, kendüye velâyet gösterip anın gönlün *akdarup* derviş eyledi (TarS: 78).

El-hırasatü [Ar.]: Ekin ekmek için yer *akdarmak* (TarS: 78).

başa çıkar-: Şımartmak.

Görün nitti bu pîr-i sâl-hurdı

O tıfla yüz verüp *başa çıkardı* (TarS: 417).

başka çıkar-, (başka kıl-): Ayırmak, (öğrenciyi yetiştirip usta haline getirerek kendi başına iş yapması için ayırmak) benzerleri arasından seçip ayırmak.

Delle bir gün ağır tonlar giydi bir bezzazın dükkânına vardı selâm verdi, bilesince bir gûlam var idi. Eyitti: Ey Hoca seninle benim işim var amma bu dem iki kıymetli bez gerek. Bezzaz bu avratın bibâk sözüne aldandı, kumaş erz eydedi. Delşle kırk pâre bez üğürtleyip *başka çıkardı*. Söyleşürek hareketle libasın düşürdü yüzünü bezzaya gösterdi, bezzaz fitneye düştü, Delle bezleri gûlama verdi var göster didi (TarS: 442).

Et-taḥric [Ar.]: Bir üstâd şâgirdini *başka çıkarmak* gerek ilm-i şerif ve gerek başka hırfette harif olsun (TarS: 442).

Ḥarrecehu [Ar.]: ... Anı üstad idüp taşra çıkardı ki bizim ıstılahımızda şâgirdini *başka çıkardı* tâbir olunur (TarS: 442).

burtar-, (yüz purtar-, yüz burtar-): 1. Yüzünü buruşturmak. (“*burut-(I): 1. Darılmak, küsmek, somurtmak. 2. Hastalık öncesi keyifsizliğini göstermek*” DerS: 805)

Yüzün *burtarıp* dedi Nakkaş’a hay

Ohu attın u gizledin ahı yay (TarS: 711).

Rıza verdi veli gam duttu gönlün

Kaşını çattı vü *burtardı* alnın (TarS: 711).

Ayruğu oddan nice kurtarısar

Ya ana uymayan *burtarısar* (TarS: 712).

2. Buruşmak.

Türünciden [Fa.]: Sıkılmak ve kısılmak ve *buruşmak* ve kıvrılmak ve munkabız olmak mânalarınındır. Ateş tesiriyle çekilip burtarmış deri ve bir veca’ ve mihnete uğramış âdem gibi (TarS: 712). <burut-“darıl-, küs-, somurtmak”

çıkarnıl-: Çıkarılmak.

Cehennemden *çıkarnılıp* cennete givirineler (TarS: 892).

çıkâr-: Yükseltmek.

Ben evce *çıkarmışam* kelâmı

Erişmez ana Nizami, Câmi (TarS: 892).

çıkarmak et-: Çıkarmak istemek.

Çıkarmak etseler tenden çekip peykânım ol servin

Çıkan olsun dil-i mecruh peykân olmasın yâ Rap (TarS: 892).

Geçişsiz fiil ifade eden kelimelerde geçer.

çöker-: Çökertmek, çöktürmek, oturtmak.

Çün buları götürdüler saraya

Develerin *çökerdi* bir araya (TarS: 946).

Esirlerin cemi 'sini getirip biri biri yanına *çökerdiler* (TarS: 946).

Dağları nice *çökermiştir* (TarS: 946).

4.4. -CI- / -CU-

Tarihi ve çağdaş lehçelerde, ağızlarda görülen bu ek, tek heceli fiiller üzerine gelerek pekiştirme anlamı katar. Pekiştirme eki -ç-'nin genişletilmiş şekli kabul edilir. Nadir görülür (Hacıeminoğlu, 1991: 105, Çağatay: 1966: 46-47).

duncuk-, (cuncuk-, tuncin-, tuncuk-): Havasızlıktan bunalmak. ("*tun-* : Kapanmak, tıkanmak, donuklaş-" KBS: 307)

Korku hadden geçse ziyade olsa hararet hep yürek içine döner ve yürek kısılur ve hararet yürek içinde *tunçuğur* (TarS: 1255).

Ziyade örtüden hararet-i garizî nârî olur, can *tuncuğudur* (TarS: 1253).

Yürek âdemin bedeninde hararetin ma' denidir. Bir nefes geçirecek girerse *tuncuğur* buhardan... (TarS: 1253).

4.5. -DAR-

Türkçede işlek olmayan ettirgenlik eklerinden biridir. Eski Anadolu Türkçesi ve bazı ağızlarda görülür. (Ergin, 2000: 213, Banguoğlu, 2011: 275, Korkmaz, 2014: 183).

Ekin, -Dİr- ekinin düzleşmesi ile ortaya çıkmış olmasının mümkün olduğu kadar (Ergin, 2000: 213) -t- ettirgenlik ekine -GAR- ekinin g- sinin düşmesi sonucu oluştuğu görüşü de yaygındır (Ergin, 2000: 213, Timurtaş, 2012: 118, Hacıeminoğlu, 1991: 106).

dönder-: 1. Döndürmek.

Yüz üstüne yuvalanurdu, kalkmazdı, *dönderimediler* (TarS: 1237).

Gerü ikileyin *dönder* gözünü birbiri ardınca göğe bak (TarS: 1237).

İkisi birbiriyle kıldı cengi

Ki Şehla'dan cihan *dönder*di rengi (TarS: 1237).

2. Tercüme etmek.

... Arabiden Türkiye *döndermek*lik Resûl Aleyhisselâmın işaretiyle olundu (TarS: 1238).

4.6. -Dİr- / -DÜr-

Türkçede eskiden beri işlek olarak bulunan, 'oldurma' ve 'yaptırma' bildiren ettirgenlik eklerinden biridir (Zülfikar, 1991: 81, Gabain, 2000: 60, Ergin, 2000: 212, Banguoğlu, 2011: 275, Korkmaz, 2014: 183).

İki ayrı ettirgenlik ekinin kaynaşmasından oluşmuştur (Banguoğlu, 2011: 275, Korkmaz, 2014: 183).

Ekin bazı türetmelerde yaptırma işlevi yoktur. Fiil kök ve gövdesine gelen ek, yeni anlamda fiiller oluşturur (Gabain, 2000: 60).

ağdır-, (ağdur-): 1. Kaldırmak, yukarı çıkarmak, yükseltmek.

Ol kişi bu yavruyu dişiyle aldı yuvasına *ağdur*du (TarS: 30).

Kaçan güneşin kamusu ol denizden çıksa, ferişte cümle dirgenürler ve güneşi çark üzre *ağdır*ırlar (TarS: 30).

Ol ağaç üstüne üzüm çubukları *ağdur*dılar (TarS: 30).

2. Aştırmak, bindirmek.

Yunda eşek *ağdur*up katır tasnif itmeği ol eyledi (TarS: 31).

ağız biriktir-: Söz birliği yapmak, bir rey üzerinde toplanmak, ittifak etmek.

... Çok kişiler düşmanlardan ve hıyanetlerden, kim benden korku ve keykirde içinde idi, kamusu *ağız biriktür*üp benim kanıma tanıklık veriserlerdir (TarS: 44).

ağlaşdır-: Birçok kimseyi birden ağlatmak.

Nâyiha [Ar.]: Avâze ile sağı sağıp halkı *ağlaşdır*an avrat (TarS: 48).

akdur-: Akıtmak.

Eğer sen kendinden akarsan akma, eğer cami'-i eşyaya kadir olan Allah *akdur*ursa ol Allahtan dilerüz kim seni akıta (TarS: 71).

alındır-: Müteessir etmek.

Sahn-ı çemende bülbül-i zarı *alındır*ır

Bâd-i nesim bir gül-i ra' na salındırır (TarS: 104).

añdır-, (añdur-): Hatırlatmak.

Beş vakıta geldim sana ölümün *añdır*sam gerek idi (TarS: 144).

Geçmiş menüm günümi ne *añdur*ursın (TarS: 144).

Ola kim menüm geçmiş günümi *añdur*tmayasın didi (TarS: 144).

arka biriktir-: Yardımcı toplamak, kuvvet peyda etmek.

Kaçan mekr issi zalimler *arka birikdüre* ve bir gezden kastedeler, tiz zafer bulalar (TarS: 215)

Eğer kamumuz el ele verip bu iş yarağı için *arka birikdür* mesevüz deniz vekili bu işi adet edinir (TarS: 215).

aruklandur-: Zayıflatmak.

... Ve oruçlar tutup tenlerünüz *aruklandur* duñuz (TarS: 241).

assilandır-, (asilandır): Faydalandırmak.

Er-rebah [Ar.]: *Asilandurmak* mânasına mastardır (TarS: 253).

atı doldur-: Atı dolu dizgin sürmek.

Doldurmuş kır *atın* gelir üstüme

Beni saymaz aynattı bezirgân (TarS: 274).

atlandur-: Ata binmek.

Ferağatte *atlanduran* indiren

Kılınç eyleyen, liyk yüz döndüren (TarS: 276).

Tiz uruş yarağın idiniz, çeriği *atlanduruñuz* (TarS: 276).

Anı *atlandur* alar bir buraka

Ki nûru irişe bin yıl ıraka (TarS: 276).

avurt öttür-: Çene yormak, bağırıp çağırmak.

Âşık onlar, sen avurduñ *öttür*ürsün bülbülâ

Kül olur eczası, feryad eylemez pervaneler (TarS: 288).

Sen avurduñ *öttür*ürsün âşık, hey bülbül odur

Yanar od içre girer pervane feryad eylemez (TarS: 288).

ayaklandır-: Ayağa kaldırmak.

Medet Baki'ye ey pîr-i muğan bir cür'a himmet kıl

Elin alup *ayaklandır* ki ol bîçare düşmüştür (TarS: 306).

aylandır-: Dolaştırmak, çevrede gezdirmek. (**ay-*: “dön-, başıboş dolaş-” KBS: 95)

Aylandır dıñ gelip hüsn atını ey şehsuvar

Mihrim artıp gitti destimden inân-ı ihtiyar (TarS: 329).

Hûblar alyı içre *aylandır* hüsn atın

Sana bu meydan içinde yoktur ey dilber yeter (TarS: 329).

(Kelime iki mâna ile kullanılmıştır).

Günbed [Fa.]: Meydanda at *aylandurmak* (TarS: 329).

azdır-: Değiştirmek.

Allah sana veribiye bir gün ecel serhengini
Gele gözüne görüne *azdır*a benzin rengini (TarS: 342).

azıklandır-: Azık vermek.

Âdemi cennetten çıkaracak cemi-i sanatları öğretti, cennet yemişlerinden *azıklandırdı* (TarS: 346).

bal mumu yapıştır-: Unutmamak için işaret koymak.

Gelicek hatt-ı ruhu sen de gidersin araya
Hâl-i anber hele *bal mumu yapıştır* buraya (TarS: 395).

bandır-, (bandur-): Batırmak, bulaştırmak.

Biti yazıp atasına gönderir
Ol bitiyi kanlı yaşa *bandır*r (TarS: 398).
Andan sonra bir fitil bala *bandur*alar (TarS: 398).
Al donunu kırmızıya *bandırmış* (TarS: 398).

barıştır-: İmtizaç ettirmek, uyuşturmak.

Iss'odu soğuk suya karıştırır
İkisin birbirile *barışdır*r (TarS: 402).
Musahabet karıştırmış ve tabiat *barıştırmış* (TarS: 402).

basdırma: Pastırma.

Rast geldiklerin kimin *basdırma* kimin keşkek ve kimin eşki aş idüp... (TarS: 406).

bastır-: Mağlubettirmek, alt ettirmek.

Yâni bizi anlara *bastır*magıl tâ kendüleri hak üzerine sanıp musır olmayalar (TarS: 413).

baş indir-, (baş indür-): İtaat etmek, serfûrû etmek.

Çün Azazil Ahseni-takvim'e *baş indir*medi
Anda sırr-ı Kâ'be-i Hannan umarsın ne acep (TarS: 440).
*Baş indür*medüñ Leyli'nin meyline
Hayalin kodun geçmedin hayline (TarS: 440).
Her ki *baş indir*di ana oldu şad
Her kim ol serkeşlik etti kaldı yad (TarS: 440).

bazarı döndür-: Pazarlığı bozmak.

... Mezbur Mehmet fi'l-vaki' bu minvâl üzre bazar eyledik ba'dehu yine *bazarı döndür*dük deyü cevap vericek... (TarS: 470).

bildirdi ola: Bildirdi mi?

Ey gül gamında eşk ruh-ı zerdım etti al

Bildirdi ola suret-i halim sabâ sana (TarS: 549).

biliştir-: Tanıştırmak.

Tanışık eyleyelim şah ile biz

Yamanlaman bizi *biliştirin* siz (TarS: 567).

Abdür(r)Rezzak idi ol ulu adı

Kim *bilişdürür* idi hakka yadı (TarS: 567).

bingeştir-, (bingeştir-): 1. Birbirinin üzerine bindirmek.

Sonra birbiri üzerine *bingeştirür* pes görürsün yağmuru ki çıkar arasından (TarS: 579).

2. Birbirinin ardına bindirmek, artlaştırmak.

El-irdafü [Ar.]: Bir kimseyi bir kimseye artlaştırmak ve *bingeştirmek* (TarS: 579).

Bir nice âlimler eyitmiş kim: Ol kişi Abdülmuttalib'i kendü bindiği katıra *bingeştürdü* (TarS: 579).

biriktir-, (biriktür-): Tevhit etmek, birleştirmek.

Birikdürdi iki ten can u gönül

Yola girip giderler anıl anıl (TarS: 595).

İsa Aleyhisselâm kıyametten ön inse gerek ve cemi-i şeraitleri *biriktirse* gerek (TarS: 595).

burçuktur-: Sıkıştırmak, taciz etmek.

Tefrim [Ar.]: Katı borçlu edüp *burçukturmak* (TarS: 706).

burkaşdır-: Bükmek, bükülmüş, kıvrılmış hale getirmek.

Et-telviyetü [Ar.]: İki kat edip bükmek ve burkamak ve *burkaşdırmak* (TarS: 708).

buydur-: Dondurmak. (**buy-: soğuktan donmak*” KBS: 198)

Huy-ı bed... sovuksa âdem *buydurur* bedre benzer (TarS: 723).

cevap döndür-: Cevap vermek, itiraz etmek.

Razı oldular kamusu gördü savap

Döndürmedi ol söze kimse *cevap* (TarS: 762).

Dâyenin sözlerini gördü savap

Zeliha *döndürmedi* ana *cevap* (TarS: 762).

cızlandurdi cızlandurdi: Yavaş yavaş.

... Başı anunla yuyalar... gerektir kim ince lülesinden başa *cızlandurdi cızlandurdi* dökeler (TarS: 772).

çağrıştır-: Bağtırmak.

Mezbur Hacı Ahmet yatsu namazında ehli ve ayali ile bağçesinden gelirken mezbur subaşı ve yanında asesleri sarhoş, mezburun önüne gelip avratın ve oğlanın *çağrışturup* Müslümanlardan nice kimesne gelip elinden güç ile halas eylediler (TarS: 793).

çakıştır-: Mukayese etmek. (iki şey arasındaki farkı anlamak için) karşılaştırmak.

El-muavere [Ar.]: ... ve ölçekleri takdir ve tahmin eylemek manasınadır ... ve muayere [Ar.]: İki ölçęi *çakışdırup* ayarlamak manasınadır (TarS: 802).

çapındır-: Koşturmak.

Âhaniden [Fa.]: *Çapındırmak* (TarS: 824).

çaptır-, (çapdur-): 1. Yağmalatmak, yağma ettirmek.

Uruz'un evini *çaptırdı* (TarS: 828).

Hep gözleri alalara yağmaladup *çapdırdı* aşk (TarS: 828).

2. Koşturmak.

Adam *çaptırdı* şaha muştulayu

Ki oğlun geldi üş suçun dileyü (TarS: 828).

Maslahat anı gördü kim Ebu-Ubeyde Hazretine kişi *çaptura* çeri dileye (TarS: 829).

Kişi *çaptırdular* çeriye tizlediler, tiz gelsin dediler (TarS: 829).

çekdiri, (çekdire, çakdirme, çekdirü): Hem yelkeni, hem küreği bulunan gemi. (*çekdiri* KBS: 229)

Bir *çekdirü* gemi bulup bindiler (TarS: 847).

İskelede olan gemicilere urdu kılıcı ve çoğun tutup tiz bana bir *çekdiri* bulun deyü cefa etmekte... (TarS: 847).

Doksan pâre *çekdirme* ve kadirga ile Ayamavra kal' asını muhasara ettikte...

çerinin yüzün döndür-: Askeri hezimete uğratmak.

Şahzade iki saf arasında durdu Şah-ı Mağrip'tan pehlivan istedi. Biri geldi füştü, biri biri ardınca yirmi er düştü, dahi kimse ileri gelmedi. Şah-ı Yemen eyitti: Bu, kel bağban değil mi? Beli dediler. Eyitti: *Çerinin yüzün döndürecek* olursa kızım buna verirem (TarS: 867).

çığrıştur-: Bağtırtmak, feryat ettirmek.

Kaza benzer kızı gelini *çığrışturdular* (TarS: 890).

çırak uyar-, (çırağ uyar-, çırak uyandır-): Kandil yakmak.

Şol kimesne ki mescitte *çırak uyarsa* ol kimsene için dört nur verile (TarS: 905).

Yıldı bir kerre anda cem' olup kurbanlar eyleyüp çıraklar *uyandırup*... (TarS: 905).

Avrat katıma geldi, elim aldı evine ilette, *çırağ uyardı*, tonum arıttı, taâm yidirdi (TarS: 905).

çırak yandır-, (çırağ yandır-): Kandil yakmak.

Hak *yañdır*an *çırağ*ın yana dursun (TarS: 905).

Bir *çırak yandır*am ki bir zaman söğünmeye (TarS: 906).

Biz bu gece yatsu namazın mescitte kıldıktan sonra *çırağ yandır*up komadık: bu aydınlık nedir (TarS: 906).

çiftlendir-, (çiftlendür-): Birbirlerine eş etmek, evlendirmek.

Bin yedi yüz akçaya Karagöz nam bir kul ve bin altı yüz akçaya Devlet nam bir cariyeye satın alıp biri birine *çiftlendir*up mezkûrlardan bir karından iki kızcığaz mütevellide olmuş (TarS: 911).

çiğzindir-, (çeğzindür-, çizgindir-): Döndürmek; devrettirmek.

Evit, başı ağrıdır *çiğzindir*ir ve gözü karartır (TarS: 915).

Soğan çok yiyicek yüzde *çiğit* eyler ve başı *çeğzindür*ür (TarS: 915).

El-icaletü [Ar.]: Tolandırmak ve *çezgindirmek* (TarS: 915).

çimdir-: Bol su, yağ gibi bir sıvı ile ıslatmak.

Es-sa‘ sa‘ a [Ar.]: ... Ve başın saçını dühn ile *çimdirmek* mânasınadır (TarS: 921).

Et-temzî‘ [Ar.]: ... Kayış ve gön makûlesini yağa *çimdirmek* mânasınadır (TarS: 921).

çişdir-: Çözdürmek.

Ellerin dervişlerin *çişdir*di ol

Gördü atası bunu oldu melûl (TarS: 926).

çök ettir-: Çökertmek, çöktürmek.

İnağ-el-bair [Ar.]: Deveyi *çök ettir*di ki ıhardı ta‘bir olunur (TarS: 947).

dalbındur-, (talbındur-): Çırpındırmak.

Hele *talbındur*up anları Bâri

El ayak turmadı bir yerde bâri (TarS: 982).

darttur-, (tarttur-): Çektirmek, işletmek.

Beni esir eden bir yıl değirmen *tarttursun* ve deve güttürsün (TarS: 1018).

davrandır-, (tarvandır-): Davrandırmak.

Hamle etti *tarvandur*madın yetiştı (TarS: 1018).

Tarvandurmadı *çiğinine* kılıç indirdi (TarS:1018).

deprendirmek: Harekete getirmek, kımıldatmak.

Cümbaniden [Fa.]: *Deprendirmek* (TarS: 1094).

deptür-: Çiğnetmek, tepleletmek, pâyimâl ettirmek.

Yine Paşa çok gemüler yapturur

Düşman ilin anlarıyla *deptürür* (TarS: 1100).

deriştir-: Dermek, toplamak.

Melikzade duttu Nakaş'ın sözün

Deriştirdi günden güne kendözün (TarS: 1108).

deştir-: Deldirmek, yardımcımak.

Şenbih günü kan aldirmek ve hacamat ettirmek ve cerahat *deştirmek* hikmete mutabıktır (TarS: 1122).

didür-: Dedirtmek, söyletmek.

Bular ol kavmi görürler ki anlar bulara bu sözü vasiyyet kılalar *didüreler* (TarS: 1141).

dindür-: Söyletmek.

... Yâ Mâlik hiç bilir misin ki seni bizim üzerimize cür'et ettiren, bunun bigi sözler söyleten, bizi *dindürm*eyen ne nesnedir (TarS: 1161).

dirildirinil-: Diriltmek.

Hâlîm gayet iyidir, *dirildirinil*üp rızıklandırınıldım (TarS: 1170).

dirlik ettir-: Yaşatmak.

Et-ta' mir [Ar.]: *Dirlik ettirmek* yâni Hak Taâla tûl-ı ömr ile bir kimesneyi şerafyap eylemek (TarS: 1180).

dolandır-: Dolaştırmak.

Kaçan ol vilayette at sancılanır olsa getirirler ol mezarı üç gez *dolandır*ırlar (TarS: 1201).

doldur- (I): Dolgunlaştırmak, olgunlaştırmak.

Güneşi yaradup... ana hareket vermedik mi kim yemişlerinizi *toldur*uvere (TarS: 1204).

doldur- (II): (Yayın kırışını) sonuna kadar çekmek.

Eline yayını aldı, bir ok çıkarıp kırışe koyup gezledi dahi çekti *toldur*du (TarS: 1204).

doldurmalı et-: Dolacak hale getirmek.

İnhad [Ar.]: Kabı kacağı doldurmak veya *doldurmalı etmek* (TarS: 1204).

dolgundur-: Tehevvüre kaptırmak, öfkelenip köpürtmek.

Nefsi *dolgundur*mamak ve gazabı yutmak. Bu dahı ulu sabırdır (TarS: 1204).

don kestir-: Elbise biçtirmek.

Bazardan geçerken bir derzi oğlanına nazarım düştü, saraya gelicek buyurdum oğlanı getirdiler, *don kestir*dim (TarS: 1216).

doydur-, (toydur-): Doyurmak.

Kamuya rızkın verir günden güne

*Toydur*ur dinlendirir dünden düne (TarS: 1221).

dölendir-, (dölendür-): 1. Sabit kılmak, tesbit etmek.

Bu kıtâl yolunda ayaklarımızı sen *dölendir*üvergil bu kâfir kavm üzerine bize sen nusret kılıver (TarS: 1233).

Ayakkabı dua kılur, eydür: İlâhî bu kulun ayağın Sırat üzere sen *dölendir* (TarS: 1234).

El-isbatü [Ar.]: Bir nesneyi berkitmek ve *dölendirmek* ve karar ettirmek (TarS: 1234).

2. Rahata, sükûna, huzura kavuşturmak.

Ol dünya dirliğine ve fânî, mütegayyir olucu maişetine razı oldular, gönüllerin anın üzere *dölendürdüler* (TarS: 1234).

Tevekkül oldur kim gönlünü *dölendüre* rızk için Hak Taâlâ Hazreti hot pâyenden olup durur, anın rızkın ana değürür (TarS: 1234).

Bu dünya mağrur kılmasın ki andan yana meyli dip gönlünüz *dölendüresiz* (TarS: 1234).

3. Yerleştirmek.

Ey Çalabım, zürriyetim senin hürmetli evin katında ekinsiz, yemişsiz derede kodum ve sana ısmarlayıp *dölendürdüm* (TarS: 1234).

döndür-: 1. Çevirmek, tercüme etmek.

Ve buyurdu kim Arâyis kitabın Tâzi dilinden Türk diline *döndürem* (TarS: 1238).

Bu bîçare Dâî'den iltimas eyledi kim bu kitabı Arap dilinden Türk diline *döndürem* (TarS: 1238).

Kısas-il-Enbiya kitabın Arap dilinden Türki diline *döndürdüğüm*den sonra ben zaife işaret olundu kim Tezkiretü-ül-Evliya kitabın dahi Farisi dilinden Türkiye *döndürdüm* (TarS: 1238).

2. Reddetmek, kabul etmemek.

Arslan eyitti: Yavlak katı söz sürdün. Öğütçünün sözün nice katı ise dakı *döndürmek* gerekmez (TarS: 1238).

3. Değiştirmek, başka şekle çevirmek.

Senin katına gelip gittiği nefsi muradı için idi. Eyle olsa ben dahi hışm eyledim, anın suretini *döndürdüm* (TarS: 1238).

dulundur-, (tulundur-): Gözden kaybetmek.

Ol bir ulu kuştur kim ana Simurg derler, pes ol dağda olur idi ve kuşları dutuben yer idi. Bir gün karnı acdı ve kuş dahi bulmadı kim yeye, pes dağdan indi ve ol kavimden bir oğlan kaptı, pes ana Anka-yı Muğrip dediler. Muğrip Arap dilince dulundurucu demek olur. Anın içün ne kim olursa *dulundurur* idi (harekelidir) (TarS: 1250).

Hakı sev, hakı sevenlerden *tulundurmaz* cemalini

Veli sevmeyene hergiz tadurmaz valsı balını (TarS: 1250).

duncuktur-, (tuncuktur-): Nefes aldırmamak, nefesini kesmek, bunaltmak.

Tâat odu anı yandurupturur, tevbe isiliği anı *tuncukturur*durur, ana ayruk göyünmek yok (TarS: 1256).

Ĥabâk [Fa.]: Sıkıp *tuncukturmak* ve ağıl ve örtüsüz dört dıvardır (TarS: 1256).

Gamm [Ar.]: Kimsenin ağzını burnunu tutup *tuncukturmak* soluğunu tutup daraltmak (TarS: 1257).

durundur-, (turundur-): Durmasına vakit ve imkân bırakmak.

Babasının üzerine at saldı *turundur*madı çiğinine kılıç indirdi (TarS: 1273).

duydur-(tuydur-, tuygur-): İşittirmek, duyurmak, sezdirmek.

Sağ eli birle sadaka verir sol eline *duydur*maz riya olmasın deyü (TarS: 1297).

Katâde eydür: Kişininin gey gizlencisi, ki kimseye *tuydur*maya, ya gönlündeki ya ton içindeki olur (TarS: 1298).

Vücudun hakikatinden kimseye nesne *tuydur*madın (TarS: 1298).

dümükdür-: Bir işle meşgul kılmak.

El-ĥalcü [Ar.]: Ve *dümükdürmek* şağül gibi (TarS: 1312).

El-ilha' [Ar.]: Bir kimseyi bir nesneye *dümükdürmek* (TarS: 1312).

Et-telhiye [Ar.]: ... ve bir nesneye *dümükdür*üp gafıl kılmak (TarS: 1312).

dütüzdür-, (tütüzdür-, dütüz-, tütüz-): Koku vermek için bir şey yakıp tüttürmek, tütsülemek.

Öd ü anberler *dütüzür* yoluna

Altun kürsi kor getirir önüne (TarS: 1361).

Ve bu kantaryonu ısıtma tuttuğu vaktin *tütüzdür*seler ısıtma koya, mücerreptir (TarS: 1361).

Kişi anber yüküne ola mâlik

Ayıptır ger *dütüzür*se yüzerlik (TarS: 1361).

düzdür-: 1. Tertip ettirmek.

Sana ırte bitiler yazdırayım

Hekime dahi şerbet *düzdür*eyim (TarS: 1363).

2. Yaptırmak.

Buyurur bir yeni saray *düzdürür*

Ya'kup suretin içinde yazdırır (TarS: 1363).

Bizim muhiplerimizden kim var ise her biriniz bir tabut *düzdürüp* getirin benim yanımda koyun (TarS: 1363).

Bundan akdem mezbura raht *düzdürmek* için yüz yirmi dört dirhem gümüş vermiş idim, nice olmuştur, sül olunsun (TarS: 1363).

4.7. -GA-

Çoğu ünsüzle biten, tek heceli ve geçişli tabanlara gelerek pekiştirmeli fiiller türeten bir ektir. İşlek değildir (Banguoğlu, 1956: 119, Çağatay, 1966: 46, Tezcan, 1981: 284).

Ek, -(I)k- fiilden fiil yapan ekle -A- pekiştirme ekinin birleşmesi ile oluşmuştur (Banguoğlu, 1956: 119, Tezcan, 1981: 284).

bingeş-: 1. Birbiri üzerine binmek. <bin-ge-ş-

Gûya ki yayılmış çekirgedir birbiri üzerine *bingeşmişlerdir* (TarS: 578).

Yürekten çıkan damar her endamın nice kim her yerine varır, ciğerden çıkan damarlar dahi anlarıyla bile varır yürek damarının üzerine *bingeşmişdür* saklamağ için âfetten (TarS: 578).

Biri birine bir deri ile berkinmiştir, taş yanından biri birine *bingeşmiştir*, şol gün çukala benzer (TarS: 578).

2. Birbiri arkasına binmek, artlaşmak

Bir gün atasiyle ikisi bir ata *bingeşdilerdi* bir kuyuya düştüler (TarS: 578).

El-müradefe [Ar.]: *Bingeşmek* ve artlaşmak (TarS: 578).

İrtidaf [Ar.]: Ata binmiş kimsenin ardına binüp *bingeşmek* ve ardlaşmak (TarS: 579).

3. Birbirine uymak, birbiri arkasından gelmek.

Revâdif [Ar.]: oldu *bingeşler* vezâif oldu: günlüker [Ar.] (TarS: 579).

Terâdüf [Ar.]: oldu: *bingeşmek* tesadüf [Ar.] hem: bilişmektir (TarS: 579).

4. Birbiri arkasından, sıra ile binmek

İ'tikab [Ar.]: Nesneyi kişi sonuna koymak ve nevbetle davar üzerine *bingeşmek* (TarS: 579).

burgaş-: Bükülmek, kıvrılmak.

Tâb [Fa.]: Şû'le ve hararet... ve karcaşmak ve *burgaşmak* (TarS: 708).

Tâb [Fa.]: ... ve karcaşmak ve *burgaşmak* (TarS: 708).

buşurga-: 1. Kızmak, öfkelenmek.

Meğer kim bir Yezidî Bayezid'e

Tarikatte meratipte mezide

Buşurgayup kakıyup saluben ser

Dedi ey kelp ü ey hınzır ü ey har (TarS: 721).

2. Sıkılmak, canı sıkılmak.

Delle bir gün oturmaktan *buşurgadı*. Ali Fatinî maldâr bahildir, ana bir oyuncak gerek. Kazayâne tonlar giydi, sakal takındı, taylasan bıraktı, yola düştü. Meğer Ali Fatinî avratıyla cenk itmiş; bir maslahatçı isteyip ev kapısına çıkıcak Delle'yi gördü kadı sandı (TarS: 721).

darlıgan-, (darılğan-, tarılğan-, tarılkan-, tarlığan-, tarlıkan-): 1. Muzdarip olmak, kederlenmek, bunalmak.

... Melikin gönlüne hoş gelmedi, *tarlığanmağa* başladı (TarS: 1011).

Anter'i istedi, bulmadılar ve nolduğun bilmediler, teşvişlendi ve *tarlıkandı* (TarS: 1011).

Bundan ötürü melikin gönlü *tarlığanmasın* (TarS: 1011).

2. Nefret etmek.

Âzığ [Fa.]: *Darılğanmak* (TarS: 1013).

Âzığ [Fa.]: Müteneffir olmak ve *tarlığanmak* bir kişinin sözünden (TarS: 1013).

derge-, (dirge-): Toplamak, bir araya getirmek.

Andan Süleyman cinnilere eyitti: Tiz çerinizi ve oğlanlarınızı *dirgeñ*. *Dirgediler* (harekeli) (TarS: 1101).

Şolok sâat kalan kuşlar katına vardı, her bir türlü kuşun ulusun okudu, *dirgedi* ve kendi halin bulara dedi (TarS: 1101).

dilgem: Dilim, dil şeklinde, uzunlamasına. ("dil-: uzunlamasına kes-" KBS: 284)

El-huzze [Ar.]: ... ve dahi uzununa ve *dilgemine* kesilmiş et paresine de huzze derler (TarS: 1151).

4.8. -GUN-

Eski Türkçeden beri nadir örnekleri bulunan ekin, pekiştirme fiilleri yapan -(I)k- ile -n- dönüşlü çatı ekinin birleşmesi ile oluştuğu düşünülmektedir (Banguoğlu, 2011: 274).

Geçişsiz fiil ifade eden kelimelerde geçer.

doluk- (I), (dolgun-, tolgun-, toluk- (I)): Öfkelenmek, hiddetle köpürüp kabarmak.

Nefse güç gelen nesnelere *dolgunmak* musibettir, dolgunmamak gerek, gönlünü gen dutmak gerek (TarS: 1207).

Hişm-âlûd [Fa.]: Kakımdan *dolukmuş* (TarS: 1207).

Hişm-âlûd [Fa.]: Kakıdığından dopdolu olan, yâni gazap birle *dolukmuş* (TarS: 1207).

4.9. -Gİr- / -GUr- / -ğur-

Ettirgenlik eklerinden biri olan bu ek, geçişlilik yapar (Ergin, 2000: 214, Tekin, 2000: 95, Gülsevin, 2011: 140).

Ekin ‘-ğ+u-r’ şeklinde üç ekin birleşmesinden oluşmuş olabileceği düşünülmüştür (Gabain, 2000: 128, Hacıeminoğlu, 1991: 32).

ağsır-, (ağsır-, ağsur-, aḡsur-): Aksırmak. <*ās-kır-

Âdem *ağsurdı* gözün açtı cihanın ginliğİN gördü (TarS: 64).

Aḡsıracak olursa ümittir ki ol marazdan ḡalas bula (TarS: 64).

Şünûşe [Fa.]: *Aḡsurmak* mânasına (TarS: 64).

argur-, (argır-): 1. Yorulmak, zayıflamak.

Ten cevmetliği âbidlerindir kim Tanrı tâatinde *argururlar* (TarS: 192).

2. Yormak, zayıflatmak.

Ol at kim setrini kuştan aşurdu

Ecel geldiyse *argırdı* düşürdü (TarS: 192).

ayağın turgur-: Ayağa kaldırmak, ayak üzeri durdurmak.

Mansur Halife Haccac zamanında havâric-i Arap tutsaklarından birisini karşısında *ayağın turgurup* lâtife yüzünden süâl idüp didi ki... (TarS: 296).

Selim istersen ey han mülk bağın

Adû serv olsa *turgurma ayağın* (TarS: 296).

azguruş-: Birbirine kızmak.

... *Azguruşdık* gulû eylediler, cenâbınızdan âdem geldi, bizi da‘vet itmişsiz, geldik (TarS: 343).

dirgür-, (dirür-,dirgir-): Diriltmek, ihya etmek.

Öldüren ol, *dirgüren* ol, Yunus imdi Hak ile ol

Haktan artık hiç kimsene yok nesneyi var eylemez (TarS: 1168).

Hem dilerse irgüre kalmışları

İsi bigi *dirgüre* ölmüşleri (TarS: 1168).

Bu kez ölüp *dirüricek* Hak bizi

Taş yana döndiriser içimizi (TarS: 1168).

durgur-, (turgur-, turkur-): 1. Durdurmak.

Yüzün dâim deve issine duta yalvara, deve issi deveyi *durgura* (TarS: 1260).

Şaha ol denlü efsun ürdü bunlar

Ki gönlü ırmağın *durgurdu* bunlar (TarS: 1260).

Ey gökleri direksiz *turguran* ve yerlere dağları çöksü kılan (TarS: 1260).

2. Kaldırmak, ayakta tutmak.

Dahi ölüleri diriltüp sininden *turgurdun* benim iznimle (TarS: 1261).

Sizi gecede uyudur ve gündüzün gerü uyarur *turgurur* (TarS: 1261).

Yâ Muhammed göreydin ol zâlimleri ki inkâr ederler, nice *turgurulusar* Allah katında (TarS: 1261).

3. Vücuda getirmek, ortaya çıkarmak, göstermek.

Toprağı kadarladı sureti hat bağladı

Durkurdu dört âleti adın âdem eyledi (TarS: 1262).

Ve dahi ol ruhbanıyyeti, kim kendü kendülerden *turgurup* işlediler, anı biz anlara vâcib kılma duk (TarS: 1262).

Turgururlar namazı vakıtlarında rukû ile ve sucud ile (TarS: 1262).

duydur-, (tuydur-, tuygur-): İştirmek, duyurmak, sezdirmek.

Sağ eli birle sadaka verir sol eline *duydurmaz* riya olmasın deyü (TarS: 1297).

Katâde eydür: Kişininin gey gizlencisi, ki kimseye *tuydurmaya*, ya gönlündeki ya ton içindeki olur (TarS: 1298).

Teberbes [Ar.]: Ayak tavisını *tuygurmayup* mahfice hiffetle yürümek (TarS: 1298).

4.10. -GUt-

Eski ve Orta Türkçede birkaç kelimede görülen ettirgenlik eklerinden biridir. (Hacıeminoğlu, 1991: 33, 49, 78).

Ekin ‘-ğ+U-t-’ şeklinde üç ekin birleşmesinden meydana gelmiş olabileceği ifade edilmiştir (Gabain, 1988: 128, Hacıeminoğlu, 1991: 33).

durgut-: Durdurmak.

El dutup düşmüşleri bir bir ayağa *durgudup*

Sarfeden varın gönüller açmağa her suph ü şam (TarS: 1263).

Püştek [Fa.]: ... Etfâl lüuplerinden ebe geçti dedikleri oyuna dahi denir. Çocuğun biri iki ellerin dizleri üzere koyup rükû şeklinde turur ve bir gayrisi dahi bir taraftan koşarak gelip üstünden beri tarafa sıçrayıp geçer, eğer geçemezse anın yerine bunu *turgudurlar* (TarS: 1263).

4.11. -I/-U-

İşlek olmayan fiilden fiil yapma eklerinden biridir. Pekiştirme işlevi taşıyan ek, fiile devamlılık, tekrar kavramı katar (Hatipoğlu, 1974: 74, Banguoğlu, 2011: 279, Ergin, 2000: 214, Zülfikar, 1991: 92, Korkmaz, 2014: 183).

alıma-: Alamamak, kapamamak, tutamamak, kavrayamamak, zaptedememek.

Kazan şahini saldı, *alımadı* (TarS: 102).

Ki ala kargada *alımım* olsun

Ger *alımaz* isem ölümüm olsun (TarS: 103).

arı-: Yorulmak, zayıflamak.

Yar adın kazanam deyü *arıdım*

Yarım ağyare bu adı taha mı (TarS: 205).

Et-ta'ibü [Ar.]: Yorulmuş ve *arımış* kişi (TarS: 205).

başaruma-: Tahammül edememek, dayanamamak, başa çıkamamak.

... Çok odun getirdiler ağacın dibine yığdılar, buyurdu kim od urdular. Koca, bir sâat sabreyledi *başarumadı* çün can korkusu erdi, pes, aman diledi (TarS: 420).

büklü-, (büğli-, bükle-, bükli-): Bükülmek, kıvrılmak.

At *bükleyüp* Cendah'ı yere urdu (TarS: 739).

Ben genüm ile mi *büklürem* beni erenler *büklütür* (TarS: 739).

Sigzâden [Fa.]: Sucumak ve öneğülenmek ve *büklümek* ve çalıklanmak (TarS: 739).

bürü-, (büri-): Örtmek, setretmek, sarmak.

Yüzünü *bürî* deve üzre otur

Kardaşını var saraya sen getir (TarS: 743).

Bir kanadın kendi üzerine örter ve birisiyle başını ve yüzünü *bürür* (TarS: 743).

Simden çadır *bürürse* tan mı âlem başına

Her seher cevlan urup tavus-ı zerrin-per güneş (TarS: 743).

çiti-: Dikmek, iliştmek.

Eş-şisarü [Ar.]: Bir nesnenin ağzın *çitiyecek* ve ilecek ufacık ağaçlar ve çivicikler (TarS: 927).

darı-: Musallat olmak, ârizolmak, talân etmek. (“*tar-:* dağıt-” DLTD: 576)

Seni yağı nerden *darımış* güzel yurdum (TarS: 1011).

değri-: Devretmek, dolaşmak. (<değ(i)r-i-mek KBS: 272)

Bir yiğit bu bağa teferrüçlenü gelip tururmuş. Ol yiğidin adı Destur idi. Çin melikinin oğlu imiş. Gayet sahib-cemâl yiğit imiş. Gurbete düşmüş, ol sebepten genc taht, leşker terk etmiş etrafı *değr*miş, görecek ne var ise görmüş (TarS: 1051).

duru-, (turi-): Teemmül etmek, durup düşünmek.

Durumak mı yeğ sözde bilmek savap

Ya beyhude filhal vermek cevap (TarS: 1273).

4.12. -(I)k- / -(U)k- / -ıh-

Yazı dilimizde işlek olmayan bu ek, fiillere gelerek ‘kendiliğinden olma, dönüşlülük ve pekiştirme’ anlamı katar (Gabain, 2000: 59, Ergin, 2000: 215, Banguoğlu, 2011: 279-280, Korkmaz, 2014: 183, Çağatay, 1966: 39). ET’de ‘geçişli’ fiiller de türeten bu ek, isimlerden geçişsiz fiiller türeten ve daha yaygın olan +(I)k- ekinin etkisiyle ‘geçişsiz’ fiiller türetmiştir (Özçelik, 2004: 290-294).

Geçişli ve geçişsiz fiiller ifade eden kelimelerde geçer.

aşık-, (aşıh-): Acele etmek, ivmek.

Göz geldi ki kıla gile saçından anun

Dedim ki *aşıh*ma nola sevda-zedesin (TarS: 265).

Ayağın alup kimseyi yıkmagıl

Yıkılasını angıl *aşıkmagıl* (TarS: 265).

Savaşa *aşıkm*a vü sulh eylegil

Şefâat kılup özr ile söylegil (TarS: 265).

ayık-: Ayılmak.

Bezm-i Elest mestanıyuz *ayıkm*ayuz biz tâ ebed (TarS: 319).

azgış-, (azgaş-): Kızmak, kızışmak, azgınlaşmak.

Söyleşerek *azgış*up cenge turdular (TarS: 343).

Gör ki sana neylerüm deyüp *azgaş*up cenge âğaz ettiler (TarS: 343).

Esnay-ı kelâmda *azgış*up yaka yakaya geldiler (TarS: 343).

baskımca: Basıkça, engince.

Vatıyy [Ar.]: Alçacık *baskımca* olan dağ (TarS: 409).

basrık-: Basılmak, çiğnenmek, basılarak sıkıştırılmak.

Ve ger *basrığ*a is olmaya söz ko

Gönülde yine sen kayguları ko (TarS: 413).

Pâyhuşt [Fa.]: Ayağ ile döğnenmiş ve *basrık*mış yer... ayağ ile *basrık*mış yer (TarS: 413).

burk-, (burka-): Bükmek.

El-ihsafü [Ar.]: Urganı berk *burkmak* ve berk örmek (TarS: (TarS: 708).

çeri sını-, (çeri sınık-): Asker bozulmak.

Çerim *sınıktı*, düzgünüm bozuldu, dirneğim dağıldı (TarS: 868).

Bilsünler ki bular *sınıkmış* helâk olmuş *çeridir* (TarS: 868).

İclâ [Ar.]: Bir halkı memleketinden sürüp çıkarmak ve dağıtmak, leşkeri sımak ve *çeri sınımak* (TarS: 868).

darık-, (tarık-): Daralmak, içi sıkılmak, müteessir olmak. (<“*taru-*: *daral-*, *dar gelmek*” Taş, 2015: 113)

Şöyle *tarıktı* kakıdı Zeliha’ya

Etti sürün koman ayruk söyleye (TarS: 1010).

Kimin ussu var ise hiç dınmaya

Tarıkmaya buşmaya incinmeye (TarS: 1010).

İçi koptu, yüreği cûşa geldi

Tarıktı canı, başı hûşa geldi (TarS: 1010).

dizek-: Dizilmek.

El-muttaridü [Ar.]: Biri biri ardınca *dizekip* ve çözekip gidici (TarS: 1192).

doluk- (I), (dolgun-, tolgun-, toluk- (I): Öfkelenmek, hiddetle köpürüp kabarmak.

Nefse güç gelen nesnelere *dolgunmak* musibettir, dolgunmamak gerek, gönlünü gen dutmak gerek (TarS: 1207).

Hişm-âlûd [Fa.]: Kakımdan *dolukmuş* (TarS: 1207).

Hişm-âlûd [Fa.]: Kakıdığından dopdolu olan, yâni gazap birle *dolukmuş* (TarS: 1207).

doluk- (II), (toluk- (II): (Göz) yaşla dolmak, ağlayacak hale gelmek.

Gözleri *toluktu* yaşı revan oldu (TarS: 1207).

Çeşme-i ruşenin görüp her-sû

Tolugur gamle dide-i ahu (TarS: 1207).

Ziyaeddin Hanın çeşm-i gazalânesi *doluktu*. Paşa-yi ârif: “Oğul, ne hoş bükâ-âlûd oldun? ” didi (TarS: 1207).

duncuk-, (cuncuk-, tuncın-, tuncuk-): Havasızlıktan bunalmak.

Korku hadden geçe ziyade olsa hararet hep yürek içine döner ve yürek kısılur ve hararet yürek içinde *tunçuğur* (TarS: 1255).

Ziyade örtüden hararet-i garizî nârî olur, can *tuncuğudur* (TarS: 1253).

Yürek âdemin bedeninde hararetin ma‘denidir. Bir nefes geçirecek girerse *tuncığur* buhardan... (TarS: 1253).

dunuk-: Küsufa uğramak.

Ol nur balkısa güneş *dunuğurdu* (TarS: 1257).

Çetr-i hûninler kurup hengâmede

Gün *tunuk*muştı tumanî câmede (TarS: 1257).

duruk-, (turuk-): 1. Duraklamak.

Bize bir ah gerek k’ere şah menziline

*Duruk*maya erişe Arşa asüman kim olur (TarS: 1272).

Ne dönüp kaçā bildiler geriye

*Turukt*ular ne var (a) lar ileriye (TarS: 1272).

Turuktu bir zaman kâtip orada

Söze cüret edemedi ziyade (TarS: 1272).

2. Durmak, karar kılmak.

Anlar kim tonları yıprak ve yumşak idi, cevahir ana değince *duruğurdu* (TarS: 1272).

Sıklı mi‘deden âsanlığ ile çıka, irkilip katı olup bağarsuğa korku olmaya ve tiz çıka, mi‘dede *turığup* kalmaya (TarS: 1272).

El-mutmainnü [Ar.]: Ve dahi bir nesneye dölenici ve karar dutup *turuğucu* kimesne (TarS: 1272).

4.13. -İl- / -(U)l-

Türkçede eskiden beri işlek olarak kullanılan fiilden fiil yapma eklerinden biridir. ‘Olma’ ya da ‘yapılma’ bildiren edilgen fiiller türetir (Hatipoğlu, 1974: 86, Zülfikar, 1991: 101, Banguoğlu, 2011: 281, Korkmaz, 2014: 183).

Eklendiği bazı kelimelere edilgenlik işlevini kaybedip eklendiği kökle kaynaşarak dönüşlülük işlevi katar (Gabain, 2000: 59, Korkmaz, 2014: 184, Ergin, 2000: 206).

ac diril-: Aç yaşamak.

Ölünce tok *dirilme ac* diril var

Ki *ac dirilmededür* her ne kim var (TarS: 2).

açılmadıcak: 1. Açılmamış, mini mini. **2.** açılmadıkça.

Tazece goncadır *açılmadıcak*

Yüzü gül serv-kaamet olsa gerek (TarS: 10).

açıl- (İ): 1. Zâhir olmak, nümayan olmak, aşikâr olmak.

Bana hiç nesne *açılma*dı kim akıl katında makbul endişe kılıp eyittim... (TarS: 10).

Cemâl ile Celâl andan *açıldı*

Eyü yavuz kamu andan seçildi (TarS: 10).

2. Ortadan kaybolmak, görünmez olmak.

Çün akşam erişüben gün tulundu

Kamu dağlar başı yavu kılındı

Göğün yüzüne yıldızlar saçıldı

Tana yakın yine bir bir *açıldı* (TarS: 10).

açıl- (II): Fetholamak.

Tatlı sözle *açılır* hasn-i hasîn

Devirir dağı kelâm-ı şirin (TarS: 11).

ağdurul-: Yukarı çıkarılmak.

Dahi yerden göğe ne çıktığın bilir... ve bu canlardan ki çıkıcak göğe *ağdurulur*.. (TarS: 33).

ağırıl-: (Boru yükses sesle) çalınmak.

Gümbür gümbür davullar çalındı, altun tuç borılar *ağırıldı* (TarS: 38).

akça sayılmış kul: Para ile satın alınmış köle.

Hayf ki dünyanın olup nâibi

Akça sayılmış kul idi âkılı (TarS: 70).

aklı ırıl-: Aklı gitmek, bayılmak.

Bilisi şaştı vü *aklı ırıldı*

Kamu beğleri yanına derildi (TarS: 73).

aktarıl-, ahtarıl-, akdarıl-): 1. Düşürülmek, başkası tarafından yıkılmak

Kâfir yere *ahtarıldı* (TarS: 75).

Başı gövdesinden *ahtarıldı* (TarS: 75).

Erenlerin câzibe-i velâyet-i müşahedesi anı mağlup kılıp *aktarıldı* ayruk gitmedi (TarS: 75).

2. Kendi kendine yıkılmak, devrilmek.

Atdan yire indi, atasının elin öpdi, Kazan dahı *ahtarıldı* yire indi (TarS: 75).

Sen benim oynum nite götürmedin

*Aktarıldu*ñ attı berk oturmadın (TarS: 75).

Ve dağlar *aktarıla* zerre zerre olup (TarS: 75).

3. Yüz çevirmek, başka tarafa dönmek.

... Dedi ki: Yâ kavm, ne kavmsiz ki ben sizi bilmezem gönlüm sizden *akdarıldı* (TarS: 76).

ağıl-: Hatıra getirilmek, söz konusu olmak.

Rah-ı muhabbette menzil sorulmaz ve meslek-i vuslette âşık yorulmaz, ticaret-i aşkıta sûd ü ziyan *ağılmaz* ve delili rıza-yı dost olan yağılmaz (TarS: 154).

aradan götürül-: Ortadan kaldırılmak.

Merasim-i ihsan ve insaniyet *aradan götürülmüş* (TarS: 183).

ardıl-: Üstüne atılmış olmak, dolanmış olmak.

El-mutlak [Ar.]: Şol davar ki yuları boynuna *ardılıp* salıverilmiş ola (TarS: 186).

arı dirlik: Temiz hayat.

Aliyyül- Murtaza'nın erliğiçün

Sahaveti ol *arı dirliği*çün (TarS: 196).

arıl- (I): Zayıflamak, âciz kalmak.

Biri yolunda yorulmaz *arılmaz*

Bu yola pâ-yi akl ile varılmaz (TarS: 205).

Yavuzluktan bu yorulmaz *arılmaz*

Ana eylük ile başa varılmaz (TarS: 205).

arıl- (II): Temizlenmek.

Meryem dahi oğlunu götürüp bir mağaraya iltti, kırk günde nifasından *arılınca* anda durdu (TarS: 205).

asılan: Dik ve yüksek bir yerde asılı gibi duran.

Asılan asılan kayalardan, Kazan, oğlan uçurdun mu? (TarS: 244).

aşağı varıl-: Tenzil edilmek.

Fâtıhan hissaları aşağı *aşağı varıldı*ktan sonra bâkileri zikr ile (TarS: 262).

ayrılış-: Birbirinden ayrılmak.

... Andan *ayrılış*dılar (TarS: 338).

Bir gün anam kakır, ol avratı evden sürdü, ben ilettim bir gayri yerde kodum, *ayrılış*madım (TarS: 339).

Ayrıldıkları vakıt yine ol mahabbet üzere *ayrılış*tılar (TarS: 339).

bağlal-: Bağlanmak, ara bulunmak.

Kaçan gazap kopsa bir nesneyle ki ana niza' vardır iki hasmın ortasında gine *bağlalur* (TarS: 372).

bakınıl-: Bakılmak.

Ümittir kim kabûl göziyle *bakınıla* (TarS: 384).

basıl-: 1. Alt olmak, mağlup olmak, yenilmek, yere serilmek, çiğnenmek, tahkir edilmek.

Kaza baş götürse *basılur* bilü

Anı işler uslu kim işler delü (TarS: 407).

Kavmine ısmarladı ki: Eğer basam ve *basılam* siz fariğ olunuz, şer ü şûr koparmanız (TarS: 407).

Yağı *basıldı* düşmen sındı (TarS: 407).

2. Bastırılmak, yatıştırılmak.

Tâ ki fitne *basıldı* (TarS: 407).

baş a varıl-: Baş a çıkılmak.

Yavuzluktan bu yorulmaz arılmaz

Ana eylük ile *baş a varılmaz* (TarS: 420).

Gördüler ki cünûd-ı akl ü dil birle *baş a varılmadı* (TarS: 420).

baş a yazılan: Kader, mukadder, alın yazısı.

Sernüvişt [Fa.]: *Baş a yazılan* yâni takdir-i Rabbanî ve unvan-ı nâme (TarS: 421).

baş ı çevril-: Baş ı dönmek.

Sergeşte [Fa.]: *Baş ı çevrilmiş* (TarS: 431).

batıl-: Batmak, batırılmak, müstağrak olmak.

Senin oğlun diridir sanma ölü

Şimdi oğlun sultandurur bellü

Değnemiştir oğlun ulu devlete

Batılmıştır ol ağırlık ni‘ mete (TarS: 456).

bayıl-: Telaşa düşmek, endişe etmek, üzölmek.

Esirler dahi elimizdedir, kimse kurtarımadı; ne *bayıldı*du? (TarS: 466).

Şahzade hemyanı bağbanın önünde kodu, bin dinardır, sana bahşıştir. Senden dilek budur ki koyasın bağ a girem, bir kûşeden kızın yüzün görem. Bağban: ... bu sevdadan geç, senin dahi benim dahi başımızda hatardır didi. Şahz: ... Ümidim sensin, eğer bu iş bitmezse helâk olurum diyip zâri kıldı. Bağbanın avratı avratı esirgedi eyitti: Ey er er bu sehl iştir *bayılma* bu işi ben başarayım, maksut bir nazar ise ne kayıttır didi (TarS: 467).

bazar(a) dutul-: (Satılmak üzere) Pazar yerine çıkarılmak.

Padişahın ağnamına zarar mürettep olmasın deyü marîz olan bin dört yüz otuz bir koyun ve kuzu *bazar tutulup* Burusa'da satılıp on üç bin dokuz yüz kırk beş akca hasıl oldu (TarS: 469).

berkidil-: Kuvvetlendirilmek, pekitilmek.

Mükkede [Ar.]: *Berkidilmiş* nesne (TarS: 517).

berkil-: Tesbit edilmek, pekitilmek, pekişmek.

Ol taş kuyunun ağzında *berkilmiş*ti, kırk kişi yerinden kaldıramazdı (TarS: 517).

bezenil-: Tezyin edilmek.

Şerf-i ramazan için Hak Taâlânın emriyle bir yıldan bir yıla *bezenilür* (TarS: 535).

bıçılğan, (bıçılğan): Hayvanların ayaklarında hasıl olan yara, çatlak.

Püştek [Fa.]: ...ve tavar ayağında hâdis olan *bıçılğan* illetine dahi derler (TarS: 536).

binilmelü et-: Binilecek hale getirmek.

Ya ol bu katırı *binilmelü ede* ve râm eyleye, ya bu katır anı helak kıla (TarS: 580).

bir biriyle koşul-: Birbirine eş olmak.

Mukarenet [Ar.]: *Birbiriyle koşulmak* (TarS: 586).

boynu burulmuş: Boynu bükülmüş, mahzun.

Burulmuş boynu san armut sapıdır

Salınmış yüreği na'na çöpüdür (TarS: 649).

boyu bükül-: Beli bükülmek.

Nice *boyum bükülüp* olmaya yüzüm zer kim

Belünü sim ile koçtum deyü kemer öğünür (TarS: 652).

burnu yere depil-: Burnu sürtülmek.

Burnu yere depildi yâni dünya ve ahrette hor oldu (TarS: 711).

Kaldı ayakta fazl ü kemâl ehli muze vâr

Gün yok ki hâk-i zillete *burnu depilmedi* (TarS: 711).

burul-: Dönmek, bükülmek.

Girdab [Fa.]: Çevlük ki denizde su *burulur* muttasıl döner, gemi uğrayacak çıkamaz ve eğrek mânasına (TarS: 714).

Ol yumrucaktan içerisi deliğinin şol cendere ağacı deliği gibi *burulur* iki tabaka olur (TarS: 714).

buyurul-: Emir almak, emredilmek.

Süleynam Aleyhisselâm Melekü'l-Mevt'e eyitti: Kaçan benim canım almağa *buyurulsan* bana bildirgil (TarS: 733).

büklü-, (büğli-, bükle-, bükli-): Bükülmek, kıvrılmak.

At *bükleüyüp* Cendâh'ı yere urdu (TarS: 739).

Ben genüm ile mi *büklürem* beni erenler *büklütür* (TarS: 739).

Sigzîden [Fa.]: Sucumak ve öneğülenmek ve *büklümek* ve çalıklanmak (TarS: 739).

çalaca tutul-: Az kullanılmak. çala+ca çala: Biraz, kısmen.

Gerçi *tutulmuş çalaca* kız değil

Kızlar ana öykünemez biz değil (TarS: 804).

çapıl-: Yağmalanmak, yağma edilmek.

İlim günüm *çapıldı* (TarS: 824).

çatlu: 1. Çevrelenmiş, sarılmış, dolanmış.

Gönül kim kevser ile ola *çatlu*

Ne dan ki acısı olursa tatlu (TarS: 836).

Ki her kim bahtıma kastede yatlu

Olur kahrım ipiyle boynu *çatlu* (TarS: 836).

2. Çatılmış.

Göğercin leğençe ile *çatludı*

Bu tedbiri sen sanma kim yatludı

Göğercin nice deprenirse az az

Leğençeden elbette çıkar avaz (TarS: 836).

Düşüp kadı zindanına yese taş

Yeğ andan ki evde göre *çatlu* kaş (TarS: 837).

Aydur idi gören bu suretlü

Tan değil mi yürür sünük *çatlu* (TarS: 837).

çekil-: Tartılmak.

... Kapından hâriç yerde un ve buğday *çekilmesün* deyü nice emr-i şerif getirilip nida dahi olunmuş idi (TarS: 848).

Mezbur çırak yağı getirip emr-i padişahîde kabanda *çekilmek* buyrulmuş iken kabandan taşrada satmış.. (TarS: 848).

çeklin-: Çekilmek.

Yüzüne kıldı ol pîrin nezare

Bilimedi vü *çeklindi* kenare (TarS: 850).

çevril-: Dönmek, geri gelmek.

... *Çevrildi* nöbet geri mana geldi (TarS: 879).

çevrilmiş: Şişte kızartılmış.

Bir kişi yemek yerdı. Önünde *çevrilmiş* tavuk var idi (TarS: 879).

çevrülliceğizlik: Çevrilici halde olma.

... Türk kasırğa dediği yele ki *çevrülliceğizliğinden* girdibâd dir (TarS: 881).

çezil-: Çözölmek.

Yılan-kaçan sünöklü nesne yutsa varur bir ağaca berk dolanır; ta ki ol sünökler uvanur, andan *çezilür* (TarS: 884).

Şeytanları kendülerden *çezilüp* giderinilmeye (TarS: 884).

Yavru kemerin *çezildi*

Belinden haberin var mı (TarS: 885).

çığrıl-: Çağrılmak, seslenilmek. (çı+kır-ıl-mak KBS: 235)

İyan ola cümle bu iş kurtulmaya yad ü biliş

Gele filân ibni filân hep adı ile *çığrıla* (TarS: 890).

çıkarınıl-: Çıkarılmak.

Cehennemden *çıkarınılup* cennete givirineler (TarS: 892).

çizil-: 1. Çözölmek.

Seyyid'in çizdi elini ol lâin

Yani yazsın diyü o mali hemin

Çün *çizildi* eli ol Seydi Battal

Lâinin boğazından duttu filhâl (TarS: 928).

2. Açılmak, içini dökmek.

İşler işin dün ü gün derviş olan

Yok yere urmaz döğün derviş olan

Çizülüp her kişi ile söyleşür

Riştede komaz düğün derviş olan (TarS: 928).

çökeril-: Çökertilmek.

Hâbenide [Fa.]: Yatırılmış ve uyutulmuş ve *çökerilmiş* mânalarınınadır (TarS: 946).

dağ açıl-: Yara açılmak.

Açıldı dağlar sinemde çâk ettim giribanım

Muhabbet gülşeninde açılan gülzarı görsünler (TarS: 964).

darlıgan-, (darılğan-, tarılğan-, tarılkan-, tarlığan-, tarlıkan-): 1. Muzdarip olmak, kederlenmek, bunalmak.

... Melikin gönlüne hoş gelmedi, *tarlığanmağa* başladı (TarS: 1011).

Anter'i istedi, bulmadılar ve nolduğun bilmediler, teşvişlendi ve *tarlıkandı* (TarS: 1011).
Bundan ötürü melikin gönlü *tarlıganmasın* (TarS: 1011).

2. Nefret etmek.

Âzığ [Fa.]: *Darılğanmak* (TarS: 1013).

Âzığ [Fa.]: Müteneffir olmak ve *tarlıganmak* bir kişinin sözünden (TarS: 1013).

dartıl-, (tartıl-): Çekilmek, sıyrılmak.

Denizden çıhip geldi bir bahrî yunt

Yeli yumşacuğ idi tuynağı kunt

.....

Bıraktı suya yüzdü *dartıldı* yunt

Boğuldu ol aygır ü kurtuldu yunt (TarS: 1014).

... Yaramaz savaşlar ve fitne kopa, gönüldeki işler yenilene ve muhalif kılıçlar kınından *dartıla* (TarS: 1014).

Sen bizim muhkem hısarımızsın ve *tartılmış* kılıcımızsın (TarS: 1014).

değişil-: Değiştirilmek.

Gördüler ki güzler ve filler yerlerinden *değişülüp* ortalık karma karışık olmuş (TarS: 1044).

depelenil-: Öldürülmek.

Depeleniler, yâni kafirlerin kılıcında şehit olalar (TarS: 1089).

depil-: Tepilmek, sokulmak.

Ağ alnın kara yere *depil*medin (TarS: 1091).

deril-, (diril- (I)): Toplanmak, tecemmu etmek.

Şehirlü kamu *dirilür* ol araya

Yusuf turmuş sureti benzer aya (TarS: 1102).

Bir bölük zındıklar *dirildiler* İmam-Şâfiî katına geldiler (TarS: 1102).

Bu bir son dirnektir ki *dirüldük* (TarS: 1103).

deşil-: Yarılmak.

Ol günde denizler *deşilüp* biri birine aka, acısı tatlısı karışa (TarS: 1122).

deyül-, (diyül-): Denilmek.

Nihayetsizdir anın mu' cizatı

Deyülmez dil ile medh-i sıfatı (TarS: 1129).

dıkıl-: Bir şeyin içine girmek, dolmak.

Gayet korkucak can taşradan kaçır bir kezden yüreğe *dıkıl*ur olur kim boğulur yürekte ölür (TarS: 1129).

dikil-: Tayin edilmek, nasbolunmak.

Müvellâ [Ar.]: Bir emr üzerine *dikil*miş kimse (TarS: 1143).

diril- (II): 1. Yaşamak, ömür sürmek.

Ana göre dirlik *diril*in (TarS: 1170).

Bu zamanda nice *dirile*lüm (TarS: 1170).

Eyü ger yavuz ide bulur âdem

Şuna göre *diril* v'Allahü a' lem (TarS: 1171).

2. Geçinmek, imtizaç etmek.

Müslümanlık çerisi güçlendi, kuvvetlendi, cemi'i silahlandı, atlandı; imden gerü bunlarınla müdara birle *dirilmek* gerektir (TarS: 1173).

Anı bir al ile Harami almış

Tamam bir yıl anın ile *diril*miş (TarS: 1173).

Kolaysuzlar ile *diril*se gerek

Kolayın gözetin ola yeğrek (TarS: 1173).

3. Taslamak, davasında bulunmak.

Gâh hikmette *diril*ür üstâd

Bilmez andan illâ ol bir kuru ad (TarS: 1174).

Her dost *dirileni* dost sanıp sakın aldanma (TarS: 1174).

Anların küfrüne sebep âlim *diril*üp ilmiyle amel etmeyenlerin (TarS: 1174).

dolanıl-: Dolaşılmak.

*Dolanıl*ır cihan hep köşe köşe

Ciğer kanı yeter hod bize tûşe (TarS: 1202).

dökül-: Birden topluca inmek.

Hâris buyurdu atdan *dökül*düler, kolanın çektiler geri süvar oldular (TarS: 1229).

döşenil-: Döşenmek, yayılmak, serilmek, ferş olunmak.

Dünkü gece Bağdat içinde yetmiş bin haram döşek *döşenil*di (TarS: 1243).

durul-, (turul-): Durulaşmak, duru hale gelmek.

Turu sular söğütler diplerinde

*Turul*muş süciler bol küplerinde (TarS: 1272).

Vije şüden [Fa.]: *Durulmak* (TarS: 1273).

Su bulanmayınca *turul*maz (TarS: 1273).

dutul-, (tutul-): 1. Mahkûm olmak, zan altına düşmek.

... Melike ulu hiyanetlik reva gördün. Emin olmağa yaramaz kim sâatten sâate anın vebaliyle *dutul*asın ve anın yazuğu seni koyası değildir (TarS: 1293).

... Tâ kim melik anı şol cihan gösterici re'yiyle, fetih gözgüsü vezafer camıdır, anlaya, tâ kim ben güman ile ve bâtil şüphetle *dutul*mayam (TarS: 1293).

2. Durdurulmak, zaptedilmek.

Kaçan şerâyin damarından yâni atar damardan, kim ana yürek damarı derler, kan çıksa dahi *dutul*masa kuvvet-i hayvanî bâtil olur (TarS: 1293).

Damarı boşandı kanı *dutul*madı vefat etti (TarS: 1293).

3. Donuklaşmak, kararmak, sıkılmak.

Veli nefsin sıfatı ile gözler

*Tutul*muştur göremez görklü yüzler (TarS: 1293).

Gamınla ağlamaktan görmez oldu çeşm-i giryanım

*Tutul*du hasretinle inlemekten kalb-i nalânım (TarS: 1294).

Melûl oldum cihan-ı bîvefadan

*Tutul*du gönlüm ol mihnet-serâdan (TarS: 1294).

4. Sesi çıkmaz olmak.

Acep budur ki geçse mevsim-i gül

*Tutul*ur dahi gelmez nutka bülbül (TarS: 1294).

5. Kullanılmak.

Kâcâl [Fa.]: Kumaş ve ev içinde *tutul*an kap kacak (TarS: 1294).

6. Bırakılmak, alıkonulmak, bulundurulmak.

Aykur yunt ile yıl artuğun otlayup binilmezse döl için *tutul*ursa... (TarS: 1294)

7. Kapanmak, kapatılmak, tıkanmak.

Buhar çıkacak yerler, yollar *tutul*ur, yaramaz buharlar irkilir (TarS: 1294).

Ol içi boş sinirin içine kaçan bir sebeple nesne dolsa, kim içi *tutula*, ol göz görmez olur (TarS: 1294).

... Vez'ettiği pencerelerin *dutul*masına hükmolunmuş imiş, Hâliya mezkûr Mehmet zikrolunan pencereleri yine açtığı ecilden mezkûr Yusuf anı meclis-i şer'aa ihzar edip... (TarS: 1294).

düğül-: Düğümlenmek.

Değildi gitmeğe kastı ki her çend

*Düğül*dü gönlünün içinde yüz bent (TarS: 1306).

Sünük oldun, deri oldun, et oldun

Düğülmüş gonca gibi kat kat oldun (TarS: 1306).

Koydu ağzı yarını ağzına hem

Boğazında *düğül*üp kaldı o dem (TarS: 1306).

dümükdürül-: Bir işle meşgul edilmek.

El-meşgûl [Ar.]: Bir nesneye *dümükdürül*müş ve dümükmüş kimesne (TarS: 1312).

dürül-: (Kaş) çatılmak.

Kametin yadı ile ey hemdem

Kaşlarım muttasıl *dürül*mede hem (TarS: 1334).

dürülü: Dürülmüş, katlanmış.

Kapıda bir name *dürülü* buldular

Geri kendi yerlerine geldiler (TarS: 1334).

düzül-: 1. Düzelmek, intizama girmek, eski haline dönmek.

Eğer kimse bu râzı bilirse bizim karındaşlığımız şöyle bâtil oliserdür kim ayruk anın *düzül*meği mümkün olası değil (TarS: 1378).

Çün mukarrer oldu kim din maslahatları dindar padişahlar heybetinsüz *düzül*mez (TarS: 1378).

Bezene anın ile bu tac ü taht

Düzüle dahi arta ikbal ü baht (TarS: 1378).

2. Yapılmak, tertip, tanzim olunmak, hazırlanmak.

*Düzülmüş*türür höcrede halvetin

Binin gidelim bile olsun atın (TarS: 1378).

Cihanın düzeni böyle *düzülmüş*

Kamu cisme ecel resmi çizilmiş (TarS: 1378).

Çün ömür otuz bire vara tamam adamlık kararına turmuş olur. Kul halayık, milk, düzen idinmiş olur, her ne kim esbab-ı dünyevi varsa *düzülmüş*tür (TarS: 1378).

3. Dizilmek, sıralanmak.

Mi' de üç kattır. İç katı sinir aslındandır, uzun uzun biri biri yanına iplik gibi *düzülmüş*tür orta katı hamayil ol dahi biri biri yanına *düzülmüş*tür... (TarS: 1379).

Her çöp ki çaldırar, bina-i âlem ol hareket üzerine bile *düzülmüş*tür (TarS: 1379).

İşi gücü namaz ve niyaz idi. Halktan üzülmüş, Hâlik'a *düzülmüş* idi (TarS: 1379).

4. Telif olunmak.

*Düzülmüş*tür nice Mevlit kitabı

Yazılmıştır nice evsaf-ı kübrâ (TarS: 1379).

... Ve bu kitap *düzüldü*ğünün sebebi oldur kim... (TarS: 1379).

İlm-i tıbbın kitapları Parisi ve Tâzi dilinde *düzülmüştür* (TarS: 1379).

4.14. -(I)n- / -(U)n-

Türkçede eskiden beri kullanılan çok işlek fiilden fiil yapan bir ektir. Fonksiyonu kendi kendine ‘yapma’ veya ‘olma’ ifade eden fiiller yapmaktır. Dönüşlülük ifade ettikleri için dönüşlü fiillerin çoğu ‘olma’ ifade eder, geçişsizdir. Bir kısmı da ‘yapma’ ifade eder ve geçişlidir (Ergin, 2000: 202, Hatipoğlu, 1974: 129, Zülfikar, 1991: 132, Korkmaz, 2014: 185, Banguoğlu, 2011: 283).

açın-: Açılmak, görünmek.

Zülfünde neçün düştü gönül çine mi dersin

Ol çine erişmeyene *açına* mı dersin (TarS: 11).

Ve dahi bir vâcip bu ki nehyede kimseyi açınmağa komaya, münkerden nehy vâciptir (TarS: 11).

ad urun-: Ad takınmak.

Yiğit yiğli uydu bana çevredin

Urundum harami vü uğru *adın* (TarS: 23).

ağlamsı-, (ağlaması-, ağlamsın-, ağlası-): Ağlar gibi yapmak, ağlar hale gelmek.

Dedi *ağlamsı* yürek yermürürek

Ne katlansın, nice döysün bu yürek (TarS: 47).

‘Abr [Ar.]: Suyu geçmek ve *ağlamasımak* (TarS: 48).

Âdemîler ağlaşın, eğer ağlayumazsanız *ağlamsınur* (TarS: 48).

ağlan-: İçin için ağlamak.

Gözleri yaş ile dolmuş *ağlanur*

Kendü kendüye turuben söylenür (TarS: 48).

aldangan: Çabuk aldanan, daima aldanan.

El-eblehü [Ar.]: *Aldangan* kişi ve kaykusu az kişi (TarS: 97).

aldanguç: Aldanma vasıtası; oyalyan, aldatıcı şey.

Bu dünya âşıklara bir *aldanguç* olurmuş

Bu yalan aldangucun terkin urayın canım (TarS: 97).

Pes cihan böyle bir *aldanguç* iken

Aldanan ana değil mi nâdan (TarS: 97).

algış olun-: Alkışlanmak

... Lakin sâir vüzera gibi *algış olun*mayup... (TarS: 100).

alın-: 1. Meclûbolunmak, tutulmak, kapılmak.

Senin dostluğuna yavlak *alın*mışven ve senin doğruluğun benimle dostluk eylemek içinde güman ve şüphetten geçmiştir (TarS: 104).

Al yanağın alına al edeli *alındı* dil

Ol sebeptendür ki dem dâim gözümnden cûş eder (TarS: 104).

Olduk nereye vardık ise aşka giriftar

Alındı gönül bir sanem-i mâh-likaye (TarS: 104).

2. Endişe duymak.

Kapısında kûsü çalınmaz mıdı

Kamu düşman andan *alınmaz* mıdı (TarS: 104).

alnuk: Gafil, sersem, meczup.

Demezven ki çevikvenin gürbüzem

Zaif ü kavi, *alnuğ* u âcizem (TarS: 111).

añlan-: Anlaşılmak, fehmlunmak, takdir olunmak.

Melikin sözünden şol *añlanur* kim melikin gönlü Şenzebe'nin suçu yokluğuna tanıklık verir (TarS: 161).

Dilinin ucu göyündü, dili ağırarak oldu sözü igen *añlanmazdı* (TarS: 162)

Sözünden *añlanur* çok ilm ü irfan

Müselseldir saçın zülfün perişan (TarS: 162).

arın-: Temizlenmek.

Arınmış sumak otuz direm, arpa kavudu ve kuru beksümat onar direm (TarS: 205).

Anın işi hakikati güman ve şüphet tozundan *arına* (TarS: 206).

Arınur vesvese gönlünden anın

Çü buyruğuna yapıştı Huda'nın (TarS: 207).

arnuğ, (arnuk): 1. Yorgun, yorulmuş, bîtab.

Oturur iken anda hali yavuz

Ac u *arnuğ* u susuz u yalınız (TarS: 226).

Kişi çün yiyesi yiye tok ola

Yaraşır ki uyku gözüne gele

O halde ki *arnuğ* u miskin gider

Gözü uyku, gönlü taâmı nider (TarS: 226)

2. Yorgunluk.

Çıka *arnu*ğu yolu eğlenem ben

Pes andan tapun ile eğlenem ben (TarS: 226).

ateş göynüğü: Cemre, yanı kara ve kabarcık denilen hastalık.

Ateş-i parisi [Fa]: Ateşek dedikleri illetin gayri bir illettir... Türkide bu illete kabarcık ve yanı kara ve *ateş göynüğü* dahi derler (TarS: 274).

ayan-: İyi bakılmak, korunmak.

İşitti vü şah oldu enü yanı

Dedi beslenüptü kızım *aya*nu

Süheyl ol dahi bir melik-zad idi

Yüzü ay gibi, serv-i azad idi

Ne bilem ikisine nitti felek

Nite oldu Tanrının anda dilek (TarS: 311).

azgın-: Az görmek, azımsamak.

İstiksar [Ar.]: Kişi nesneyi az görüp *azgın*mak ve acz ızhar etmek (TarS: 342).

bağdan-: Çelme takılmak.

El-mu‘tekal [Ar.]: Önüne ayak *bağdan*mış ve ayak dolaştırılmış kimesne (TarS: 366).

bakınıl-: Bakılmak.

Ümittir kim kabûl göziyle *bakını*la (TarS: 384).

basın-: Hakir görmek.<bas-ın-mak

... Bizi *basın*duklarına delâlet eder (TarS: 408).

belen-: Kundaklanmak, çocuk kundağa sarılmak.

Tuzlandım da çapıtlara *belend*im

Bir zaman da beşiklerde eğlendim (TarS: 489).

beñzen-: Kendisini bir başkasına benzetmek.

Et-tebadüy [Ar.]: Ehl-i badiyeye *beñzen*mek mânasınadır (TarS: 511).

beñzi alın-: Benzi bozulmak, sararmak.

*Beñzi alın*mış, bağı delinmiş (TarS: 511).

Çü bağrım tığ-ı aşk ile delindi

Dilim pür-dert olup *beñzim alın*dı (TarS: 511).

Sarılmış bir nemed içre *alın*mış *beñzi* ney gibi

Meğer kim nâr-ı mihnetten yanup hâkister olmuştur (TarS: 511).

bekin-: Kapatılmak.

Mescidin çevre etrafında olan kapular seddolunsun, yâni *berkin*üp gitsin, illâ Ebubekir'in kapusu bekinmesin, gitmesin (TarS: 483).

berkin-: 1. Muhkemleşmek, pekişmek.

En yukarı el kiminse aht ana

Bağlanır ü *berkin*ir önden sona (TarS: 518).

Amma Hak Taâlâ dileği ol idi kim anların mağaralarının ağzı *berkin*e (TarS: 518).

Eğer başın sünüğü bir pâre olsa kim bir âfet görüp yarılardı ayruk yine *berkin*meğe kabil olmazdı (TarS: 518).

2. Pekiştirilmek.

Bu yıldız şol kandil gibi asılmıştır kim ol tahtaya eğseri kakılmış gibi göğe *berkin*mişdür (TarS: 519).

... Biri birine bir deri ile *berkin*mişdir, taş yanından biri birine bingemişdir, şol gön çukala benzer (TarS: 519).

Beytullah'ın havâlisinde üç yüz altmış sanem var idi ki ayakları tuc ile *berkin*miş idi (TarS: 519).

bertin-: Burkulup incinmek. ("**bert-**: *berelemek, yaralamak*" Taş: 214)

A' za sınımakta ve *bertin*mekte ve yerinden çıkmakta ve düşmekte ve nesne dokunmakta ve nesne ile urulmakta ve baş yarılmakta ve deri sıyrılmaktadır (TarS: 523).

A' za sınması ve çıkması ve *bertin*mesi ve sebebi ve alâmeti ve ilâcındadır (TarS: 523).

Sünük sınımak ve uzuvlar *bertin*mek ve yerinden çıkmak ve deri sıyrılmak (TarS: 523).

bezen-: Süslenmek, tezeyyün etmek.

Şara girdiler eyledi ittifak

Ki külli *bezen*miş idi hep sokak (TarS: 535).

Bezene anın ile bu tac ü taht

Düzüle dahi arta ikbal ü baht (TarS: 535).

Kadehler yürüye, meclisler *bezene* (TarS: 535).

biçin-: Kendine elbise biçtirmek, kestirmek.

Boyandım ser-beser hâr-ı gam ü âh-ı ciğersûze

Duhanî hâre bir hil'at *biçin*dim yine nevrûze (TarS: 545).

*Biçin*miş bağlar 'idiyye cümle fıstıkî atlas (TarS: 545).

bilen-: Her tarafı bulanmak.

El-irmâl [Ar.]: ... ve bir nesne kana *bilen*mek mânasınadır (TarS: 556).

bilincek çık-: Tanımak, bilmek.

...Merkum Mahmut bir keçi ve iki koyun ile gelip bana konuk oldu, ben dahi ertesi iki keçi kendimin bile gelip bazarda satılmağa getirdik, sonra koyunu bu *bilincek* çıkıcak ol fîrar eyledi (TarS: 561).

bilin-: Adı çıkmak, adı yayılmak.

Nûş kıl şehriyar-ı şık ile câm

*Bilin*ürseñ ne gam il ü şara (TarS: 562).

bilinmelü ol-: Herkesçe bilinmek.

İrağ olsun ol endişe hatırdan ki eğer âşikâre olup *bilinmelü* olursa kişiyi udlu ider (TarS: 562).

boğun-: Kendi kendini boğmak.

Ben ansız kalır isem uğunurum

Gamından ip bırağıp *boğun*urum (TarS: 633).

Bu sözlerden eşitip uğunurum

Bu gamdan ip bırağıp *boğun*urum (TarS: 633).

boyandır-: Boyamak.

Meni sen hâb-ı gafletten uyandır

Uyanuklar boyacağına *boyandır* (TarS: 645).

Sünbül-i Ya'kup'leyin kaftanın siyaha *boyandır*mıştı (TarS: 645).

bulan- (I): Yoğurulmak, karışmak.

Âb-ı hayat ile dahi hâkim *bulan*madın

Can riştesine târ-ı beden hem ulanmadın (TarS: 688).

bulan- (II): Salınmak, hiram etmek.

Merah [Ar.]: Sürur ve demşeklik ve salınma, *bulan*ma ve ucb ve enâniyet (TarS: 688).

büğen-, (bügel-): Bir şeyin önü engel ile tutulmak.

Yokuşa varmağa su kesmegil ark

*Büğen*ür önü vü seni kılur gark (TarS: 736).

Bu Buhayre müstenkıat ve ehaştır, yâni bir mevzide *bügel*mek ile irkilmiş sudur (TarS: 736).

El-istidad [Ar.]: ... ve dahi bir nesnenin önü *büğen*ip delüğü tutulmak (TarS: 736).

bürüncek: Bürümcek.

*Bürüncek*lerin endirsünler, yüzleri ve elleri görüldüğü günah olmaz (TarS: 743).

... Bir destimal ve iki *bürüncek* ve iki çift çizme... (TarS: 743).

Bir yeşil nezkep, bir çenberlik *bürüncek* ve on iki dane gerdan pulu... (TarS: 743).

bürün-: Giyinmek

Ve Ebrehe meliklik tacını *büründü* ve filleri dahi bezediler (TarS: 744).

büyün-: Büyümek.

Çok olur ki istiska dalak *büyünmekten* ve şişmekten sonra ciğer zaif ola (TarS: 746).

can tartın-: Canını esirgemek.

Dilersen ki çeri halkı senden *can tartın*mayalar, sen onlara tartınma (TarS: 753).

cuhud yolunması: Yaygara.

Bir karta asker hem bizimle ceng idüp ve hem ordumuz yağma ideler diyüp *cuhud yolunması*na başladı (TarS: 778).

çağna-: Haykırmak, çığlık koparmak.

Yere düştü vü toprağa ağnadı

Topalan dutar gibi çok *çağnadı* (TarS: 792).

Yeyürek karnı toydu *çağnadı*

Yuvalandı vü biraz ağnadı (TarS: 792).

Sanursun cilve yatup ağnamağı

Çabalayıp çığırıp *çağnamağı* (TarS: 792).

çağnaş-: Konuşmak, görüşmek.

Acaba kankımıza alemi yarınkı gün Resul Hazreti vere deyü *çağnaş*up fikre vardılar (TarS: 793).

çalın-(I): 1. Telaşla etrafı yoklamak.

Tiz yerinden durugeldi, dört yanına *çalındı* kim hep sermayeyi aldırılmış, katile dahi gitmiş (TarS: 810).

2. Sıyrılmak.

Tenim keştisi gark oldu dilim deryası mevcinden

*Çalın*uben çıkamadım ikisinin arasından (TarS: 810).

3. Yazı çizilmek, silinmek.

... İklim-i sâlistendir, mahallinde yazılıp bu makamdan *çalına* gaflet olunmaya (TarS: 810).

çalın-(II): Yaralanmak.

Karındaşım Ebulkasım nam Yeniçeri civarında *çalın*up mecruh ve sahib-i firaş olmağın üzerine varılıp keşfolunmasını talep iderin (TarS: 810).

... Mezburun oğlu Mahmut *çalın*up mecruhan sahib-i firaştır, keşfolunmasını talep iderim (TarS: 810).

çalkan-, (çalkalan-, çalkalanarak yürü-, çalkanı çalkanı yürü-): Yerinde duramamak, sarsılmak, (sarsıla sarsıla yürümek).

Bir zevn-soyu karışık at-getürdiler bindi, gördüler ki *çalkanur* gene indi, dedi ki, sana bu çalıklığı öğredene Tanrı öğretmesin, dedi. (TarS: 812).

Cilve [Fa.]: Çalkanı çalkanı yürümek (TarS: 812).

Di terehvük [Ar.]: Yürümek çalkanarak (TarS: 812).

çapın-: Hızlı hareket etmek, atılmak, saldırmak, sür'atle koşmak.

Yürüyen, sürünen, yüğüren, uçan

Görünen, yubunan, *çapınan*, kaçan (TarS: 825).

Çekip üzdü çılbrını ansızın

Çapındı vü yetti ana gensizin (TarS: 825).

Aç arslan gibi kim koyun, kuzu sürüsüne çapınurlar, anın gibi *çapındılar* (TarS: 825).

çekin-: Arzulamak, içi çekmek.

El-haninü [Ar.]: Ve dahi deve köşeğin isteyip *çekindikte* bozlaması (TarS: 848).

Eş-şevku [Ar.]: Gönül bir nesneyi *çekinip* arzulamak (TarS: 848).

Eş-şehevât [Ar.]: Nefsin meyli, Türkçe *çekinmek* ve istemek (TarS: 848).

çeklin-: Çekilmek.

Yüzüne kıldı ol pîrin nezare

Bilimedi vü *çeklin*di kenare (TarS: 850).

çemren-, (çemren-): Kolu, paçayı, eteği kıvrıp sıvamak.

Su görmedin kişi *çermenmek* olmaz

Kaya yankusile deprenmek olmaz (TarS: 855).

Kaçan bir katı korkulu iş vâki' olsa... *çermenüp* kaçalar incikleri açıla (TarS: 855).

Kolun *çemrendi* hoş yandırdı odu

Yanar od âsmana çıktı dûdu (TarS: 855).

çevrin-, (çevrün-): 1. Etrafını dolaşmak.

Kamusu turd' isteyü vardı yöre

Hoca dahi *çevrünür* kuyu yöre (TarS: 880).

Ol erin gök çevresine *çevrine*

Anı hâkim bile kendi devrine (TarS: 880).

Nasr ibni Haccac durdu, kârbanı *çevrindi* bunu deye deye (TarS: 880).

2. Dönmek.

Çarh benim üstüme ayruhsı *çevrindi* (TarS: 880).

Gözün aç gün gimi devrana bah gör

Seninçün *çevrinür* çarh-ı mukavves (TarS: 880).

Girdab [Fa.]: Çevlük ki su *çevrinen* yere derler (TarS: 881).

çeynen-: Çiğnenmek.

Gidâ kim varır ağızda *çeynen*diğinden sonra mi‘ dede keylus olur (TarS: 884).

... Andan sonra ol kanı *çeynenmiş* ete döndürdük (TarS: 884).

Çiğ *çeynen*medin yiyesi yenmiş gibi olmaz (TarS: 884).

çıkarnıl-: Çıkarılmak.

Cehennemden *çıkarnılup* cennete givirineler (TarS: 892).

çitin-: Birbirine geçirilmek, iliştilmek, birbirine girmek.

Ak göğsünde düğmelerin *çiti*nsin

Güzeller içinde ahtı bütünsün (TarS: 927).

dalbındur-, (talbındur-): Çırpındırmak. (“*talbı-: çırpın-, oynayıp sıçra-*” KBS: 262)

Hele talbındırup anları Bâri

El ayak turmadı bir yerde bâri (TarS: 982).

darlıgan-, (darılğan-, tarılğan-, tarılkan-, tarlıgan-, tarlıkan-): 1. Muzdarip olmak, kederlenmek, bunalmak.

... Melikin gönlüne hoş gelmedi, *tarlıganmağa* başladı (TarS: 1011).

Anter’i istedi, bulmadılar ve nolduğun bilmediler, teşvişlendi ve *tarlıkandı* (TarS: 1011).

Bundan ötürü melikin gönlü *tarlıgan*masın (TarS: 1011).

2. Nefret etmek.

Âzığ [Fa.]: *Darılğanmak* (TarS: 1013).

Âzığ [Fa.]: Müteneffir olmak ve *tarlığanmak* bir kişinin sözünden (TarS: 1013).

dartın-, (tartın-): Çekinmek, ihtiraz etmek, esirgemek.

Canım aşkın külhanıdır *dartın*madın at odunu

Kamu suyu şeker eyler od bırağıcak külhana (TarS: 1014).

Gerek fâni cihandan *dartın*asın

Muhelif işlerinden hep yanasın (TarS: 1014).

Elinden gelir ise nehyeylemek

Edigör ü *tartın*magıl hiç emek (TarS: 1014).

dayan-, (tayan-): Güvenmek, itimat etmek.

Çü afvine *tayan*dık ettik günah

Yine afvin olsun bize özr-hah (TarS: 1030).

Oda inanma vü suya *tayan*ma

Serabı teşnelikten âb sanma (TarS: 1030).

Askerin çokluğuna *tayan*dılar

Küfre mağrur oldular inandılar (TarS: 1030).

değın-, (tiğın-): Kavuşmak, nail olmak, vasıl olmak.

Çünkü girür Bünyamin ol halvete

Kardaşın görür *tiğın*ür devlete (TarS: 1040).

Görk saadete ermek ve izzeti bulmak ve ni‘ mete *değın*mek içinde ulu şarttır (TarS: 1041).

Anı bilmekle eriştim Hazrete

Anı bilmekle *değın*dim devlete (TarS: 1041).

değrin-: Dönmek, dolaşmak.

Tavaf [Ar.]: *Değrin*mek. (TarS: 1051).

değşüröl-, (değşiril-, değşürünöl-): Değiştirilmek, çevrilmek.

... Bir hiyanet kovucu sebebiyle bünyadına halel değdi, ol dostluk düşmanlığa ve ayrılığa *değşüröl*dü (TarS: 1053).

İnayet hem-karin ü baht yârin

Visale *değşüröl*sün intizarın (TarS: 1053).

Şazılığı gussaya *değşüröl*dü (TarS: 1053).

Yer ayruk yere *değşürünöl* (TarS: 1053).

depelenmek: Öldürülmek.

... Derdi ki dilerseniz puta tapmağı ve ana kurban kılmağı ihtiyar edin, dilerseniz siz kendünüz de *depelen*meğı ihtiyar edin (TarS: 1089).

Ve şunlar ki *depelen*diler Tanrı yolunda hergiz zâyi‘ eylemz Tanrı Taâlâ anların amellerin (TarS: 1089).

Mârî [Fa.]: ...Ve *depelen*miş (TarS: 1089).

depingi, (depingü, tepingi, depüngü): Hayvanın sırtını incitmemesi için eyerin ve palanın altına konulan içi doldurulmuş keçe.

Bâl-i zin [Fa.]: İyer *deping*isi (TarS: 1091).

Cenah [Fa.]: *Depingü* (TarS: 1091).

Çünağ [Fa.]: *Depingü* ve öküz iyeri (TarS: 1091).

depin-, (depün-): Şiddetle hareket etmek, saldırmak, çırpınmak, tepinmek.

Kureyş’ten griv koptu, pes Hamza’nın üstüne *depin*diler (TarS: 1091).

Mikdad ibni Esved... depindi anı gördü Halid ibni Velid depindi, andan Zübeyr ibni Avvam *depindi* (TarS: 1092).

El ayak *depindiği* gelmez işe

Çü su vara vü baştan öte aşı (TarS: 1092).

dependir-: Harekete getirmek, kımıldatmak.

Cümbaniden [Fa.]: *Deprendirmek* (TarS: 1094).

depren-: Hareket etmek, harekete gelmek, kımıldanmak, sarsılmak.

Namaz! deyü çağırdı, kavm dükeli *deprenmeğe* başladı (TarS: 1095).

Heybetinden anlara bir heybet-i azîme hasıl olurdu ve gelenler edepleriyle *deprediler* (TarS: 1095).

Nişanım *debrenür* tekin değüldür

Bu gün tamarlarım sakın değüldür (TarS: 1095).

dergen-, (dirgen- (II)): Toplanmak, birikmek, derlenmek.

Enes bin Malik Radiyallahu anh rivayet kıldı Muhammed Mustafa'dan kim eyitti: İşbu dört kişinin sevgisi *dirgenmeye* (harekeli) illâ mü'min gönlü içinde (TarS: 1102).

Vay bu şahsa kim belâ çengâli içinde zamane dönmeğinin esiri olmuştur ve âfetler anın üzerine *dirgenmiş* ve hasretler ana cem' olmuştur (TarS: 1102).

... Pes kadılar *dirgendiler*, has u am kamusu hazır oldular (TarS: 1102).

derincek, (dirincek): Baş örtüsü.

Yusuf inledi, Zeliha işitti, tâkat getürimedi, carın yırttı, ikinci uruşta *dirinceğin* yırttı (TarS: 1106).

Başına altunlu *derincekler* ve çenberler bağladılar (TarS: 1106).

Uğraşa gitse avratının *derinceğin* sügüsüne bağlardı (TarS: 1106).

derne-, (dirne-): Dermek, toplamak, derlemek.

Tur, cehennem ehlini bir araya dirne. Yâ Rabbi, cehennem ehlini nice *dirneyeyin* (TarS: 1115)

dinkaz: Tıknaz, iri yarı. <tık-(ı)n-(a)z

Câeb [Ar.]: Kalınca, *dinkazca* eşek, ya yaban eşeği (TarS: 1131).

Cinhab [Ar.]: Kısa boyluca *dinkazca* herif (TarS: 1131).

Gubbüb [Ar.]: Sekirlice ve *dinkazca* herif (TarS: 1131).

dindür-: Söyletmek.

... Yâ Mâlik hiç bilir misin ki seni bizim üzerimize cür'et ettiren, bunun bigi sözler söyleten, bizi *dindürmeyen* ne nesnedir (TarS: 1161).

dirildirinil-: Diriltilmek.

Hâlim gayet iyidir, *dirildirinil*üp rızıklandırınıldım (TarS: 1170).

dirliği çahn-: Tahsisatı kesilmek.

Şefâat-ı vüzerâ ile *dirliği çahn*up ancak anınla halâs oldu (TarS: 1175).

dişen-: Dişlenmek, dişegilenmek.

Acede [Fa.]: Nigedelenmiş ve gözenmiş ve teğellenmiş mânasına da gelir, iğne ile yahut gayri nesne ile olsun; bu münasebetle *dişen*miş değirmen tainna dahi denir (TarS: 1183).

dokuz dolan-, (dolaş-): Birçok defalar dolaşmak.

Birinin mislin etmeye temaşa

Sekiz uçmağı ger *dokuz dolaş*a (TarS: 1200).

Sekiz uçmağı *dokuz dolan*ırsa (TarS: 1200).

... Eyittim: Behet âşık ne bu denlü zahmet çekip cihanı *tokuz tolam*ırsın (TarS: 1200).

dolamba: Dolaşık yol. <dola-n-ba(ç)

Dolaş *dolamb*aya varma sen kıra

Uğradığın çayın köprüsün ara

Bilmediğin suya dal olur mu ya (TarS: 1201).

doyun-, (toyun-): Kendini doyurmak, doymak.

Bu dünya bir evrendir âdemleri yutucu

Bize dahi gelüben yuta, *toyuna* bir gün (TarS: 1224).

Dahi gurbet odu söyünmedi mi

Felek kanımıza *toyun*madı mı (TarS: 1224).

Ulu, kiçi ni' metinden gönene

Toyuna açalr u yalın donana (TarS: 1224).

döğnen-: Döğülmek, çiğnenmek, pekiştirilmek.

Pâyhust [Fa.]: Ayağ ile *döğnen*miş ve basrıkmiş yer... ayağ ile basrıkmiş yer (TarS: 1225).

döşen- (I): 1. Döşemek, yere yaymak, sermek.

Kalı [Fa.]: Halı ki *döşen*ürler... (TarS: 1243).

Zığ [Fa.]: Hasır ki *döşen*ürler ve her döşenecek nesneye derler (TarS: 1243).

Nehâlice [Fa.]: Yaz günlerinde *döşen*dikleri nesne. Türkide dahi müsta' meldir (TarS: 1243).

2. Serilmek, yayılmak.

Geşt-ber-geşt [Fa.]: Bir nevi kızılрак ottur, iplik gibi biri birine karuş muruş dolaşur, yere *döşen*üp uzanur gider (TarS: 1243-1244).

döşen-(II): Düşkünlük göstermek, kendini vermek.

Cümle âlem halkı ziyne ve şöhrete *döşendi* (TarS: 1244).

dulun-, (tulun-): 1. Kaybolmak, görünmez hale gelmek.

Ol ki yedi yaş sünbül göğe uçar

Tulunur gökten varır şöyle ki var (TarS: 1250).

... Pes inestin, anı götüresin uçasın, şöyle kim âdemîler gözünden *dulun*mayasın (TarS: 1250).

... Dahi gözümden *tulundu*, mütehayyir oldum (TarS: 1250).

2. Batmak, gurubetmek.

Halk dükeli zarılığa, ağlamakta, ol heman Tanrı zikri eder; güneş *tulun*unca turdu (TarS: 1251).

Süleyman ikindi namazın andı kim kıla, gördü kim gün *dulun*muş (TarS: 1251).

Güneş anın pertevinden *tuluna*

Ay hot anın gibi kanda buluna (TarS: 1251).

durundur-, (turundur-): Durmasına vakit ve imkân bırakmak.

Babasının üzerine at saldı *turundur*madı çiğinine kılıç indirdi (TarS: 1273).

dutun-, (tutun-): 1. Edinmek, ittihaaz etmek, telâkki etmek.

Bir şefâatçi *tutun*sañ dedim. Eydür dükeli andan korkar, kimi tutunayın, der (TarS: 1294).

... Lâkin şol kimse kim diler Allaha ulaşmaklığa mâlin infak etmekte vesile *tutuna*, kendü bilürün işlesün (TarS: 1295).

Andan gayrini Ma'bûd mu *tutun*ayın ki... (TarS: 1295).

2. Tutulmak.

Gün *dutun*ursa bu ay çoktur matar

Kış katı ola yağa kar bâ-matar (TarS: 1295).

At *dutun*ursa ana dir her nebat

Çok ola dir hem bu yıl mevt-i benat (TarS: 1295).

düken-: Tükenmek, bitmek.

Ve Hacer ile bir dulkuk su var idi *düken*di. Hacer ve İsmail yavlak susadı (TarS: 1310).

Sizi bunlardan saklayam beligümdeki ok *düken*ince (TarS: 1310).

Ben dilerem kılâm bu hali nihan

Liyk sabrım *düken*di oldu ıyan (TarS: 1310).

dürtün-: Sürünmek, vücuduna koku, yağ gibi şeyler sürmek.

Pes Nuh, aşura günü içinde gemiden çıktılar sürme *dürtün*mek buyurdu (TarS: 1333).

Cenge, harbe hazır olmuş avratlar vardı, öldürdüğünün kanın içip üzerine *dürtün*ürdü (TarS: 1333).

Amma şol kim nerd oynar, kumar oynamaz, şuna benzer kim tonuzun yağın *dürtün*ür ve kanın içir liykin etin yimez (TarS: 1333).

düzen idin-: Ev bark sahibi olmak.

Çün ömür otuz bire vara tamam adamlık kararına turmuş olur; kul, halayık, milk, *düzen idin*miş olur (TarS: 1365).

4.15. -(I)r- / -(U)r-

Türkçede eskiden beri görülen ve işlek olarak kullanılan ettirgenlik eklerinden biridir. Geçişsiz fiillerden ‘oldurma’, geçişli fiillerden ‘yaptırma’ ifade eden fiiller türetir (Hatipoğlu, 1974: 134, Banguoğlu, 2011: 286, Ergin, 2000: 209, Korkmaz, 2014: 186).

Eski Türkçede ettirgenlik eki olan -gUr- eki, Batı Türkçesinde /g/ sesinin düşmesi ile -Ir- şekine girmiş ve iki ek birbirine karışmıştır (Banguoğlu, 2011: 286).

acır-, (acur-): 1. Acıktırmak.¹

... Kaadir değil midir kim senin karnın *acırmaya*, sen tecrid ve tevekkül ehliyim dirsın (TarS: 6).

Sıddıklar cemâatı nefsleriniz *acuru* uçmak konukluğu için (TarS: 6).

Her kimse kim karnın *acursa* anun fikri azîm olur, gönü dahi zeyrek olur (TarS: 6).

2. Uyar, bağlı halde bulundurmak.

Şol kimseler kim bu esrara muttali² olmazlar, gerektir anlara kim Resûlullah buyurduğuna ve ashab ve evliya kavline tasdik edüp nefsin *acura* tâ bu menfaat ü fazilet, ki zikrolundu, ve dahi olunusar, mecmu³ u ana hasıl ola (TarS: 6).

ağırıl-: (Boru yükses sesle) çalınmak.

Gümbür gümbür davullar çalındı, altun tuç borılar *ağırıldı* (TarS: 38).

ağız üşür-: Ağız birliği etmek.

Durun şah hazretine dek gidelim

Ağız üşürelim el bir idelim (TarS: 46).

andan ötürü: Ondan dolayı.

Çalk koyun yatmak yaramazdır, *andan ötürü* kim dımağ fazlalarının... (TarS: 143).

Andan ötürü varurun kim şefâat eyleyem (TarS: 143).

İnnema [Ar.]: *Andan ötürü*, yâni ol sebepten (TarS: 143).

¹ “*âç-*: acıkmak” KBS: 46

and içir-: Yemin ettirmek.

Tahlif [Ar.]: Yemin ettirmek ki Türkçede *and içirmek* tâbir olunur (TarS: 145).

artur-: 1. Yükseltmek, üstün tutmak.

Geh eğer padişahı kem gedadan

Gedayı *arturur* geh padişadan (TarS: 240).

Artukluğa: tereccüh [Ar.]: *arturmağa* di: tercih [Ar.] (TarS: 240).

2. Geriye bırakmak, fazla bırakmak.

Dirse Han eğer oğlancuğun görür ise *arturmaz* bizi hep kırar didiler (TarS: 240).

aşır-: Aşağı. <aş-ır-u

İt baktı bir semiz gövde gördü, kim dilkü, şağal üşmüş yir. Hırsı galip olmuştur, götürdü kendözünü ol kuyudan *aşır*u attı (TarS: 265).

aşurma, (aşırma kolan, aşurma kolan): Aşırtma.

Yirmi bir *aşurma* pâybendiye, 3... (TarS: 267).

Zeberteng [Fa.]: *Aşırma kolan* (TarS: 267).

Zeberteng [Fa.]: *Aşurma kolan* ve tapkur (TarS: 267).

basır-, (basur-): Bastırmak, kapatmak, saklamak.

Cevheri balçığa *basurdu* giderdün revnakun

Âb-ı Hayvan mı umarsın şimdi bir mahbustan (TarS: 408).

Bu dağları yüce böyle muhkem yaratup anunla *basırup* mıhladı (TarS: 408).

Bir kavim ki kaçan kızları doğucak muştulasalar melûl olurlardı, fâş olmasun diyüp arlarından gizleyüp *basururlardı* (TarS: 408).

baturu baturu: Batıra batıra.

Kargaya şeker versen yüzüne bakmaz, cife ister kim burnun *baturu baturu* yiye (TarS: 457).

bişür-, (bişir-): 1. Pişirmek.

Süciden olmuş sirke içinde veya süci içinde *bişüre*ler bişdükten sonra çıkaralar (TarS: 613).

Sen durdun balık *bişürürsün* (TarS: 613).

Gönülle gel benim gönlümü avut

Bişürme hiyle ocağında kavut (TarS: 613).

2. Olgunlaştırmak.

Katı ıssı su mi‘deyi balgamdan yur ve öksürük maddesini *bişürür* (TarS: 614).

Baldırıkara itidale yakındır. Hıltları *bişürür* (TarS: 614).

3. Beslemek, geliştirmek.

Nesne bildim deyü *bişürme* heves

Aferiniş sanma budur cümle bes (TarS: 614).

bitrüm: Üstün vasıfları bulunan.

Ulu kayayıdı gayette *bitrüm*

Ziyade yüce vü etrafı uçrum (TarS: 623).

bitüri: Bitirinceye kadar.

Temam *bitüri* akmayınca dutmamak gerek (TarS: 623).

bitür-: 1. Peyda etmek, hasıl etmek, meydana getirmek.

Kaynamış şarap böğrekte ve kavukta kum ve taş *bitüre* ola ki istiska getüre (TarS: 623).

... Yavlak bilürven korkulu iştir amma senin erliğıne ve mürüvvetine ol lâıktır kim beni arzuma irüresin. Eğer anı *bitürmekte* renç ve zahmet göresi olursan... (TarS: 623).

Derviş-i müstemendin hacetin *bitür* ki senin dahi hacetüni Allah *bitüre* (TarS: 623).

2. Bitiştirmek, kaynaştırmak.

Yılan yastuğı dedikleri ot dahi onulmaz yaraları *bitürür* (TarS: 623).

Paça yemeğe müdavemet etmek, sınıımış sünükleri *bitürür* (TarS: 623).

Tiz bir cerrah getirirler, taze et pârelerin yerli yerine diker ve üzerine münasip merhemler urup *bitürücü* otlar eker (TarS: 623).

buşurga-: 1. Kızmak, öfkelenmek.

Meğer kim bir Yezidî Bayezid'e

Tarikatte meratıpte mezide

Buşurgayup kakıyup saluben ser

Dedi ey kelp ü ey hınzır ü ey har (TarS: 721).

2. Sıkılmak, canı sıkılmak.

Delle bir gün oturmaktan *buşurgadı*. Ali Fatinî maldâr bahildir, ana bir oyuncak gerek.

Kazayâne tonlar giydi, sakal takındı, taylasan bıraktı, yola düştü. Meğer Ali Fatinî avratıyla cenk itmiş; bir maslahatçı isteyip ev kapısına çıkıcak Delle'yi gördü kadı sandı (TarS: 721).

büğrü: Kambur, tümsek, eğik.

Kej-miyan [Fa.]: *Büğrü*, beli bükülmüş (TarS: 737).

Kûz [Fa.]: *Büğrü* (TarS: 737).

El-livâ [Ar.]: Sancaklar ve bayraklar ve büküntüler ve bucaklar ve eğilicler, *büğrüler* ve eğrice yığılmış kumlar (TarS: 737).

dağ aşuru: Dağ arkasında, dağın öbür tarafında.

Ol vakıt ki Yusuf'u kuyudan çıkardılar, kardaşları *dağ aşuru* otururlardı (TarS: 965).

değir-, (değür-): 1. Eriştirmek, yetiştirmek, ulaştırmak, duyurmak, bildirmek.

Çok selâm kıldı sana kaygun yidi

Selâmım *değür* didi ısmarladı (TarS: 1041).

Akıl der casusa yort imdi gerü

Kanaata haber benden *değürü* (TarS: 1041).

Çü casus bu sözü akla erürdü

Nice kim var idi haber *değürdü* (TarS: 1041).

2. Dokundurmak, değdirmek.

Koz yağinsuz bir iğne yurdusunca *değürseler* şişer, ziyan eder (TarS: 1043).

Nigâr ayağına yürü *değür* baş

Eyit ol gözü yaşlı ciğeri baş (TarS: 1043).

Kaçan otları şekerle içseler iletür cemi-i endamlara *değür* ve sinirlere ulaştırır (TarS: 1043).

değşür-(II), (değşir-): Değiştirmek, değişmek.

Marul yaprağını döğeler üzerine koyalar, her sâat *değşüreler* taze yaku edeler (TarS: 1051).

Heman lahza *değşürdü* tonlarını

Yere depti namus ile arını (TarS: 1051).

Yâr derdi devadır canıma olmasın eksük

Değşürmezem ölünce ben ol derdi devaya (TarS: 1051).

derşür-, (dirşir-, deşür-, dirşür-, dişür-, değşür- (I), devşir-, devşür-, divşür-, divşir-, döğşür-, döşür-): Toplamak, derlemek, bir araya getirmek.

Melik Reyryan kamusunu *döşürür*

Ol zindana Yusuf'a karşı varır (TarS: 1117).

Yusuf dahi kardaşların *dişürür*

Şehrden daşra ol dahi ev kılur (TarS: 1117).

Anı Kutayfer görür döner gerü

Zelha öğün *devşirür* turur örü (TarS: 1117).

don değşür-, (ton değşür-): Tebdil-i kıyafet etmek.

Halife bir gün sabreyledi, ertesi gün *ton değşürüp* yel ayaklı bir ata binip Basra'ya teveccüh etti (TarS: 1216).

durur-, (turur-): 1. Durdurmak, bir hizmete memur etmek, hareketine engel olmak.

Ol yarattı uçmağı vü tamuyu

Ol *turur*du kulluğa bu kamuyu (TarS: 1273).

Ben Tanrı, kıyamet gününde tanuklar *durursarvan* ve sorursarvan (TarS: 1273).

Pes Hızır ol dıvarı *durur*du, İbni Abbas eyitti: Yıktı, ikileyin yaptı (TarS: 1273).

2. Durdurmak, ayakta durdurmak, sâbit kılmak.

Mesih dininin hürmetini *dururalım* (TarS: 1274).

Abdullah bin Hüzafe'yi kaçan Kayser'in ileyinde *turur*dular (TarS: 1274).

*Durur*du direksiz yüce gökleri

Dürüttü nice cinn ü ins ü peri (TarS: 1274).

duturuk, (dutrak, dutrak, tutrak, tutruk, tuturuk): Ateş tutuşturacak çöp.

Nite olmaya olsa *dutrak* kömür

Niçin kapmaya bulsa elmas demür (TarS: 1295).

Savaş arada oda benzer tüter

Veli kovucu oda *tutruk* atar (TarS: 1295).

Ve anlar şol od *tutruk*larıdır (TarS: 1295).

dünyasın deġiş-, (dünyasın deġşür-): Öbür dünyaya geçmek, ölmek. deġ(i)ş-ür-

Kaçan bu oġlan anı işitti, boġazlanmış kuş gibi talabıdı ve *dünyasın deġşür*dü (TarS: 1325).

Bir nice hatunlar içeri girip gördüler ki *dünyasın deġişmiş*, yuyup kefenleyip namazın kıldılar (TarS: 1325).

düşür-: Avlamak, vurup yere sermek.

Bir sayyat ava çıkmış idi, bir geyik *düşür*dü pes götürdü yüz evdin yana dutup gelirdi (TarS: 1355).

Anı anda çaldı bunu bunda çaldı, hele yiğirmi beşin *düşür*dü on beşi kaçıp gittiler (TarS: 1355).

4.16. -(I)ş- / -(U)ş-

Çok işlek olan bu ek, bir işi karşılıklı veya ortaklaşa yapma ifade eden fiiller türetir (Korkmaz, 2014: 186-187, Zülfikar, 1991: 143, Hatipoğlu, 1974: 144, Banguoğlu, 2011: 288, Ergin, 2000: 207).

-(I)ş- eki geçişsiz fiil kök ve gövdelerine gelerek kendiliğinden oluş bildiren fiiller türetir ve bu fiiller işlev ve anlamca -(I)n- ekiyle kurulan dönüşlü ve meçhul fiillere

dönüşür (Korkmaz, 2014: 187, Banguoğlu, 2011: 289). Ek, pekiştirme ve yineleme de bildirir: açış, giriş-, kalkış-, oynaş-, titreş- (Hacıeminoğlu, 1991, 119).

acış-: Ağrımak, ağrıyı kendi organı üzerinde duymak.

Es-sümle [Ar.]: Acılığın şiddetinden gözden sıkıntıyla *acışarak* cereyan eden göz yaşına denir (TarS: 7).

açış-: Beraber açmak, müşavere etmek.

Ey yâr bahil ile sakın kâr danışma

Nâkesle işin ardın önün var *açışma* (TarS: 11).

ağlaşdır-: Birçok kimseyi birden ağlatmak.

Nâyîha [Ar.]: Avâze ile sağu sağup halkı *ağlaşdıran* avrat (TarS: 48).

ak sarmaşık: Evren gülü, bin kulaç ve ak asma da denilen, sarmaşık.

Faşra [Fa.]: Süryanide bir nebat ismidir ki sarmaşık gibi etrafında olan eşçar ve nebatata sarılır. Ve Türkide evren gülü ve ak asma ve *ak sarmaşık* ve bin kulaç ve hüsnüyusuf ve köküne semüz kabak tâbir ederler (TarS: 74).

akış-: Sel gibi akmak, tehacüm etmek, üşüşmek.

Yağıdan ürken il geldi *akıştı*

Ev ile bark ile şehre yakıştı (TarS: 72).

Pes kancaru kim işaret kılur çekürge kamu ol araya *akışıp* varır (TarS: 72).

aktarış-: Birbirini yıkmak.

Bu minvâl üzre nice kere uruşma ve turuşma ve *aktarışma* ve kovuşma olup... (TarS: 76).

aldaş-: Birbirini aldatmak.

Eğer sulh etmekte seninle *aldaşmak* ederlerse... (TarS: 97).

El-muḥâda'a [Ar.]: *Aldaşmak* (TarS: 98).

Pes bu hüküm böyle vardı tâ ana değin kim buların içinde *aldaşmak* ve mekr zâhir oldu (TarS: 98).

adlaş-et-: Birisi başkasını aldatmak.

Yâ Muhammed, eğer sulh etmekte seninle *adlaşmak* ederlerse Allahü Taâlâ sana kâfidir nusret vermekte (TarS: 98).

alışık: Alacak.

El-garim [Ar.]: Ve dahi garim il üzerinde *alışığı* olan kimseye derler (TarS: 105).

Ed-dımar [Ar.]: Alınması umulmayan *alışık* (TarS: 105).

alış- (I): Karşılıklı alıp vermek, hep birden almak.

Verişmeğe *alışmağa* geldik dediler (TarS: 105).

Buradan Hak yoluna dürüşelüm

Verelüm baş ya baş *alış*alum (TarS: 105).

Neye cem' edersin bunca mali, çün senden sonra *alış*salar gerek (TarS: 106).

alış- (II): Alevlenip tutuşmak. (OT “*yal-: alevlenmek*” DLTD: 733)

Eğer bu zerk ü riyanın ateşi deftere ve kitaba *alış*up yakıp yandırmazsa... (TarS: 106).

alıp verişme: Sevgi alış verişi, muaşaka.

Göz uciyle alıp *alıp verişme*

Arada tercüman idi girişme (TarS: 104).

and içiş-: Birlikte and içmek, karşılıklı sözleşip yemin etmek, ahitleşmek.

El-muhalefetü [Ar.]: *And içişmek* (TarS: 145).

Memleketin kalan beyleri *and içiş*tiler (TarS: 145).

ağraş-, (ığraş-): Birlikte homurtulu ses çıkarmak, haykırışmak.

İki arslan kapuda *ağraş*urlar

Biri birine karşı *ığraş*urlar (TarS: 168).

Hânkahı içre *ağraş*up yatan dervişlerin

Her birisi kule-i aşkın kağan aslanıdır (TarS: 168).

apış-: Apışlarını açmak.

Kanat büzülüp ağaca yapışur

Kalır ağaç butağında *apış*ur (TarS: 178).

Taşra çıktım gördüm bir pil gibi şîr *apış*mış turur (TarS: 178).

El-feccü [Ar.]: ... Bir kimesne iki ayağının arasını açıp *apış*mak (TarS: 178).

artırış-: Bir çok kimseler karşılıklı artırmak.

Veheb bin Münebbih eyitti: Kârvan Yusuf'u Mısıra iletiler, bazara givürüp satıya arzeylendi, pes âdemler anın bahasın *artırış*tiler (TarS: 229).

aşış-: Hayvanlar birbirine aşmak, erkeklik edip birbiri üzerine çıkmak.

Et-tesafüd [Ar.]: Hayvanlar biri birine erkeklik edip *aşış*mak mânasınadır (TarS: 265).

atış-: Birbirine atmak.

Ağ yelekli öteğen oklar *atış*ayduk (TarS: 275).

ayrılış-: Birbirinden ayrılmak.

... Andan *ayrılış*dılar (TarS: 338).

Bir gün anam kakır, ol avratı evden sürdü, ben ilettim bir gayri yerde kodum, *ayrılış*madım (TarS: 339).

Ayrıldıkları vakıt yine ol mahabbet üzere *ayrılış*tiler (TarS: 339).

azgış-, (azgaş-): Kızmak, kızışmak, azgınlaşmak.

Söyleşerek *azgış*up cenge turdular (TarS: 343).

Gör ki sana neylerüm deyüp *azgaş*up cenge âgaz ettiler (TarS: 343).

Esnay-ı kelâmda *azgış*up yaka yakaya geldiler (TarS: 343).

azış-: Birbirini kaybetmek.

Nite geç bulup tizcek *azış*ıdıdı

Belâ gördü çok sanma az iş idi (TarS: 349).

Kızın Nevbahar ile hem eyle bil

*Azış*duk buluşmadık u beş yıl (TarS: 349).

Hızır eyitti: Ey melik, üş bir karanuluğa gireriz anda niçeye değin yürüyesiyüz bilmezüz ve biri birimizi görmezüz, eğer birbirimizden *azış*ursavuz ne kılalım (TarS: 349).

barışık et-: Sulh, barış halinde olmak.

El-müsali [Ar.]: Bir kimseyle *barışık edici* kimesne (TarS: 401).

barış-: Uyuşmak, imtizaç etmek, hoşlaşmak.

Benim halvet ile *barışır* başım

Galebe olan yerde yoktur işim (TarS: 401).

Nur ile zulmet karışmadı bile

Od ile hem su *barış*madı bile (TarS: 401).

bekiş-, (pekiş-): Katılaşmak.

Es-sumali [Ar.]: Koyulmuş ve *bekiş*miş süttür (TarS: 484).

El-‘araz [Ar.]: Bir nesne *pekiş*üp salâbetlenmek mânasına (TarS: 484).

bılaş-: Bulaşmak.

Çemremek: İsbân [Ar.], *bılaş*maktır: telâtuh [Ar.] fışkı: ravs [Ar.] (TarS: 538).

biliş-: Tanışmak.

Gide gussa gönlünde vü dola mihr

*Biliş*mekliğe gey sebep ola mihr (TarS: 566).

Buluşup *biliş*üp çok ağladılar

Bulaşıp kana yürek dağladılar (TarS: 566).

Bir fuzuli fakih konşusu var idi bu avratı severdi amma gönlünde gizli tutardı, rûzgâr ile *biliş*meğe fırsat gözetirdi (TarS: 566).

bingeş-: 1. Birbiri üzerine binmek.

Gûya ki yayılmış çekirgedir birbiri üzerine *bingeş*mişlerdir (TarS: 578).

Yürekten çıkan damar her endamın nice kim her yerine varır, ciğerden çıkan damarlar dahi anlarıyla bile varır yürek damarının üzerine *bingeşmiş*dür saklamağ için âfetten (TarS: 578).

Biri birine bir deri ile berkinmiştir, taş yanından biri birine *bingeşmiştir*, şol gün çukala benzer (TarS: 578).

2. Birbiri arkasına binmek, artlaşmak

Bir gün atasiyle ikisi bir ata *bingeşdiler*di bir kuyuya düştüler (TarS: 578).

El-müradefe [Ar.]: *Bingeşmek* ve artlaşmak (TarS: 578).

İrtidaf [Ar.]: Ata binmiş kimsenin ardına binüp *bingeşmek* ve ardlaşmak (TarS: 579).

3. Birbirine uymak, birbiri arkasından gelmek.

Revâdif [Ar.]: oldu *bingeşler* vezâif oldu: günlüker [Ar.] (TarS: 579).

Terâdüf [Ar.]: oldu: *bingeşmek* tesadüf [Ar.] hem: bilişmektir (TarS: 579).

4. Birbiri arkasından, sıra ile binmek

İ'tikab [Ar.]: Nesneyi kişi sonuna koymak ve nevbetle davar üzerine *bingeşmek* (TarS: 579).

bitriş-: Hesaplaşmak, ödeşmek.

Azrail ne kişidir kastedesi canıma

Ben emanet issiyle anda *bitrişüp* geldim (TarS: 622).

... İstiğfar ile gitmez tâ ol hak issini razı kılıp hoşnut kılmayınca, ya vere *bitrişe*, ya helâl kıldıra (TarS: 622).

böğrüş-: Hayvanlar hep birden böğürmek, insanlar bu şekilde böğürmek. <bö+gür-üş-mek

Yalnız kardaş deyip ağlaştılar, *böğrüştü*ler (TarS: 664).

bulaş-: 1. Karışmak, fenalaşmak.

Çü tali' döne iş *bulaşır* imiş

Yürür iken ayak dolaşır imiş (TarS: 690).

2. Musallat olmak.

Hurd [Fa.]: Taam mânasına ve hurden lâfzından sıyga-i mâzidir ve ism-i masdardır ve sataştı, yâni *bulaştı* mânalarına dahi gelür (TarS: 691).

3. Çatmak, sataşmak.

Tekin gelmedi bunlar bu araya

Bulaşmıştır bular bir mâceraya (TarS: 691).

4. Meşgul olmaya başlamak.

Satın alıp satmağa çün *bulaşur*
Asısın ol hoca ile üleşir (TarS: 691).

5. Alude olmak, bulanmak.

Kimde kim işbu nazar var şaşmadı
Bu fena rengine ol *bulaşmadı* (TarS: 691).
Baksa görse oğlancuğı alça kana *bulaşmuş* yatur (TarS: 691).

buluş-: Karşılaşmak, rastlamak.

Karşu yatan kara tağdan aşup geldüğünde kiçdüğünde Beyrek adlu bir yigide *buluşmadu* mı (TarS: 693).

Bigler, kardaş uğruna Depegöz ile *buluşuram* (TarS: 693).

Musa heman şehirden çıktı Medyen taraflarına azimet etti, yolda bir çobana *buluşdu* (TarS: 693).

burgaş-: Bükülmek, kıvrılmak.

Tâb [Fa.]: Şû'le ve hararet... ve karcaşmak ve *burgaşmak* (TarS: 708).

Tâb [Fa.]: ... ve karcaşmak ve *burgaşmak* (TarS: 708).

burtuş-: Buruşmak. ("bur-: surat as-" TTL: 399)

El-cerbeze [Ar.]: Gitmek, alâ kavlin büzülüp *burtuşmak* yahut düşmek mânasınadır (TarS: 713).

büküş-: Yere kapanmak.

Şerm kıl sergiranlığ etme *büküş*
Haddini tanı gel ayağıma düş (TarS: 740).

carıltaş-: Bağrışmak.

Müslümanlık çerisine karşı çekirge gibi *carıltaş*tılar (TarS: 755).

civildeş-, (çivildeş-): Fısıldaşmak.

El-müttesar [Ar.]: Bir kimseyle *civildeş*ici ve gizli söyleşici kimesne (TarS: 776).

Tesar [Ar.]: *Civildeş*meklik (TarS: 776).

Sırar [Ar.]: *Civildeş*mek, kişinin kulağına civildemek (TarS: 776).

çağnaş-: Konuşmak, görüşmek.

Acaba kankımıza alemi yarınkı gün Resul Hazreti vere deyü *çağnaş*up fikre vardılar (TarS: 793).

çağrıştır-: Bağtırtmak.

Mezbur Hacı Ahmet yatsı namazında ehli ve ayali ile bağçesinden gelirken mezbur subaşı ve yanında asesleri sarhoş, mezburun önüne gelip avratın ve oğlanın *çağırıştırıp* Müslümanlardan nice kimesne gelip elinden güç ile halas eylediler (TarS: 793).

çakış-: Birbirini kovlamak.

Rahmet ile yazuğa bakışalım

Gel biri birimizi *çakışalım* (TarS: 802).

çakıştır-: Mukayese etmek. (iki şey arasındaki farkı anlamak için) karşılaştırmak.

El-muavere [Ar.]: ... ve ölçekleri takdir ve tahmin eylemek manasınadır ... ve muayere [Ar.]: İki ölçeği *çakışdırup* ayarlamak manasınadır (TarS: 802).

çalışık: Çalışma, gayret.

İmam Buharî, her sâatı sünenün isnadı *çalışığı*nda geçmişti (TarS: 811).

Çalışıkla bunu yazdım dileğim duadır ancak

Binivîstem in bekûşîş zi dua behahişem bes [Fa.] (TarS: 811).

çalış-: Vuruşmak, çarpışmak, savaşmak, kılıçlaşmak.

Çalışanda kara Polat öz kılıcın gedilmesin (TarS: 811).

... Tiz ol kılıçlar ile *çalışalım*, sügüler ile dürtüşelim (TarS: 811).

Gâh *çalıştılar*, gâh dürtüştüler, gâh ayrıldılar, gâh tokuştular (TarS: 812).

çapuş-: Birlikte hücum etmek, koşuşmak.

Aşk atına bindiler, *çapuştılar* (TarS: 830).

çataş-: Sataşmak, çatışmak.

Bunlara sataştık ve *çataşdık* (TarS: 834).

çekiş-, (çeküş-): Münakaşa etmek, tartışmak.

Padişahlar yakınlarının ve hasağilerinin işi hemişe hasutluk ve *çekişmek* ve birbirlerini yavuz sanmak olur (TarS: 850).

Bir gün gök ile yer *çekiştiler*. Gök eydür: Senden ben yeğven (TarS: 850).

Benim ile *çekişirken* bıçakla talısı altında çaldım (TarS: 850).

çereriş-: Parıldaşmak.

Güneş çün kim yer altına tuta yüz

Çererişür her yanadan gökte yıldız (TarS: 860).

çevriş-: Çevrilmek.

Kaf [Ar]: Kulak büzülüp kıvrılıp aşağıya *çevrişmek* (TarS: 881).

çığırış-: Bağırışmak, beraberce bağırıp çağırmak.

Yusuf'un kardaşları iriştiler

Bu uğurdan kapıda *çığırış*tılar (TarS: 890).

Tanrı menem deyü su dibinde *çığruş*ur asileri (TarS: 890).

Kuşlar âheng edip *çığırış*ıp öter

Kalbin kasavetin siler durmayıp (TarS: 890).

çığşaş-, (çiğşeş-): Çığış çığış sesi çıkarmak.

Taşra kafir çıktı atlar kişneşür

Yalabır ışıık, çukallar *çığşaş*ur (TarS: 890).

Hem zırhlar, çukallar *çiğşeş*ür

Hem süheyl uruben atlar kişneşür (TarS: 890).

çıkış-: Başa çıkmak.

Şehirler açtım, çeriler sıdım; çün ölüm geldi, ölümle *çıkış*amadım (TarS: 893).

... Bozahanesini Bolucu Mustafa günde elli akçaya icâreye dutarmış, *çıkış*amazın deyü bırakmış (TarS: 893).

çoğuldaş-: Kalabalık hale gelmek, birçok kimse bir araya gelmek. (çoğuldaşmak, çoknaş- / çokraş- ve çokuş- kelimeleriyle kökteş bir yapıdadır. Ancak çoğuldaşmakta çoğ isimken diğer kelimelerdeki çok kökümüz fiil köküdür)

Bevş [Ar.]: Bir ata oğlanları ve cemâat çoğuldusu ve halk *çoğuldaş*mak (TarS: 932).

çoknaş-: Çoğalmak, çoklaşmak.

Ol oht Ülker'leyin *çoknaştı* geldi

Yediğin biği sonra bir bir öldü (TarS: 938).

çokraş-: Birbirine girer gibi görünmek, kaynaşmak.

İştibâk [Ar.]: Ildızlar *çokraş*up görünmek (TarS: 939).

çokuş-: Üşüşmek, toplanmak

Tekâb [Ar.]: Su üzerine halk *çokuş*mak (TarS: 939).

Et-teğavi [Ar.]: Biri birine muavenetle bir kimse üzerine üşüntü edip katleylemek, alâ kavlin şuradan buradan *çokuş*up üzerine üşüntü eylemek mânasınadır (TarS: 939).

çöp tutuş-: Birbirlerine küstüklerini belgelemek için bir çöpü karşılıklı tutup kırmak.

Müjeden merdümek-i didelerim *çöp tutuş*ur

Mekteb-i gamda görün ol iki oğlan çekişür (TarS: 954).

depeleş-: Mukatele etmek, birbirini öldürme savaşı yapmak.

... Dinledim ve anladım iki dost meselin kim bir kovucu sebebiyle ve fitneli gammaz sebebiyle birbirinden ayrıldılar, düşmanlığa ve *depeleşme*ğe girdiler (TarS: 1090).

Eğer size atanız ikidir diseler gayretten, hamiyetten anınla *depeleş*ürsüz (TarS: 1090).

... Biz senin ile ol kadar nesne için *depeleşmezüz* (TarS: 1090).

depreş-: Hareket etmek, teprenmek.

Depreşe leşker asâkir yürüye

Dağ u sahrayı adâvet bürüye (TarS: 1097).

İštiha dedikleri kuvvet kim ol *depreşicek* karnım acdı derler (TarS: 1097).

Depreşir ağzın içinde

Dil bir yana, diş bir yana (TarS: 1097).

derdi depreş-, (marazı depreş-): Derdi tazelenmek.

... Avrat vali katına varıp ahvali didi. Vali avratı görücek *marazı depreşti*, çiciği genşedi, eyitti: Âdem göndereyim âsan vechile rızkını alıversin, eğer vefa kapısına girersen ve dahi ol kadar dinar ben dahi vereyim (TarS: 1099).

Acep mi pâyine sürmek dilersem çehre-i zerdim

Kaçan ben ol tabib-i canı görsem *depreşür derdim* (TarS: 1101).

dergeş-, (dirgeş-): Toplanmak, bir araya gelmek.

Avratın hısımları *dergeştiler* (harekeli), cerrahı kadıya iletiler. Kadı sordu kim: Suçsuz, günahsız bu avratın burnun kesmeği niçün reva gördün (TarS: 1102).

El-müteselsilü [Ar.]: Ve uzanıp ve *dirgeşip* gidici nesne (TarS: 1102).

deriştir-: Dermek, toplamak. <der-iş-tir-mek

Melikzade duttu Nakaş'ın sözün

Deriştirdi günden güne kendözün (TarS: 1108).

derneş-, (dirneş-): Toplanmak, yığılmak.

Dükeli yazukların *derneşdiği* yer sücidür (TarS: 1115).

Cümle *dirneşti* fakiri bayı hem

Anda vaftüz ettiler İsa'yı hem (TarS: 1115).

Yâ Rap bana bir yer ver kim benim ehlim anda *derneşeler* (TarS: 1115).

derşür-, (dirşir-, deşür-, dirşür-, dişür-, değşür- (I), devşir-, devşür-, divşür-, divşir-, döğşür-, döşür-): Toplamak, derlemek, bir araya getirmek.

Melik Reyryan kamusunu *döşürür*

Ol zindana Yusufu karşı varır (TarS: 1117).

Yusuf dahi kardaşların *dişürür*

Şehrden daşra ol dahi ev kılur (TarS: 1117).

Anı Kutayfer görür döner gerü

Zelha öğün *devşirür* turur örü (TarS: 1117).

dileş-: Birbirinden dilemek.

Eğer küsülü olsanız üç günden ilerü özür *dileşesiz* (TarS: 1151).

ditreş-: Titreşmek

Çevre turanlar heybetinden *ditreşür*lerdi (TarS: 1188).

Bunlar anları görüp *ditreştiler* (TarS: 1188).

diyişü dur-: Söyleşip durmak.

Böyle *diyişü dururken* Tanrı Taâlâ bunların üzere alcık bıraktı (TarS: 1191).

dokuş-, (tokuş-): Çarpışmak, musademe etmek.

Allahü Taâlâya sığınalım, düşmana karşı çıkalım, *dokuşalım* (TarS: 1198).

Gâh çalıştılar, gâh dürtüştüler, gâh ayrıldılar, gâh *tokuştular* (TarS: 1198).

Çoban eyitti: İki uğru ile daim *dokuşurven* (TarS: 1198).

dokuz dolan-, (dolaş-): Birçok defalar dolaşmak.

Birinin mislin etmeye temaşa

Sekiz uçmağı ger *dokuz dolaşa* (TarS: 1200).

Sekiz uçmağı *dokuz dolanırsa* (TarS: 1200).

... Eyittim: Behet âşık ne bu denlü zahmet çekip cihanı *tokuz tolanırsın* (TarS: 1200).

dolaş-, (tolaş-): İlişmek, sataşmak.

Beyrek eydür: Hanım Kazan Beğden mana buyruk oldu, mana kimse *tolaşmaz* didi (TarS: 1202).

... Ey miskin dertment, sen kanda, erenler kanda ki senin gibi kişi kutb-ı cihan veliye *tolaşa* (TarS: 1202).

... Bu sâat içinde şeytanlar insanlara *dolaşur* ki bu sâat giricek gökler kapısı açılır (TarS: 1202).

dutuş-: Tutuşmak.

Oğlancık ile *dutuşmak*, güreşmek, yüğrüşmek sünüğün berkidür (TarS: 1297).

Kılıp feryad ü halka el salardı

Dutuşup kurd ile suya daldardı (TarS: 1297).

dürtüş-: Birbirine karşı silah kullanmak.

Averd [Fa.]: Savaşta *dürtüşmek* (TarS: 1333).

Gâh çalıştılar, gâh *dürtüştüler*, gâh ayrıldılar, gâh *tokuştular* (TarS: 1334).

... Tiz ol kılıçlar ile çalışalım, süğüler ile *dürtüşelüm* (TarS: 1334).

dürüş-, (duruş-, turuş-, düriş-): 1. Çalışmak, ıkdam etmek, sebat etmek, sa'yetmek.

Vay yâ Ömer, kim senün bigi Müslümanlar hakkına *dürüşür* senden sonra Müslümanlar kime nazlana (TarS: 1335).

Din-i Muhammed yoluna *duruşayım* senin için dedi (TarS: 1335).

Söylemez oldu hiç nutku kalmadı, nice kim *dürüştü* ki söyleye, söyleyemedi (TarS: 1335).

2. Karşı karşıya gelmek, muhasameye girişmek, çarpışmak, mücadele etmek.

Tanrına eyit o dahi çerisin arzeylesün *duruşalım* (TarS: 1338).

Neçün bâri anın ile *duruşmak*

Ya olmaz yere savaşmak vuruşmak (TarS: 1338).

Ne kaçmağa yarar ne uruşmağa

Ne güreşmeğe vü ne *туруşmağa* (TarS: 1339).

Duruşalım nâm için ceng edelim

Düşmana yer yüzünü teng edelim (TarS: 1339).

4.17. -(I)D- / -(U)D-

Fiil kök ve gövdelerine gelerek ‘oldurma’ ve ‘yaptırma’ ifade eden fiiller türeten işlek eklerden biridir (Hatipoğlu, 1974: 147, Zülfikar, 1991: 143, Ergin, 2000: 211, Banguoğlu, 2011: 291, Korkmaz, 2014: 188).

Bazı ettirgenlik eki almış fiiller, anlam kaymasına uğrayarak farklı anlamlar üstlenmişlerdir. Bu durumda -t- de ettirgenlik görevini yitirerek geçişsiz dönüşlü fiiller türetmiştir: azıt- kırıt- sapıt- vb. (Korkmaz, 2014: 189). Eski Türkçede ek, edilgenlik işleviyle de kullanılmıştır: sävit- “sevilmek” (Gabain, 2000: 60).

acıt-: İncitmek.

Acıtdı beni acı sözün tünd nigâhın

Vey nahl-i melâhat ne belâ berk ü berin var (TarS: 7).

ağıt-: Savurmak.

Şahin pençe urdu tüyüm *ağıttı*

Kanadıma bir ok vurdu berk benim (TarS: 43).

ağnat-: Debelendirmek.

El-temriğ. [Ar.]: Eşeği toprağa *ağnatmak* ve yuvarlamak (TarS: 54).

Et-tedkil [Ar.]: Toprağı beleyip *ağnatmak* (TarS: 54).

ağıt-: Akıtmak.

Acep mi gözlerimden yaş yerine

Ağıdam hasretinle seyl-i sürh-âb (TarS: 63).

Hasret yaşın *ağıdup* hicrinden ol perinin

Vaslın umup nidem çün bitmez o kuru yaştan (TarS: 63).

akıtma: Dökme <ak-ıt-ma

Evvel *akıtma* hindû demürden bir zırh asmışlar (TarS: 72).

akıt-: Cebetmek, akın akın çekmek.<ak-ıt-mak

Merhum Sultan Çelebi, Rumili'nin ekser beylerini ve dilâverlerini yanına *akıttı* (TarS: 72).

aktar-, (akdar-, ahtar-, ağdar-): 1. Yere sermek, devirmek, altetmek, yenmek.

Ey nice arslanları alur *akdarur* ölüm

Azrail pençesine bir yohsulca döyemez (TarS: 76).

Kayser'i tahtından yere *ahtarır* (TarS: 76).

Beli baş kesti, kan döktü, adam *ahtardı* (TarS: 77).

2. Altını üstüne getirmek.

Kim anınla toprağ u taş *ahtara*

Gizli genci işbu halka göstere (TarS: 78).

.. Bir veli geldi, kendüye velâyet gösterip anın gönlün *akdarup* derviş eyledi (TarS: 78).

El-hırasatü [Ar.]: Ekin ekmek için yer *akdarmak* (TarS: 78).

aladu, (alıdu): Acele.

Tiz Yuhanna kaleye çıktı, *aladuyile* (TarS: 85).

Şol işi bitirmez deyip ta'n ettikleri yeğdir, *alıduyle* tiz başardı deyip öğdüklerinden (TarS: 85).

aları aları bak-, (alaru alaru bak-, alardu bak-): Dikkatli dikkatli, sert sert bakmak.

Ömer Arfece'nin yüzüne *aları aları baktı* (TarS: 87).

Bir zaman *alaru alaru baktı* (TarS: 87).

İki oğluna baktı kıya kıya

Alardu bakar kimse kim kakıya (TarS: 87).

alçağrit-: Alçaltmak, hafifletmek.

Şol kimseler kim avazların *alçağridur* anul anul söyler Resûl katında, onlar kim... (TarS: 90).

Dahi çağırı söylemegil, avazını *alçağridı* söylegil (TarS: 90).

Şol kimseler kim avazların *alçağridur* anul söyler Resûl katında (TarS: 90).

aradı tur-: Devamlı olarak temizlemek.

Öykeni *aradı turmak* gerek anın gibi galiz hılttan arınmış kızıl üzüm yimek ile eyü kuru incir yimek ile (TarS: 196).

arıklad-, (arıhlat-, aruklat-): Zayıflatmak

Eğer kışın sırf keten bezi giyse *arıklada* (TarS: 202).

Tanrı rızasın bulayın der isen

Semridüben canı *arıhlat* teni (TarS: 202)

Sağlıkta perhiz bedeni *arukladur* meğer kim yaramaz gıdâlardan ola (TarS: 202).

arıt-: 1. Temizlemek.

Gökten su indirdi tenini cenabetten *arıdasın* (TarS: 211).

Yer yüzün buların mekri şirki ve küfrü çirkinden *arıtdılar* (TarS: 211).

Ve dahi eyitti: Zekât sahibini gûnahtan *arıtıcıdır* (TarS: 212).

2. Tenzih etmek, tebrî etmek, tezkiye etmek.

Tahkik kurtuldu her kim anı *arıttı* (TarS: 214).

Tezkiye [Ar.]: *Arıtmak* ve mal zekâtın vermek (TarS: 214).

arkurt-: Gidişini değiştirmek, yürüyüşüne engel olup geri döndürmek, tahrif ve tebdil etmek.

Bu kitabı, dahi Hindular kitabın kamusun nüsha kıldı ve bir inam kişi Nuşinrevan'a viribidi ve hal suretin bildirdi Nuşinrevan yavlak şaz oldu ve diledi kim âfetlerinden nesne *arkurtmadın* tizrek ol kitabı hazrete ire (TarS: 224).

Dimne eyitti: Kankı kadıdır kim melikin tamam aklından ve doğru adlinden yeğrek hükmeyle; ne misal kim melik vere rûzgarın ana *arkurtmak* üzerine hiç sözü olmaya ve çarhın anı döndürmeye her giz mecali kalmaya (TarS: 224).

Gördüm sağ yanımdan *arkurtdı* önüme geldi (TarS: 224).

ayıt-, (eyit-, ayt-, eyt-, et-, it-): Söylemek, demek, anlatmak.

Eyle kim gördüdü *ayıttı* düşün

Etiler nitmek gerek bunun için (TarS: 323).

Begler *ayıttılar* (TarS: 323).

Resûl Hazreti, Ali'ye *eyitti*: Vargıl Müslümanları cem' eylegil, toyuna düğününe okugıl, dedi (TarS: 323).

ayruksıt-: Tağyir etmek, başkalaştırmak, değiştirmek.

... Gerekmez kim padişah kendinin inamlarına, anların suçunu hakikat bilmedin kaş çata, mizacın *ayruksıda* (TarS: 340).

azıt-: 1. Azmak.

Ez-zerf [Ar.]: Yara onulduktan sonra *azıtmak* mânasınadır (TarS: 350).

2. Kaybetmek, yolunu şaşırmak.

Eğer aşık isen *azıtma* yolun

Yugıl Sâdi bigi garazdan elün (TarS: 350).

Azıda ilini terk ede izzet

Uzada yolunu gözete gurbet (TarS: 350).

.. Ol tuşa baktım şu'leyi gördüm heman ol tuşa yürüdüm ol şu'leyi *azıtmadım* ırmağa vardım (TarS: 350).

3. Azdırmak, yolunu şaşırtmak, yoldan çıkarmak.

Yoldaştır Âdem oğlanını *azıdan* (TarS: 350).

Tanrı *azıdur* degüldür bir kavmi yol gösterdükten sonra (TarS: 350).

Eğerçi suretin âdem özün div

Azıdup ancaları eyledin riv (TarS: 351).

bağ bağlat-: Ezan okutmak.

Bağ bağlatdılar (TarS: 397).

Bağ bağlatdum (TarS: 397).

basdık: Üzüm şirasını kaynatıp içine nişasta bulamakla yapılan pelte. (<**bas-it-ık*)

Meyde [Fa.]: ... ve bir rivayette İran Türkisinde *basdık* ve bizim Türkide sucuk tâbir olunan yadigârdır ki kaynanmış üzüm şirasına nişasta çalıp mün'akit oldukta ipliğe dizilmiş fıstık veya badem ve yahut cevizi endamiyle batırıp kuruturlar (TarS: 406).

Fürate [Fa.]: Azerbaycan'da *basdık* ismidir. Üzümün şirasını galiz olunca kaydattıktan sonra bir miktar nişasta çalıp kıvamına getirirler ve ceviz ve badem ve fıstık içleri dizilmiş iplikleri ana batırıp kuruturlar. Bizim diyarda buna sucuk derler, Antep sucuğu meşhurdur ve basdık vech-i meşruh üzere kıvama gelmiş şırayı çarşaf misüllü nesneler üzere yayıp kuruyunca terk ederler, bâdehu soyup kıta kıta ederler. İktiza eyledikçe badem ve fıstık sarıp tenavül ederler (TarS: 406).

başını kazıt-, (baş kazıt-): Saçını tıraş ettirmek, saç tıraş ettirmek.

Halit odasına geldi, sabah va'de vaktında düzünde koşundu, *başım kazıdayım* dahi lâtif olayım didi, baş kazıcıya bir oğlan gönderdi (TarS: 438).

Haccam usturayı eline aldı bir iki kıl kesti, eyitti: Bugün hiç nesne yidin mi? Âgâh ol, çün güneş Sevr'e geçe, sığır eti, taze balık yimek mekruhtur... Halit feryat eyledi: Hey zâlim seni *baş kazıtmağa* okuttuk, müneccimliğe çığırmadım.. (TarS: 438).

baş u can oynat-: Hayatını feda etmeye hazır olmak.

Bunu kogıl, senin uğrunda *baş u can oynatsun* (TarS: 454).

bayıt-: Zengin etmek.

Arap eydür kalmadı mal haceti

Ol garip *bayıtdı* gey beni katı (TarS: 467).

Evvel beğlerini, boy nökerlerini bahşış birle *bayıttı* (TarS: 468).

Bayık bil kanaat *bayıdur* eri (TarS: 468).

becidlet-: Hazırlatmak.

... Ve yayadan ve müsellimden birer kimesne *becidletüp* çıkıp beş on gün içinde varıp Karaman'da Anadolu Beğlerbeğisine mülâkat idip yoldaşlıkta olalar, deyü buyurmuş idim (TarS: 476).

beliñlet-: Korkutmak, ürkütmek.

Ayıyı *beliñlet* temaşaya bak, kurdu belinlet kefen yarakla (TarS: 495).

Kakıtmaktan ve hamamda çoğ oturmaktan ve *beliñletmek*... (TarS: 495).

Karanuluk ki bastı hep cihanı

Beliñletti yerinden cümle canı (TarS: 495)

belürt-: Izhar etmek, meydana çıkarmak.

İnledüp ağlatmağa âşıkların bülbül gibi

Kanda ise ol peri kendin *belürdür* gül gibi (TarS: 501).

Kişinin ne kim var ise niyeti

Belürdür, budur eyi hâsiyyeti (TarS: 501).

Yunt karnında kulun gösterir, bin altun değir, hiç *belürtmez* (TarS: 501).

berkit-, (perkit-): Sağlamlaştırmak, pekitmek, tahkim etmek.

Biz de varavuz ol ile kaçan ki vademiz gele

Kişi varacağız yere gönlünü *berkitse* gerek (TarS: 519).

Kapıyı *berkitti* zâhidin tesbihin eline aldı (TarS: 520).

Ve ilim sevgisini gönlünde *berkit* (TarS: 521).

bişirt-: Pişirtmek.

Ki *bişirdüp* nice ni' metler elvan

Bile ahşamlar idi çokluğ insan (TarS: 612).

bitit-: 1. Takdir etmek, nasibetmek, yazmak.

Yaradılmışa bu cevri *bititme*

Bu devranım gibi devri *bititme* (TarS: 620).

Amelini riya ile edenlere hitap ede Allah dört ad ile kim ol adı Hak Taâlâ ümmet-i Muhammede *bititmesün* (TarS: 620).

Hak sana hizmet *bititsün* kıl dua

Leyse lil-insani-illâ mâ-seâ (TarS: 620).

2. Meydana getirmek, hâsıl etmek.

Safa kıl gönlünü verme zaruret

Zarurettten *bititme* hiç küdure (TarS: 621).

bolalt-: Bollaştırmak, çoğaltmak.

Durak otu... Anın tazesı kurusundan yeğrektir ve ol sütü *bolaldır* (TarS: 634).

boşat-: Boşaltmak.

Boşatmadın sebûn aparma suya (TarS: 640).

Ger felek küplerini nûş idüben *boşadur*

Dehr meyhanesine var süci vâm eyle bugün (TarS: 640).

Gözümde aktı yaşım eyledi şahadeti hem

Boşatdılar sanasın mâ ile tolu kirebi (TarS: 640).

bulat-: Bulandırmak.

Kibir geldi seni *bulattı* gitti

Ecel atı seğırtir erdi yetti (TarS: 691).

.. Kaçan umduğu menzilete irse ve padişah korkusundan eminlik bulsa hayır suyun *bulatmağa* ve şer odun yandıрмаğa başlar (TarS: 691).

Bir bınara kasdeyledin kim ol benim adıma mensuptur ve çeriye anda ilettin ve anın suyunu *bulatduñ* (TarS: 691).

burtuş-: Buruşmak.

El-cerbeze [Ar.]: Gitmek, alâ kavlin büzülp *burtuşmak* yahut düşmek mânasınadır (TarS: 713).

buyruldu, (buyuruldu): Yazılı emir, ferman.

Kim verür kıt'a-i Yakut'a o *buyrulduyu* kim

Ser-kalemde ede anı yed-i lûfun tesvit (TarS: 730).

Umûr-ı âleme müteallık ahkâmı vezir-i a'zam *buyruldu* ile yazıla ve malime müteallık olan ahkâm defterdarlarım *buyruldu* ile yazalar ve şer'i şerif üzre da'va hükmün kadaskerlerim *buyruldu* ile yazalar (TarS: 730).

İşbu *buyuruldu* tahrir ve ısdar ve bîrun ağalarımızdan Mehmet ağa ile irsal olunmuştur (TarS: 730).

buyurdum: Buyurultu, emirname.

Melek Ahmet Paşa fetihname suretlerini Eyalât-ı Bosna'da olan şehirlere cümle ağavat ile ve *buyurdum*larıyla gönderip (TarS: 731).

Bu esnada Sadrazamın bir ağası ile *buyurdum* geldi ki... (TarS: 731).

buzalat-: Hayvan doğurtmak.

Es-sabiya' [Ar.]: Ve davar tutup kuzladıp bortladıp ve *buzalatmak* nitac gibi (TarS: 734).

büklüt-: Bükmek, eymek.

Ben genüm ile mi büklürem, beni erenler *büklütür* (TarS: 739).

büküt-: Eğilmek.

Bakıp gördü bir kal' igen yüce

Ki yüksekliğin eydimezem nice

Kıyas eyle işbu kadar ey aziz

Ki yedi gök anınla idi sekiz

Damında kişi yürüseydi yaya

Büküdeydi kim göğe dohunmaya (TarS: 741).

büzdüm: Kuyruk sokumu.

Düm-guje [Fa.]: *Büzdü*m (TarS: 746).

can arıt-: Kendini yormak, canını sıkıntıya koymak.

Göre şair nitesi ne *arıtmış*

Geceler fikr ile mağzın kurutmuş (TarS: 749).

çağşat-: Şinkırdatmak.

Bu halkaları *çağşadıcak* âdemoğlanı ırlar (TarS: 794).

çalık seğırt-: Delice sıçrayarak koşmak.

El-melk [Ar.]: Letafet ve istikametle seğırtmesine itimat olunmayan yani *çalık seğırdir* olan ata denir (TarS: 809).

çatlat-: Çıtlatmak, sezdirecek kadar anlatmak.

O meh-rûye bulup takribini dün yalıda çattım

Balıkta avlayıp keyfin ricay-i valsı *çatlattım* (TarS: 836).

çığırtma: Ney ve kaval gibi nefesle çalınan bir saz.

Nay [Fa.]: Saz aksamından maruf düdüktür. Arabide mizmar denir, birkaç nevidir; battal ve şahmansur ve girift ve *çığırtma* ve sipsi ve kaval dahi efradındandır (TarS: 887).

Nat [Fa.]: Kamıştan yapılan maruf saz, düdük. Bunun battal, Mansur, girift, *çığırtma* gibi birkaç nev' i vardır (TarS: 887).

çığırt-: İlân etmek, ilân ettirmek, bağıştırmak.

Akın verdi *çığırttı*, akıncı dirildi (TarS: 887).

Orhan Gazi dahi *çığırttı* kim il vilâyet, Orhan Gazi'nindir (TarS: 887).

Âvazâniden [Fa.]: *Çığirtmak* (TarS: 887).

çığsat-: Çığış çığış sesi çıkarttırmak.

Dinlesünler gaflet ile *çığşad*ıram kozumu (TarS: 890).

çımkir-, (çımkırt-): 1. Püskürtmek.

Ol kuyulardan birisi Bi'r-i Gurus'tur. Ol dahi Mescid-i Kubâ'dan yana olur. Peygamber andan abdest aldı, mübarek ağzına su aldı yine kuyuya *çımkırdı* (TarS: 897).

Dıhatün [Ar.]: Oğlancıklar su *çımkırttıkları* fişkirik su sepdürürler (TarS: 897).

Zürâfe [Ar.]: Su *çımkırdacak* çımkırik (TarS: 897).

2. Su gibi fişkirtarak pislemek, terslemek.

El-mütuhu [Ar.]: ve dahi kuş *çımkırmak* ve bokunu aşağı atmak (TarS: 898).

Maḥrut [Ar.]: Karnında alef eğlenmeyip *çımkıran* deve (TarS: 898).

El-mekk [Ar.]: ... Ve kuş kısmının sağnamasına ve *çımkırm*asına denir (TarS: 898).

3. Kötü ve sert söylemek, azarlamak.

Mekkâke [Ar.]: *Çımkıran* avrat (TarS: 898).

çıñrat-, (çıñrendir-), çıñret-: Çınlatmak, ses çıkartmak, şingirdatmak.

Urur mili sağa sağı *çıñgradur*

Gönlü sırrını bulara anlatır (TarS: 902).

Ol çıñrağuları, çanları yazılar içinde *çıñrat*alar (TarS: 902).

Nerrad-ı aşk tas-ı sipihr içre daima

Çıñrendirir bu can ü gönül gördü zâdır (TarS: 903).

çiğlet-: Çiğnetmek.

Bundan akdem Osman nam sağır oğlum için mezbur Mustafa bir Yeniçeri getirip atına *çiğletti* deyü öğey oğlum Velet nam kimesne emr-i şerif getirmüş idi. Sağır-i mezbur kendi eceli ile fevt oldu (TarS: 914).

çoban aldatgucu, (çoban aldavucu, çoban aldatkıcı, çoban aldatkucu, çoban aldayıcı): Çoban aldatan kuşu.

Şuban-firib [Fa.]: *Çoban aldatgucu* dedikleri kuştur (TarS: 929).

Şuban-firib [Fa.]: *Çoban aldayıcı* derler bir kuştur (TarS: 929).

Şuban-firib [Fa.]: *Çoban aldatkucu* (TarS: 929).

çokalt-: Çoğaltmak (?), biriktirmek (?).

Bunun gibi sözler benim gussam artırdı ve derdim *çokalttı* (TarS: 934).

Amel-i salihî kendime *çokaldaydum* (TarS: 934).

çöngelt-, (çöngele-): Zayıflatmak, gücünü kırmak, körletmek.

Hezm [Ar.]: Düşman leşkerini sımak ve *çöngeltmek* (TarS: 953).

Hezimet [Ar.]: Leşkeri ve düşmanı sımaklık ve *çöngelemek* (TarS: 954).

El-iklâl [Ar.]: *Çöngeltmek* ve yuvarlatmak (TarS: 954).

dalabıt-, (talabıt-): Silkmek.

El-iḥfak [Ar.]: Ve dahi bir kimesne libasın *talabıtmak* ve eteğin sallamak (TarS: 980).

daḡlat-, (taḡlat-): Hayrete düşürmek.

Cahilin sözü kişiyi *taḡlada*

Cahile kişi nice söz anlata (TarS: 1004).

El-idd [Ar.]: Emr-i acib ki Türkide kişiyi *taḡladan* hâlet ki acibin Türkisi taḡaktır (TarS: 1004).

demin yümün oynat-: Vaktini hoş geçirmek.

... İçinde sakın olduğun karyeyi sana yurt versin, vakfeylesin, anda *demiḡ yümün oynad*asın, bizden gördüğün mânayı gösteresin (TarS: 1071).

depret-: Kımıldatmak, sarsmak, harekete getirmek.

Dudaḡın *depretti* Yusuf söyledi

Allah anı gerü bütün eyledi (TarS: 1097).

Esen oldukça başım *depredem* kol

Ayaḡımdan gerek kim yıprana yol (TarS: 1097).

Ol feriştelere, ki ol tamularda müekkeldir, ol damarları *depredir* (TarS: 1097).

derleme, (derletme ḡastalıḡı, derleme ḡastalıḡı, derletme): Humma-yi muhrika, tifo.

Humma-yi muhrika, bu zahmete Türkçe *derleme* derler (TarS: 1109).

Hastalık *derletme*, sevda sıtma hem

İşbu yıl çoktur kara aḡrı behem (TarS: 1109).

Derd-i siyah [Fa.]: Humma-yi muhrika, *derletme ḡastalıḡı* (TarS: 1109).

diḡelt-: Dikmek, dik tutmak. (“*diḡ*” KBS: 285)

Bucakta bir merkep sıpacıḡı kulacıkların *diḡeldi*p durur (TarS: 1161).

ditretme: Titreme.

El-ureva [Ar.]: Isıtmanın *ditretmesi* ra ‘şet-ül-hummâ (TarS: 1188).

dizgin depret-: Atı harekete geçirmek.

Seḡirdimde çü *dizgin depredeydim*

Halep’ten bir nefes Mısır’a gideydim (TarS: 1193).

dokut-, (tokut-): Çaktırmak.

Başına on iki mih *dokud*up ... (TarS: 1199).

dokuzlat-, (tokuzlat-): Döverek cezalandırmak.

La‘lin şehâ uğurlayın içti yüreğim kanını

*Tokuzlad*ısaram anı türe ile yosun içün (TarS: 1200).

domalt-, (tomalt-): Yumrulaştırmak.

Kurbağa gibi *domalt*ıp gözünü

Boğazun germe yüceldüp sözünü (TarS: 1210).

Gözün inkâr kaalinden *tomald*up kurbağa nisbet

Duruben pîrine karşı kes ününü avaz etme (TarS: 1210).

donalt-, (tonalt-): Donatmak, elbise giydirmek.

Açları doyururdu, yalıncakları *donald*urdu (TarS: 1213).

dunukut-: Donuklaştırmak, ferini, ışığını azaltmak.

Ve taâm arzusunu giderür ve sinirleri süst ve gözü *dunukud*ur (harekelidir) (TarS: 1257).

durut-, (turut-): Durdurmak, kaim kılmak.

Bir altundan put yaparlar kim bir mih üzerine *durud*alar, ol mih çekicek dağılıp harap olur (TarS: 1274).

Yâni âdemi *durutsa* dahi bir uğurdan fena etse, âdem gafil kalırdı maksuttan (TarS: 1274).

Yürüdür mihr ü mâhı hikmetiyle

*Turud*ur Arş ü Ferş’i kudretiyle (TarS: 1274).

düket-: Tüketmek, bitirmek.

Meğer şol kimesne ki mecliste biregü sözünü henüz *düket*medin ol söze başlaya (TarS: 1311).

Harcarın döke saça nakd-i sirişkim Âli

*Düked*ür bahr-i firâvanı benim israfım (TarS: 1311).

dümen doğrult-: Yöneltmek.

Mükemmel asker ile Cezayir’e *dümen doğrult*tular (TarS: 1311).

düret-, (dürüt-, dürit-): Peyda etmek, icat etmek, türetmek.

Kaadirdürür ne dilerse yaradur

Dic ü peri ins ü cini *dürid*ür (TarS: 1328).

Padişah oldur ki sultan yarada

Ten *düride* halka vü can yarada (TarS: 1328).

İçimden şevk bir ateş *dürüttü*

Ki pulâdını sabrımın eritti (TarS: 1328).

düzel-: Yapmak, imal etmek.

Şahtan istedi bir gün genc ü mâl

Kim bir âyine *düzelde* bîmisâl (TarS: 1363).

4.18. -Uz-

Eski Türkçeden beri görülen ettirgenlik eklerinden biridir. İşlek değildir (Ergin, 2000: 214, Gabain, 2000: 61, Tekin, 2000: 97). Türkiye Türkçesinde görülmeyen ekin, Azeri ve Türkmen Türkçesinde birkaç örneğine rastlanır (İlker, 1997: 85).

dütüzdür-, (tütüzdür-, dütüz-, tütüz-): Koku vermek için bir şey yakıp tüttürmek, tütülemek.

Öd ü anberler *dütüzür* yoluna

Altun kürsi kor getirir önüne (TarS: 1361).

Ve bu kantaryonu ısıtma tuttuğu vaktin *tütüzdürseler* ısıtma koya, mücerreptir (TarS: 1361).

Kişi anber yüküne ola mâlîk

Ayıptır ger *dütüzürse* yüzerlik (TarS: 1361).

4.19. -IA-

Sıklık fiilleri türeten bu ek işlek değildir (Tekin, 2000: 95, Hacıeminoğlu, 1991: 90). Bu ek genellikle anlam değişikliği yaratmayan bir ek olup, eklendiği fiilin anlamını kuvvetlendirici bir özellik taşır (Coşkun, 2014: 79).

ağla-: Ağsamak, bir tarafa ağmak, aksaklık göstermek. (“**ağ-**: eğilmek, sarkmak” KBS: 50)

Yük bacından *ağlamaz* (TarS: 47).

arıtla-: Ayıklamak, temizlemek.

Eğer bir kişi özü yüğüken tenabnüñ eylese yâni boğaz *arıtla*sa (TarS: 211).

bağdala-: Güreşte çelme takmak.

Pây giriftten [Fa.]: Ayak götürüp gitmek ve *bağdalamak* (TarS: 365).

Serendîden [Fa.]: *Bağdalamak* (TarS: 365).

bitile-: Bir kimsenin yanına mektup vermek.

Yusuf saldı beni *bitileyü*

Geldim anı ya‘kub’a muştulayu (TarS: 619).

damlam, (tamlam): Damla.

Hıyar suyu, it üzümü suyu, bir *tamlam* sirke bile katalar (TarS: 985).

A'za ol hareketten kıza, her bir uzuvdan bir *tamlam* kan çekilir tâ depe saçından el ayak tırnağına değin (TarS: 985).

Katra [Ar.]: Ma'ruf *damlam* mânasına (TarS: 985).

damlam damlam, (tamlama tamlam): Damla damla.

Kazyâğı, sidiği *tamlam tamlam* gelen kişiye faide eder (TarS: 985).

4.20. -lAn-

Seyrek karşılaşılan bir ektir. Gemalmaz, isimden fiil türeten +lAn- ekinden örnekseme yoluyla oluştuğu kanaatinde (Gemalmaz, 1995: 258).

Pekiştirme kavramı katan kelimelerde geçer.

arıtlan-: Ayıklanmak, temizlenmek.

Hişâve [Fa.]: Ekin için taşı *arıtlan*mış yer (TarS: 211).

aylan-: Dönmek, devretmek. (**ay-*: “*dön-, başıboş dolaş-*” KBS: 95)

... Çobanı bir ağaca sara sara muhkem bağladı, *aylandı* yürüyüverdi (TarS: 330).

Et-tedvim [Ar.]: Kuş havada daire kurup deveran eylemek mânasınadır ki *aylan*mak tâbir olunur. Bâlâyâ suût için pervaz eder (TarS: 330).

çalkan-, (çalkalan-, çalkalanarak yürü-, çalkanı çalkanı yürü-): Yerinde duramamak, sarsılmak, (sarsıla sarsıla yürümek).

Bir zevn-soyu karışık at-getürdiler bindi, gördüler ki *çalkanur* gene indi, dedi ki, sana bu çalıklığı öğredene Tanrı öğretmesin, dedi. (TarS: 812).

Cilve [Fa.]: Çalkanı *çalkanı* yürümek (TarS: 812).

Di terehvük [Ar.]: *Yürümek çalkanarak* (TarS: 812).

El-İhtibl [Ar.]: Davar kısmı delirip bir yerde Âram eylemeyip beri öte *çalkalanmak* manasınadır (TarS: 812).

düğlen-: Düğümlenmek.

Yüreğim *düğlen*üptür devr elinden

Belim büküldü dün gün cevri elinden (TarS: 1303).

düşlen-: Üzerine düşmek, fazlaca meşgul olmak.

Dahi başlanmağ ile âlim olmaz

Çalışup dersine *düşlen*meyince (TarS: 1347).

Yeni baştan bu hava vü hevese *düşlen*elim (TarS: 1347).

4.21. -mA-

Fiil kök ve gövdelerinden olumsuz fiiller türeten bir ektir, i- ek fiili dışında her fiil kök ve gövdesine gelebildiği için Türk dilinin en işlek türetme eki durumundadır. -mA- ekinden sonra hiçbir fiilden fiil yapma eki getirilemez. Bu ekten sonra ancak fiilden isim yapan ekler ile çekim ekleri getirilir (Korkmaz, 2014: 184, Ergin, 2000: 200).

Fiillerde olumsuzluğu karşılama, olmama veya yapmama bildiren kelimelerde geçer.

alıma-: Alamamak, kapamamak, tutamamak, kavrayamamak, zaptedememek.

Kazan şahini saldı, *alımadı* (TarS: 102).

Ki ala kargada *alımım* olsun

Ger alımaz isem ölümüm olsun (TarS: 103).

aqlamayü bak-: Sezdirmiyerek bakmak, göz uciyle tetkik etmek.

Eğer melik *aqlamayü bakar* ise anın yüzünde şol hiyanetlik eserin ve düşmanlık suretin müşahede kıla kim dostlar bakışıyle düşmanlar bakışı arasından tefavüt yavlak belli olur (TarS: 161).

ayağı yer basma-: Sevinçten yerinde duramamak, ayağı yere erişmemek.

Ferahtan *yer mi basardı ayağı*

Giderdi bir edüp iki konağı (TarS: 297).

başaruma-: Tahammül edememek, dayanamamak, başa çıkamamak.

... Çok odun getirdiler ağacın dibine yığdılar, buyurdu kim od urdular. Koca, bir sâat sabreyledi *başarumadı* çün can korkusu erdi, pes, aman diledi (TarS: 420).

baş bilme-: Hizmette kullanılan hayvan talimsiz olmak.

El-‘ asîr [Ar.]: Şol acemi nâkaya ıtlak olunur ki henüz *baş bilmemekle* talim için burundalık geçirilip binilmeğe şüru‘ olunur (TarS: 423).

becid dutma-: Aldırış etmemek.

Bakıp gördü kim ol igen sehl yir

Öğünde meğer utanır ola, dir

Becid dutmadı çün yiyesi yidi

Leğençe getirdiler elin yudu (TarS: 475).

bilip bilmeyip: Bilir bilmez, bilerek bilmiyerek.

Ana dedi Nakkaş ki ey akı çok

Senin gibi âlemde bir uslu yok

Bilip bilmeyip buşmak olmaz eyü

Gerek sözü söyleyeler anlayı (TarS: 562).

bir iki dime-: Tereddüt etmemek, vakıt geçirmemek.

Bir iki dimeyüp mânend-i peyk-i pûyan lebbeyk-zenân-ı bâverd ü niyaz dûr ü dirâz yollara düşüp (TarS: 593).

cabayı kesme-: Bedava vermekte devam etmek.

Arkadaş zemmetme kahvecileri

Kahvecinin bazen iyisi vardır

Yedirir ekmeği, *kesmez cabayı*

Harcın hesabetmez dayısı vardır (TarS: 747).

cana kalma-, (cana başa kalma-): Canı başı esirgememek.

Sahib-kadem uğur eri bir ihtiyardır

Kalmaz gazâ yolunda gider başa cana tuğ (TarS: 748).

Vefadâr oldurur kim *cana kalmaz*

Nider sîm ü zer ü mercana kalmaz (TarS: 748).

Dostum her kûşede bin dertmendin var senin

Cana kalmaz sanma benden yeğ levendin var senin (TarS: 748).

çıkış etme-: Kazanç sağlayamamak, kâr etmemek.

Mahrûse-i Burusa'da Selçûk Hatun odaları bozahanesi günde yirmi akçaya iken *çıkış etmedüğü* ecilden üstat Karagöz bırağıp Hayrettin bin Garib'e günde on beş akçaya verildi (TarS: 892).

... Yahya bin Mehmet yevmî iki akçaya icâreye dutarmış *çıkış idemez*in deyü gelüp Meclis-i şer' de bırakıp vazgelip âmil dahi kabûl idip... (TarS: 892)

Hammam-ı mezburu yevmî otuz beş akçaya dutardı, *çıkış idemez*in deyü bırakmak isteyip âhar talip dahi olmadığı ecilden yevmî sekiz akçası hattolunup... yevmî yirmi yedi akça hesabı üzere bir yıla yine mezbur üzerinde mukarre kılındı (TarS: 893).

çöpe sayma-: Çöp kadar değer vermemek.

Anda kim bir *çöpe saymazlar* canı

Kimdürür varıp okuyan fermanı (TarS: 954).

Ne hoştur hali şol meczub-ı aşkın

Çöpe saymaz vücud-ı kâinatı (TarS: 954).

İşidilmez o yerde kethudalık

Çöpe sayılmaz anda padişalık (TarS: 954).

çöreğinde çiği olma-: İşinde hilesi bulunmamak.

Kamer gibi yüzüm ak alnım açık

Güneş gibi *çöreğim*de *çiğim* yok (TarS: 955).

derisine sığama-, (derisine sığmaz ol-): Heyecanın fazlalığından kabına sığamamak.

Sevindi, *derisine sığmaz* oldu

Gönülden gussa gitti, şâdi geldi (TarS: 1108).

Germiyyetimde *derime sığmaz*dım (TarS: 1108).

dınma-, (tınma-): Ses çıkarmamak, söylememek.

Mâlik eydür: Başladım şehâdet telkin eyledim tâ üç keret: *tınmadı* (TarS: 1132).

Kaçan Dimne bu kamusuna cevap verdi, hazırlar ayruk *dınmadı* ve kimesne söz getürmedi (TarS: 1132).

dil ağız verme-: Çok hasta olduğundan konuşamamak.

Hâlet-i nez‘a geldi ol bîmar

Dil ağız vermeyip yatur naçar (TarS: 1146).

Bîmar nigâhın elemiyle dil-i âşık

Vermez dil ağız hasta yatur, üstüne sağlık (TarS: 1146).

döyme-, (doyma-): Dayanamamak, katlanamamak, tahammül edememek. (“*töz-*”Clauson, 1972: 572)

Ol daye *döymedi* ansız olmağa

Daye diler imdi hilye kılmağa (TarS: 1244).

Çukal cevşen aşkın oduna *doymaz*

Oku cana batar katı ya’lıdır (TarS: 1244).

Zira bu çiçekler nâzûk olur, oda *döymez* kuvveti gider, ta‘mı acı olur (TarS: 1245).

duyuş verme-: Duymazlıktan gelmek, ehemmiyet vermemek.

Görüp bu hâleti ehl-i cenaze

Duyuş vermeyüp eyle gizli râze (TarS: 1298).

Duyuş vermezken ana pil-i pür-zûr

Ecel mûriyle oldu âciz ü hor (TarS: 1298).

4.22. -sUn-

‘Benzerlik, gibi görme, gibi sayma’ anlamı taşıyan bu ek -sI- eki ile dönüşlülük eki -n-‘nin birleşmesiyle meydana gelmiştir (İlker, 1997: 87). Fiilin bildirdiği anlamı pekiştirme işlevi görür (Güner, 2013: 178).

dursun-: Korkmak, duraklamak.

Ağca tozlu katı yaydan *dursun*mayan (TarS: 1268).

5. Fiilden Fiilimsi Yapım Ekleri

5.1. İsim Fiiller

5.1.1. -mA

Mastar eki olarak da bilinen ek, fiilden iş adları yapan işlek bir ektir. Kelimeye yapılan işin adını, araç-gereç kavramı, yiyecek, hastalık ve yer adları katar (Ergin, 2000: 186, Banguoğlu, 2011: 284, Hatipoğlu, 1974: 110, Zülfikar, 1991: 106, Korkmaz, 2014: 159).

Banguoğlu ve Korkmaz'a göre /k/ sesinin iki ünlü arasında kalıp düşmesi sonucu oluşmuştur (2011: 264, 2014: 159).

Kalıcı isim örnekleri:

ak asma: Meyvası dibâgatte kullanılan bir nevi sarmaşık.

Hüsrevdâru [Fa.]: İsm-i havlincandır ki maruf devayî köktür. Türkide kulunc otu ve eğri kestane ve karagat dahi derler ve inde'l-ba'z haşeb-i havlincandır ki Nuşirevan'a nisbet edip Hüsrevî dâru dediler; zira anın asrında zuhura geldi ve bir kavilde husrevdâru, sefid-tâk ismidir ki Arabide kermetü'l-beyza ve Türkide **ak asma** ve evren gülü dedikleri nebattır (TarS: 68).

akma hançer: Yüzü oluklu hançer.

Akma hançer sokuludu belinde (TarS: 73).

alazlama: Yılcık hastalığı.

Humre [Ar.]: Yılcık denilen illet. İşbu illete *alazlama* da derler (TarS: 90).

aşurma, (aşırma kolan, aşurma kolan): Aşırtma.

Yirmi bir *aşurma* pâybendiye, 3... (TarS: 267).

Zeberteng [Fa.]: *Aşurma kolan* (TarS: 267).

Zeberteng [Fa.]: *Aşurma kolan* ve tapkur (TarS: 267).

atma ip: Dokumacılıkta enine atılan ve tarakla sıkıştırılan ip, argaç.

Bir bel ipi ve bir baş ip ve bir *atma ip* (TarS: 278).

bağırsak sıyırması, (bağırsak sıyrıntısı): Bağırsak sancısı.

Sade şüden-i rûde [Fa.]: Bir rencidir ki *bağırsak sıyırması* derler (TarS: 371).

Burniş [Fa.]: Yürek burusu ve *bağırsak sıyrındısı* ki gûya bağırsaklar kesilir ve doğranır. Arabide zahir derler (TarS: 371).

basdırma: Pastırma. <bas-dır-ma

Rast geldiklerin kimin *basdırma* kimin keşkek ve kimin eşki aş idüp... (TarS: 406).

belleme: Yelek gibi bele kadar olan elbise.

Berek [Fa.]: ... ve ipten dokunmuş bir nevi abaya denir ki fukara ve dervişan giyerler... ve nimtene muharrefi miltan ve *belleme* tâbir olunan kısa câmeye dahi derler (TarS: 496).

Nimten [Fa.]: Âmme miltan derler, *belleme* libastır. Zıbun ve içlik ve acem gömleği ve silâh abası ve göte küstü tâbir olunan esvaba şâmildir (TarS: 496).

burma (II): Telleri burularak yapılan bilezik.

Altun yüzük ve *burma* (TarS: 709).

Hâtem ma' a *burma* (TarS: 709).

çalma, (çelme): Yazma, çember de denilen baş örtüsü ve sarık.

Lâ'inin sarı *çalması* boğazına geçüp başı açıldı (TarS: 815).

El-melûsü [Ar.]: ve dahi başa sarılmış ve dolanılmış dülbent ve *çalma* (TarS: 815).

Mustafa bin Bahşâyîş mest yaturdu, yanında bir *çalma* bulup aldım (TarS: 815).

çekme (I): Bir çeşit giysi.

... Bir dahi gök çuka fıston kaftan ve bir çift *çekme* çağşır ve bir gönlek ve bir ton... (TarS: 851).

Bugün kâlâ-furuş-ı keften iydiyye kestirdik

Birer içlik mülûkî *çekme* târi-i şarabîden (TarS: 851).

çekme (II): Çizme.

Mûze [Fa.]: Çizme tâbir olunan ayakkabıdır ki İran Türkisinde *çekme* derler (TarS: 851).

çelertme: Koyunlarda olan öldürücü bir hastalık.

En-nüfas [Ar.]: *Çelertme* dedikleri hastalıktır ki koyunu dutar dahi işeyi işeyi ölür gider (TarS: 853).

çevirme, (çevürme): Şişe saplanarak kızartılmış kuzu, tavuk vb.

Tavuk *çevirmesin* beyaz kül ile bışirdi (TarS: 873).

Kuzu biryanı kaz *çevürmeleri*

Kuş kebabı tavuk kavurmaları (TarS: 874).

Kaçan tavşanı *çevirme* eyleyüp beynisini yeseler el ayak titremesine fayda kıla (TarS: 874).

çığırtma: Ney ve kaval gibi nefesle çalınan bir saz.

Nay [Fa.]: Saz aksamından maruf düdüktür. Arabide mizmar denir, birkaç nevidir; battal ve şahmansur ve girift ve *çığırtma* ve sipsi ve kaval dahi efradındandır (TarS: 887).

Nat [Fa.]: Kamıştan yapılan maruf saz, düdüktür. Bunun battal, Mansur, girift, *çığırtma* gibi birkaç nev' i vardır (TarS: 887).

çıkma: Duvardan dışarı çıkmış olan cumba, balkon, taşlık.

Bezendar [Fa.]: Zend ü Pazent lûgatinde kapu eşiği önünde olan *çıkma* ve mihcer mânâsınadır (TarS: 893).

delme: Yelek. (“*del-me*” KBS: 275)

Pîşbâz [Fa.]: Göğsü oyma ve önü açık kısa ve belleme câmeye denir, acem gömleği ve içlik ve nimtene muharrefi miltan ve göte küstü tâbir olunan kürk ve *delme* cebe ve silâh abası gibi (TarS: 1069).

derleme, (derletme hastalığı, derleme hastalığı, derletme): Humma-yi muhrika, tifo.

Humma-yi muhrika, bu zahmete Türkçe *derleme* derler (TarS: 1109).

Hastalık *derletme*, sevda sıtma hem

İşbu yıl çoktur kara ağrı behem (TarS: 1109).

Derd-i siyah [Fa.]: Humma-yi muhrika, *derletme hastalığı* (TarS: 1109).

dikme (I): Fidan; dikilip yetiştirilen şey; yetiştirilmiş olan.

Anlar saltanatın *dikmesin* diktiler; bu, yemişidi yedi (TarS: 1144).

Senin *dikme*ndürür senin çırağın

Senin bağındurur senin budağın (TarS: 1144).

dikme (II): Destek, dayak.

Padir [Fa.]: Ol direğe denir ki çatlamış sakfe ve bel vermiş duvara dayarlar, anınla bir miktar istihkam bulup bir müddet dahi kaim olur. Türkler öneği ağacı ve *dikme* dahi derler (TarS: 1144).

dolama (II), (tolama (II)): Entari gibi önü açık olan ve kavuşturularak üstüne kuşak bağlanan eski zamanlarda giyiniilmiş çuha elbise.

Yelme [Fa.]: *Tolama* kaftan (TarS: 1201).

El-yelmaku [Ar.]: *Tolama* kaftan (TarS: 1201).

... Lâkin benim dahi bunda *tolama* ve çağrışım vardır (TarS: 1201).

dutma: Hizmetçi, işçi, uşak.

Çiftçi olup *tutma* tutmak istersen

Aba ister, çizme ister, don ister (TarS: 1280).

düğme: Kapılarda ve sandıklarda bulunan demir halka.

Zûrfîn [Fa.]: Zerfîn mânâsınadır ki kapularda ve sandıklarda kilit geçirecek demir halkadır, *düğme* tâbir ederler (TarS: 1303).

dürüşme: Sa’y, gayret. <tur-uş-ma

Kûşîş [Fa.]: *Dürüşme* (TarS: 1335).

Geçici isim örnekleri:

ağlamsımak, (ağlamasımak, ağlamsınmak, ağlasımak): Ağlar gibi yapmak, ağlar hale gelmek.

‘Abr [Ar.]: Suyu geçmek ve *ağlamasımak* (TarS: 48).

akıtma: Dökme <ak-ıt-ma

Evvel *akıtma* hindû demürden bir zırh asmışlar (TarS: 72).

akma olmak: Kapılıvermek, uyuvermek.

Kem‘ [Ar.]: Her şeye uyan, *akma* olan recül (TarS: 74).

alıp verişme: Sevgi alış verişi, muaşaka.

Göz uciyle alıp *alıp verişme*

Arada tercüman idi girişme (TarS: 104).

ayalama: Avucu dolduracak büyüklükte olan (taş).

Er-reşade [Ar.]: Kayaya denir, sahre mânasına ve avucu dolduran taş denir, *ayalama* tâbir olunur (TarS: 310).

başak, (başaklama): Mahsûl devşirildikten sonra dal ve sap üzerinde kalmış olan artıklar.

Feca [Fa.]: *Başaklama* (TarS: 418).

Ficay [Fa.]: *Başaklama* (TarS: 418).

Ĥusâse [Ar.]: Bağ omcasında kalan *başaklama* üzüm çingili ve azacık nesne (TarS: 418).

bel tolaması: Kuşak.

Zîba yaraşır hil‘ at-ı naz ol boyu serve

İki kolumu kılsam ana *bel tolaması* (TarS: 499).

bölme: Parça.

El-kıt‘ atı [Ar.]: Bir nesnenin pâresi ve *bölmesi* (TarS: 665).

burma (I): İğdiş etme, eneme; iğdiş edilmiş hayvan.

El-vicâ‘ [Ar.]: Erkek davarın hayasın ezip düğmek ki Türkçede *burma* tâbir olunur (TarS: 709).

burma saç: Kıvrıcık saç.

Mergul [Fa.]: *Burma saç* (TarS: 710).

burma sade: Kabuklu sümüklü böcek, mühre.

... Halezun *burma sade*dir (TarS: 710).

Tûtiyay-ı ekber [Fa.]: Sadev vev‘inden Arabide şenec Türkide *burma sade* dedikleridir.

Kâğıt ve bez mühreledikleri böcektir (TarS: 710).

bürüme: Bütün vücudu kaplıyan.

Subh-dem a'dâ giyip sâz ü selep

Bürüme çukal ü çevşendir acep

Ellik ü kolluğ ü butluk hem ışıık

Hep musaykal, çevre verirdi ışıık (TarS: 743).

cuhud ısıtması: Cıfıt sıtması, şiddetli sıtma.

Mervan ol hali görüp *cuhud ısıtması* tutup (TarS: 778).

cuhud yolunması: Yaygara.

Bir karta asker hem bizimle ceng idüp ve hem ordumuz yağma ideler diyüp *cuhud yolunması* başladı (TarS: 778).

çatma ev: Ağaçlar birbirine çatılarak yapılan kır evi.

Sultan-ı dâdger fukaraya yâver olup haklarını alıverdikten sonra kadıların cümlesini Yenişehir'de bir *çatma* evde hapsedüp ihrakların ferman buyurdular (TarS: 836).

Bir *çatma* ev ve bir ahur ve bir döğme dam (TarS: 837).

... Karye-i merkumede vâki' olan çiftlik ki dört beyt-i süflü ve iki anbarı ve iki çardakı ve kileri ve matbahı ve iki sofai ve bir *çatma* evi ve bir samanlığı ve dört ahır ve fırını bi'r-i mâi müştamil olup (TarS: 838).

çatma kaş: Alın ortasında birbirine bitişik kaş.

Gönül almağa yeter *çatma* kaşın

Vereyim canım al tek *çatma* kaşın (TarS: 838).

değme: 1. Her, her bir, her hangi bir, gelişigüzel, rasgele. (<E.T. "*tigme* denilen, söz konusu edilen" KBS: 273)

Değme gün giymeğe bir ton eyledi

Ol tonu dahi hep altun eyledi (TarS: 1044).

Gözlerin ben açam ki gey göresin

Değmelerden niçe niçe sorasın (TarS: 1044).

Değme kişi vezne i' timat edüp bişürmekte başarımaya deyüp asancasını dedük (TarS: 1044).

2. Beğenilmiş, seçilmiş.

Verildi *değme* belikler kuşansa rûz-ı kıtâl

Kanatlu şahin eder gaziyân-ı meydanı (TarS: 1047).

değmede: 1. Her yerde, gelişigüzel yerde.

Kartal dağlarda sarp yerlerde yumurtlar, *değmede* bulunmaz (TarS: 1047).

Hal-i dilden bâ-haber kâmil bulunmaz *değmede*

Cahil artıp merd-i dana mücmelen eksilmede (TarS: 1047).

2. Kolay kolay, her zaman.

Sığır-Eğer silâhlı olsa bu kuvvetle *değmede* muti^ç olmazdı (TarS: 1047).

Değmede gelmez vücuda böyle kardeş böyle yâr

Ol vefat ede acep midir ben olsam hasta-hal (TarS: 1047).

3. Her ne zaman.

Abdülcebbar, korkarım zindan açıldı dedi. Fâris: Bilmem amma *değmede* açılrsa biz görürdük (TarS: 1047).

değme gez: Her zaman, her defa.

Değme gez ki çıkar idi seyr ide

Gittiği yolca gelirdi ol dede (TarS: 1047).

Gece uzun ne belire sana

Uyursun dönüp *değme* gez (TarS: 1047).

Edecek nesneni tizrek edesin ve usan tutmayasın *değme* gez fırsat ele girmez (TarS: 1048).

değmelik ile: Kolaylıkla, olur olmaz şeyle.

Katı hüma-pervazdır, *değmelik ile* ele girmez (TarS: 1050).

depme, (depçük): Tekme.

Leged [Fa.]: *Depme* (TarS: 1093).

Lec [Fa.]: *Depçük* leged mânasına (TarS: 1093).

Leged [Fa.]: *Depme* ve tabanca (TarS: 1093).

dime: Söz, ağza gelen söz.

Güft ü gûy [Fa.]: Dile gelen sözdür, lisan-ı Türki'deki *dime* mânasına da isti'mâl olunur (TarS: 1159).

ditreme: Titreme.

Zelzele verdi meğer kim ıstırabımdan haber

Zatiyâ tuttu bugün cism-i zemini *ditreme* (TarS: 1187).

dolama (I), (tolama (I)): Sarılmış bir şeyin her katı.

El-kevrü [Ar.]: Ve dahi sarılmış ve dolanmış dülbendin her bir *dolamasına* ve çevrimine dahi kevr derler (TarS: 1200).

donanma, (tonanma): Donanmış, teçhiz edilmiş.

Sabah oldu derya yüzünden bir *tonanma* gemi çıktı. Halk rengâ-reng tonlar giymiş şadılıklar ile çalıcılar... (TarS: 1214).

döşenme: Döşenmiş.

Ahterle *döşenme* sahn-ı hâmun

Elmas çakıl taşından efzun (TarS: 1243).

Zarf ifade eden kelimelerde geçer.

durma, (turma): Durmadan, mütemadiyen.

İşte bunlar *durma* etraftan asker cem'edip... (TarS: 1263).

Bakmaz ol sultan-ı Mısır-ı hüsn hergiz halime

Nil veş cûy-i sirişkim *turma* tuğyan etmede (TarS: 1263).

Aks-i şükûfelerle murassa^ç kemer gibi

Bağın meyanını dolandır *turma* cûbiyâr (TarS: 1263).

düzme: Düzen, hile, uydurma söz.

... Ana, Amr Ayyar *düzmesi* derler (TarS: 1370).

5.1.2. -mAK

Bütün fiil kök ve gövdelerine getirilerek isim-fiil ve geçici kılış adları türeten, Eski Türkçeden beri işlek olan bir fiilden isim yapma ekidir. -mAk eki geçici kılış adları yapma dışında kalıplaşma yoluyla yiyecek, içecek araç-gereç adları da yapar (Ergin, 2000: 185, Banguoğlu, 2011: 269, Hatipoğlu, 1974: 115, Zülfikar, 1991: 121, Korkmaz, 2014: 162).

Kalıcı isim ifade eden kelimelerde geçer.

azmak (I): 1. Ark, su cedveli, bir sudan ayrılan kol.

Gün doğusu tarafına dolaştıktan sonra *azmak*lar vardır. Ol *azmak*ların içinde levent kayıkları gizlerler (TarS: 351).

Cedvel [Fa.]: Bir ma'ruf doğru tahtadır çizgi çizmeli olsalar anınla çizirler ve su argı ve *azmak* (TarS: 351).

2. Yapışkan çamurlu bataklık.

Şilk [Fa.]: Özlü kara balçık ve çökek yer ki ayak basıcak enva-ı mihnet ve zahmet ile halâs olur. *Azmak* dahi derler (TarS: 351).

çakmaklı: Bir türlü tülbent.

*Çakmaklı*dır başındaki destar-ı çarha bak

Îmâ ider ki geldi dem-i gamzedâ-yi iyd (TarS: 803).

Geçici isim yapan kelimelerde geçer.

ağra-, (ığra-, ağan-, ığan-): Homurtulu ses çıkarmak, haykırmak, kükremek.

Zağandiden [Fa.]: Yırtıcı canavar *ağramak* (TarS: 167).

çağna-: Haykırmak, çığlık koparmak.

Sanursun cilve yatup ağnamağı

Çabalayıp çığırıp çağnamağı (TarS: 792).

Et-teleslüsü [Ar.]: ... bir nesnenin içinde ağnamak ve çağnamak (TarS: 792).

daşra sal-, (taşra sal-): Açığa vurmak.

Raz-ı derunu taşraya salmak reva değil

Budur günahı kim asılır muttasıl ceres (TarS: 1025).

çibik çal-: El çırpma.

Şakak [Fa.]: Usûl üzre el kakıldıkta sâdır olan savt hikâyesidir. Raks hengâmında daireden bedel bazı yaranlar elleriyle bu güne usul tutarlar. Türkler çibik çalmak tâbir ederler (TarS: 910).

azgın-: Az görmek, azımsamak.

İstiksar [Ar.]: Kişi nesneyi az görüp azgınmak ve acz ızhar etmek (TarS: 342).

cırıl-da-: Cır cır ses çıkartmak.

Es-sarirü [Ar.]: Yazı yazarken kalem ötmek ve cırıldamak (TarS: 770).

civilde-, (çivilde-): Fısıldamak.

Es-sirarü [Ar.]: ... Bir kimsenin kulağına çivildemeğe derler (TarS: 776).

Sirar [Ar.]: Civildeşmek, kişinin kulağına civildemek (TarS: 776).

çingışta-: Maden şeyler ses çıkarmak, şingırdamak.

Salil [Ar.], avaz kerd-en-i ahen ve ziver [Fa.]: Demir ve huliyy avaz etmek ki çingırdamak ve çingıştamak tabir olunur (TarS: 899).

añlamaklu: Anlayışlı.

Benim atam Kayser bilgili kişi idi, añlamaklu er idi (TarS: 161).

Bir bilgili melik, bir añlamaklu sultan var idi (TarS: 161).

civilde-, (çivilde-): Fısıldamak.

Es-sirarü [Ar.]: ... Bir kimsenin kulağına çivildemeğe derler (TarS: 776).

Sirar [Ar.]: Civildeşmek, kişinin kulağına civildemek (TarS: 776).

düzgünlü et-: Süslemek, bezemek.

Düzgünlü etmek: tahliye [Ar.], hem yaldıramak: şa‘şa‘a [Ar.] (TarS: 1370).

bozgun söyle-: Bir şeyin iyi ve fena taraflarını söylemek.

İntikad [Ar.]: Sözü bozgun söylemek (TarS: 661).

çalgın yürü-: Şuraya buraya çarparak, intizamsız, delice yürümek.

Süksük [Fa.]: Çalgın ve nâ-hemvar yürümek mânasındadır (TarS: 807).

çapkun et-: Akın etmek.

Nice bin ceng-cuyan ile Azerbaycan üzerine *çapkun etmeğe* ferman buyrulmuş idi (TarS: 826).

dütü ver-: Tütsülemek.

İddihan [Ar.]: Kendözüne *dütü vermek* (TarS: 1360).

biçime gel-: Biçilecek kadar olmak.

El-istihsad [Ar.]: *Biçime gelmek* yâni ekin ve emsali biçüp cem‘eylemek vaktına gelmek (TarS: 544).

doldurmalı et-: Dolacak hale getirmek.

İnhad [Ar.]: Kabı kacağı doldurmak veya *doldurmalı etmek* (TarS: 1204).

5.1.3. -mAkIlk

-mAk mastar eki ile +Ilk ismden isim yapma ekinin birleşiminden oluşur. -mAk mastar eki ile aynı işleve sahiptir.

Kalıcı isim yapan kelimelerde geçer.

başmaklık: Bir nevi eski tahsisat.

Bazı kere Bursa Mollasına *başmaklık* bahası ihsan olunur (TarS: 450).

Geçici isim yapan kelimelerde geçer.

döğülmeklik: Vurularak yassılaştırılmak, düzletilmek.

Yedinci, *döğülmeklik* ve düpdüz olmaklık va‘de kıldı nite kim eyitti... (TarS: 1226).

5.1.4. -(I)ş

İsim-fiil olan ek, fiilin esas anlamını değiştirmeden yapılan işin tarzını bildiren geçici isimler yapar; işlev bakımından fiil kök ve gövdelerine gelerek onlardan ‘bir işin sonucu ve ürünü olan’ somut ve soyut kalıcı adlar türetir (Ergin, 2000: 187, Banguoğlu, 2011: 261, Korkmaz, 2014: 169).

Kalıcı isim yapan kelimelerde geçer.

biniş: Eskiden ulemanın cübbe üzerine giyindiği bedeni ve kolları geniş üstlük.

Ed-düvac [Ar.]: Üstlük tâbir olunan libasa denir ki cümle esvap üzerine giyilir, hâlâ *biniş* tâbir olunur (TarS: 580).

alkış: Medih, sitayiş, dua. (<E.T. *alka-ş KBS: 66)

Ne rahat gözetir ne assı, güvenç

Ne *alkış* tevakku‘ eder, ne ilenç (TarS: 106).

Atadan böyle midir bana *alkış*

Ki hasret oduna yanam yaz u kış (TarS: 106).

Âferrin [Fa.]: *Alkış* (TarS: 106).

argış: Kervancı, bezirgân, kervan. (“**arka*- “göndermek” Taş, 2015, 170)

Ayağı uzun şahbaz ata binen *argış* (TarS: 192).

biliş: 1. Bildik, tanıdık, dost, âşina.

Dahi görmemiştir cihan içini

Ne yadını anlar ne *biliş*ini (TarS: 562).

Kimse güman ü zannile Hak ile olmadı *biliş* (TarS: 562).

Reva mıdır *biliş*i yad kılmak

Unutulmuş suçumu yad kılmak (TarS: 562).

2. Marifet.

Kimde ki ola *biliş* kapunda yazılır kul

*Biliş*i bulımayan bigâne gelimez ol (TarS: 565).

Aydarım ki marifet *biliş* demek olur ve bilü ilim demek olur (TarS: 562).

arış (I): Dokumalarda tezgâha uzunlamasına gerilen iplik. (<*ar-(doku-) ış)

İşlerin tedbirin geçmekten ön düzede ve mümkün iken bitire, şol cevherli kılıç zahmi ile düşmanın ömrü *arış*ın ve argacın pâre pâre kıla (TarS: 208).

Altmış arış boyları ve yedi *arış* arzları ola (TarS: 209).

Acem argaca târ, *arışa* pûddir (TarS: 209).

az öğüş: Az çok, biraz, bir miktar. (“*ök-*: yığmak, biriktirmek” DLT: 453)

Gemimiz içinde delim nesne var

Giyesi vü yiyesi mal ü tavar

Ve liykin ger olaydı bir hoşça kuş

Anın ile eğlenedim *az öğüş* (TarS: 354).

Sen bu dilleri *az öğüş* dinlemişsin (TarS: 354).

Gündüz olursa dahi güneş doğar gibi olur yine dulunur ve uzayacak dahi altı ay gece gündüz birle *az öğüş* seçilir (TarS: 354).

çalış: Çarpışma, cenk, muharebe.

Savaş günü olsa kuşanam belim

Yüz erce dürüşmeğe vardır elim

*Çalış*tan kaçır isem er olmayam

Ölem kimseden ben alu kalmayam (TarS: 811).

Bahadırlığa çavlanuptu adı

Dımağına sinmişti *çalış* dadı (TarS: 811).

Yer güvülderse *çalış*dur der-mülûk

Bulaşır iklim vilâyet bîdümûk (TarS: 811).

çekiş: Münazaa, mücadele.

Ben kendi zatımın saklamak için vatani ve makamı terkeyledim ve faidesiz *çekiş*ten kaçmağı kendözüme vâcip gördüm (TarS: 848).

Eyitti ki sûhte İshak'la *çekiş*ip *çekiş* arasında Eflak bıçağını değdirip... (TarS: 849).

Keşâ-keş [Fa.]: *Çekiş* mânasına (TarS: 848).

dutuş: Tavır, hal, hareket.

Anı şol katı cebbar *dutuş*un (harekelidir) dutadım kim ol cebbar kakmalığı ile yer gök ve denizler ve dağlar ve ağaçlar ve canavarlar kamu kakadı (TarS: 1297).

deyiş: Söz.

Demiş bir mert işitip bu *deyiş*i

Asılmağada mı değmez o kişi (TarS: 1127).

diyiş: Kelâm, söz.

Diyiş, dinleyiş anlayışa göre olur (TarS: 1191).

dokuş: Çarpışma, mücadele.

... Dakı düşmanı uzluk ve anulluk birle dibinden koparmak tizrek olur, savaş ile ve *dokuş* ile koparmaktan (TarS: 1198).

döğüş talaş: Kavga, dalaşma.

Talâş [Ar.]: Cenk mânasınadır, Türkiide *döğüş talaş* dedikleri (TarS: 1228).

duruş ver-, (turuş ver-): Mukavemet etmek, karşı koymak.

Turuş vere gerek bebre pelenge

Nice gez hazır olmuş ola cenge (TarS: 1274).

Geçici isim yapan kelimelerde geçer.

ağlaş: Ağlaşma, ağlayış.

Sordu ki bu *ağlaş* nedir? (TarS: 48).

aldayış: Aldatış.<al+da-y-ış

Firib [Fa.]: *Aldayış*. Firibîden lafzından ism-i mastardır (TarS: 98).

algış olunmak: Alkışlanmak.

... Lakin sâir vüzera gibi *algış olunmayup*... (TarS: 100).

alışık: Alacak.

El-garim [Ar.]: Ve dahi garim il üzerinde *alışığı* olan kimseye derler (TarS: 105).

Ed-dımar [Ar.]: Alınması umulmayan *alışık* (TarS: 105).

aşış (II): Hatırlanan şey.

El- hâtır [Ar.]: Kalbe gelüp anılan şey, *aşış* demektir (TarS: 158).

ardılış yeri: (Atın) Üstüne binilen, yük atılan yeri.

El-kadafe [Ar.]: Atın *ardılış yeri* (TarS: 186).

beñdeş, (bağdaş, beğdeş, bekdeş, bektaş): Eş, benzer. (krş. beñzeş)

Zaman ile toldu yedi yaş ana

Bulunmazdı âlemde *beñdeş* ana (TarS: 503).

Âlemde anın *beñdeşi* yok (TarS: 504).

Ve bunun *beğdeşi* âyet, Kur'an içinde çoktur (TarS: 504).

beñzeş: Eş, benzer. (krş. beñdeş)

Ol kız şöyle görklü idi ki cihan içinde *beñzeşi* yoğudu (TarS: 511).

Gönül ol uçmağa *benzeştir* ayan

Uçmağ ehli bunda vardır bîgüman (TarS: 511).

Surette gerşi *beñzeşi* çoktur Nesimi'nin

Ma' nide adı her hacerin kimya değül (TarS: 511).

bezeyiş: Süsleyiş.

Ârâyış [Fa.]: ...*Bezeyiş* demek olur (TarS: 536).

Nızam [Ar.]: *Bezeyiş* ve inci dizecek iplik (TarS: 536).

biliş görüş: Bildik, tanıdık.

Bağban şehzadenin elin öptü, aldı bağa girdi, yidirdi içirdi, eyitti: Bu sevdadan geç, senin dahi, benim dahi başımızda hatardır, gel fâriğ ol didi. Şehzade eyitti: Ey can-ı peder, bir garibim, *bilişim görüşüm* yok, bu sevda dahi başımda vardır, dilerem bir kez görem. Ümidim sensin (TarS: 565).

binış ol-: Atlılar yürüyüşe hazırlanmak.

Yarın *binış* olsun ben anların halklarından kılıçlarla geleyim dedi (TarS: 580).

burgaşış: Bükülüş, kıvrılış.

Pîçiş [Fa.]: Pîçiden lâfzından ism-i mastardır. *Burgaşış* ve dolaşış ve karçaşış mânasına (TarS: 707).

çalış yürüyen: Öncü.

Çün şehir kavmi duydular, gelen çeri *çalış yürüyenler* imiş; çıkıp uruşmadıklarına hayf hayf ettiler (TarS: 812).

çıkış etme-: Kazanç sağlayamamak, kâr etmemek.

Mahrûse-i Burusa'da Selçûk Hatun odaları bozahanesi günde yirmi akçaya iken *çıkış* etmedüğü ecilden üstat Karagöz birağıp Hayrettin bin Garib'e günde on beş akçaya verildi (TarS: 892).

... Yahya bin Mehmet yevmî iki akçaya icâreye dutarmış *çıkış* idemezsin deyü gelüp Meclis-i şer' de bırakıp vazgelip âmil dahi kabûl idip... (TarS: 892)

Hamam-ı mezburu yevmî otuz beş akçaya dutardı, *çıkış* idemezsin deyü bırakmak isteyip âhar talip dahi olmadığı ecilden yevmî sekiz akçası hattolunup... yevmî yirmi yedi akça hesabı üzere bir yıla yine mezbur üzerinde mukarre kılındı (TarS: 893).

depreniş: Hareket, tarzı hareket, kımıldanış.

... Anın hısımlarından bir taze yiğit ermiş idi kim saadet nişanı anın alnında zâhir ve devlet ve ikbal alâmeti anın *depreniş*inde yavlak aşikâre idi (TarS: 1094).

Kem etme can dilini *depreniş*ten

Beri kıl özünü her serzenişten (TarS: 1094).

Huşgâm [Fa.]: Ol ata denir ki yürüyüşü ve *depreniş*i ziyade matbû ola (TarS: 1094).

5. 2. Sıfat Fiiller

5.2.1. Gelecek Zaman Sıfat Fiilleri

5.2.1.1. -(A)cAk

Fiilden sıfat ve isim ifade eden kelimelerde geçer. Geçici ve kalıcı isimler yapar. - AcAk eki, çoğunlukla geçişli fiiller üzerine gelerek kelime türetir (Zülfikar, 2011: 50, Ergin, 2000: 199, Korkmaz, 2014: 144, Banguoğlu, 2011: 228).

Alet, eşya adları ifade eden kelimelerde geçer.

basacak: Basamak. < bas-acak

Kaçan Süleyman ol kürsüye ağmak dilese ayağın en aşağıya *basacak* üzere kor idi (TarS: 405).

Çıktı Rüstem kim bu ahvali duya

Ol *basacak*lara basa kal'aya (TarS: 405).

derincek, (dirincek): Baş örtüsü.

Yusuf inledi, Zeliha işitti, takat getürimedi, carın yırttı, ikinci uruşta *dirinceğ*in yırttı (TarS: 1106).

dutacak: Ateş üzerinde bulunan tencereyi tutup indirmek için kullanılan bez parçası.

Dik-gir[Fa.]: *Dutacak* (TarS: 1276).

Yer adları ifade eden kelimelerde geçer.

bakacak: 1. Her tarafı görebilecek yer, tarassut yeri.

Küngûre [Fa.]: *Bakacak* (TarS: 382).

Leyle-i ramazanda hilal nümayan oluyor mu, olmuyor mu? Buradan baktıklarından bu menzile *bakacak* demişlerdir (TarS: 382).

2. Göz.

*Bakacak*ların çıkarıp... (TarS: 382).

dapacak: Mâbut, tapacak.

Pes iblis ana geldi ve eyitti: Habil kurbanın od anınçün yedi kim Habil oda tapar idi. Sen dahi oda dapgıl sana ve senin soyuna *dapacak* olsun (TarS: 1009).

derneşeceği, (dirneşeceği): Toplanma yeri.

Namaz dükeli amellerin *dirneşeceği*dür (TarS: 1115).

Soyut isim ifade eden kelimelerde geçer.

çakaçak: Sert şeylerin birbirine çarpmasından çıkan ses.

Çekâçâk [Fa.]: Bir katı nesne bir katı nesneye muttasıl tokunmaktan hasıl olan savtın hikâyesidir. Türkçe *çakaçak* derler (TarS: 798).

dulunacak: Mağrip.

Ve Tanrı Taâlâ yer kıraniyle gök eteği içinde gün doğacak ve *dulunacak* yarattı (TarS: 1250).

Sıfat ifade eden kelimelerde geçer.

asılacak: Asılmağa lâyük.

Kanda bir *asılacak* var ise yanınca senin

Boynuna hayf ola kim bend ola zülfün reseni (TarS: 244).

Reva mi ziyy-i meşayihde müfsid ü mağrur

Bir iki *asılacak* ede da' vi-i Mansur (TarS: 244).

beğenecekleyin: Beyenilecek gibi, beyenmiye değer.

Şakof-ı Rusteniye bile alıp kırk kul rikâb-ı cenap düzdü şöyle kim padişahlar *beğenecekleyin* (TarS: 481).

-CAK ekine ait örnekler:

Sıfat ifade eden kelimelerde geçer.

bilincek çık-: Tanımak, bilmek.

...Merkum Mahmut bir keçi ve iki koyun ile gelip bana konuk oldu, ben dahi ertesi iki keçi kendimin bile gelip bazarda satılmağa getirdik, sonra koyunu bu *bilincek* çıkacak ol firar eyledi (TarS: 561).

Alet, eşya adları ifade eden kelimelerde geçer.

basıncak: Basamak.

Biz buna yardım kıldığımızca bunlar bizi *basıncak* idindiler (TarS: 407).

bürüncek: Bürümcek.

*Bürüncek*lerin endirsünler, yüzleri ve elleri görüldüğü günah olmaz (TarS: 743).

... Bir destimal ve iki *bürüncek* ve iki çift çizme... (TarS: 743).

Bir yeşil nezkep, bir çenberlik *bürüncek* ve on iki dane gerdan pulu... (TarS: 743).

dayancak, (tayancak): Güvenilecek şey.

Ve hiye-l-ömdetü [Ar.]: İtimat olunacak nesne ki *tayancak* tâbir olunur (TarS: 1030).

derincek, (dirincek): Baş örtüsü.

Yusuf inledi, Zeliha işitti, tâkat getürimedi, carın yırttı, ikinci uruşta *dirinceğin* yırttı (TarS: 1106).

Başına altunlu *derincek*ler ve çenberler bağladılar (TarS: 1106).

Uğraşa gitse avratının *derinceğin* sügüsüne bağlardı (TarS: 1106).

5.2.1.2. -AsI

İlk kez Eski Anadolu Türkçesinde ortaya çıkan Oğuz ve Kıpçak lehçelerine ait bir ektir (Özkan, 2013: 151). Gelecek zaman sıfat fiili olan -AsI, dua, beddua ve dilek kavramları taşır. Geçici ve kalıcı isimler yapar (Zülfikar, 1991: 60, Korkmaz, 2014: 148, Banguoğlu, 2011: 237, Ergin, 2000: 199, Hatipoğlu, 1974: 33).

Banguoğlu eki, eski Oğuzcada gelecek kipi olan -A sıfat fiili üzerine -sI iyelik ekinin birleşmesi olarak açıklar (2011: 237). Korkmaz (1968: 31-38) ve Hatipoğlu (1974: 31-32) ise ekin eski Türkçede gelecek kavramı veren -gA ekinin g-'sinin düşmesi ile yine aynı görevde kullanılan -sIg ekinin birleşmesi ile ortaya çıktığını savunur.

Geçici isim ifade eden kelimelerde geçer.

aḫasını: Nasıl akacağını.

Yürek damarından gözü neşteri kan alur

Bir seyl oluben ol damar aḫasını bilmez (TarS: 62).

alasıya: Parası peşin verilip karşılığı olan mal ileride alınmak üzere.

El-mülkliü [Ar.]: Ve bir kimesneye birkaç aydan sonra buğday *alasıya* veya arpa alasıya akça veri koyucu kimesneye derler (TarS: 88).

beğenesi: Beğeneceği.

Buların şahtan korkusu yoktur

Kimesne *beğenesi* husu yoktur (TarS: 481).

durası yer: Makam, mekân, duracak yer.

Ol Habib varlık tonun geyicek *durası yer* hazır olsun (TarS: 1259).

5.2.1.3. -DACI

Eski Türkçede gelecek zaman sıfat fiili olan ek, bir işi yapanı bildirir (Gabain, 2000: 55, Tekin, 2000: 172).

Sıfat ifade eden kelimelerde geçer.

doğdacı: Mevlûd, doğan.

Peygamber Aleyhisselâm eyitti: Her *doğdacı* kim doğar, şeytan gelip ana doğduğu vaktin bir kez dutar pes şeytan kavramağından ol ağlar, illâ kim, Meryem ve İsa, şeytan ol ikiyi dutmadı (TarS: 1195).

5.2.2. Geniş Zaman Sıfat Fiilleri

5.2.2.1. -An

Geçişli ve geçişsiz tek ve çok heceli fiillerden sıfatlar türeten ve bir işi yapanı gösteren ad olarak da kullanılan çok işlek bir sıfat fiil ekidir. Geçici ve kalıcı isimler türetir (Korkmaz, 2014: 147, Ergin, 2000: 199, Zülfikar, 1991: 57, Banguoğlu, 2011: 234, Hatipoğlu, 1974: 28).

Banguoğlu ve Özkan, -An ekinin Eski Türkçedeki -gan / -gen şeklinin başındaki ğ ve g'lerin düşmesi sonucu meydana geldiğini (2011: 234, 2013: 150). Korkmaz, ekin şekilce -An eki gibi görünen ancak -gAn ekinin ön ses g-'sinin erimesi sonucu abartma sıfatı yapan ekle şekilce benzemesinin yanında bu ekle karıştırılmaması gerektiğini söyler (2014: 147).

Hayvan adları ifade eden kelimelerde geçer.

ağaç delegen (ağaç delen): Ağaç kakan denilen kuş.

Şol *ağaç delegen* kuş Süleyman Peygamber'e geldi, eyitti... (TarS: 27).

Acelân [Ar.]: *Ağaç delegen* denilen kuştur (TarS: 27).

Hûl [Fa.]: *Ağaç delen* dedikleri kuşa derler (TarS: 27).

Sıfat ifade eden kelimelerde geçer.

asılan: Dik ve yüksek bir yerde asılı gibi duran.

Asılan asılan kayalardan, Kazan, oğlan uçurdun mu? (TarS: 244).

Alet, eşya adları ifade eden kelimelerde geçer.

cebe delen: Ucu uzun temren.

Dir'ıyye [Ar.]: *Cebe delen* dermen (TarS: 758).

Salıt [Ar.]: *Cebe delen* denilen uzun temren. (TarS: 758).

Bitki adları ifade eden kelimelerde geçer.

domalan, (tomalan): Arap mantarı, keme.

Oğlancıklar fitıki için *tomalanı* kurudalar, döğeler, eleyeler; balık yelimin ısladup kaynatar, âdetçe karıştırıp yaku edeler (TarS: 1208).

Şatıl [Ar.]: Hintten gelür bir ottur kurumuş *domalana* benzer (TarS: 1208).

Tomalan sovuktur, yaştur... (TarS: 1208).

Yer adları ifade eden kelimelerde geçer.

düden: Batakılık; girdap, suyu yer altına çeken delik. ("tüüt-: emmek" KBS: 309)

Dükeli vakıtta düşvar işlerin boyu bağı anın tasarrufu elinde ola, andan ileri kim belâ *düdenine* düşüser, kendözün eminlik yazısına bırağa (TarS: 1299).

Hasut kişi bir fâzıl kişiyi rencur eyleye ve bir hiyanet bir emin kullukçuyu müttehim kıla ve bir gammaz bir yazuksuzu belâ *düdenine* (harekelidir) bırağa. Pes böyle olucak... (TarS: 1299).

Çeşitli somut ve soyut ad ifade eden kelimelerde geçer.

balık öldüren: Sarı sütleğen denilen bitki.

Lâğiye [Fa.]: Bir nevi nebattır. Çiçekleri dereotu çiçeğine şebih olur. Bal arısı tagaddi eder. Bu nebat sütleğen nev'inden sarı sütleğen dedikleridir. Bazılar kızılca sütleğen demiş. Bazı diyarda sığır kuyruğu ve *balık öldüren* ve balık sütleğeni ve balık ağusu dahi derler. Dalından kesip suya bıraksalar mevcut olan balıklar ana üşüp müctemi' olurlar (TarS: 391).

başa yazılan: Kader, mukadder, alın yazısı.

Sernüvişt [Fa.]: *Başa yazılan* yâni takdir-i Rabbanî ve unvan-ı nâme (TarS: 421).

bilü bilenler: Bilgililer, âlimler.

Yahudilerin âlimleri, *bilü bilenleri* Resûle ne tarik ile düşmanlık ederlerdi (TarS: 572).

Bilüsüzler *bilü bilenler* işine karıştınız (TarS: 572).

binen bineniğ: Binen binene.

Padişah-ı Cem-câh hazretleri süvar olunca umûmen sipah-ı zafer-penah dahi *binen bineniğ* olup... (TarS: 577).

Cümle halk agâh olup heman *binen bineniğ* olup... (TarS: 577).

bir düzen: Bir biçim.

Yeksan [Fa.]: *Bir düzen* (TarS: 586).

biten: Nebat, bitki.

Men neyem dedi bitende her *biten*

Enbet-Allahü nebaten tayyiben (TarS: 615).

bu düzene: Bu suretle, bu şekilde.

Pes yol bekcileri eyittiler: Ya Rabbî, dutmağa gücümüz yetmez, eğer *bu düzene* eserse, yer yüzündekini cümle helâk kıla (TarS: 679).

can kurtaran: Büyük yelken.

Büyük yelken, ki *can kurtaran* derler... (TarS: 753).

çalış yürüyen: Öncü.

Çün şehir kavmi duydular, gelen çeri *çalış yürüyen*ler imiş; çıkıp uruşmadıklarına hayf hayıf ettiler (TarS: 812).

çeki düzen: Çeki düzen.

Bu kılavuz dahi çaruğına *çeki düzen* verip gece ile yola revan olduk (TarS: 847).

Esbab-ı harb ü darbe *çeki düzen* verdiler (TarS: 848).

Tahsin eder cemalime baktıkça merd ü zen

Kendime âyinede verip bir *çeki düzen* (TarS: 848).

diken: 1. Kılçık. ("*tiken:* saplanan şey, *diken*" <ETü tik- +gAn SS: 134)

Pes gördü hânçe üstünde bir biryan olmuş balık kim arkasından pulu ve içinden *diken*i arınmış (TarS: 1143).

2. Arı ve buna benzer sokucu hayvanların iğnesi.

Ben şol karıncayım ki ayak altında kaluram, arı değilem ki *diken*imden inleyeler (TarS: 1143).

diyen, (deyen): Denen, söylenen.

Her kim ister yimeğe çok lût u pût

Otudur anın o maslık *diyen* ot (TarS: 1189).

Hatırım cem' iyyet ister sakıyâ sun sağarı

Gam *diyen* zalim elindendir perişan olduğum (TarS: 1189).

Gördüğü serve mâildir Revani gönlümüz

Bu gönül *diyen* hakikatte bir akar su imiş (TarS: 1189).

doğan burunlu: Yumru, toparlak burunlu, şahin burunlu.

Aknâ [Ar.]: İnce, ucu yumru burunlu ki Türkçede ana *doğan burunlu* adam derler (TarS: 1195).

düzen: 1. Akort. <düz-en

Bulmaya haşre değin barbat-ı Nahid *düzen* (TarS: 1363).

2. Tertip, nizam, intizam.

Ki nitesi hoş düzmüş anı *düzen*

Söz içinde gey beklemiştir *düzen* (TarS: 1363).

Ya kimse ki dağıtmak için kendi *düzenin*

Bir dahi düzen düzmeğe vara düze benven (TarS: 1363).

Mısır'a geldiler bir nice gün dinlenip hammama girdiler, bayağı *düzenle* melik-i Cinne yöneldiler (TarS: 1363).

3. Tedbir.

Vezire şah eydür ki ey beynisüz

Ne *düzen* ola kim diyem anı düz (TarS: 1364).

4. Ev bark.

Bârgâh [Fa.]: *Düzen* demek olur ve çadır ve kapu önü ve mertebe ve divan... (TarS: 1364).

Bârgâh [Fa.]: Çadır ve ev ve *düzen* (TarS: 1364).

Bârgâh [Fa.]: *Düzen* ve çadır ve kapı önü ve mertebe ve divanhane (TarS: 1364).

5. Tıynet, yaradılış.

Nihad-ı merdüm [Fa.]: Âdemin *düzeni* demektir (TarS: 1364).

6. Takım.

Padişah hurrem oldu, bennaya bir bedre kızıl altun ve hil'at-ı hâs ve bir katır *düzeniyle* in'am eyledi (TarS: 1364).

düzen düz-: 1. Tertibat almak, iş tanzim etmek.

Buyurdu yarak eylenüz tiz iyi

Süheyl odasında düzünüz toyu

Kıyas eyle ne resme düzdü *düzen*

Çü Fağfur Şah ola anı düzen (TarS: 1364).

Sâzende [Fa.]: Saz çalıcıya derler ve *düzen düzücü* ve mutlaka düzücü mânasına (TarS: 1365).

2. Ev bark yapmak, kurmak.

Dükendi Güher veçhinin akçası

Ne bağı var idi vü ne bakçası

Dahi bir güher sattı veçhin tamam

Düzen düzdü vü yaptı bir hoş makam (TarS: 1365).

düzen ver-: Akort etmek.

Düzen ver mutribâ kanun-ı bezme

Ki toğruldam safa bezmini azme (TarS: 1366).

5.2.2.2. -(A)r

Geniş zaman sıfat-fiil ekidir. Çok işlek olan bu ek, eklendiği fiilin gösterdiği işi bir özellik olarak ‘her zaman üzerinde bulundurma’ niteliğinde sıfat ve bazı kalıcı adlar türetir (Korkmaz, 2014: 168, Banguoğlu, 2011: 259, Zülfikar, 1991: 135, Hatipoğlu, 1974: 133).

Sıfat ifade eden kelimelerde geçer.

ağlara urmak: Ağlar görünmek.

Yetişt i silerek şaha gözünü

Yalandan *ağlara urdu* özünü (TarS: 48).

akarca su, (akar su): 1. Akan su, ma-i cari.

Bınar suyu galizdir *akar sudan* (TarS: 68).

Ol kilisenin önünde her ne yeri bir miktar kazarlarsa tatlı su çıkar, hem *akarca su* da vardır (TarS: 68).

İ‘tikad-ı nisvana i‘timat, *akar suya* istinattır (TarS: 68).

2. Beşuş, güler yüzlü.

Ol kızıl filori, adamın yüzün *akar su* eder (TarS: 68).

ağlarlan-: Anlar hale gelmek, anlar gibi görünmek.

Et-teakkul [Ar]: Bilmek ve anlamak ve *ağlarlanmak* (TarS: 164).

bekler: Bekleyen.

Baktı tennurun içi dolmuş çörek

Az kalmış yanmağa acır yürek

Niçün olmadı tenurun *bekleri*

Yanmalu olmuş çıkar etmekleri (TarS: 484).

bezerlik: Bezme, usanma, bezer olma.

Bîzarî [Fa.]: *Bezerlik* (TarS: 536).

biterli: Bitki biten yer, bitkili yer.

Biterlide otlarına kargamagıl (TarS: 615).

cana geçer. Yürekten kabul edilir.

Fâris etti: Buyur birader nedir muradın, *cana geçer* dedi (TarS: 748).

düşer: Yapılması gereken, yakışan iş.

Sana *düşeri* oldur ki ikram idesin (TarS: 1345).

Heman *düşeri* bunları dağıtmaktır, dedi (TarS: 1345).

Sen sana *düşerin* eyle, ol kendüye düşerin bilir (TarS: 1345).

Bitki adları ifade eden kelimelerde geçer.

bider: Tohum. <bid-er

Recep ayı *bider* saçmak gibidir ve şa‘ban ayı sıvarmak gibidir ve ramazan ayı biçmek gibidir (TarS: 545).

Fail adı ifade eden kelimelerde geçer.

biner: Binici.

Eğer savaş olurmuşsa *biner*ler dükelimiz başımız oynadırdık, seni kurtarır idik (TarS: 577).

çapar ulak, (çapar (II)): Haberi çabuk yetiştirmek için her menzilde atı ve binicisi değişen posta; tatar.

Yimek içmek arasında ağ boz atlı bir *çapar* geldi. (TarS: 823).

Dört yana kabâil-i Araba *çapar* atlılar gönderdi (TarS: 823).

Birgi’ye döndü gelür şah-ı guzat

Gitti İstanbul’a *çapar ulağat* (TarS: 823).

Hastalık adları ifade eden kelimelerde geçer.

dutarık, (duta (II), dutu, tuta, tutu, dutarak, tutar, tatalga, tatalık): Sar’a, hastalık nöbeti. <tut-a dut-arık

Mahalle-i Depecik’ten İbrahim bin Abdullah ve Derviş bin Hasan ve Mustafa bin Abdullah ve Sefer bin Mustafa, Ümmi bint Hacı Abdi’nin *dutalığ*ı vardır, divanedir deyü şahadet ettiklerinde... (TarS: 1278).

Başında cin mi var yohsa *tutarı*ı

Nedendir bu kadar ah ile zarın (TarS: 1278).

Es-sar‘ [Ar.]: Bir illet adıdır ki Türkide *tutarık* tâbir olunur. A’za-yi nefsiyeyi ef‘alından yâni his ve hareketten men‘ eder. Lâkin tamamen men‘ eylemez (TarS: 1278).

5.2.2.3. -Ir

Geniş zaman sıfat-fiil ekidir. Fiillere gelerek isim ve sıfat yaparlar (Banguoğlu, 2011: 259).

Çeşitli somut ve soyut isim ifade eden kelimelerde geçer.

ağırlan-: 1. Tazim, tevkir olunmak, hürmet ve itibar görmek.

Ey oğlum hikmeti ve ilmi ağırlagıl kim *ağırlanasın* (TarS: 39).

Ayak altındaki *ağırlan*acak başı baştan kestirir (TarS: 39)

2. Ağırlaşmak, üzerine ağırlık çökmek.

Çün serverlerin başları tolu içmekten *ağırlandı* (TarS: 39).

Fernâs [Fa.]: İmızganmış yâni uyhusu gelmiş *ağırlanmış* kimesne (TarS: 39).

Ağırlandı yer ol bâr-i girandan

Gücendi yer götüren öküz andan (TarS: 39).

ağırlık (I): 1. Ağır, kıymetli.

Senin oğlun diridir sanma ölü

Şimdi oğlun sultandurur bellü

Değnemiştir oğlun ulu devlete

Batılmıştır ol *ağırlık* ni‘mete (TarS: 40).

2. İtibar, kıymet, değer.

Her kim belüsüzlüğe ve aşağı kalmaya razı ola, şol enar yaprağı gibi niceme çok dölenür ise dahi fazl ve mürüvvet ehli katında anın kadri ve *ağırlığı* yoktur (TarS: 40).

3. Vekar, temkin.

Şimdi sana lâzımdır ki anı helâk eylemek azmini bozasın ve düşmanlar gülüşmeğinden ve gammazlar sevişmeğinden anı saklamağı vâcib göresin. Tâ kim senin *ağırlığına* ve dökeliğine lâayık anın suçun... (TarS: 40).

4. Mehri muaccel.

Şîr-baha [Fa.]: Kıza verilen *ağırlık* ve cihaz (TarS: 40).

Mezbur Abdürrahman tezevvüc ittiğı zamanda aldığı hatunun ammisine yüz akça *ağırlık* verdim (TarS: 40).

Mezburun kızı benim zevcem olup mezbura *ağırlık* iki yüz akça vermiş idim (TarS: 40).

5. Ev eşyası.

Büne [Fa.]: Esbap ve *ağırlık* ve tecemmülat-ı haneye denir ki esasü’l beyt tâbir olunur (TarS: 41).

6. Karşılık, bedel.

... ve Temürbaş nam kimesneye vakfın suyundan bir lüle su verip *ağırlık* almışlar (TarS: 41).

Şadırvan ayağın sarraf Hacı Muslihuddin’e verip vakıf için bin beş yüz akça *ağırlık* aldılar (TarS: 41).

ağırlık bul-: Hürmet görmek.

Yusuf eder iki gezdir geldiniz

Delim hürmetler, *ağırılık buldınız* (TarS: 41).

ağırşak: 1. İplik eğriyecek iğe takılan tahta yuvarlak. <*ağ-ır-şak

Bâdrise [Fa.]: Çakır dikenini ve *ağırşak* ve pırlağuç ki oğlancıklar lu‘bundandır (TarS: 42).

Bedise [Fa.]: *Ağırşak* ki karılar iplik eğriyecek iğe geçirirler ve çadır direğinin tepesine geçirdikleri tablayadahi derler (TarS: 42).

2. Diz kapağı, aşık kemiği.

Mehmet bin Hızır nam kimesne değirmende benim sol dizimde keser ile vurup dizimin *ağırşak*ı uvanıp bana külli hayf olmuştur... (TarS: 42).

ağlarurak: En firsatli, en anlayışlı. (<E.T. ağla- <*āğ “düşünce, idrak, anlayış” KBS: 71)

Âdemîlerin *ağlarurağ*ı ve iş bilürüreği üçtür (TarS: 165).

bilür: Bilen, âlim.

*Bilür*ler ile bilmezler beraber midir (TarS: 574).

Beraber olmaya hergiz *bilür* ile bilmez

Kabuliyette bir olmaya bid‘at ü mesnun (TarS: 574).

bilürün işle-: Bildiğini okumak.

... Lâkin şol kimse kim diler Allaha ulaşmaklığa mâlin infak etmekte vesile tutuna, kendü *bilürün işlesün* (TarS: 574).

Sıfat ifade eden kelimelerde geçer.

alur göz, (alır göz): Dikkatli bakış, alıcı göz.

Aşk bazarında kıldım can metâını mezat

Bakmaz *alur* göz ile ol çeşme-i şehla kimseye (TarS: 117).

Eyle bazar-ı cihana bir *alur* gözle nazar (TarS: 117)

Alur göz ile bak kölesi olduğum güzel (TarS: 117).

ağılur: Meşhur, ünlü.

Meşhur [Ar.]: Katı belli kimse ve nesne ve *ağılur* çavlı recül (TarS: 154).

çok bilür: Bilgili.

Burdânî [Ar.]: Çok *bilür* ve ma‘rifetli kişi (TarS: 934).

durur, (turur): Durgun, râkit.

Sizden biriniz elbette *turur* suya bevl eylemesin (TarS: 1273).

5.2.2.4. -mAz

Ek, fiillere gelerek geniş zaman sıfat-fiil ekinin olumsuz çekimini sağlar. Her türlü fiil kök ve gövdelerine gelen bu ek, eklendiği fiile süreklilik ve olumsuzluk anlamı katan geçici sıfat ifade eden kelimelerde geçer. -mAz eki fiiller üzerine gelerek kalıcı sıfat ve adlar da oluşturur (Ergin, 2000: 2000, Banguoğlu, 2011: 270, Hatipoğlu, 1974: 117, Zülfikar, 1991: 124, Korkmaz, 2014: 164).

Çeşitli isim ve sıfat ifade eden kelimelerde geçer.

açmaz ko-: Olduğu gibi terk etmek, yüzüstü bırakmak.

Evrak-ı bî-menfaatten gayri nesne bulmayup *açmaz* kodular deyü efvah-ı Dımışk'ta mezkûr ve meşhurdur (TarS: 13).

Ethem'in baktığın görüp o peri

Gayri *açmaz* kodu çekildi geri (TarS: 13).

almazlan-: Almaktan çekinmek.

Naib-i saltanat şehirde olmaduğundan anın hatırı için *almazlanup* za'f ızhar etti, mübaşeret etmedi (TarS: 110).

İstanbul tekfürü, Emir Süleyman oğlunu *almazlandı* (TarS: 110).

añlanmaz ol-: Anlaşılmaz olmak.

Bir şey midir, vücudu mu vardır, ne nesnedir

Añlanmaz oldu gitti sadakat dedikleri (TarS: 162).

beğenmezlen-: Beğenmezlik tavrı takınmak.

Câhil, hikmet sözünü işitip dıhkeder, *beğenmezlenür* (TarS: 481).

bıyığını balta kesmez ol-: Çok kibirli olmak, kimseden korkusu olmamak.

Bıyığın kesmez idi balta veli

Verdi Seffah'ın eline sakalı (TarS: 543).

bilmez: Bilmeyen, cahil.

Bilürler ile *bilmez*ler beraber midir (TarS: 567).

*Bilmez*ler işin işledin (TarS: 567).

Mürşit olan kişiye telvin gerek

Sanma ey *bilmez* kişi temkin gerek (TarS: 567).

bilmeze ur-: Bilmez görünmek, bilmezlikten gelmek.

Kendözün *bilmeze* urur ol nigâr

Şeyhe eydür neden oldun bîkarar (TarS: 568).

... Belki bu inat kıldukları andandır ki buların ekseri Hakkı *bilmeze* urup inkâr ederler (TarS: 568).

Çün ol bilir kişiye uğrayasın sen seni *bilmeze* ur... (TarS: 568).

balyemez topu: Eskiden kullanılmış olan uzun menzilli bir çeşit top.

Huda'ya sığınıp karşı durunca

Kal' aya *balyemez topu* urunca (TarS: 395).

Balyemez toplar vurup sihrini battal eyledik

Kargalar kondurduk âhir leşine İspanyolun (TarS: 395).

Düşmanın üstü ecel arusu tatlı canına

*Balyemez*den güller gittikçe top helva gibi (TarS: 395).

5.2.3. Görülen Geçmiş Zaman Sıfat Fiilleri

5.2.3.1. -DIK / -DUK

Geçmiş zaman sıfat-fiil eki olan ek, kalıplaşma yoluyla zaman işlevinin aşınıp yitirilmesiyle sıfatlıktan kurtularak bazı kalıcı isimler türetmiştir (Banguoğlu, 2011: 226, Ergin, 2000: 199, Korkmaz, 2014: 149-150, Zülfikar, 1991: 81, Hatipoğlu, 1974: 61).

İsim ve sıfat ifade eden kelimelerde geçer.

ağduk, (ağdık): Karışık, bozuk, kusurlu, fena, ters, aksak. ("**ağ-:** *değişmek- rengi değişmek* Clauson, 1972: 80, "**ağ-:** *eğilmek, aksamak*" KBS: 51)

Çü suret güdesin mâni bozulur

Kolaysız okunur *ağduk* yazılır (TarS: 31).

Bu endişe kırar fikrim kanadın

Ki *ağduk* eyledi işim onadın (TarS: 31).

Şol kadar gazap itti, *ağduk* baktı kim ödü sıdayazdı (TarS: 31).

aşduk: Aşılan.

Gazâ kasdına Osman bindi gitti

Tomalıç tağın *aşduk* yerde yetti (TarS: 264).

doğup koptuk yer: Meskatı re's.

Merzübum [Fa.]: *Doğup koptuk yer* (TarS: 1196).

anuñdugın: Onun olduğunu.

Ko benliği sen imdi kim bolasın

Kamu varlık *anuñdugın* bilesin (TarS: 176).

ayrıldığınlayın: Ayrıldığı gibi, ayrıldığı vakit.

Ol verdiği sadaka döner, ol veren kişiden *ayrılduğunlayın* ol fakire vardığı sâat döner (TarS: 340).

bildüklü: Tanıdığı olan, bildiğı bulunan.

Ey kullarım, tamuya nazar eylen *bildüklü* bildüklerinizi çıkarın (TarS: 549).

durduklayın dur-: Eski vaziyette kalmak, eskisi gibi bulunmak, evvelki halde sebat ve devam etmek.

Ola kim bir iş ola tedbir ile

Savaş karılırsa çeri kırıla

Bular yine *durduklayın* duralar

İkileyin el kılıca uralar (TarS: 1259).

5.2.4. Duyulan Geçmiş Zaman Sıfat Fiilleri

5.2.4.1. -mİş

Bir sıfat-fiil eki olan -mİş, ‘daha önceden yapılmış, tamamlanmış, ortaya çıkmış sonuç’ kavramı katar. Kalıplaşma yoluyla kalıcı adlar ve sıfat türetir (Ergin, 2000: 199, Banguoğlu, 2011: 272, Hatipoğlu, 1974: 122, Zülfikar, 1991: 127, Korkmaz, 2014: 165).

Sıfat ifade eden kelimelerde geçer.

açılmış: Açıklanmış, şerhedilmiş.

Açılmışa: müşerrah [Ar.], aydınlıdır: münevver [Ar.] (TarS: 11).

adanmış vakıt: Muayyen zaman.

İllâ kim Te’hir ider *adanmış vakta* değin ki takdir idüptür (TarS: 17).

ağlamış yüzlü: Ekşi suratlı.

Kişi *ağlamış yüzlü* olmak eyü olmaz (TarS: 47).

akça sayılmış kul: Para ile satın alınmış köle. <ak+ça say-ıl-mış kul

Hayf ki dünyanın olup nâibi

Akça sayılmış kul idi âkılı (TarS: 70).

anadan toğmuş: Anadan doğma.

Ol kavm gerü İsa’ya geldiler bir *anadan toğmuş* gözsüzle bie teni ala tuta geldiler (TarS: 122).

añılmış: Adı, sözü geçmiş olan.

Güç yetdüğüdür: makdur [Ar.], *añılmışa* di: mezkûr [Ar.]. (TarS: 154).

arınmış yer: Arzı mukaddes.

Müfessirlerin ibareti muhtelif olmuştur kim arz-ı mukaddes yâni *arınmış* yer kankısıdır (TarS: 207).

aşağa kalmış: Pespaye, furûmaye, alçak.

Kerim kişi bir sâatlık dizar ve bir günlük bilişmek için dürlü gönül istemeği ve şefkati vacip görür ve kardaşlığı lûtfun gayetine irürür ve *aşağa kalmış*, leim kişi birle niceme kim kadim sohbet olmuşsa dahi andan lûtuf ve eylik ummağa yaramaz (TarS: 260).

Fücûr ehlinden ve yatlı himmetli ve *aşağa kalmış* kişilerden ırak olmak gerek (TarS: 260).

ayrılmış: Ayırdedilmiş. <ay(1)r-ıl-mış

Hazır olan: münecciz [Ar.], *ayrılmış*a: mümeyyez [Ar.]. (TarS: 339).

başa geçmiş: Başa gelen.

Baş geçmiş işleri bu anlatır

Zehi Sâni^c bunu bize söyletir (TarS: 417).

başı çalkanmış: Baş dönmüş, şaşkın, aklı başında olmıyan.

Serasîme [Fa.]: *Baş çalkanmış* (TarS: 431).

Serasîme [Fa.]: *Baş çalkanmış* (TarS: 431).

bile doğmuş: Yaşdaş.

Hem-zâd [Fa.]: *Bile doğmuş* (TarS: 553).

bir elden çıkmış: Yeknesak.

Dest [Fa.]: On beş mânası vardır..7- hem-cins ve hem-nevi ve muvafık mânasınadır; ıstılahımızda *bir elden çıkmış* tâbir olunur (TarS: 590).

bitmiş gün: Son gün, vâde günü.

Vezir-i Azamımız Edirne'ye gitmiş, anın da vadesi *bitmiş* güne değin yetmiş (TarS: 622).

boynu burulmuş: Boynu bükülmüş, mahzun.

Burulmuş boynu san armut sapıdır

Salınmış yüreği na'na çöpüdür (TarS: 649).

çevrilmiş: Şişte kızartılmış.

Bir kişi yemek yedi. Önünde *çevrilmiş* tavuk var idi (TarS: 879).

dolmuş: İçki ile dolmuş kadeh.

Kenar-ı ayş u safaya geçilse *dolmuş* ile

Pür olsa yine mey-i hoşgüvar zevrekta (TarS: 1205).

(Burada dolmuş ve zevrak iki mâna ile kullanılmıştır)

dolmuş ok: Atılmaya hazır ok.

Ömrüm dedim bir oktu yay inde toptolu

Dolmuş oka ne durmak ha sen anı attın tut (TarS: 1205).

5.2.4.2. -mADık / -mAduğ

Yalnızca olumsuz taban üzerinde -DUK sıfat-fiil eki -mİş anlamında kullanılır (Gülsevin, 2011: 123).

İsim ve sıfat ifade eden kelimelerde geçer.

añlamaduk: Anlamaz, anlayışsız. < aña-maduk

... Siz *añlamaduk*sız (TarS: 161).

aparmaduğ: Yağma edilmemiş, alınıp götürülmemiş.

Gözlerin can ü gönül mü koydular *aparmaduğ* (TarS: 177).

bilmedik: Bilinmiyen, meçhul.

Görmese göz kimseden vermez nişan

Bilmedik ilmi bu dil kılmaz beyan (TarS: 567).

5. 3. Zarf Fiiller

5.3.1. Durum Zarf Fiilleri

5.3.1.1. -A

Eski Türkçeden beri işlek olarak zarf-fiiller yapan bir ektir. Fiillerden zarf türeten bu ek zamanla kalıplaşarak çeşitli isimler türetmiştir (Ergin, 2000: 193, Banguoğlu, 2011: 227, Hatipoğlu, 1974: 17, Zülfikar, 1991: 48, Korkmaz, 2014: 143).

Zarf ifade eden kelimelerde geçer.

aça gör: Açmağa bak.

Mühr-i Kur'andır *aça gör* bunları (TarS: 9).

ala götür-: Alıp götürmek.

Otuz bedre altun dahi getirür

Ki her bedre bir kul *ala götürür* (TarS: 85).

ala tut-: Alıkoymak.

Elümden gelende *ala tutmadım*. Gönüm benim elimde değil. Eğer gönül kendisi birincenin *ala tutarsa* onu benden tutmagıl (TarS: 88).

aldaya düş-: Aldanmak, hileye kapılmak.

Amma, çünkü fırsat bulasın ve zaferle düşmanı bastın, ardınca *aldaya düşüp* tizcek kova gitme (TarS: 98).

and içe gör-: Muttasıl yemin etmek.

... Ol bîçare gafıl *and içe* gördü assı kılmadı, pes çeke çevürü anı kadıya iletti... (TarS: 145).

arda ko-: Asıvermek, iliştirivermek. (“*ard-*: *yükle-*, *as-*” KBS: 75)

Şeyhin seccadesi kim omzundaydı, bir ağaca *arda* kodu (TarS: 186).

arta dur-: Artmakta devam etmek, gittikçe artmak.

... Melikin her vakit anın için kaygusu *arta* durur (TarS: 228).

Dimağın tabiatı ser ve terdir, tâlii Seretan’dır, ıldızı aydır, kuvveti ay bedr olunca *arta* turur çün ay eksilmeğe başlaya kuvveti yine eksilmeğe döner (TarS: 228).

asa ko-: 1. Asıvermek.

Anı dahi tuttular *asa* kodular (TarS: 243).

2. Asıp bırakmak.

Asa koyalar tenini iyiye

Gele kuşlar beynini ala yiye (TarS: 243).

... Birkaç gün *asa* koyalar tura (TarS: 243).

... Eğer sabredemeyip yirse, iç gün tatlı üzümü *asa* koya, andan yiye (TarS: 243).

asra geçe: Öbür taraf, öte geçe.

Virbid’ *asra geçey*’ anı Orhan

Kim gazâ ede orada bir zaman (TarS: 246).

aşa: Aşırı, ziyade, fazla, aşkın.

Çemen gibi yeşer ü çok yaşa sen

Sözü dirsın lâtif hadden *aşa* sen (TarS: 257).

Ömrü olsun yüz yıldan *aşa* (TarS: 257).

Ziyade hadden *aşa* hürmet etti

Saray içinde koyup izzet etti (TarS: 257).

aşa gel-: Birden aşmağa başlamak.

Yine gönlüm denizi taş a geldi

Künûzı taşı baştan *aşa* geldi (TarS: 257).

baka dur-: Bakmakta devam etmek.

Yıraftan bahayım kişi göreyim

Yerimde yine epsem oturayım

Baka durur iken gözü oldu tuş

Görür höcre içinde bir turfe kuş (TarS: 382).

bakıyorurken: Bakarken, bakıpdururken, bakmakta iken.

Gark ittük Fir‘avn’ın kavmini siz *bakıyorurken* (TarS: 383).

basa düş-, (basak düş-): Basıvermek, ansızın basmak, baskın etmek.

İhtilâf [Ar.]: Kimseyi gözleyip yabana gittikleyin heman halkı *basa düşmek* (TarS: 405).

Anlar zaptına meşgûl iken asâkir-i mansûre *basak düşüp* düşman ele gire (TarS: 405).

Ol kelb-i akur köpek gibi seher zamanı uyhuda iken *basak düştüler* (TarS: 405).

beri öte: İleri geri.

Kağ [Fa.]: Ateş mânasınadır... ve kuzgun avazına derler ve tas ve sahan misüllü evânî içre ceviz ve boncuk misüllü nesneleri koyup *beri öte* tahrik olundukta zahir olan savttan hikayedir ki çağıştı tâbir olunur (TarS: 513).

El-ğazûl [Ar.]: Şol kısrağa denir ki doğurmak burusu tuttukta asla *beri öte* ızdırap eylemeyip yerinden bir kadem ayrılmaz ola (TarS: 513).

En-nezevan [Ar.]: Sıçramak ve atlamak mânasınadır... ve eşek kısmı haşarılıktan *beri öte* şatır gibi kalkımak mânasına müstemaldir (TarS: 513).

bir çala: Göz açıp kapayınca kadar. (“*çala: silah; fırsat*” DerS: 1047)

Bir çala yüzünü gördüm

Hemen savuştun yel gibi (TarS: 586).

bundan öte: Bundan fazla.

Teni semen, saçsı sünbül, ruhu gül-i ra‘na

Olur mu *bundan öte* hiç tenasüb-i a‘za (TarS: 703).

çapadüş-: Yağma etmeye başlamak.

Dil tahta-i meşk olmuş iken tîr-i cefaya

Tatar-ı nıgeh garete geldi *çapa düştü* (TarS: 821).

çeke düzen: Çeki düzen.

Bu kılavuz dahi çaruğına *çeke düzen* verip gece ile yola revan olduk (TarS: 847).

Esbab-ı harb ü darbe *çeke düzen* verdiler (TarS: 848).

Tahsin eder cemalime baktıkça merd ü zen

Kendime âyinede verip bir *çeke düzen* (TarS: 848).

çıkagör-: Çıkmaya bakmak, çıkmaya çalışmak.

Sûret yıkılmadan kibri yıka gör

Bu düşvarlık makamından *çıkagör* (TarS: 891).

çıkatur-: Çıkmakta olmak.

Bâzığa [Ar.]: Doğup *çıkaturan* güneş (TarS: 892).

çıkavar-: Çıkagelmek.

Nâgâh bir asker üzerine *çıkavardım* (TarS: 892).

İftica' [Ar.]: Kimseye ansızın *çıkavarmak* (TarS: 892).

devre: Yanlış. ("tevre: yanlış, ters" DerS: 1144)

Sarıldı boynuma ağlama deyi

Hotuzumu *devre* bağlama deyi (TarS: 1126).

Zalim felek *devre* çalmış kalemi

Ah ü zarım tuttu bütün alemi (TarS: 1126).

diye misin: Der misin.

Ana bugün bu kişi oruç tuttu *diye misin* dimez misin (TarS: 1189).

doğa dur-, (toğa tur-): Doğmak üzere olmak.

Gün *doğa* dururken bir ün musallat kıldı kim bulardan bir kişi diri kalmadı (TarS: 1195).

Kaçan ki ayı gördü *toğa* tururken (TarS: 1195).

Gazâle [Ar.]: Güneş ya *toğa* turan güneş, ya yukarıya ağmış güneş (TarS: 1195).

dola gel-, (tola gel-): Dolmağa başlamak, dolu dolu olmak, yaşla dolmak.

Görürsün anların gözü *tola* gelür yaştan (TarS: 1200).

Hurşide baksa gözleri halkın *tola* gelür

Zira görünce hatıra ol mehlika gelür (TarS: 1200).

döge gör-: Dövüvermek, ezivermek, ezmek.

Genimce görem deme yılan işin

Taş altında iken *döge gör* başın (TarS: 1225).

dike (II): Dikkatle, kulak kabartarak, dik dik.

Yediler dutup etin dike dike

Dinerler halk andan *dike dike* (TarS: 1142).

dike bak-, (dike dike bak-): Dik dik bakmak, dikkatle bakmak.

İtvar [Ar.]: Kimse ardınca göz urup *dike bakmak* (TarS: 1142).

Berşeme [Ar.]: *Dike dike bakmak* ve nokta nokta alacalanmak (TarS: 1142).

Var idi tâbi'î enümden efzun

Otağına *dike bakardı* gerdun (TarS: 1142).

döne döne: Tekrar tekrar.

Çün bu sözü işitir anda yine

Tevbe kılur ol işe *döne döne* (TarS: 1239).

dura düşe: Düşe kalka.

Dura düşe iller aş vü varam

Meğer kanda bir gez yüzünü görem (TarS: 1258).

Rahmetin, fazlın delimdir kalmışa

Hazretine gelmişiz *dura düşe* (TarS: 1258).

döne gel-: 1. Geri gelmek, dönüp gelmek.

... *Döne geldi* Sâmiri; nedür işin ya Sâmiri didi (TarS: 1239).

Dünya beğinin sana bir hizmeti olsa, buyursa, itmesen ve yahut itsen amma bir hoşça itmesen, ne sana ve ne ona yaramasa, *döne gelse* gine ol beğın huzuruna varsan bir maksut dilesen ol beğın hışmeylemesi mukarrerdir (TarS: 1239).

2. Yolunu şaşırmak.

Görmez misin kim bir kişi dünya beği katında ne kadar mukarrep olsa *döne gelüp* anın katında suç işlese... (TarS: 1239).

dura dur: Bekleyi dur, biraz bekle.

Yine kapı kakıldı. Kimsin dedim, Ömer ibn-ül-Hattab'ven dedi. Ben ettim: Bir pâre *dura dur* (TarS: 1257).

duta gel-: Alıp gelmek, yanında getirmek.

Benim için bir sahip-cemâl cariye talep eyleyesiz ve her ne baha olursa viribiyesiz, eğer gelmeli olursanız *tuta gelesiz* (TarS: 1276).

düşe dura, (düşe tura, düşe duru): Düşe kalka.

Becit yel gibi gide *düşe tura*

Başına yolların hâkin savura (TarS: 1344).

Üftan ü hîzan [Fa.]: *Düşe dura* (TarS: 1344).

Üftan ü hîzan [Fa.]: *Düşe duru* (TarS: 1344).

düşe gel-, (tuşa gel-): 1. Hemen gelivermek, birden bire gelmek.

Bular bu cevabı verdiler, ol sâkınin filhâl öğüne Yusuf *düşe geldi* (TarS: 1344).

Hatırıma bu *düşe geldi* (TarS: 1344).

2. Rast gelivermek, karşılaşıvermek.

Derd ü belâ gözgüsün gözlerken dünün günün

Dost yüzüne can gözü ansızın *tuşa geldi* (TarS: 1344).

Yer adları ifade eden kelimelerde geçer.

çevre: 1. Etraf, muhit.

İndediler Yusuf'u getirdiler

Çevresinde Yusuf'un oturdular (TarS: 875).

Gördü, Resûl Hazreti bir bedr ay gibi, ashab *çevresinde* tıldızlar gibi turur (TarS: 875).

... Örümcek eviyle cerâhat üzerine ve çevresine bağlayalar (TarS: 875).

2. Çepçevre.

Zebercetten hem ördekler düzüldü

Kenarına suyun çevre dizildi (TarS: 877).

Döşeğine dek anı götürdüler

Alıp yastığın çevre oturdular (TarS: 877).

Çevre turanlar heybetinden ditreşürlerdi (TarS: 877).

değre, (deyre): Civar, etraf, çevre.

... Pes maslahata ol yakındır kim yöreyi, değreyi derevüz ve iş için yaraklanavuz ve yüz savaşa dutavuz (TarS: 1050).

Bir köyün deyresinde dolandırıp bir dama asa kosalar ol köye dolu yağmaya (TarS: 1050).

Hastalık adları ifade eden kelimelerde geçer.

dutarık, (duta (II), dutu, tuta, tutu, dutarak, tutar, tutağa, tutağlık): Sar'a, hastalık nöbeti.

Mahalle-i Depecik'ten İbrahim bin Abdullah ve Derviş bin Hasan ve Mustafa bin Abdullah ve Sefer bin Mustafa, Ümmi bint Hacı Abdi'nin dutağı vardır, divanedir deyü şahadet ettiklerinde... (TarS: 1278).

Başında cin mi var yohsa tutarın

Nedendir bu kadar ah ile zarın (TarS: 1278).

Es-sar' [Ar.]: Bir illet adıdır ki Türkide tutarık tâbir olunur. A'za-yi nefsiyeyi ef'alinden yâni his ve hareketten men' eder. Lâkin tamamen men' eylemez (TarS: 1278).

5.3.1.2. -ArAk

Nadir görülür. Banguoğlu'na göre ek, -Ar geniş zaman sıfat fiil ekinin +Ak küçültme eki ile uzatılmasından meydana gelebileceği gibi -AlAk ekinden de gelmiş olabilir (2011: 235).

Zarf ifade eden kelimelerde geçer.

çalkan-, (çalkalan-, çalkalanarak yürü-, çalkanı çalkanı yürü-): Yerinde duramamak, sarsılmak, (sarsıla sarsıla yürümek).

Bir zevn-soyu karışık at-getürdiler bindi, gördüler ki çalkanur gene indi, dedi ki, sana bu çalıklığı öğredene Tanrı öğretmesin, dedi. (TarS: 812).

Cilve [Fa.]: Çalkanı çalkanı yürümek (TarS: 812).

Di terehvük [Ar.]: Yürümek çalkanarak (TarS: 812).

Çeşitli isimler ifade eden kelimelerde geçer.

çekerek: Az küçük.

Sûtam [Fa.]: Az nesne, yâni kiçirek ve *çekerek* (TarS: 848).

dutarık, (duta (II), dutu, tuta, tutu, dutarak, tutar, tutağa, tutağlık): Sar'a, hastalık nöbeti.

Başında cin mi var yohsa *tutarıq*

Nedendir bu kadar ah ile zarın (TarS: 1278).

Hakir içeri girip gördüm ki dūd-ı siyah kasrı muzlim etmiş... Amma, fakiri *dutarak* tutup can havlinde iken padişahımın câme-habı sehil yanmış dediğimde... (TarS: 1278).

Es-sar' [Ar.]: Bir illet adıdır ki Türki'de *tutarık* tâbir olunur. A'za-yi nefsiyeyi ef'alından yâni his ve hareketten men' eder. Lâkin tamamen men' eylemez (TarS: 1278).

5.3.1.3. -dUKÇA

-Dik zarf fiili üzerine eşitlik eki gelmiş birleşik bir ektir. '-dığı sürece, '-dığı zaman anlamı veren ve bir işin art arda veya belirli aralıklarla tekrarlandığını gösteren bir görevi vardır (Korkmaz, 2014: 150). Olumsuz -mADIKÇA ile yapılır.

Zarf ifade eden kelimelerde geçer.

açılmadıkça: 1. Açılmamış, mini mini. 2. açılmadıkça. <aç-ıl-ma-dı(k)ca

Tazece goncadır *açılmadıkça*

Yüzü gül serv-kaamet olsa gerek (TarS: 10).

ağardıca: Ağarırken.

Sabah namazını kılmada isfâr yâni *ağardıca* kılmak müstehabdır (TarS: 29).

Madde başı olmayıp örneklerde zarf olark geçer.

Nefes *aldıkça* karnı kalkmaya, nefesin daim bir düzeye alabilsin kim içeğüsü tendürüsttür (TarS: 587).

Yel *vurdukça* dertli dolap iniler

Burcu burcu kokar gülü Hama'nın (TarS: 706).

Bir iplik getirdi, ol ipliği on iki yerde düğüm çaldı afsun okudu, her *okudukça* bir düğüm şeyti (TarS: 1306).

5.3.1.4. -I / -U

Fiilden zarflar yapar. Birleşik fiillerden tezlik bildiren ver- fiiliyle esas fiil arasına girer, bağlama görevi yapar (Zülfikar, 1991: 93).

Zarf ifade eden kelimelerde geçer.

anlamayu bak-: Sezdirmiyerek bakmak, göz uciyle tetkik etmek.

Eğer melik *ağlamayu bakar* ise anın yüzünde şol hiyanetlik eserin ve düşmanlık suretin müşahede kıla kim dostlar bakışıyle düşmanlar bakışı arasından tefavüt yavlak belli olur (TarS: 161).

aları aları bakmak, (alaru alaru bakmak, alardu bakmak): Dikkatli dikkatli, sert sert bakmak.

Ömer Arfece'nin yüzüne *aları aları* baktı (TarS: 87).

Bir zaman *alaru alaru* baktı (TarS: 87).

İki oğluna baktı kıya kıya

Alardu bakar kimse kim kakıya (TarS: 87).

alı gel-: Alıp gelmek, getirmek.

Âmilim dahi şimdiye değin ne *alı* geldiyse gerü heman ol alına (TarS: 101).

andan ötürü: Ondan dolayı.

Çalk koyun yatmak yaramazdır, *andan ötürü* kim dımağ fazlalarının... (TarS: 143).

Andan ötürü varurun kim şefâat eyleyem (TarS: 143).

İnnema [Ar.]: *Andan ötürü*, yâni ol sebepten (TarS: 143).

ağulu: Anılır, meşhur.

Yusuf kul iken sultan oldu *ağulu*

Tanrısı kıldı anı şöyle ulu (TarS: 176).

apulayu gör-: Okşamayı adet etmek.

Öğüş gussa yiv ü çevirme yüzü

Apulayu gör bir kişiyeçün yüzü (TarS: 180).

aradı tur-: Devamlı olarak temizlemek.

Öykeni *aradı turmak* gerek anın gibi galiz hılttan arınmış kızıl üzüm yimek ile eyü kuru incir yimek ile (TarS: 196).

arturu dur-: Artırmakta devam etmek, çoğaltmaya çalışmak.

Harcedfersen *arturu dur* malini

Tâ ki her dem gin göresin elini (TarS: 240).

aydiver-, (eydiver-): Söyleyivermek. <ay-d-ı ver-mek

Sana eydür ise kimin oğlusun

Aydivergil ana sözün doğrusun (TarS: 316).

Aydiver tâbirini anın bana

Aydayım ol gördüğüm düşü sana (TarS: 316).

Didiler var mıdır suyu bu pîrûn

İçelim, bize dahi *aydıvirün* (TarS: 316).

beler-, (beleri kal-, belerü kal-): (Göz) fazla açılıp kalmak.

Bakr [Ar.]: Kişinin gözü *belerü kalup* nesneyi bakıp görmemek ve göz nûru çöngelmek ve katı yorulmak (TarS: 490).

Câhime [Ar.]: *Belerüp* turan göz ve katı kızıl göz (TarS: 490).

Eş-şuḥus [Ar.]: Gözleri açıp kirpikleri oynatmıyarak ve bakmıyarak dikip durmak mânasınadır ki *beleri kalmak* tâbir olunur (TarS: 490).

bıraḡu gör: Bırakıvermek.

Sen od *bıraḡu gör* kamışlıḡa giç

Yaşı kurusu yana kalmaya hiç (TarS: 542).

çererübak-: Gözlerini fazla açıp bakmak.

Ne oldu kâfirlere kim yönlerini senden yana tutup iki gözleriyle sana *çererübakar* (TarS: 861).

Kimsenin yüzüne *çererübakmazdı* hayâsından (TarS: 861).

apulayu gör-: Okşamayı adet etmek.

Öḡüş gussa yiv ü çevirme yüzü

Apulayu gör bir kişiyyün yüzü (TarS: 180).

arıdı tur-: Devamlı olarak temizlemek.

Öykeni *arıdı turmak* gerek anın gibi galiz hılttan arınmış kızıl üzüm yimek ile eyü kuru incir yimek ile (TarS: 196).

arturu dur-: Artırmakta devam etmek, çoğaltmaya çalışmak.

Harcedersen *arturu dur* malini

Tâ ki her dem gin göresin elini (TarS: 240).

baturu baturu: Batıra batıra.

Kargaya şeker versen yüzüne bakmaz, cife ister kim burnun *baturu baturu* yiye (TarS: 457).

bitüri: Bitirinceye kadar.

Temam *bitüri* akmayınca dutmamak gerek (TarS: 623).

çalkan-, (çalkalan-, çalkalanarak yürü-, çalkanı çalkanı yürü-): Yerinde duramamak, sarsılmak, (sarsıla sarsıla yürümek).

Bir zevn-soyu karışık at-getürdiler bindi, gördüler ki *çalkanur* gene indi, dedi ki, sana bu çalıklıḡı öğredene Tanrı öğretmesin, dedi. (TarS: 812).

Cilve [Fa.]: *Çalkanı çalkanı yürümek* (TarS: 812).

Di terehvük [Ar.]: *Yürümek çalkanarak* (TarS: 812).

dayanığör-, (tayanığör-): Dayanıp durmak, dayanmakta sebat etmek.

Pîrane-ser elinde asâ veş piyale tut

Nâgeh dokunsa bâd-ı havadis *tayanığör* (TarS: 1030).

değirü bak-: Nafiz, isabetli, dokunaklı bakmak.

En öndin ayak duttu atasına

Zehi kız neler etti atasına

İki kardaşı kağan arslan gibi

Atasiyle oturur idi ol iki

Nite gitmedi görücek anları

Ne var kız ise oldu ölüm eri

Heman lahza şah ötürü ötürü

Becit *baktı* birkaç ana *değirü*

Görür kim kızıdır nedir çaresi

Hayal ola der bu süci arası (TarS: 1041).

deñeyü bak-: Dikkatle, tecessüsle bakmak.

Ga‘r-cehennem dedikleri, derya kenarında delikli bir kaya idi, derinliği iki yüz arşın var idi... Beni tutup anda bıraktılar... Zar ü giryan üç gün oturdum. Üç günden sonra nâgâh bir galebe işittim *deñeyü baktım*, gördüm bir güzel yiğit bıraktılar. Beni görüp mütehayyir oldu (TarS: 1080).

deyü, (diyü, deyi, diyi): Diye.

Benzi sararır dün ü gün ağlayu

Atası sorar ana noldun *deyü* (TarS: 1127).

Anları anmaduk söz çok olmasun *deyü* (TarS: 1127).

Çığırtış avazına çıka *deyü*... (TarS: 1127).

diyişü dur-: Söyleşip durmak.

Böyle *diyişü dururken* Tanrı Taâlâ bunların üzere alcık bıraktı (TarS: 1191).

dolu dolu: Dolu olarak.

Dost elinden *dolu dolu*

Sarhoş oldu içti gönül (TarS: 1207).

duru dur-, (turu tur-): Durmak, durmakta devam etmek.

Turu dur ölme, dirilmek demidir

K’ölü dirildici anın demidir (TarS: 1269).

Delle ileri yürüdü, Harbende katırla ardınca bazara uğradı, bir haccam dükkânı var. Harbendeye eyitti: Bunda *turtur*. Bu kapıevimdir, sana katırı çıkarıvereyim, dedi. Harbende turdu (TarS: 1270).

Pâyiden [Fa.]: *Turu turmak* (TarS: 1270).

duru gel-, (tura gel-, turu gel-): Ayağa kalkmak, kıyam etmek.

Turu geldi ol dem koçtu anı

Neylesün âşıkdürür göynür canı (TarS: 1270).

Tanlacak *duru gelgil* elini suya urgil

Üç gez salavat vergil andan bakgıl güneşe (TarS: 1270).

Bir gece uykusundan çağır *duru geldi* (TarS: 1270).

duru var-, (turu var-): 1. Boşa gitmek.

Üzletin, halvetin, perhizin, riyazatın hep şeytanî oldu, *duru vardı* (TarS: 1274).

2. Birden bire kalkıp gitmek, kendini ileri atmak.

Musa Aleyhisselâm *turu vardı* Karun üzerine girdi (TarS: 1274).

Hasan bir yana *duru vardı*, andan gördü kim bir ağır çeri hazır geldi (TarS: 1275).

düşe dura, (düşe tura, düşe duru): Düşe kalka.

Becit yel gibi gide *düşe tura*

Başına yolların hâkin savura (TarS: 1344).

Üftan ü hîzan [Fa.]: *Düşe dura* (TarS: 1344).

Üftan ü hîzan [Fa.]: *Düşe duru* (TarS: 1344).

dütü ver-: Tütsülemek.

İddihan [Ar.]: Kendözüne *dütü vermek* (TarS: 1360).

5.3.1.5. -ken

i- ek fiilinin zarf biçimidir. Fiilden zaman gösteren zarf-fiiller türetir. Zarf-fiilin gösterdiği işle esas fiilin gösterdiği iş genellikle aynı zamanda gerçekleşir (Korkmaz, 2014: 157).

Madde başı olmayıp örneklerde olanlar:

Hazreti Ömer bunca hilâfet *içindeyken* eğninde bir eski pelâs idi (TarS: 697).

... Kurbünde bir alaca öküz kaçıp *giderken* duttum (TarS: 81).

Gemi *düzerken* Nuh'a bu çanacığı nidersin derdi, istihza ederdi (TarS: 821).

5.3.2. Bağlama Zarf Fiilleri

5.3.2.1. -(I)p / -(U)p

İki fiili birbirine bağlar. İlk fiilin yapılmasından hemen sonra ikinci fiilin yapıldığını ve yapılacağını anlatır (Gülsevin, 2011: 133).

alıp verişme: Sevgi alış verişi, muşaka.

Göz uciyle alıp *alıp verişme*

Arada tercüman idi girişme (TarS: 104).

alıp ver-: Bir işin türlü yönlerini heyecan içinde düşünmek.

Bu taraftan Mervan Dımışk şehrinde oturup *alıp vermede* idi (TarS: 117).

ayak götür-, (ayak götürüp git-): 1. Çabucak çekilip gitmek.

Kara işiticek heman-dem yayak

Baş urdu yere vü *götürdü ayak*

Sanasın ki yel idi ya div idi

Yola girüp anın gibi yeldi

El öptü vü *ayak götürdü* karı (TarS: 304).

El uciyle merhaba etse verirdi devlet el

Götürüp gam ayağı derdi o dem yahu sana (TarS: 305).

Seğirtti muştuladı ol nigarı (TarS: 305).

2. Çekilip gitmek, ayağını çekmek.

Ebumüslim bundan *ayak götürüp* gitti (TarS: 305).

Pây-giriftin [Fa.]: *Ayak götürüp* gitmek ve bağdalamak (TarS: 305).

baş alıp baş ver-: Öldürmek, ölmek.

Komazam gayre ser-i kâkül-i anber-şikenin

Baş verüp baş alurun arsa-i aşkında senin (TarS: 419).

bilip bilmeyip: Bilir bilmez, bilerek bilmiyerek.

Ana dedi Nakkaş ki ey akli çok

Senin gibi âlemde bir uslu yok

Bilip bilmeyip buşmak olmaz eyü

Gerek sözü söyleyeler anlayı (TarS: 562).

derip devşir-, (dirüp devşir-, dirip dirşür-): Derleyip toplamak, yığmak.

Meğer kim ol zamanda bir harami

Derip devşirmiş idi çok haramı (TarS: 1108).

Şol nesneden ötürü ki ileyünce sendin ilerü *dirüp dirşürüp* gönderdin (TarS: 1108).

Ol harîs olup... *dirüp dirşürüp* cem'ettüğün, âhir ölüm gelüp fevt olusar (TarS: 1108).

derüp döşürülü gör-, (dirüp döşürülü gör-, dirüp devşürülü gör-): Derlenip toparlanmak, hazırlanmak.

Nice nice nefis arzusu nice nice Hakka âsi

Geldi üş ölüm elçisi *derüp döşürülü görüñ* (TarS: 1121).

dip (II): Deyip.

Elestü *dip* hitabetti ki Rabbimiz değil miem

Belâ dedi kamu ervah ki îcab ettiler iblâğ (TarS: 1164).

doğup koptuk yer: Meskatı re's.

Merzübum [Fa.]: *Doğup koptuk yer* (TarS: 1196).

dolap dolap: Dolu dolu, bol bol.

Dolap dolap ağ sütümü emzirdiğim (TarS: 1202).

düzmek koş-, (düzüp koş-): 1. Tertip, tanzim etmek.

Bu Oğuznameyi *düzdü koştı* böyle dedi (TarS: 1376).

Şol ikinciye döner kim dürüşür tarlasın *düzer koşar* içine çürük tohum saçar (TarS: 1376).

Siçiden [Fa.]: *Düzmek* ve *koşmak* ve râbita ve nizam vermek (TarS: 1376).

2. İyice süslemek.

Kaçan bu halka karışır olasın, gerektir kim yüzünü gözünü hoş *düzesin koşasın* (TarS: 1377).

Mâşita [Ar.]: Gelini *düzüp koşup* ziynet eden avrata derler, Arabidir; Fariside dahi şâyi' dir (TarS: 1377).

Aceptir be evi *düzer koşarsın*

Ol evde burtarıp yüzün buşarsın (TarS: 1377).

3. Nakşetmek, resmetmek.

Benim suretimi ki görmüşsün üş

Anın tuşuna kapuda *düz ü koş* (TarS: 1377).

5.3.2.2. -(U)bAn

-(y)Up ekinin genişletilmiş şeklidir. Eski Anadolu Türkçesinde karakteristik bir zarf-fiil ekidir (Gülsevin, 2011: 133).

diben: Diyerek, diyip. (Tarama Sözlüğü'nde tek örnekli olarak yer alan *diben* örneği bizce *diyüben* olup hatalı okuma sonucunda bu şekilde aktarılmıştır)

Dahi Tanrı Taâlâ bizim ile anın cezasın ne işleye *diben* (harekelidir) Yakup katına geldiler ve Yusuf anın yanında oturmuş idi (TarS: 1141).

Madde başı olmayıp örneklerde olanlar:

Bencileyin karusından ağ ellerin *bağladuban* toñuz tamında yatur mı olur (TarS: 502).

Kanı bana sabr u karar senin sözünü dinleyem

Kanı bana akl ü bili *tutubanı* seni sevem (TarS: 569).

Eğer ansızın nesne çıldıraya

Ya bir kul *gelüben* kapı araya (TarS: 896).

5.3.3. Zaman Zarf Fiilleri

5.3.3.1. -(y)ICAk

Eski Türkçe ve Türkiye Türkçesinde mevcut olmayan ek, -InCA anlamına gelmektedir (Timurtaş, 2012: 139).

Madde başı olmayıp örneklerde olanlar:

Soğan çok *yivicek* yüzde çığıt eyler ve başı çeğzindürür (TarS: 915).

Ol Habib varlık tonun *geyicek* durası yer hazır olsun (TarS: 1259).

Gerü kalur ağsayu ağsak keçi

Öne geçer her ne var ulu kiçi

Sürü eve *kayıncak* gör nider

Önce giden ol keçi artça gider (TarS: 229).

5.3.3.2. -InCA

EAT'de '(y)IncAyA kadar' görevini üstlenmiştir. Olumsuz tabanlar üzerine kullanıldığında '-mAdİktAn sonra' anlamını taşır (Gülsevin, 2011: 126).

Madde başı olmayıp örneklerde zarf ifade eden kelimelerde geçer.

Ulu baş *olmayınca* bitmez işler

Ki bin işci vü bir başcı dimişler (TarS: 426).

Yaraşur yiğide örü durmak

Koca durmaz *bulmayınca* tayak (TarS: 1029).

Anlar kim tonları yıprak ve yumşak idi, cevahir ana *değince* duruğurdu (TarS: 1272).

5.3.3.3. -InCAk

Nadir kullanılan bir şekil, *ınca* ile günümüze aktarılabilir (Gülsevin, 2011: 127).

Zarf ifade eden kelimelerde geçer.

Madde başı olmayıp örneklerde olanlar:

Döşekten kopuben havaya düğer

Yukarı *çıkıncak* boşanır meğer

Sanır kim düşer ü yere boyanır

Heman lâhza çün uykudan uyanır (TarS: 646).

5.3.3.4. -mADIn

Fiilden şahsa ve zamana bağlı olmayan ‘...-maksızın’ anlamında olumsuz zarf-fiiller türetir (Korkmaz, 2014: 162). Diğer zarf-fiiller esas fiile zaman bakımından sonralık kazandırırken ‘-mADIn’ ise esas fiile zamanda öncelik verir.. Yani esas fiilin yapıldığı zamanda, zarf fiil ekinin geldiği fiilin yapılmamış olması gerektiği şartını koyar (Gülsevin, 2011: 127).

Madde başı olmayıp örneklerde olanlar:

Kut *bulmadın* ger acın ölesin

Yeğdürür andan ki hain olasın (TarS: 6).

Tosun, götürmediğin andan bildim, *aluklamadın* tersledi (TarS: 117).

Çü Hurrem’den ayrılanmıştı Kâmil

Giderdi *durmadın* menzil-be-menzil (TarS: 338).

5.3.3.5. -sA

Cümledeki başka unsurlar yardımı ile asıl fiili eklendiği fiile şart anlamı ile bağlayan bir zarf-fiil ekidir. ‘(y)IncA ve ‘DİĞInDA’ olarak çevrilebilir (Gülsevin, 2011: 127).

Madde başı olmayıp örneklerde olanlar:

Biregü avratın çıp yalınca *koçsa* abdesti sır (TarS: 903).

Konuk *gelse* gider yüzden tunuğu

Kabul eyle konuk Tanrı konuğu (TarS: 1257).

Alaz alaz olmuş dağların karı

Gayet güzel *olsa* yiğidin yarı

O da sevdiğine nâzınan gider (TarS: 89).

5.3.3.6. -dİkDA / -dUkDA

-dİk / -dUk sıfat fiil eki ile bulunma durum ekinin birleşiminden oluşan ek, fiildeki işin zamanını belirleyen zarf-fiiller türetir (Korkmaz, 2014: 150)

Madde başı olmayıp örneklerde olanlar:

Sakallı bozaç turgay *sayradıkta* (TarS: 658).

Fe’r [Ar.]: Dabbe kısmının bilekçesine ârız olur bir cins riyhin ismidir ki sığanıp *sıkıldıkta* dağılıp, terk *olundukta* yine müctemi olur (TarS: 553).

Loferdis: Yunanide hacar-i kıbtî ismidir ki gayette gevşek bir taştır. Suya *konuldukta* ânide münhal olur. Çırpıcılar anınla keten gaslederler, bu cihetten çırpıcı çoğanı derler. Sivilcelere ve çıbanlara nâfi'dir (TarS: 907).



SONUÇ

Tarama Sözlüğü'nde 55 isimden isim, 42 fiilden isim, 24 isimden fiil, 22 fiilden fiil ve 27 fiilden fiilimsi yapan toplam 170 ek tespit edilmiştir. Eski Anadolu Türkçesi'nin zengin bir yapım eki varlığına sahip olduğu görülmektedir. Tarama sözlüğü madde başı yapılan ya da tanıklarda geçen bazı sözcükler üzerinde bizden önce düzeltme önerisinde bulunan araştırmacıların görüşlerine yer verildi. Aynı zamanda bizim de fark edip düzeltme gereği duyduğumuz sözcük ve tanıklar için de eklemeler yapıldı.

Çalışmamızda Tarama Sözlüğü'nün A-D maddelerini tarayarak yapım eklerinin tamamını ve fiilimsileri fonksiyonlarıyla birlikte tespit etmeye çalıştık. Tarama Sözlüğü *Ekler* cildine katkı sağlayacağını umarak böyle bir girişimde bulunduk. Sözlüğün diğer ciltlerinin de ekler bakımından incelenmesiyle yeni tespitlerin ortaya çıkacağı açıktır.

Tezimizde tespit ettiğimiz ekler konusunda fikir sahibi olmak ve bazı tespitler yapmak için Tarama Sözlüğü *Ekler* cildinde tespit edilmiş olan ekleri bir liste halinde görmek yararlı olacaktır. Söz konusu tespit edilmiş olan ekler şöyledir:

Tarama Sözlüğü Ekler Cildinde Tespit Edilmiş Ekler	
Ek	Açıklama
*+a (I), (+e)	1. Ad durumu eki -ı değeriyle kullanılır. 2. Ad durum eki -da değeriyle kullanılır. 3. ...ile. 4. Ad durumu eki -dan değeriyle kullanılır. 5. -a değin.
-a (II), (e)	1.Eskiden anlamı pekitmek için emir kipinin tekili sonuna eklenirdi. Bugün dilek-koşul kipinin 2. tekil ve çoğul kişinin sonuna eklenen “a!, e!” karşılığıdır. 2. Geniş zaman eki -ar, -ır değeriyle kullanılır. 3. Emir kipi -sın değeriyle kullanılır. 4. Ulaş eki -arak ve -ıp değeriyle kullanılır. 5. -arsa, -ırsa. 6. Ortaç eki -acak değeriyle kullanılır. 7. Ulaş eki -ınca değeriyle kullanılır. 8. -mağa. 9. Dilek-koşul eki -sa değeriyle kullanılır.
*-abilin mi?, (-ebilin mi?)	-bilir misin?
*-abilmemek, (-ebilmemek)	-amamak
*-abilse olmaz, (-ebilse olmaz)	-amaz
*-adı, (edi)	1.-aydı, -saydı. 2. -ardı, -ırdı.
*-adur, (-edür)	1.-acaktır, -ar, -ır. 2. -maktadır.
*-adurmak, (edurmak, -ıdurmak, idurmak)	-mak, -makta olmak.
*-adüşmek, (edüşmek)	-ıvermek, tııvermek
*-agelmek, (-egelmek; -ıgelmek, igelmek)	1.İlerden beri -mak, -dığı daima görülmek. 2. -mağa başlamak.

*-agörmek , (-egörmek; -ıgörmek, -igörmek)	1.-mağa devam etmek. 2. -mağa çalışmak
-ağan , (-eğen)	“Bir eylemi çokça yapan” anlamında sıfat türeten ek.
*-ak (I) , (-ek)	İstek kipinin 1. çoğul kişi eki olan -alım değeriyle kullanılır.
-ak (II) , (-ek)	-ıcı eki anlamıyla sıfat türeten ek.
*-akomak , (-ekomak; -ukomak)	-ıvermek, -ıp bırakmak.
-aldan , (-elden)	-alıdan, -alıdan beri, -alı
*-alık , (-elik)	-alım.
*-alım idi	aydık.
*-am, (I) , (-em)	-ım, -um.
*-am (II) , (-em)	1. -ayım. 2. -ım, -yım. 3. -arım, -ırım. 4. -sam. 5. -ırsam.
*-a mı? , (-e mi)	-ar mı?, -ır mı?, -acak mı?, a bilir mi?
*-am mı? , (-em mi?)	-ar mıyım, -ır mıyım?, -abilir miyim?
+amtık , (+ımtık, +ımtık; +umtuk)	-ımsı, -ımtırak.
*-aṇ , (eṇ; uṇ, -üṇ, -eṇ)	1. -ayın, -ayınız. 2. -arsın, -ırsın.
-ancası , (-encesi)	Bütün -anı
-anda , (-ende)	-dığında, -dığı vakit, -ınca.
-ar , (-er)	1. Geniş zaman ortacı eki -an değeriyle kullanılır. 2. Geniş zaman eki -ır, -ur değeriyle kullanılır. 3. Gelecek zaman ortacı eki -acak değeriyle kullanılır. 4. Şimdiki zaman eki -ıyor değeriyle kullanılır. 5. -ıcı sfat eki değeriyle kullanılır.
*-ar olmak , (-er olmak; -ur olmak, -ür olmak)	-acak olmak, -mak, -ma halinde olmak.
-ası , (-esi)	1. Gelecek zaman ortacı eki -acak değeriyle kullanılır. 2. -acağı. 3. -asıca, -sın. 4. Geniş zaman eki -ar, -ır değeriyle kullanılır.
*-ası gelmek , (-esi gelmek)	-mak istemek, , -acağı gelmek.
*-ası olmamak , (-esi olmamak)	-mamak, -amamak.
*-avuz , (-evüz)	1. -alım, -yalım. 2. -arız, -ırız, -acağız.
*-avuz mı , (-evüz mi)	... mıyız?
*-aydı , (-eydi)	-ardı, -ırdı.
*-ayom , (-eyom)	-ıyorum.
*-ayor , (-eyor)	-ıyor, -uyor.
*-ayuz , (-eyüz; -ayız, -eyiz)	-alım.
*-ayorur , (-eyorur; -ıyorur, -iyorur; -uyorur, üyorur)	-ıyor, -maktadır, -makta.
+ca , (+ce; +ça, +çe)	1. Kadar, gibi. 2. -da. 3. -dan. 4. -a uygun olarak. 5. Küçültme ve andırma anlatır. 6. İle. 7. -cık. 8. ... olarak. 9. ... boyunca. 10. -acak kadar.
+cağı , (+ceği)	-ca, ... görüşlü, ... gibi.
+cağın , (+ceğin)	... olarak

+cak, (+cek)	1. -ca, -cacık, ... olarak. 2. Yer adı yapan +lık göreviyle kullanılır. 3. Zaman adı yapar.
+cası, (+cesi)	-ın hepsi.
+cıl, (+cil; +cul, +cül)	-ımsı.
+cılayın, (+cileyin)	... gibi, ... kadar, ... türlü.
+cırlak, (+cilrek)	-ımsı.
+cuğaz, (+cüğez)	-cağız anlamında küçültme eki.
+da, (+de)	1. Ad durum eki -a değeriyle kullanılır. 2. Ad durumu eki -dan değeriyle kullanılır. 3. +leyin, +ları. 4. ... ile, ... sebebiyle, ... yüzünden. 5. ... olarak, -ca, -lıkla. 6. ... içinde. 7. ... hakkında, -a ilişkin, ... üzerine.
-daçı	-acak, -an.
+dakiden, (+dekiden)	+dakinden, +kinden.
*+dan, (+den)	1. Ad durum eki +da değeriyle kullanılır. 2. ...ile. 3. ... tarafından.
+dan berlü, (+den berlü)	+dan beri.
*+dan için, (+den için)	... için, +dan dolayı.
*+dan ... ile, (+den ... ile)	-a ...
*+da olmak, (+de olmak)	+le uğraşmak.
+daş, (+deş; +taş)	Benzerlik ve eşitlik anlatır.
*-dı, (-di)	... idi.
*+dın, (+din)	+dan.
-ducağı, (-düceği)	-dığı.
-duğı, (-düği)	... olduğu, ... idiği.
-duğında, (-düğünde)	-dığı, -dığı zaman.
-duğundan, (-düğünden)	1. -dıktan. 2. -dığı.
-duğınleyin, (-düğınleyin)	1. -dığı, -dığı zaman, -duğında, ır ırmaz. 2. -dığı gibi.
-duğumca, (-düğümce)	-dığım, -dığım sürece, ben -dıkça.
-duğum mı..., düğüm mi...	-dığımı mı...
-duğumuzlar, (-düğümüzler)	-diklarımız.
-duğunca, (-düğünce)	-dığı sürece, -dıkça.
-duğunuzdan, (-düğünüzden)	Siz -dıktan.
-dukda, (-dükde)	-dığı zaman.
-dukdan, (-dükden)	-dıktan sonra
-duklarıyla, (-dükleriyle)	-maları üzerine.
-dukleyin, (-dükleyin)	-dığı zaman, -dığı anda, -dığı gibi.
*-dur mı?, (-dür mi)	... -mıdır?
*durur, (turur)	-dır, -dur.
*+ga, (+ge)	+ya.
-gaç, (-geç)	-ınca, -arak.
-gan, (-gen)	Bir eylemi çokça yapan anlamlında sıfat ve ad türeten ek.
+gı, (+ği; +k1)	+ki.
*-gıl, (-gil)	Eskiden emir kipine eklenirdi, görevi yalnız emir kipi takısı olmakla birlikte, anlam kimi zaman ivdirmeye ve pekitmeye katardı.
-guç	-ıcı.

-ı (I), (-i; -u, ü)	1. -arak, -up, -mağa, -mak üzere anlamlarıyla kullanılan ulaş eki. 2. -a değeriinde ulaş eki.
+ı (II), (+i)	1. Ad durumu eki -a değeriyle kullanılır. 2. Ad durumu eki +da değeriyle kullanılır. 3. -ni. 4. -ini. 5. -lığınca, -lığı kadar.
*-ıbilmek, (-ibilmek; -ubilmek, -übilmek)	-abilmek.
-ıcağız, (-iceğiz, -ucağız, -üceğiz; -ıcağaz, -iceğez; -ıcağzın, -iceğzin; -ıncağaz; -ıncağız, -ıncağzın)	-ınca değeriyle kullanılan ulaş eki.
-ıcak, (-icek; -ucak, -ücek; -ıncak, -incek)	1. -ınca, -dığı vakit. 2. -ıncaya kadar.
-ılı, (-ilü)	-ılmış.
-ımamak, (-imemek; -umamak, -ümemek)	-amamak.
*-ımnı	-İmı
+ımtı, (+ımti)	+ımsı,
*-ın (I), (-in)	-ım, um.
+ın (II), (+in; +un, +ün)	1.+ını. 2. +leyin, +da, ... zamanında, ... esnasında. 3. ... olarak, +lıkla, ... iken. 4. +ım, +um. 5. ... üzerinde, ... üzerine, -da.6. +daki, +da olanı. 7. +ında. 8. ... ile. 9. +lığını. 10. +lığında olanı, +lığındakini. 11. +ı.
*+ınan, (+inen; +unan, +ünen)	...ile, +le.
-ınca (I), (-ince; -unca, -ünce)	-ıncaya kadar.
-ınca (II), (-ince; -unca, -ünce)	1.-ı kadar, -ı gibi. 2. -ı sıra, -ından, -ında. 3. -lığınca, -lığı kadar. 4. -ı sürece, -dıkça. 5. -acağına, -acağı yerde. 6. -ı gibi. 7. -dığı kadar.
*+ında, (+inde)	1. -ı içinde. 2. -sında
*+ını, (+ini)	-ıyı, -ısını.
-ınılmak, (-inilmek)	-ılmak.
+ın ... +ın, (+in ... +in)	1.+ar ... +ar, +şer ... +şer. 2. ... tarafına doğru, ... üzerine
+ınsuz, (+insüz; +uınsuz, +üınsüz)	+ı olmaksızın.
*-ır, (-ir; -ur, -ür)	1. -ar, er. 2. -acak, -mağa yarar. 3. -maktadır. 4. -mıştır.
-ırak, (-irek; -urak, -ürek)	-arak
*-ısak	-isek
*-ısar, (-iser; -usar, -üser)	1. -acak. 2. Şimdiki zaman eki -ıyor ve geniş zaman -ır değeriyle kullanılır.
*+ısı, (+isi)	+ı, +u.
*-ıyom, (-iyom)	-ıyorum.
*-ıyon, (-iyon)	-ıyorsun.
-iceğizlik	-ici halde olma.
*-ise	... olunca, ... olursa, ... olsa da, -ında, -dığı için, -dığı zaman.
-kan	-ken.

+kiden	+kinden.
+la, (+le)	1... iken, ... olarak, +lık 2. Zaman belirteçlerine eklenir, anlamı pekitmeye ya da "... vakti" anlamını belirtmeye yarar. 3. ... vakit.
+laca, (+lece)	1.+leyin, ... vakti. 2. ... olarak. 3. +a özgü olan, +lık
+lağı, (+leği)	... olarak.
+lak, (lek)	Azıcık ..., birazcık ...
+lan, (+len)	+la, ... ile.
*+lar (I), (+ler)	1.+ları, +larda, +leyin. 2. Sayı sıfatlarıyla kullanıldığı zaman, tekil olması gereken "belirtilen"in aldığı çoğul eki.
*-lar (II), (-ler)	-ırlar, -urlar.
+layın, (+leyin; +layınca, +leyince)	1... gibi, +ca, +casına. 2. +inci olarak, +inci kez. 3. -ınca, -ır, -maz, -dığı vakit. 4. ... olarak. 5. ... kadar.
+lu, (+lü)	1.+dan gelme, +a ilişkin. 2. +lıklı.
-madıcak	-madıkça, -madığı sürece.
-madın, (-medin)	-madan, -maksızın, -mayarak, -madan önce.
-maduk, (-medük)	-mamış.
-mağı, (-meği)	-ması, -maklığı
-mağın, (-meğin; -mağın, -meğün)	1. -manın, -maklığın. 2. -makla. 3. -masını, -acağını. 4. -man.
-mağına, (-meğine)	-maya.
-mağum, (-meğüm)	-mam, -maklığım.
-mağın, (-meğün)	-manın.
-mak itmek, (-mek itmek)	-mak.
-maklar, (-mekler)	-malar.
-maksuz, (-meksüz)	-maksızın.
-malıca olmak, (melice olmak)	Hemen hemen -acak hale gelmek.
-malı etmek, (-meli etmek)	-acak hale getirmek.
-malu, (-melü; -malı, -meli)	-acak, mağa layık, ması gereken.
*-malu olmak, (-melü olmak; -malı olmak, -meli olmak)	-mak, -mak halinde bulunmak, -ır hale gelmek, ır halde bulunmak, -cak olmak, mak lazım gelmek, -mağa layık olmak.
-mamağın, (-memeğin)	-madığını
*-ma mı?	-maz mı?
*-man, (-men)	1.-mam. 2. -ım, -yım.
*-mañ, (-meñ)	1.-mayın. 2. -mazsın.
*-manam, (-menem)	-mam
*-mağuz, (-meğüz)	-mayınız.
*-mas, (-mes)	-maz.
*-massavuz, (-messevüz)	-mzsak.
-masuz, (-mesüz)	-maksızın
*-maya, (-meye)	1. -maz. 2. -masın.
*-mayadum, (-meyedüm)	-mazdım.
*-mayam, (-meyem)	-mayayım.
*-mayasuz, (-meyesüz)	-mayınız.

*-mayaydı , (-meyeydi)	-mazdı, -amazdı.
*-mayıgörmek , (-meyigörmek)	-mamağa bakmak.
-mayu , (-meyü)	-mayıp, ,mayarak, -maksızın.
*-mazam , (-mezem; -mazın, -mezin; -mazvan, mezven; - mazvanın, -mezvenin)	-mam.
-mazda , (-mezde)	-madığı yerde, -madığında.
-mazdan , (-mezden)	-madan.
-mazlanmak , (-mezlenmek)	-maz görünmek.
-mabsızın , (-mezsizin; -mabsuzın, -mezsüzün)	-maksızın, -madan, -mayarak.
*-mazuz , (-mezüz)	-mayız.
*-mısa , (-mıse; -mıssa, -mısse; -mıssa, -mısse; ... imiŝse)	... ise, ... olsa, ... olsaydı.
*-mıŝam , (-mıŝem; -muŝam, -müŝem)	-mıŝım, -dım.
-mıŝı , (-mıŝı)	-dığı.
*-mıyaydı , (-mıyeydi)	-mayacaktı.
*-muŝlar değıl idi , (-müŝler değıl idi)	-mamıŝlardı.
*-muŝum yok , (-müŝüm yok)	-mış değılim, -acak değılim.
*-n	-yın, -yun.
*-na , (-ne)	1. -ya (tek sözcük durumuna gelmiş tamlamaların çekiminde). 2. -sına.
-nel	Eylemlerden sıfat türeten ek.
*-nı , (-ni)	-ı, -yı.
*-nuz , (-nüz)	-yınız.
-p	-(y)ıp.
+ra , (+re)	-ına, -ı üzerine, -a doğıru, -ında.
+rak , (+rek)	1. daha ..., daha çok ..., çok..., pek... 2. +ca, az ..., daha az... 3. ... taraf. 4. +ımsı, ımtırak.
-sa	1. -ınca. 2. “Kaçan, vakti ki” ile birlikte gelince bugünkü kullanıŝa göre gereksiz kalmaktadır.
*-sadı , (-sedi)	-saydı.
*-sa gerek , (-se gerek)	1. -malı, -sa yeri vardır. 2. -acak.
-sağı , (-sağı)	1. +ımsı, +sı, +ımtırak. 2. -gan.
*-sağana , (-seğene)	-sen a!
*-savuz (I) , (-sevüz, isevüz)	1. -sak. 2. -sa idik, -aydık, -mış olsaydık.
*-savuz (II) , (-sevüz)	-sak.
*-savuz gerek , (sevüz gerek)	-acağız, -malıyız.
*-sayuz , (-seyüz)	-sak.
+sı , (+si)	... gibi.
+sımak , (+simek)	... yerine koymak.
*-sız (I) , (-siz; -suz, -süz)	-sınız, -sunuz.
*-sız (II) , (-siz; -suz, -süz)	-sınız, -sunuz
*-sun idi , (-sün idi)	-aydı, -saydı.
+suzın , (+süzün)	+sız, +sız olarak.

*-ubam , (-übem)	-dım, -mışımdır.
-uban , (-üben; -ubanı, -übeni; -ubanın, -übenin)	-arak.
*+uğ (I) , (+üğ)	1. Bu ek, bu türlü söz kuruluşlarında bugün kullanılmaz. 2. +ının, +ısının.
*-upbilmek	-abilmek.
*-updı , (-üpdı)	1. -mıştı. 2. -mıştır.
*-updur , (üpdür; -updurur)	-mıştır.
*-updurdı , (-üpdürdi)	-mıştı, -makta idi.
*-upduruz , (-üpdürüz)	-mışızdır.
*-upken , (-üpken)	-miş iken.
*-upsın , (-üpsin)	-mışsın, -dın.
*-uz , (-üz)	-uruz.
*-van (I) , (-ven; -vanın, (-venin; -vam, -vem)	-ım, um.
*-van (II) , (-ven; -vanın, -venin; -vam, -vem)	-ım, um.
*-vuz , (-vüz)	1. -yız. 2. ayız.
*+ya , (+ye)	+na
*+yı , (+yi)	+nı.
*-yorur	-yor.
Toplam: 97 yapım eki. * ile belirtilen ekler çekim ekidir.	

Yukarıda görüldüğü gibi Tarama Sözlüğü Ekler cildinde tespit edilmiş olan toplam 97 ek bulunmaktadır. Tezimizde tespit etmiş olduğumuz ek sayısı ise 170 olup söz konusu eklerin listesi aşağıdadır:

Tezimizde Tespit Ettiğimiz Ekler	
Ek	Açıklama
+A-	Geçişli ve geçişsiz fiiller türetir.
-A	1. Zarf ifade eden kelimelerde geçer. 2. Yer adları ifade eden kelimelerde geçer. 3. Hastalık adları ifade eden kelimelerde geçer.
-A-	Fiilleri pekiştiren kelimelerde geçer.
-(A)cAk	1. Alet, eşya adları ifade eden kelimelerde geçer. 2. Yer adları ifade eden kelimelerde geçer. 3. Soyut isim ifade eden kelimelerde geçer. 4. Sıfat ifade eden kelimelerde geçer.
-ACAn	Sıfat ifade eden kelimelerde geçer.
- Aç	1. Alet, eşya adları ifade eden kelimelerde geçer. 2. Sıfat ifade eden kelimelerde geçer.
+Aç / aş	1. Sıfat ifade eden kelimelerde geçer. 2. Yer adları ifade eden kelimelerde geçer. 3. Renk isimleri ifade eden kelimelerde geçer.
-AgAn / -AğAn	Sıfat ifade eden kelimelerde geçer.

+AGI / +AGU	1. Sıfat ifade eden kelimelerde geçer. 2. Hastalık adları ifade eden kelimelerde geçer.
-AğI, (evi)	1. Sıfat ifade eden kelimelerde geçer. 2. Alet, eşya adları ifade eden kelimelerde geçer.
+(A)k	1. Hayvan, hayvan yavrusu adları ifade eden kelimelerde geçer. 2. Alet, eşya adları ifade eden kelimelerde geçer. 3. Sıfat ifade eden kelimelerde geçer. 4. Organ adları ifade eden kelimelerde geçer. 5. Ek, pekiştirme anlamıyla kelimelerde geçer. 6. Yer adları ifade eden kelimelerde geçer. 7. Çeşitli somut ve soyut ad ifade eden kelimelerde geçer.
-(A)k	1. Yer isimleri ifade eden kelimelerde geçer. 2. Sıfat ifade eden kelimelerde geçer. 3. Fail adları ifade eden kelimelerde geçer. 4. Alet, eşya adları ifade eden kelimelerde geçer. 5. Alet, eşya adları ifade eden kelimelerde geçer. 6. Hayvan adları ifade eden kelimelerde geçer. 7. Çeşitli soyut ve somut adlar ifade eden kelimelerde geçer.
-(A)l	Sıfat ifade eden kelimelerde geçer.
+Al-	Sıfatlardan olma bildiren kelimelerde geçer.
-AlA-	Fiillere gelerek tekrarlama kavramı katar.
-AlAk	1. Sıfat ifade eden kelimelerde geçer. 2. Çeşitli somut ve soyut ad ifade eden kelimelerde geçer.
-Am	Sıfat ifade eden kelimelerde geçer.
-AmA	Alet, eşya adları ifade eden kelimelerde geçer.
-AmAk	Alet, eşya adları ifade eden kelimelerde geçer.
+An / eñ	1. Kökün anlamını genelleştiren kelimelerde geçer. 2. Alet, eşya adları ifade eden kelimelerde geçer. 3. Yer adları ifade eden kelimelerde geçer.
+An-	Adlara ve sıfatlara gelerek onlarla donanma, vasıflanma anlamlarında içe dönük fiiller yapmıştır.
-An	1. Hayvan adları ifade eden kelimelerde geçer. 2. Sıfat ifade eden kelimelerde geçer. 3. Alet, eşya adları ifade eden kelimelerde geçer. 4. Bitki adları ifade eden kelimelerde geçer. 5. Yer adları ifade eden kelimelerde geçer. 6. Çeşitli somut ve soyut ad ifade eden kelimelerde geçer.
-(A)nAk	1. Organ adları ifade eden kelimelerde geçer. 2. Somut adlar ifade eden kelimelerde geçer. 3. Alet, eşya adları ifade eden kelimelerde geçer. 4. Sıfat ifade eden kelimelerde geçer.
-(A)r	1. Sıfat ifade eden kelimelerde geçer. 2. Bitki adları ifade eden kelimelerde geçer. 3. Fail adı ifade eden kelimelerde geçer. 4. Hastalık adları ifade eden kelimelerde geçer.
+Ar	Üleştirme ve paylaşma kavramları katan kelimelerde geçer.
+Ar-	Geçişli fiiller ifade eden kelimelerde geçer.
+Ar-	Geçişsiz fiiller ifade eden kelimelerde geçer.
-Ar-	1. Geçişli fiiller ifade eden kelimelerde geçer. 2. Geçişsiz fiiller ifade eden kelimelerde geçer.
-ArAK	1. Zarf ifade eden kelimelerde geçer. 2. Çeşitli isimler ifade eden kelimelerde geçer.

-Arİ	Soyut isim ifade eden kelimelerde geçer.
-Arİk	Hastalık adları ifade eden kelimelerde geçer.
-Asİ	Geçici isim ifade eden kelimelerde geçer.
+Aş-	Geçişsiz fiiller ifade eden kelimelerde geçer.
+At-	Geçişli fiiller ifade eden kelimelerde geçer.
+ey	Zarf ifade eden kelimelerde geçer.
+Az	1. Sıfat ifade eden kelimelerde geçer. 2. Hastalık adı ifade eden kelimelerde geçer.
-CA	1. Zarf ifade eden kelimelerde geçer. 2. Soyut isim ifade eden kelimelerde geçer.
+CA / +şe	1. Zarf ifade eden kelimelerde geçer. 2. Sıfat ifade eden kelimelerde geçer. 3. Hastalık adları ifade eden kelimelerde geçer. 4. Alet, eşya adları ifade eden kelimelerde geçer. 5. Hayvan adları ifade eden kelimelerde geçer. 7. Organ adları ifade eden kelimelerde geçer. 8. İçinde bulunma kavramı katan kelimelerde geçer. 9. Bütünlük, topluluk kavramı katan kelimelerde geçer.
+CAğİz / +CAğAz / +CİğAz	Sevgi, küçültme, düşkünlük ve zavallılık kavramları ifade eden kelimelerde geçer.
+CA (<CAK), +CAK / +şak, şağ	1. Zarf ifade eden kelimelerde geçer. 2. Alet, eşya adları ifade eden kelimelerde geçer. 3. Sıfat ifade eden kelimelerde geçer. 4. Hayvan adları ifade eden kelimelerde geçer.
-CAk	1. Sıfat ifade eden kelimelerde geçer. 2. Alet, eşya adları ifade eden kelimelerde geçer.
-CI	1. Hayvanların gebelik durumunu gösteren kelimelerde geçer. 2. Zarf ifade eden kelimelerde geçer.
+CI	İsimlere ve sıfatlara ‘bir işle uğraşma, bir işi meslek olarak yapmayı, bir görüşü, düşünceyi, inancı benimsemeyi’ bildiren kelimelerde geçer.
+CI-	Geçişsiz fiil ifade eden kelimelerde geçer.
-CI- / -CU-	Pekiştirme anlamı taşıyan kelimelerde geçer.
+Cİİ / +Cİn / +Cİr	1. Sıfat ifade eden kelimelerde geçer. 2. Hayvan adları ifade eden kelimelerde geçer. 2. Benzerlik, yakınlık anlamı taşıyan kelimelerde geçer.
+CİİAyİn	Zamirler üzerine gelerek ‘gibi, kadar’ anlamları katan kelimelerde geçer.
+CUk	1. Alet, eşya adları ifade eden kelimelerde geçer. 2. Organ adları ifade eden kelimelerde geçer. 3. Zarf ifade eden kelimelerde geçer. 4. Küçültme, benzerlik, sevgi ve saygı bildiren kelimelerde geçer. 5. Çeşitli somut ve soyut adlar ifade eden kelimelerde geçer. 6. Yer isimleri ifade eden kelimelerde geçer. 7. Hayvan isimleri ifade eden kelimelerde geçer.
-çin	Sıfat ifade eden kelimelerde geçer.
+DA	1. Çeşitli isim ifade eden kelimelerde geçer. 2. Alet, eşya

	adları ifade eden kelimelerde geçer. 3. Zarf ifade eden kelimelerde geçer.
+DA-	1. Geçişli fiiller ifade eden kelimelerde geçer. 2. Yansıma kök ve gövdelere gelerek geçişsiz fiiller ifade eden kelimelerde geçer.
-DACI	Sıfat ifade eden kelimelerde geçer.
+(A)DAk	1. Zarf ifade eden kelimelerde geçer. 2. Sıfat ifade eden kelimelerde geçer. 3. Alet, eşya adları ifade eden kelimelerde geçer.
+DAIlk	Alet, eşya adları ifade eden kelimelerde geçer.
+DAn	1. Sıfat ifade eden kelimelerde geçer. 2. Zarf ifade eden kelimelerde geçer.
-DAr-	Ettirgenlik kavramı katan kelimelerde geçer.
+DAş	Beraberlik ve ortaklık bildiren kelimelerde geçer.
+DI	1. Yansıma kökten süreklilik ifade eden yansıma isimler türetir. 2. Yansıma kökten hayvan isimleri türetir.
-DI / -DU	1. Zarf ifade eden kelimelerde geçer. 2. Alet, eşya adları ifade eden kelimelerde geçer. 3. Çeşitli isimler ifade eden kelimelerde geçer.
+DIk	Zarf ifade eden kelimelerde geçer.
-DIK / -DUK	İsim ve sıfat ifade eden kelimelerde geçer.
-dIkDA / -dUkDA	Zarf ifade eden kelimelerde geçer.
+dın	1. Sıfat ifade eden kelimelerde geçer. 2. Zarf ifade eden kelimelerde geçer.
+DIr	Zarf ifade eden kelimelerde geçer.
+DIr- / +DUr-	Geçişli fiiller ifade eden kelimelerde geçer.
-DIr- / -DUr-	Ettirgenlik kavramı katan kelimelerde geçer.
+DIrIk / (+DırIk<+DIk)	Alet, eşya adları ifade eden kelimelerde geçer.
-dUKçA	Zarf ifade eden kelimelerde geçer.
-GA	1. Alet, eşya adları ifade eden kelimelerde geçer. 2. Sıfat ifade eden kelimelerde geçer. 3. Yer adları ifade eden kelimelerde geçer. 4. Hastalık adları ifade eden kelimelerde geçer.
+GA	1. Sıfat ifade eden kelimelerde geçer. 2. Alet ve eşya adlarında geçer.
-GA-	Pekiştirmeli fiiller ifade eden kelimelerde geçer.
-GAç / -GAş	1. Alet, eşya adları ifade eden kelimelerde geçer. 2. İsim ve sıfat ifade eden kelimelerde geçer. 3. Zarf ifade eden kelimelerde geçer.
+ (G)An	Somut isim ifade eden kelimelerde geçer. Alet, eşya adları ifade eden kelimelerde geçer.
-GAn	1. İsim ve sıfat ifade eden kelimelerde geçer.. 2. Alet, eşya adları ifade eden kelimelerde geçer. 3. Hastalık adları ifade eden kelimelerde geçer.
+GARİ / +GARU	Zarf ifade eden kelimelerde geçer.
+GI	1. Sıfat ifade eden kelimelerde geçer. 2. Zarf ifade eden kelimelerde geçer. 3. Somut isim ifade eden kelimelerde geçer.

+GI / +KI	Sıfat ifade eden kelimelerde geçer.
-GI / -GU	1. Alet, eşya adları ifade eden kelimelerde geçer. 2. Sıfat ifade eden kelimelerde geçer. 3. Soyut ve somut isim ifade eden kelimelerde geçer. 4. Yer adları ifade eden kelimelerde geçer. 5. Organ isimleri ifade eden kelimelerde geçer. 6. Zarf ifade eden kelimelerde geçer.
-GIC / -GUC	1. Çeşitli isim ifade eden kelimelerde geçer. 2. Alet, eşya adları ifade eden kelimelerde geçer. 3. Hayvan isimleri ifade eden kelimelerde geçer.
+GIn	Organ adları ifade eden kelimelerde geçer.
-GUn-	Geçişsiz fiil ifade eden kelimelerde geçer.
-GIn / -GUn / -hun	1. Zarf ifade eden kelimelerde geçer. 2. Sıfat ifade eden kelimelerde geçer. 2. Çeşitli soyut ve somut isim ifade eden kelimelerde geçer.
+GIr- / +GUr / +hur-	Olma veya yapma ifade eden fiiller türetir.
-GIr- / -GUr- / -hur-	Geçişlilik yapan kelimelerde geçer.
-Gut-	Ettirgenlik kavramı katan kelimelerde geçer.
+I, / +U	1. Zarf ifade eden kelimelerde geçer. 2. Yansıma köklerden çeşitli isimler türetir.
+I-	Geçişli ve geçişsiz fiiller türetir.
-I	1. Çeşitli soyut ve somut isim ifade eden kelimelerde geçer. 2. Sıfat ifade eden kelimelerde geçer.
-I	Zarf ifade eden kelimelerde geçer.
-I- / -U-	Pekiştirme işlevi taşır. Fiile devamlılık ve tekrar kavramı katan kelimelerde geçer.
-IcI / -UCU	1. Fail adları ifade eden kelimelerde geçer. 2. Sıfat ifade eden kelimelerde geçer.
-Iç / -Uç	1. Çeşitli isim ifade eden kelimelerde geçer. 2. Sıfat ifade eden kelimelerde geçer.
+(ID)	Yansıma kökten hayvan isimleri ifade eden kelimelerde geçer.
-(ID)- / -(U)D-	Oldurma ve yaptırma ifade eden fiilleri ifade eden kelimelerde geçer.
+IG / +UG	1. Organ adları ifade eden kelimelerde geçer. 2. Alet, eşya adları ifade eden kelimelerde geçer. 3. Hastalık adları ifade eden kelimelerde geçer. 4. Yansıma kökler üzerine gelerek kökle bağlantılı türetilen kelimelerde geçer. 5. Çeşitli somut ve soyut adlar türetirler. 6. Küçültme ifade eden kelimelerde geçer.
-(I)k- / -(U)k- / -ih-	1. Kendiliğinden olma, dönüşlülük ve pekiştirme anlamı katar. 2. Geçişli ve geçişsiz fiiller ifade eden kelimelerde geçer.

-(I)k / -(U)k	1. Çeşitli isim ifade eden kelimelerde geçer. 2. Sıfat ifade eden kelimelerde geçer. 3. Zarf ifade eden kelimelerde geçer. 4. Hayvan isimleri ifade eden kelimelerde geçer. 5. Alet, eşya adları ifade eden kelimelerde geçer. 6. Yer isimleri ifade eden kelimelerde geçer. 7. Organ isimleri ifade eden kelimelerde geçer. 8. Hastalık ismi ifade eden kelimelerde geçer. 8. Bitki adları ifade eden kelimelerde geçer. 9. Yemek adları ifade eden kelimelerde geçer.
+(I)k / +(U)k-	Geçişsiz fiiller ifade eden kelimelerde geçer.
+II / +UI	1. Zarf ifade eden kelimelerde geçer. 2. Yansıma kökten çeşitli isimler türetir. 3. Alet, eşya adlar ifade eden kelimelerde geçer.
+II / +UI	Benzerlik ifade eden, isimlere renk, bulundurulana, yansıtılan özellik kavramlarını katar.
+(I)l- / +(U)l-	Geçişsiz fiil ifade eden kelimelerde geçer.
-II- / -(U)l-	Edilgenlik ve dönüşlülük kavramları katan kelimelerde geçer.
-III / -UIU	1. Sıfat ifade eden kelimelerde geçer. 2. Zarf ifade eden kelimelerde geçer.
+Im	Tekrarlanmış ifadelere gelerek zarf yapan kelimelerde geçer.
-(I)n- / -(U)n-	Geçişsiz fiiller ifade eden kelimelerde geçer.
-(I)nç	Çeşitli isim ifade eden kelimelerde geçer.
-(I)ndı / -(U)nDU	Çeşitli isimler ifade eden kelimelerde geçer.
-(I)m / -(U)m	1. Çeşitli isim ifade eden kelimelerde geçer. 2. Sıfat ifade eden kelimelerde geçer. 3. Zarf ifade eden kelimelerde geçer.
+In / +Un	1. Zarf ifade eden kelimelerde geçer. 2. Sıfat ifade eden kelimelerde geçer.
-InCA	Zarf ifade eden kelimelerde geçer.
-InCAk	Zarf ifade eden kelimelerde geçer.
-(I)p / -(U)p	Zarf ifade eden kelimelerde geçer.
+(I)r / +Ur	1. Zarf ifade eden kelimelerde geçer. 2. Çeşitli somut ve soyut isim ifade eden kelimelerde geçer.
-Ir	1. Çeşitli somut ve soyut isim ifade eden kelimelerde geçer. 2. Sıfat ifade eden kelimelerde geçer.
+Ir-	Olma ve yapma ifade eden fiiller ifade eden kelimelerde geçer.
-(I)r- / -(U)r	Geçişsiz fiillerden oldurma, geçişli fiillerden yaptırma ifade eden kelimelerde geçer.
+IrGA-	Geçişli fiil ifade eden kelimelerde geçer.
+Iş	Yansıma kökler üzerine gelip yeniden türetme yapar.
-(I)ş	Kalıcı ve geçici isim yapan kelimelerde geçer.
-(I)ş- / -(U)ş-	Bir işi karşılıklı veya ortaklaşa yapma ifade eden fiiller ifade eden kelimelerde geçer.
-(I)z	1. Organ adları ifade eden kelimelerde geçer. 2. Çeşitli isim ifade eden kelimelerde geçer. 3. Sıfat türeten kelimelerde geçer.
-kak	Sıfat ifade eden kelimelerde geçer.

+IA	Zarf ifade eden kelimelerde geçer.
+IA-	1. Geçişli ve geçişsiz fiiller ifade eden kelimelerde geçer.
-IA-	Sıklık fiilleri ifade eden kelimelerde geçer.
+IAcA (<IAcAk)	Zarf ifade eden kelimelerde geçer.
+IAk	1. Hayvan adları ifade eden kelimelerde geçer. 2. Çeşitli soyut ve somut isimler ifade eden kelimelerde geçer. 3. Alet, eşya adları ifade eden kelimelerde geçer. 4. Zarf ifade eden kelimelerde geçer. 5. Yer adları ifade eden kelimelerde geçer. 6. Organ adları ifade eden kelimelerde geçer.
+IAñ / IAñ	1. Yer adları ifade eden kelimelerde geçer. 2. Alet, eşya adları ifade eden kelimelerde geçer. 3. Hayvan adları ifade eden kelimelerde geçer.
+IAñ-	1. Bir nesne edinmek ve ile donanmak anlamında kelimeler ifade eden kelimelerde geçer. 2. Gibi davranmak, gibi görünmek' anlamında kelimelerde geçer.
-IAñ-	Pekiştirme kavramı katan kelimelerde geçer.
+IAş-	Dönüşme, kendi kendine oluşma anlamı taşıyan geçişsiz fiiller ifade eden kelimelerde geçer.
+IAt-	İsimlere gelerek geçişli fiiller ifade eden kelimelerde geçer.
+IAyIn	Zarf ifade eden kelimelerde geçer.
+II / +IU	1. Sıfat ifade eden kelimelerde geçer. 2. Zarf ifade eden kelimelerde geçer. 3. Alet, eşya adları ifade eden kelimelerde geçer.
+IIk / +Iuc	1. Alet, eşya adları ifade eden kelimelerde geçer. 2. Organ adları ifade eden kelimelerde geçer. 3. Yer adları ifade eden kelimelerde geçer. 4. Çeşitli isim ifade eden kelimelerde geçer.
-mA	Kalıcı ve geçici isim yapan kelimelerde geçer.
-ma-	Fiillerde olumsuzluğu karşılama, olmama veya yapmama bildiren kelimelerde geçer.
-mA(ç) / -ba(ç)	1. Yemek adları ifade eden kelimelerde geçer. 2. Alet, eşya adları ifade eden kelimelerde geçer. 3. Sıfat ifade eden kelimelerde geçer. 4. Yer adları ifade eden kelimelerde geçer.
+mAç	İsme gelip işi yapanı gösteren adlar türetir.
-mADIk / -mAduğ	İsim ve sıfat ifade eden kelimelerde geçer.
-mADIn	Olumsuz zarf ifade eden kelimelerde geçer.
-mAI / -mAIU	Sıfat ifade eden kelimelerde geçer.
-mAk	Kalıcı ve geçici isim yapan kelimelerde geçer.
-mAklIk	Kalıcı ve geçici isim yapan kelimelerde geçer.
-mAn	İsme gelip işi yapanı gösteren adlar türetir.
-mAz	1. Çeşitli isim ve sıfat ifade eden kelimelerde geçer. 2. Kalıcı isim ifade eden kelimelerde geçer.
-mIk / -mUk	1. Çeşitli isim ifade eden kelimelerde geçer. 2. Zarf ifade eden kelimelerde geçer.
-mIş	Çeşitli isimler ve sıfatlar ifade eden kelimelerde geçer.
-nAl	Sıfat ifade eden kelimelerde geçer.
+rA	Zarf ifade eden kelimelerde geçer.

+rA-	Geçişsiz fiiller ifade eden kelimelerde geçer.
+rAk	1. Azlık, benzerlik, yakınlık anlamlarıyla kelimelerde geçer. 2. Karşılaştırma anlamıyla kelimelerde geçer. Zarf ifade eden kelimelerde geçer.
-sA	(y)IncA ve 'DIğInDA anlamında zarf ifade eden kelimelerde geçer.
+sA-	Arzu etmek, istemek ve gibi görmek, gibi saymak anlamında fiiller türetir
-sA(k)	Çeşitli isim ifade eden kelimelerde geçer.
+sAk	1. Organ adları ifade eden kelimelerde geçer. 2. Sıfat türeten kelimelerde geçer.
+sAIlk	Alet, eşya adları ifade eden kelimelerde geçer.
-sI	1. Alet, eşya adları ifade eden kelimelerde geçer. 2. Zarf ifade eden kelimelerde geçer. 3. Çeşitli isim ifade eden kelimelerde geçer.
+sI	Sıfat türeten kelimelerde geçer.
+sI-	Gibi görmek, gibi saymak anlamında fiiller ifade eden kelimelerde geçer.
+(s)In- / +sUn-	Fiilin bildirdiği anlamı pekiştiren kelimelerde geçer.
+sIk	1. Organ adları ifade eden kelimelerde geçer. 2. Sıfat ifade eden kelimelerde geçer.
+sIz	Bir nesnede bir şeyin bulunmadığını ifade eden kelimelerde geçer.
+sIzDA	Zarf ifade eden kelimelerde geçer.
+sIzDAIlk	Zaman ifadesi taşıyan kelimeler üzerine gelerek yeni isimler türetir.
-(U)bAn	Zarf ifade eden kelimelerde geçer.
-UI	Çeşitli isim ifade eden kelimelerde geçer.
+(u)mtuk	Renk ve tat sıfatlarına gelerek benzerlik sıfatı ifade eden kelimelerde geçer.
-Uz-	Ettirgenlik bildiren kelimelerde geçer.
-(y)ICAk	Zarf ifade eden kelimelerde geçer.
Toplam: 170 yapım eki.	

KAYNAKLAR

- ALTUĞ, M. (1999). Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü Esasında Eski Anadolu Türkçesinde İsimden İsim Yapma Ekleri. Niğde Ü. SBE. Yüksek Lisans Tezi. Niğde.
- ARGUNŞAH, M. (2013). *Çağatay Türkçesi*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- ATALAY, B.(1941). *Türk Dilinde Ekler ve Kökler Üzerine Bir Deneme*, İstanbul: TDK Yayınları.
- ATALAY, B. (1999). *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi I-IV*. Ankara: TDK Yayınları.
- BANGUOĞLU, T. (1956). “Türk Grameri İçin Monografiler I: Türkçede Tekerrür Fiilleri”, *TDAY-B*, 1956, s. 111-123.
- BANGUOĞLU, T. (2011). *Türkçenin Grameri*. Ankara: TDK Yayınları.
- BİLGİN, İ. (1989). *Dîvanü Luğâtî't Türk'te Söz Yapımı*, Hacettepe Ü. SBE, Doktora Tezi, Ankara.
- CAFEROĞLU, A. (1968). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- CLAUSON, G. (1966). “Eski Türkçe Üzerine Üç Not”. *TDAY-B* 1966. s. 19-37
- CLAUSON, G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre- Thirteenth Century Turkish*. Oxford University Press.
- CLAUSON, G. (2007). “Türkçede Sekizinci Yüzyıldan Önce Kullanılan Ekler” (Çev. Uluhan Özalan). *Dil Araştırmaları*, S. 1, s. 185-196.
- COŞKUN, M. V. (2014). *Özbek Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yayınları.
- ÇAĞATAY, S. (1966). “Pekiştirilen Fiiller”. *TDAY-B*, s. 39-50.
- Derleme Sözlüğü (2009). C. I-II. Ankara: TDK Yayınları.
- DİLÇİN, C. (2009). *Yeni Tarama Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- ECKMANN, J. (1988). *Çağatayca El Kitabı* (Çev. Günay Karaağaç). İstanbul: İÜ. Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- EREN, H. (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara: Bizim Büro Basım Evi.
- ERCİLASUN, A. B. (1973). “-maç-meç Eki Üzerine”. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. 21, s. 83-88.
- ERCİLASUN, A. B. (2007). “Türkçede Benzerlik Bildiren +m Morfemi” *Dil Araştırmaları*, S. 1, s. 9-20.
- ERCİLASUN, A. B. (2008). La Enklitiği ve Türkçede Bir “Pekiştirme Enklitiği”Teorisi. *Dil Araştırmaları*, S. 2, s. 35-56.
- ERGİN, M. (2000). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım / Yayın / Tanıtım.

- GABAİN, A. Von (2000). *Eski Türkçenin Grameri* (Çev. Mehmet Akalın). Ankara: TDK Yayınları.
- GEMALMAZ, E. (1978). Erzurum İli Ağızları I. Cilt. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Basımevi.
- GÖKYAY, O. Ş.(1976). “Unutulmuş Bir Ek Mi?”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı -Belleten 1975-1976*, s. 183-185.
- GÜLENSOY, T. (2010). *Türkçe El Kitabı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- GÜLENSOY, T. (2011), *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü Etimolojik Sözlük Denemesi I (A-N) - II (O-Z)*. Ankara: TDK Yayınları.
- GÜLSEVİN, S. (1993), (Kâmûs-ı Türkî’ye Göre) Türkçede Yapım Ekleri ve Kullanılışları I: Fiilden İsim Yapan Ekler. Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi, Malatya.
- GÜLSEVİN, G. (2011). *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*. Ankara: TDK Yayınları.
- GÜNER, G. (2013). *Kıpçak Türkçesi Grameri*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- GÜR, K. (2003). Kâmûs-i Türkî’de İsimden İsim ve Fiil Türeten Ekler. Afyon Kocatepe Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi.
- GÜZEL, F.(2015). Türkiye Türkçesi Ağızlarında Söz Yapımı. Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi, Elazığ.
- HACIEMİNOĞLU, N. (1991). *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- HATİPOĞLU, V.(1974). *Türkçenin Ekleri*. Ankara: TDK Yayınları.
- İLKER, A. (1997). *Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde Fiil*. Ankara: TDK Yayınları.
- KANAR, M. (2011). *Eski Anadolu Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Say Yayınları.
- KARAAĞAÇ, G.(2013). *Türkçenin Dil Bilgisi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2014). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Ankara: TDK Yayınları.
- NİŞANYAN, S. (2012). *Sözlerin Soyağacı -Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü-*. İstanbul: Everest Yayınları.
- ÖZÇELİK, S. (2004). “Türkçede İsimden Fiil ve Fiilden İsim Yapım Eki Olarak (I)K” *Zeynep Korkmaz Armağanı*. Ankara: TDK Yayınları s. 290-295
- ÖZÇELİK, S. (2016 / I). *Dede Korkut -Dresden Nüshası- Giriş, Notlar (I. Cilt)*. Ankara: TDK Yayınları.
- ÖZÇELİK, S. (2016 / II). *Dede Korkut -Dresden Nüshası- Metin, Dizin (2. Cilt)*. Ankara: TDK Yayınları.

ÖZÇELİK, Sadettin (2017), Süheyl ü Nevbahâr ve Tarama Sözlüğü'nde boyla- Fiili Üzerine Düzeltmeler, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, S. 6 / 4 s. 2114-2121.

ÖZKAN, M. (2013) *Türk Dilinin Gelişme Alanları Ve Eski Anadolu Türkçesi*. İstanbul: Filiz Kitabevi.

SAMİ, Ş. (2006), *Kâmûs-i-Türkî*. İstanbul: Çağrı Yayınları.

Tarama Sözlüğü I-VIII (2009). Ankara: TDK Yayınları.

TAŞ, İ. (2015), *Kutadgu Bilig'de Söz Yapımı*. Ankara: TDK Yayınları.

TEKİN, T. (1995). *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler*. Ankara: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 13.

TEKİN, T. (2000). *Orhun Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 9.

TEZCAN, S. (1981). "János ECKMANN, Middle Turkic Glosses of the Rylands Interlinear Koran Translation. Bibliotheca Orientalis Hungarica XXI, Académiai Kiadó Budapest 1976 359 s. 8^o". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı -Belleten 1978-1979*, s. 279-294.

TİETZE, A. (2002). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı-I (A-E)*. İstanbul-Wien: Simurg Yayınları.

TİMURTAŞ, F. K. (2012). *Eski Türkiye Türkçesi*. İstanbul: Kapı Yayınları.

TOPARLI, R. & VURAL, H. & KARAATLI, R. (2007). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.

TULUM, M. (2011). *17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı*. Ankara: TDK Yayınları.

TÜRK, V. (2006). "İsimden Fiil Yapan -al / -el; l ve -ar /-er; -r Eklerinin Kökeni", *İlmî Araştırmalar*, S. 21, s. 183-191.

Türkçe Sözlük (2011). Ankara: TDK Yayınları

ZÜLFİKAR, H. (1991). *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*. Ankara: TDK Yayınları.

ZÜLFİKAR, H. (1995). *Türkçede Ses Yansımaları Kelimeler*. Ankara: TDK Yayınları.

ÖZ GEÇMİŞ

1990 yılında Diyarbakır'da doğdu. İlköğretimini ve liseyi Diyarbakır'da tamamladı. Lisans eğitimini 2011'de Dicle Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri'nde tamamladı. 2012 yılında Dicle Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları bölümünde Araştırma Görevlisi olarak göreve başladı. 2013'te Erciyes Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünde başladığı yüksek lisansı Dicle Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Anabilim Dalında Tarama Sözlüğü'nde Yapım Ekleri adlı tez çalışmasıyla devam ettirdi. Evli ve bir çocuk annesidir.

Adres: Dicle Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü

Telefon: 0553 560 20 17

e-posta: hulyaergene90@gmail.com